

Кіровоградщина ПОВОЄННА

1944-1948

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО
государству продуктов жи
в 1944 году

Безуглов
(фамилия)
о Николае ви
(имя, отчество)
колхозник
нк, рабочий, служащий или е
Н. Владимиро
Сей-Балкисов
Лово-Угранск
республика)
постановлений Правитель
ву в 1944 г. по государс
м:
м весе 30
сней жирности)
грубой
1-44 216128 Горькопограф

до 30 июля	III
III кварта	IV
с 1 июля	V
до 30 с	VI
V кварта	VII
1 октября	VIII
31 декаб	IX
	X
	XI
	XII

обязательства в указанны
по закону ответственности
Нарком
район

Іван Петренко

КІРОВОГРАДЩИНА ПОВОЄННА
(1944–1948 рр.)

Кіровоградське обласне відділення пошуково-видавничого
агентства «Книга Пам'яті України»

2011

ББК 63.3(4УКР-4КІР)63
УДК 930.1(477.65)

П 30 Петренко, Іван Данилович.

Кіровоградщина повоєнна (1944–1948 рр.). [Текст] /
І. Петренко. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2011. — 316 с.
500 пр.
ISBN 978-966-189-070-0

Рецензенти:

Ю. Шаповал — д. і. н., професор, завідувач відділу
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України, м. Київ.

В. Штефан — к. і. н., доцент кафедри гуманітарних
наук та документознавства КНТУ, м. Кіровоград.

А. Іванко — к. п. н., заступник директора з навчально-
методичної роботи КОІППО ім. Василя Сухомлинсь-
кого, м. Кіровоград.

На основі дослідження архівних документів автор
висвітлює складне й багатогранне післявоєнне життя краю.

*За сприяння в підготовці та виданні книги автор щиро
дякує: Ю.М. Солтику, О.О. та О.А. Бабенкам, Н.П. Рябоконь,
В.В. Даценку, В.Ф. Кобзарю, Л.А. Гайді, В.І. Бирзулу,
Ю.В. Тютюшкіну, працівникам Державного архіву Кірово-
градської області, Кіровоградського обласного краєзнав-
чого музею, Кам'янського історичного музею (Черкаська
обл.), управлінню у справах преси та інформації Кірово-
градської облдержадміністрації.*

ISBN 978-966-189-070-0

© І.Д. Петренко, 2011
© «Імекс-ЛТД», 2011

ПЕРЕДМОВА

Книг про Велику Вітчизняну війну написано чимало. Інакше й бути не могло. В кожній з них — розповідь про мужність та самопожертву того покоління жителів СРСР, на долю якого припали велетенські випробовування війною, подолати які спромоглися тільки віддавши в жертву життя десятків мільйонів громадян.

Про післявоєнні роки книг теж написано чимало, але, знаходячись під жорстким тиском тогочасної ідеології, вони розповідали майже про один аспект тодішнього життя — героїчну відбудову зруйнованого війною господарства. Про самопожертву народу, який для цієї відбудови віддавав не тільки свої сили, здоров'я та майже всі свої засоби до існування, а й, часто, життя, та про інші обставини післявоєнного життя в більшості випадків книги не писалися.

Пропонована читачеві документальна праця хронологічно стосується періоду 1944-1948 років, хоча з деяких питань виходить за ці межі. В ній вперше висвітлено чимало невідомих сторінок з життя краю. Для цього використані майже винятково матеріали Державного архіву Кіровоградської області. Поряд з цим в книзі присутні документи Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, деяких тогочасних газет, як обласного, так і районного рівнів, результати досліджень науковців Кіровоградщини, спогади очевидців тощо. Читачу потрібно мати на увазі, що всі тогочасні документи несуть на собі чіткий відбиток тієї епохи, тож сприйняття багатьох з них, використаних у цій книзі, особливо витягів із публікацій в пресі, повинні бути зваженими та критичними.

Відразу після війни до Кіровоградської області входили 31 район, де вони перебували до 1954 року. З того часу і по 1965 рік в області відбулися кардинальні зміни як щодо кількості районів, так і їхнього підпорядкування. Нині Кіровоградщина має 21 район. Немає жодної необхідності детально розписувати ліквідовані або укрупнені, відібрані від області чи приєднані до неї райони. Всі вони, а також сільські ради та колгоспи, установи й організації, про які йде мова на сторінках книги, існували відразу після війни, залишивши про себе глибокий слід

не тільки в історії, а й в людських долях. Післявоєнні обставини, що виникли в одному районі, практично типові для всіх інших.

В книзі названі десятки прізвищ жителів області з усіма вчинками, що їх зафіксували на той час документи, а не автор. Кожне прізвище вписане до твору за особливий стиль поведінки їхніх власників, і в ретроспективі складних і багатогранних подій, що минули відтоді, за нинішньої системи цінностей, як матеріальної, так і духовної, зокрема освітньої, їхні вчинки трактуються виважено та толерантно, бо люди на той час були такими, як і сама епоха, і ця оцінка жодним чином не стосується нащадків персонажів книги.

Автор сподівається, що запропонований ним документальний матеріал, згрупований в окремі статті (розділи), сприятиме введенню в науковий обіг досі невідомих фактів та дасть читачеві хоч і чималу, проте не зовсім повну картину післявоєнного життя Кіровоградщини. Автор усвідомлює, що описати всі грані тогочасного буття в одній книзі неможливо.

1. МОБІЛІЗАЦІЯ ДО АРМІЇ

Радянська влада в спілкуванні з населенням щойно визволених сіл і міст області від гітлерівських загарбників вживала тільки накази. Найбільш часто та ультимативно, що не залишав у народі змоги на будь-який вибір, використовувався наказ про «мобілізацію». Мобілізації підлягали чоловіки, жінки, підлітки, а також коні, корови, зерно, кошти, картопля, одяг тощо. Без сумніву, така політика держави диктувалася прагненням якомога швидше перемогти ворога, а після перемоги над ним — відбудувати поруйноване війною господарство. Прикро, що розмір тієї фантастичної ціни, яку народ заплатив за перемогу та відбудову, державу не надто хвилював, а неймовірна самопожертва людей державу не розчулила. Проте в державі були й інші, далекосяжніші плани, які втаємничувалися від власних громадян.

Найбільш інтенсивно в цей час відбувалася мобілізація чоловіків для поповнення бойових частин Радянської армії. Так впродовж 1944 року тільки по Тарасівській сільській раді Аджамського району, починаючи з 28 січня і по 15 грудня, провели 24 мобілізації чоловічого населення в діючу армію. Найстаршому з мобілізованих — Скороходу Омеляну, 1893 р.н., виповнилося 47 років. Наймолодшими були призovníки 1927 р. н. — на момент мобілізації їм минуло по 17 років. 28 січня до армії призвали сімох хлопців 1927 р. н.

На фото*: на захист Вітчизни.

* Прим.: фотографії, позначені *, взяті з мережі Інтернет і використані з метою ілюстрації подій, типових також і для Кіровоградщини. В той же час ці фотографії хронологічно, персонально та територіально з областю не пов'язані, тож будь-який збіг є випадковим.

В лютому 1944 року до армії військкомат мобілізував тричі. В березні повістки отримали всі чоловіки 1925 та 1926 років народження. 5 квітня мобілізували 24 чоловіків, впродовж наступних днів до армії пішли ще 41 житель Тарасівської сільської ради. А всього в 1944 році в діючу армію тільки з території Тарасівської сільської ради відправилися 150 чол. (за винятком мобілізованих чоловіків 1925-1926 років народження, кількість яких автору невідома) [1]. Тож на території Тарасівської сільської ради до кінця 1944 року з чоловічого населення залишилися тільки підлітки, каліки та пристарілі. Подібна картина спостерігалася в усіх населених пунктах Кіровоградщини, як, проте, і всієї України. Така мобілізація свідчила про її тотальний характер.

Загалом за період з 18 жовтня 1943 року по кінець війни з області мобілізували 129955 осіб [2].

На фото: атака бійців
Червоної Армії.*

Для багатьох з них час перебування в діючій армії виявився дуже коротким — їх часто відразу кидали в бій майже без прикриття з повітря, танкової чи артилерійської

підтримки, інколи без зброї — деякі командири наказували здобути її в бою, тож новобранці масово гинули, деякі навіть не побачивши ворога, чим «искупали свою вину перед Родиной». А їхня нібито «вина» талілася в тому, що вони, поза власним бажанням, деякий час проживали на окупованій території.

Так, в сусідній, Черкаській, області, буквально за батьківським порогом, в боях у лютому — березні 1944, а це через місяць після мобілізації, загинули 40 жителів Красносілівської сільської ради Олександрівського району (список втрат набагато більший, оскільки не враховані ті, хто пропав безвісти в цей період або згодом помер від ран). Мобілізовані в грудні 1943 року 32 жителі с. Красносілля Олександрівського району вже в першому бою віддали своє життя в полі за селом, а в боях за сусіднє село Суботці Знам'янського району загинули ще 22 чоловік. У боях за с. Ольховець Звенигородського району Черкаської області в лютому 1944 року відразу загинули 30 жителів с. Ставидла Олександрівського району, мобілізованих у січні 1944 року. Масова смерть новобранців відразу в першому бою — картина доволі типова. Зокрема, за визволення м. Знам'янка загинули 150 щойно мобілізованих олександрійців [3]. «Піджачниками», «чорносвітниками» з сумом прозвали цих жертв війни в Україні.

На фото: після атаки — трагічний фінал.*

«Я бачив, — згадує О. Т. Кримський, нар. 1930 р. в с. Триліси Олександрівського району, — як один німецький танк (два інших відступили), прикриваючи залеглу за недобудованим залізничним насипом біля с. Триліси

свою піхоту, для більшої оглядовості підпаливши хату діда Нестеренка і колгоспну вівчарню, буквально вистрілював, винищував наступаючих наших солдат, яких мобілізували якийсь тиждень тому в Чигиринських селах і яких п'яний командир безжально гнав на танка. А танку допомагав німецький солдат, який з глибокого окопа прострілював кілька вулиць та косив, буквально, наповал наступаючих. А в солдатів наших — лише довгі незграбні рушниці та вкритий снігом степ. То отой п'яний командир, втративши орієнтацію та своє військо, дійшов майже за 200 метрів до танка. Потім солдати потягли свого командира в дерев'яних ночвах із розпоротим животом до себе в тил. Все це відбувалося на моїх очах, і я є правдивим свідком тих подій. Згодом, коли атаки наших захлинулися вже вкотре, якийсь селянин — солдат, добре вивчившись місцевість, заповз промитим водою рівчаком майже до німецького окопа і незшкодив у ньому кулеметника. А скільки понівечених залишилося під селом наших солдат! І це ж одне лиш невелике, не укріплене і не підготовлене фашистами як слід для оборони українське село з тисяч і тисяч інших!»

Про це згадує також ветеран війни Г. Герасимов: «2 грудня 1943 року наш райцентр Георгіївське (Ново-Георгіївськ. — Авт.) було звільнено від окупантів. Цього дня почалася мобілізація всього чоловічого населення... Призвали до війська й мого старшого брата Володимира, як і його товаришів по колгоспу... Брат бригадирував до війни, отож йому і наказали написати список бригади. За цим списком його призначили командиром взводу. Бригадир він був бравий, дотепний, а вояка ніякий, бо не мав відповідної підготовки. Вже 5 грудня (через три дні!) їм наказали наступати. Усі мали дістати зброю в рукопашному бою в німців. Тил «бригади» щільно прикривали автоматники із фронтового підрозділу боротьби з дезертирами й панікерами. Бої точилися по селах поблизу Чигирини. ...Уявіть собі, що тут діялося! Від чиєї руки полягли тут прості хлопці й дядьки? Одиниці, що залишилися живі, покалічені — без рук, ніг, сліпі, запитували по війні: заради чого все було? А відповідь проста й жорстока: так Сталін розпорядився долею мільйонів українців, котрі з його вини були в німецькій окупації» [4].

Тож матері, дружини, дізнавшись про загибель рідних, відправлялися на місця недавніх боїв, де, відшукавши у снігових заметах чи в штабелях трупів своїх убитих синів, чоловіків, привозили їх додому, щоб поховати у своєму рідному селі... З-під сіл Любомирка, Вищі Верещакі, Трилісі Олександрівського району вивозили вбитих жінки з Чигиринського району, а жіноцтво Олександрівського району на собі тягли санки з убитими за десятки кілометрів з сусідніх районів Черкаської області.

кої області, мобілізованих до армії в грудні 1943 – січні 1944 року:

«Раптом відкриваються двері, — згадує О. Т. Кримський, — і до хати на драбині заносять тяжко пораненого нашого воїна. Був він з с. Чернече, що під Чигирином. Ще й адресу залишили його земляки, за якою ми й написали пізніше в те село листа, бо поранений в голову воїн, як визначила моя баба, не дочекавшись бодай якої допомоги від санітарів чи лікарів, помер у нашій хаті. І взагалі, жодного медпрацівника за час звільнення нашого села та й опісля я не бачив. Ми ж закутали «свого бійця» у що було, пригорнули снігом біля братського поховання, чекаючи звістки з Чернечого.

8

дцять років. Тож чи не старіла моя дитяча душа від всього побаченого? І провели ми ту згорьовану жінку за село, і потягла вона, згорблена, по розбитій дорозі за тридцять кілометрів до рідного села свого чоловіка. А конячини, щоб дати їй в колгоспі для цього, так і не дали, хоч не віриться мені, що не було її у звільненому їхньому селі, адже у нашому колгоспі коні пережили і окупацію, і фронт».

Повідомлення про смерть в боях жителів Тарасівської сільської ради Аджамського району також не забарилися — вони почали надходити вже в лютому. А 31 травня 1944 горе прийшло відразу в кілька сімей — трагічні звістки отримали відразу п'ять родин тарасівців: того дня до голови сільської ради з військомату за підписом капітана Андреева надійшов безсердечний за змістом та формою папір: «Сообщите женам (йде перелік п'яти прізвищ), что ихние мужья убиты в боях за Советскую Родину» [6]. Ці повідомлення — не перші й не останні для жителів Тарасівської сільської ради.

92863 воїнів — уродженців області, не повернулися до рідних домів, з них 44000 вважаються зниклими безвісти. Таким був внесок Кіровоградщини у Перемогу [7].

На фото: після бою —
невдала атака бійців
Червоної Армії.*

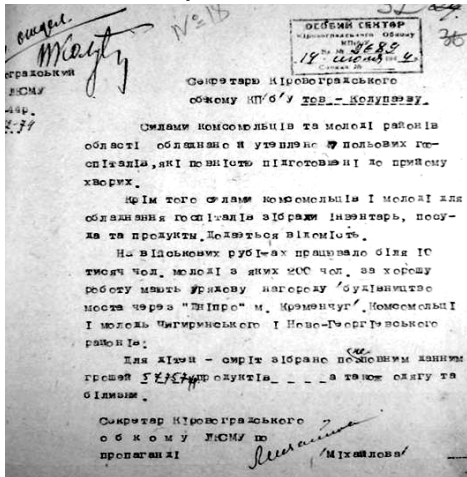
Повернення до рідних домів багатьох фронтовиків, мобілізованих в 1944-1945 рр. та які вціліли у війні, розтяглося в часі. Останні з них повернулися додому тільки в 1953 році, віддавши службі

в армії майже 7 років. Багато воїнів отримали бойові нагороди. За них держава запровадила грошову винагороду. Зокрема, за орден «Червона Зірка» фронтовик отримував 15 крб. щомісячно, за ордени «Слава» I, II та III ст. — відповідно 15, 10 та 5 крб., за медалі: «За відвагу» — 10 крб., «За бойові заслуги» — 5 крб. [8]. Оскільки інших шляхів для отримання цих та інших нагород, окрім власного героїзму, пролитої крові та каліцтва, тоді не існувало, то нагороди були дійсно заслужені. Виплати за них виявилися символічними. Однак і ними фронтовики тішилися не довго — 10.09.1947 року Указом Президії Верховної Ради СРСР грошові компенсації за бойові та трудові нагороди, а також деякі пільги, держава, «враховуючи численні звернення нагороджених орденами і медалями СРСР», відмінила (дія Указу розпочиналася з 1.01.1948 р.), а «звільнені» кошти спрямували на відбудову народного господарства країни.

1944, 1945 pp.

Тих, кого не забрали до армії, а це переважно жінки та підлітки, влада могла мобілізувати на виконання якої завгодно роботи.

На фото: доповідна записка секретаря Кіровоградського обкому ЛКСМУ по пропаганді секретарю обласного комітету КП(б)У щодо внеску молоді області в Перемогу. 14.07. 1944 р. 3 фондів Державного архіву Кіровоградської області (далі – ДАКО) – Ф. П. 429. – Оп. 4. – Спр. 79. – Арк. 32.

У січні 1944 року генерал-майор Гончаров — командир в/ч 2771 «Л», наказав голові Тарасівської сільської ради Аджамсько-

го району направити на земляні роботи терміном на 20 днів по облаштуванню оборонних рубежів біля с. Клинці бригаду жінок — жительок села. До фронту 25 січня 1944 року відправилися Коломієць Галина, Клипачова Галина, Кича Віра, Загородня Надія, Горова Любов, Щербина Мотя, Драбина Марія, Скороход Олена, Скороход Лукерія, Ороль Дора та ін. Там, на облаштуванні радянської оборони, тяжко захворіла Сотникова Євдокія, тож повернулася додому, привізши з собою документ за підписом їхнього командира взводу про те, що вона не дезертирувала з в/ч, а є дійсно хвора [1]. Загалом на будівництво оборонних рубежів для потреб Червоної Армії мобілізували майже десять тисяч юнаків та дівчат — жителів області. За сумлінну роботу двісті з них отримали урядові нагороди [2].

дівчат та підлітків вручну переносили боеприпаси для поповнення ними бойових частин і підрозділів військ II Українського фронту, долаючи при цьому відстань в десятки кілометрів з тяжкою ношею. Це явище — унікальне в світовій історії.

2	Бестала Марія Андреевна	2 сина	м.уч. в РККА	65
3	Затарук Дмитро Якимович	1 дитина	—	65
4	Щербина Анна Данилівна	2 сини	м.уч. в РККА	65
5	Перевертень Мотря Трофимівна	1 дитина	м.уч. в РККА	65

На фото: подушний склад сімей с. Янополе Златопільського району — в селі залишилися практично самі жінки та діти. 1944 р.
З фондів ДАКО.
— Ф. 2860. — Оп. 1.
— Спр. 125. — Арк. 202.

Для використання працездатних, які залишилися в селах, в кожному райвиконкомі створили бюро по обліку та розподілу робочої сили, т. зв. «моббюро». До них надходили мобілізаційні списки на всіх працездатних громадян по кожній сільській раді. Зокрема, голова Тарасівської сільської ради Щербина на початку червня 1944 року надіслав до моббюро списки всіх чоловіків віком від 16 до 70 років, жінок — віком від 16 до 60 років, а також список всіх дітей віком від 12 до 16 років, які проживали на території сільради [7].

На фото: план мобілізації працездатного міського та сільського населення Тишківського району на сільськогосподарські роботи. 15.06.1945 р.
З фондів ДАКО. —
Ф. 2860. — Оп. 1. —
Спр. 407. — Арк. 20.

Мобілізація трудовоздатного населення на сільськогосподарські роботи на 15.06.1945 р.									
Облік населення району					Потреби району				
Всього населення в районі	Муж. населення	Жін. населення	Дітей до 16 років	Дітей 16-18 років	Всього робочої сили	Муж. робочої сили	Жін. робочої сили	Дітей до 16 років	Дітей 16-18 років
5200	2600	2600	1200	800	1200	1200	1200	1200	800

5 червня 1944 року за підписом голови виконкому Аджамської районної ради до голови Тарасівської сільської ради надійшов лист такого змісту: «Райком КП(б)У та виконком Аджамської райради зобов'язує вас негайно направити людей на підприємства «Укрнаркомліс» в кількості 9 чол. Мобілізації підлягають чоловіки з 16 до 55 років та жінки з 16 до 50 років, в яких немає дітей віком до 8 років. Люди, які мобілізовані, повинні з'явитися по повісті на 19.6.1944 р. для відправки на лісозаводи» [8].

Замначальника Новгородківського РВ НКВС Анкушін мобілізував двох колгоспниць колгоспу ім. Шевченка Оксамитну Є., Демченко М. на мазку будівлі районної міліції з 21 по 23 червня 1944 року [9]. Впродовж всього літа на ремонт адміністративних будівель в районному

центрі Новгородка мобілізували колгоспних ковалів, теслів, мазальниць, візників, як правило, людей похилого віку.

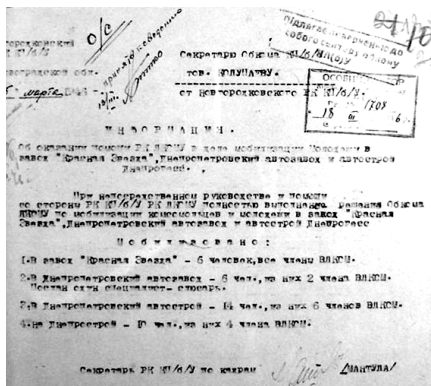
З середини літа колгоспники відправилися на будівельні роботи до обласного центру. 21 липня 1944 року на колгоспи Новгородківського району прийшла рознарядка за підписом голови Новгородківського районного виконавчого комітету про відправлення до м. Кіровограда на будівельні роботи робочої сили. Колгосп ім. Шевченка II-ї Новгородківської сільської ради зобов'язувався відрядити двох чоловік. Ними виявилися Ліщенко Сіма та Ворона Ганна [10]. З колгоспу «III-й Комінтерн» на будівельні роботи до обласного центру відбули Башуренко Рая, Безушко Ольга, Панченко Олександра, Ковальчук Вуля. Всім їм виповнилося по 19 років [11]. У серпні Новгородківський райвиконком та райдорожвідділ зобов'язав кожного голову колгоспу відправити до Новгородки по одному працівникові на будівництво мосту. 18 серпня 1944 року мобілізовані розпочали будівництво переправи через річку [12].

На фото: інформація секретаря Новгородківського РК КП(б)У секретарю обкому КП(б)У щодо мобілізації молоді району на завод «Червона зірка», Дніпропетровський автозавод, на будівництво мосту через Дніпро. 15.03.1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. П. 429. — Оп. 4. — Спр. 302. — Арк. 9.

У вересні 1944 року по районах області відбулася мобілізація колгоспників на цукрові заводи — по три чоловіки з кожного колгоспу [13].

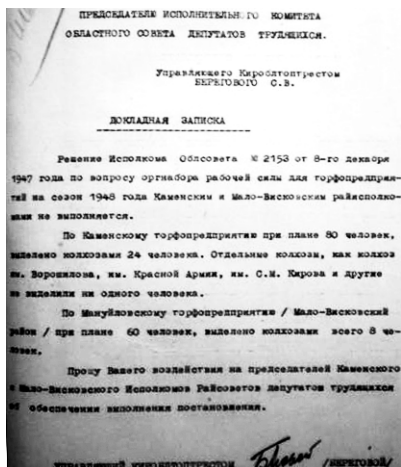
Виконком обласної ради провів мобілізацію робочої сили для роботи на зернових елеваторах. Голова колгоспу ім. Шевченка Новгородківської сільської ради отримав завдання від райвиконкому направити до Куцівського елеватора 20 колгоспників [14].

5 серпня 1944 року виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих затвердив «обов'язкову постанову» № 6/642 «Про мобілізацію населення на сільськогосподарські роботи». Постанова зобов'язувала направити до колгоспів області 15 тис. жителів обласного центру. Мобілізація підлягала як представники чоловічої, так і жіночої статі віком від 14 років, серед них учні 6-10 класів, студенти технікумів та вузів, домогосподарки тощо [15]. Мобілізація міського населення на сільськогосподарські роботи відбулася також наступного року — 24 серпня 1945 року виконком Кіровоградської міської ради затвердив «обов'язкову постанову № 723» «Про мобілізацію міського населення

на допомогу колгоспам і радгоспам у збиранні врожаю» та направив кожній організації рознарядку на кількість мобілізованих [16].

З 25 грудня 1944 року на розчистку аеродромів від снігу в м. Кіровограді та Канатовому відправили в «порядку трудової повинності»: 400 жителів обласного центру, по 100 чол. з Новомиколаївки, Некрасівки, Лелеківки, Березинки, Високих Байраків, Аджамки та 150 чол. з Веселівської сільської ради [17].

*На фото: доповідна записка
про невиконання планів мобілізації
робочої сили на торфопідприємств
та Кам'янського та Маловисків-
ського районів. Грудень 1947 р.
З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1.
— Спр. 755. — Арк. 321.*

5 лютого 1945 року на райо-
ни області надійшла рознарядка
про мобілізацію робочої сили
на підприємства чорної металу-
ргії СРСР в кількості 2000 чол. З
Олександрівського району під-
лягали мобілізації 100 чол., Оле-
ксандрійського — 75, Онуфріїв-
ського — 50, Аджамського — 80,
Чигиринського — 200 тощо [18].

7 червня 1945 року постановою виконкому обласної ради депутатів
трудящих та бюро обкому КП(б)У № 78 на будівництво Дніпропетровсь-
кого автомобільного заводу з 13 районів області передбачалося відпра-
вити 500 мобілізованих: з Новогеоргіївського — 50 чол., Петрівського
— 40 чол., Компаніївського та Піщанобридського — по 30 чол. тощо [19].

В жнива 1945 року для навантажування та розвантажування хліба
на пристанційних пунктах «Заготзерна» мобілізували 1320 осіб з 26 ра-
йонів області. [20].

17 серпня 1945 року облвиконком та бюро обкому партії затвердили
спільну постанову про мобілізацію для 7 цукрових заводів області 3500
робітників. Зокрема, для Капітанівського цукрозаводу по 200 чоловік
зобов'язувалися направити Златопільський, Новомиргородський та
Підвисоцький райони [21].

Для збирання цукрових буряків в радгоспах «Цукробурякотресту»
восени 1945 року мобілізували 1228 осіб: з Чигиринського району 1000
чол., з Новогеоргіївського — 228 [22].

Обласна прокуратура, перевіривши розрахунки організацій та уста-
нов, зокрема Новомиргородського району, за використану робочу силу
з колгоспів, констатувала: «На протязі 1944 і 1945 року організації райо-

ну за роботу колгоспників (ім. Кірова, «Червона нива» тощо) розрахунків з колгоспниками не здійснювали» [23].

У жовтні 1945 року в області розпочалася мобілізація молоді до шкіл ФЗН системи державних трудових ресурсів, для чого в містах та районах створили призовні комісії. План призову (мобілізації) в школи ФЗН сільської молоді з Кіровоградщини для Дніпропетровської області становив 2680 осіб з 24 районів області: 200 чоловік повинні відправитися з Новогеоргіївського району, 150 — з Компаніївського, по 120 — з Олександрівського та Петрівського, 80 — з Аджамського тощо. Додатково передбачалося направити 750 чоловік для шкіл ФЗН Кіровоградської області [24].

На фото: жителі обласного центру — учасники суботника по відбудові електростанції. 1944 р. З фондів ДАКО — № 17, оп. 1.

2650 осіб молоді з сільської місцевості призивалися до залізничних училищ. [25].

З початком освоєння покладів бурого вугілля поблизу м. Олександрії для шахт мобілізували 3600 чоловік робочої сили: 200 чол. з Новогеоргіївського району, 170 — з Єлизаветградківського, 150 — з Долинського, 120 — з Новоукраїнського, 80 — з Устинівського тощо [26].

Спроби будь-кого уникнути мобілізації суворо каралися.

Що далі від війни, то мілітаристська термінологія зазнавала змін, тож з часом «мобілізацію» замінило «вербування», або т. зв. «оргнабори» — коли працівників спокушали «довгим карбованцем», або, вдаючись до демагогії та граючи на почуттях патріотичного обов'язку, відправляли працівників, особливо молодь, за т. зв. «комсомольськими путівками» на новобудови, часто за тисячі кілометрів від рідного краю, знекровлюючи цим, в першу чергу, села області.

Від такої «мобілізації» демографічна криза замаячила над Кіровоградщиною вже в перші післявоєнні роки.

3. «ДЕЗЕРТИРИ ТРУДОВОГО ФРОНТУ»

Ухиляння від мобілізації, самовільне залишення місця роботи чи навчання в школах ФЗН, запізнення на роботу владою розцінювалося як злочин. Винних проголошували «дезертирами», віддавали до суду та засуджували по Указах Президії Верховної Ради СРСР від 26.06.1940 р., від 28.12.1940 р., від 13.11.1942 р.

На фото: радянський агітаційний плакат.

С КАЖДЫМ ДНЕМ ВСЕ РАДОСТНЕЕ ЖИТЬ!

Так було до війни, не змінилася ситуація й після її закінчення. За ухиляння від мобілізації на різні роботи Кіровоградський обласний суд розглянув протягом

осені 1944 року 45 касаційних справ, з яких 19 залишив в силі, 14 — направив на новий розгляд, змінив приговорів по 6 справах та припинив 6 справ. В Олександрівському районі за ухиляння від мобілізації в 1944 році засудили 2 чол., в Олександрійському — 4, Златопільському — 8, Підвисоцькому — 3, Чигиринському — 20 тощо [1]. Зокрема, Єлизаветградківський нарсуд приговорив Кравченко М.М. — матір двох малолітніх дітей віком 5 та 8 років до 6 місяців виправних робіт за «ухиляння від мобілізації в промисловість», повністю проігнорувавши те, що жінка не мала змоги залишити на когось своїх дітей для догляду за ними [2].

Златопільський нарсуд засудив до 1 року виправних робіт Балінську Г.П. за ухиляння від мобілізації в промисловість, не зваживши на ту обставину, що жінка мала на утриманні 5-х непрацездатних членів сім'ї, а сама вона на той час вже працювала в банку [3].

До 1 року виправних робіт за ухиляння від мобілізації Чигиринський нарсуд засудив Вороненко М. О., і це тоді, коли жінка доглядала тяжко хвору матір, а батько і чоловік воювали на фронті [4].

Прямо на уроках в школі заарештували ученицю 6 класу Черевашко Н. І., а Кіровоградський народний суд засудив її до 4 міс. тюрми за те, що дівчина нібито самовільно залишила роботу. Суд проігнорував той факт, що в школах саме розпочався новий навчальний рік, тож учениця сіла за шкільну парту [5].

Знам'янський нарсуд засудив на 3 міс. Голу Д. П. за те, що та, працюючи охоронцем на Знам'янському маслозаводі, з дозволу дирекції заводу поїхала додому, але вдома голова сільської ради мобілізував її на роботи оборонного значення, де жінка пропрацювала 5 днів. Там її розшукали, заарештували та доставили до суду, звинувативши в «дезертирстві» [6].

4 міс. тюрми отримала жителька обласного центру Тараненко М. Т. від Кіровоградського нарсуду за те, що, працюючи на пивзаводі, поступила в ремісничу школу, а на заводі це розцінили як дезертирство з підприємства та, не вагаючись, відправили заяву до міліції, де миттєво оформили справу для суду [7].

На 4 міс. тюрми засуджена в 1944 році Олександрійським народним судом Шеремет Г. І. за те, що, тимчасово працюючи на лісозаготовках, з початком нового навчального року дівчина повернулася до 6 класу сільської школи. Також цей суд визнав дезертиром та засудив на 3 міс. тюрми і ученицю Найдено А. Н., яка впродовж літа працювала в підсобному господарстві в/ч 63462, але з початком навчання повернулася до 7 класу школи [8].

Новомиргородський нарсуд засудив Кравцову А. І. по Указу від 26.06.1940 року до 4 міс. тюрми за самовільне залишення роботи, не врахувавши тієї обставини, що Кравцова успішно закінчила другий курс медшколи, тож повернулася продовжувати навчання на III курсі [9]. За запізнення на роботу на 40 хвилин народний суд м. Кіровограда засудив до 5 місяців тюрми жительку міста Денуш Г. Г. [10].

В 1945 році нарсуд міста Кіровограда засудив до 2 місяців тюремного ув'язнення Молодін Г. І. за те, що та, працюючи нічним сторожем в молочній кухні, залишила свій пост на 20-30 хв., а коли повернулася на роботу, то завідаючи їй до роботи не допустила й віддала до суду [11].

У II півріччі 1945 року органи НКВС розшукали 1033 дезертирів з об'єктів військової промисловості, а 633 особи все ще переховувалися. В липні 1945 року до військового трибуналу направили 16 справ на дезертирів, у серпні — 20, у вересні — 56, у грудні — 72 справи [12].

В III кварталі 1945 року до обласного суду від 47 засуджених надійшли скарги на неправильне винесення приговорів за дезертирство з роботи, 36 приговорів залишили в силі і тільки 1 справу припинили [13].

В 1945 році масові «дезертирства» відбувалися на заводі «Червона зірка». В червні роботу покинули 60 робітників, у серпні — 82, у вересні — 41, у жовтні — 24 тощо [14].

На фото: радянський агітаційний плакат. 1944 р.

В 1945 році Онуфріївський суд засудив 16-річного гр. Омельченка до 4 міс. тюрми за те, що засуджений самовільно залишив школу ФЗН і повернувся додому [15]. Впродовж 1945 року зі шкіл ФЗН області повернулися додому 29 учнів, з них 10 чол. примусово повернули знову на навчання, 3 учнів віддали до суду, а 16 — перебували в розшуку [16]. В 1946 році в нарсуд Великописківського району надійшов матеріал про дезертирство зі школи ФЗН № 1 м. Кіровограда учня Пашкова П.Г. Суд засудив

його до 6 місяців виправних робіт [17]. Втечі учнів пояснювалися як важкими умовами проживання, так і умовами праці. Зокрема, підлітки 1930 р. н. працювали на заводі «Червона зірка» в 1946 році по 11 годин щоденно замість 6 годин, передбачених законом [18].

22-23 вересня 1945 року до КПЗ Добровеличківського РВ НКВС примусово доставили колгоспницю колгоспу «Нове життя» Рибалко В.В., інваліда війни колгоспника Родіонова П.І., інваліда війни колгоспника Костенка П.А. — вони звинувачувалися в тому, що умисне не виходили на роботу до колгоспу, не давали корови для роботи на полі тощо [19].

Станом на 1.01.1946 року до кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи притягли 138 осіб [20]. У III кварталі 1947 року суди області розглянули 314 справ про дезертирство та засудили 242 робітників. Крім того, ще 970 справ призупинили «за нерозшуком» дезертирів. Це масове дезертирство з буровугільної промисловості зафіксоване в Олександрійському районі станом на 1 жовтня 1947 року [21].

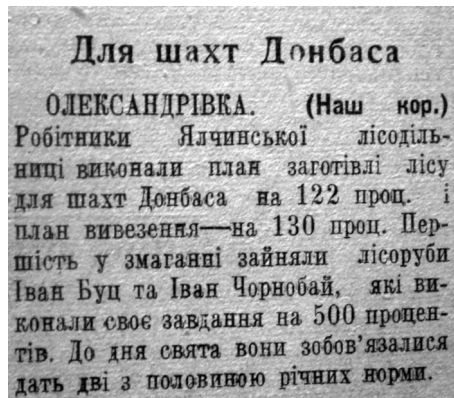
Тільки в 1948 році держава припинила переслідування своїх громадян за ухилення від мобілізації до оборонної промисловості. Згодом зійшли нанівець й інші жорстокі закони щодо працездатного населення.

4. ЖІНКИ — НА ДОНБАС!

Все, щоб то не робилося в тогочасній державі, ініціювали нібито народні маси. Саме так завжди стверджували офіційні джерела пропаганди. В 1944 році, відразу після вигнання гітлерівських окупантів з більшості областей України, визволене населення «виступило» зі ще однією ініціативою — негайно розпочати відбудову шахт Донбасу, кинувши гасло «Відбудова Донбасу — всенародна справа». «... треба всім нам, всьому народу, поспішати з відродженням Донбасу. Загальними зусиллями відродимо, товариші колгоспники і колгоспниці, нашу славу Всесоюзну кочегарку» — з таким закликком звернулися колгоспники артілі «Заповіт Леніна» Ключівської сільської ради Ново-Санжарського району Полтавської області до жителів звільнених територій. Лист полтавських колгоспників відразу надрукувала газета «Кіровоградська правда» в номері за 10 травня 1944 р.

На фото: замітка в газеті про заготівлю лісу для шахт Донбасу. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 29.10.1946 р.

З цього часу в Кіровоградській області розпочалася активна пропагандистська кампанія, підкріплена адміністративними заходами, по залученню трудових ресурсів на відбудову шахт та металургійних комбінатів перш за все Сталінської (нині Донецької) області. Основою цих трудових ресурсів від Кіровоградщини, як, проте, і з більшості областей України, була переважно колгоспна молодь. А оскільки чоловіче населення підлягало мобілізації перш за все в діючу армію, то величезний тягар

відбудови Донбасу припав на руки жінок та дівчат. Крім того, чималі матеріальні ресурси, перш за все продуктові та фінансові, черпалися на відбудову промислових об'єктів Східної України теж з колгоспів, зокрема й Кіровоградщини, все більше й більше посилюючи злидні на селі серед колгоспників.

«Чим ти допоміг Донбасу?» — звертався на сторінках обласної газети до колгоспників Кіровоградщини знаний шахтар-новатор О. Стаханов [1]. «Розпочинається шефство областей України над вугільними трестами» — повідомила газета «Кіровоградська правда» 10 червня 1944 року, назвавши це «новими методами народної самодіяльності». «Почався великий всенародний похід за відбудову Донбасу. Кожен радянський патріот, незалежно від того, де він працює, вважає для себе великою честю взяти особисту участь у відбудові слави Донбасу» — не вгавала обласна партійна газета. «Чим більше колгоспників прийде на шахти, закріпиться на роботі в Донбасі, тим швидше буде добитий в своєму лігві поранений фашистський звір!» — стверджувала в своїй передовиці «Кіровоградська правда» [2].

На фото: радянський агітаційний плакат. 40-і роки XX ст.

Пропагандистська кампанія в області набирала обертів. «Переїжджайте до нас на шахти!» — закликав кіровоградців колишній робітник заводу «Червона зірка» Яків Деркач, якого «батьківщина послала на відбудову зруйнованого Донбасу» в березні 1944 року [3]. «Допоможемо у відродженні Донбасу!» — запевняв Кіровоградський обком КП(б)У. «Треба, щоб кожен район, село, колгосп зав'язав міцну дружбу з окремими шахтами, допомагав їм людьми, продуктами» — ставив завдання населенню обласний партійний орган [4].

Одним з перших районів області, що взяв шефство над шахтами «Сталінвугілля», був Рівнянський. Тільки впродовж червня 1944 року з району на шахти відправилися 300 колгоспників. Однак цього виявилось замало, тож до кінця червня артілі зобов'язалися відправити ще по одному колгоспнику. Цього ж місяця відбулася нарада передовиків сільського господарства Рівнянського району, де вирішили постачати шахтарів-колгоспників продуктами харчування. Перші 35 тонн продуктів на шахту «Сталінвугілля» відправили з району 20 червня 1944 року [5].

«Честь» колгоспу ім. Тельмана Чернявської сільської ради відправилися захищати на Донбасі 20 «передових колгоспниць», серед них —

Олександра Верюгіна, Марія Відько, Ольга Відько. Для шахтарів-колгоспників колгосп ім. Тельмана зобов'язався виростити на осінь по 2-3 курки, 150 цнт огірків, 25 цнт цибулі, 100 цнт капусти, 200 цнт картоплі, 900 пудів хліба [6].

На фото: постанова виконкому обласної ради депутатів трудящих і бюро

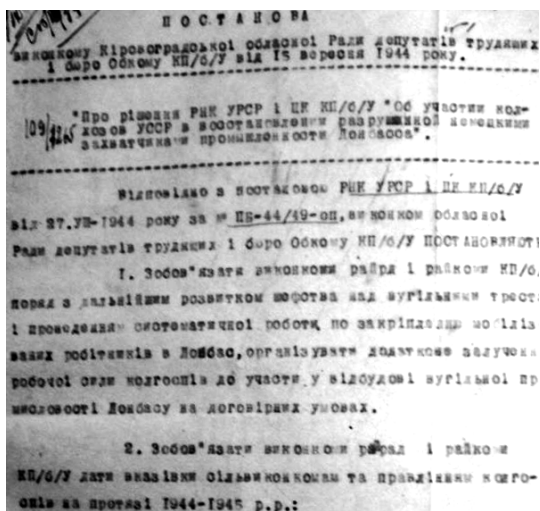
обкому КП(б)У «Про рішення РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про участь колгоспів УРСР у відновленні зруйнованої німецькими загарбниками промисловості Донбасу».

Вересень 1944 р.

З фондів ДАКО. —

Ф. 2860. — Оп. 1. —

Спр.383. — Арк. 3.

Загалом на кінець червня 1944 року на шахти Донбасу колгоспи Кіровоградщини зібрали й завантажили продуктами 60 вагонів, котрі 25 червня відправилися в Сталінську область. Зокрема, колгоспи Хмельівського району відвантажили для шахтарів 36 тонн хліба, а також мед, масло, яйця. Трудящі с. Глодоси зібрали 50 цнт хліба, колгоспники с. Кіровське — 45 цнт зерна, члени артілі ім. Кірова Іванівської сільради — 25 цнт хліба та 1 цнт квасолі. Колгоспники Петрівського району відправили в Донбас 145 цнт хліба, 130 цнт картоплі, 200 кг сала. Колгоспи Добровеличківського району зібрали для тресту «Сніжнянтрацит» 27 тонн картоплі, 15 тонн кукурудзи, 440 кг соняшникової олії, 10 тис. яєць та ще окремо відправили продукти також для шахти №33 [7]. Наприкінці червня 1944 року зі ст. Знам'янка відправився ще один «естафетний поїзд — шахтарям Донбасу». Підвіз продуктів на станцію тривав впродовж кількох днів, не припиняючись і вночі — «червоні валки» з найвіддаленіших сіл доставляли зерно, крупу, картоплю, жири, мед, сушені фрукти. Всього завантажили 68 вагонів вагою 1576 тонн [8]. «Шефствували» колгоспники Кіровоградщини над трестами «Сталінвугілля», «Сніжнянтрацит», комбінатом «Сталінвугілля».

Для шахт Донбасу зі степової Кіровоградщини надходив також ліс. Зокрема, робітники Яничської лісодільниці Олександрівського ліспромгоспу для шахт заготовили деревини на 122 %. По 500 % виконали плани рубки лісу лісоруби Іван Чорнобай, Іван Буц. До дня свята Великого Жовтня вони зобов'язалися дати дві річні норми. [9].

Вже з кінця 1944 року пропагандистська кампанія «Чим ти допоміг Донбасу» зійшла нанівець — механізм впровадили та й нові проблеми стали більш актуальними.

Допомога Донбасу трудовими та матеріальними ресурсами здійснювалася в Кіровоградській області через дуже нетривалий проміжок часу після визволення від гітлерівських загарбників. Бойові дії на Кіровоградщині впродовж 1943-1944 років спричинили величезні матеріальні збитки та втрати, а політика держави до власного народу встановилася така, що вціліле населення враз позбавили в достатній кількості перш за все продуктів харчування: з перших днів відновлення радянської влади на щойно відроджені колгоспи Кіровоградщини наклали великі податки продуктами харчування, тож колгоспники відразу після визволення здавали хліб та м'ясо у фонд Червоної Армії, до сталінського фонду оборони, у фонд допомоги сім'ям фронтовиків, приступили до засипки посівних матеріалів, виконували обов'язкові зобов'язання перед державою поставками хлібом, м'ясом, молоком, вовною з особистих господарств, ліквідовували свої борги за 1943 рік, здавали кошти на III Военну позику, на побудову танкової колони «Кіровоградський комсомолец» та на будівництво літаків, на обов'язкове окладне страхування, збирали подарунки для воїнів Червоної Армії тощо.

ОТСТРОИМ НА СЛАВУ!

*На фото: радянський агітаційний плакат.
1945 р.*

Оскільки допомога Донбасу здійснювалася, починаючи з травня 1944 року, тобто коли на оброблених полях хліб лише зеленів, а до нового урожаю залишалося ще чимало часу, то селяни Кіровоградщини, як і всієї вже визволеної на той час України, збирали продукти харчування для шахтарів, як і виконували численні зобов'язання перед державою тими запасами хліба, який вони заготували за умов нацистського окупаційного режиму. Зрозуміло, що тих продовольчих запасів на довго не вистачило: чисельні побори з сільського населення, здійснювані більшовицькою владою, що офіційною пропагандою подавалося як «ініціатива мас», спричинило в 1944 році, як і в наступні роки, хронічне недоїдання серед колгоспників. А всі свої заходи, зокрема, й щодо залучення жителів області на відбудову Донбасу, влада здійснювала майже винятково адміністративними, а тому жорстокими методами.

Так, виконком Тарасівської сільської ради Аджамського району направив 3.03.1944 року до районного виконавчого комітету районної ради депутатів трудящих «Список осіб, які підлягають мобілізації на роботу в «Донбассетъстрой» від колгоспу «20 років РСЧА». Всього мобілізували того разу 9 колгоспників: Рябокінь Дору, 1926 р. н., Хаврюту Івана, 1921 р. н., Рябуху Леоніда, 1927 р. н., Погрібну Ольгу, 1918 р. н., Стоян Гашу, 1919 р. н., Воробей Люсю, 1927 р. н., Клипач Ольгу, 1926 р. н., Дротянка Павла, 1928 р. н., Ткаченко Полю, 1928 р. н. [10]. З 9 мобілізованих на шахти — шестеро дівчат, наймолодшим з них ледь виповнилося 16-17 років.

12 березня 1944 року з Тарасівської сільської ради до виконкому Аджамської районної ради депутатів трудящих надійшов новий «Мобілізаційний список» працездатних громадян з трьох колгоспів сільради, куди вписали вже 26 прізвищ, з них жінок — 24, чоловіків — 2. Розподіл по роках був таким: 1928 р. н. — 5 чол., 1927 р. н. — 3 чол., 1926 р. н. — 5 чол., 1925 р. н. — 4 чол. тощо. Найстаршою серед мобілізованих виявилася Стоян Лукія, якій на той час виповнилося 43 роки [11]. Зрозуміло, що тогочасна система мобілізації не передбачала згоди мобілізованих.

Перші мобілізовані з Аджамського району відправилися на шахти Донбасу 29 квітня 1944 року. Для цього вони прибули на ст. Хіровка на 10 год. ранку, отримавши перед цим під розписку «Мобілізаційний лист», до якого вписали прізвище мобілізованого та вказали, що його мобілізовано для роботи на «Донбассетъстрой». «Мобілізаційний лист» зобов'язував прибути на вказаний час певного числа за конкретною адресою — як правило, на залізничну станцію. Мобілізованих зобов'язували мати при собі продукти харчування на 10 днів та одяг по сезону [12].

Голова Тарасівської сільської ради Щербина А., попри всі свої намагання, не зумів виконати плану мобілізації людей на Донбас, тож в телеграмі, відправленій на його адресу за підписом голови Аджамського райвиконкому Ніколенка, суворо попереджувався про обов'язковість виконання всіх планів по мобілізації та зобов'язувався 4 травня 1944 року на 7 годин вечора прислати додаткові списки мобілізованих [13].

Цей додатковий список Щербина надіслав на вказаний в телеграмі час. До списку вписав ще двох осіб: Заїкінову Ярину, 1927 р. н., та Сухицьку Ольгу, 1917 р. н. [14].

Таким чином тільки з Тарасівської сільської ради Аджамського району впродовж квітня-червня 1944 року на відбудову Донбасу мобілізували 40 осіб, з них 33 жінок та 7 чоловіків, що становило, відповідно, понад 82% жінок та трохи менше 8% чоловіків. Найстаршим з мобілізованих — Гулаку Марку, виповнилося 50 років, Гулак Христі — 46 років, а наймолодшими виявилися дівчата, яким виповнилося лише по 16 років. Всього впродовж весни — початку літа 1944 року на Донбас відправили понад 2000 мобілізованих з Кіровоградщини [15]. Співвідношення між

чоловіками і жінками, посланцями на Донбас з області, були, напевне, пропорційні показникам робочої сили по Тарасівській сільській раді Аджамського району, а якщо й різнилися, то несуттєво. Отже, на важкі фізичні роботи по відбудові Донбасу сільські ради і колгоспи спрямовували переважно жінок і дівчат, бо працездатного чоловічого населення в селах області майже не залишилося. А та кількість, що була, постійно скорочувалася.

Так, у «Відомості про кількість працездатного населення в колгоспі ім. 20-річчя РСЧА», що його надіслав голова Тарасівської сільської ради на адресу Аджамського райвиконкому, в колгоспі нараховувалося [16]:

Працездатного населення: станом на 26 березня 1944 року:	Працездатного населення: станом на 10 травня 1944 року:	Працездатного населення: станом на 10 червня 1944 року:
Всього працездатних — 128 з них чоловіків — 22, жінок — 106	Всього працездатних — 108 з них чоловіків — 19 жінок — 88	Всього працездатних — 93 з них чоловіків — 17 жінок — 63

Подібна ситуація з працездатними спостерігалася також в колгоспі ім. Димитрова Тарасівської сільської ради Аджамського району [17]:

Працездатного населення: станом на 26 березня 1944 року:	Працездатного населення: станом на 10 травня 1944 року:	Працездатного населення: станом на 30 травня 1944 року:
Всього працездатних — 145 з них чоловіків — 18, жінок — 127	Всього працездатних — 115 з них чоловіків — 14, жінок — 101	Всього працездатних — 111 з них чоловіків — 10, жінок — 101

Отже, жінок-колгоспниць в колгоспах Тарасівської сільської ради нараховувалося в 4-10 разів більше, ніж працездатних чоловіків. Таку диспропорцію спричинила тотальна мобілізація.

Критерії відбору для направлення на відновлювальні роботи в Донбас чітко вказала для голів сільських рад районна влада: 3 травня 1944 року на всі села Аджамського району направили листи за підписом голови виконкому районної ради Ніколенка, в яких райрада зобов'язувала не мобілізувати на роботи в Донбас бригадирів, ланкових рільників, городніх і тваринницьких ферм, керівних працівників і спеціалістів сільського господарства. Цим листом Ніколенко вказував сільським головам безумовно виконувати наряди по мобілізації робочої сили за рахунок рядових колгоспників [18]. А оскільки питома вага жінок-колгоспниць в загальній кількості населення області набагато перевищувала кількість чоловіків, то саме жінки й дівчата за рознарядкою райвиконкому їхали в Сталінську область.

На роботи в Донбас з Тарасівської сільської ради мобілізували Касян Катрю Леонтіївну. Виконком сільської ради повністю проігнорував те, що жінка мала на вихованні трьох малолітніх дітей та тяжко хвору матір. Однак до Сталінської області вона не поїхала, тож Аджамський райвиконком постановив «замінити її іншою» [19]. До мобілізованих вписували чимало дружин та дочок тих, кого радянська влада звинуватила в співпраці з німецькою окупаційною владою та засудила або вони втекли на Захід, залишивши вдома сім'ї. Тож своєю тяжкою працею на шахтах та будівництві жінки та дівчата спокутували нібито вину перед радянською владою своїх чоловіків та батьків.

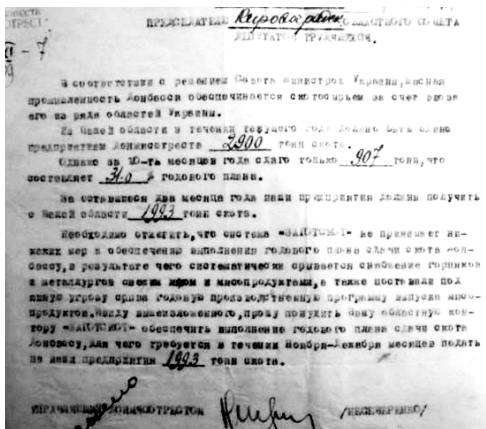
У липні 1944 року районні прокурори дали письмові вказівки головам колгоспів та сільських рад, щоб вони негайно надіслали в прокуратури списки тих мобілізованих на Донбас, які повернулися додому. 18 липня 1944 року таке розпорядження райпрокурора отримав голова колгоспу ім. Шевченка II-ї Новгородківської сільської ради [20]. Повернення додому розцінювалося за тогочасними законами як дезертирство, тож суворо переслідувалося владою.

В серпні 1944 року розпочалася мобілізація колгоспників на шахти й рудники Криворіжжя. Офіційною пропагандою все це також подавалося як ініціатива самих колгоспників. 10 серпня 1944 року на колгоспних зборах в артiлі ім. XVIII партконференції Олександрійського району селяни «вирішили» надати допомогу Криворіжжю у відбудові рудників. Колгоспники артiлі звернулися також до всіх колгоспників Олександрійського району взяти шефство над рудниками. Виступ на колгоспних зборах колгоспниці Ольги Вовненко з колгоспу «Червоний Промінь» Михайлівської сільської ради оперативно надрукувала газета «Кіровоградська правда» в номері за 12 серпня 1944: «Я працювала в колгоспі по-стахановськи, вже виробила 288 трудовнів, — заявила колгоспниця. — Тепер хочу працювати на відбудові рудників Криворіжжя». До кінця серпня з Олександрійського району на роботи в Криворіжжі відправилися 40 колгоспників [21].

Однак цих зусиль виявилось недостатньо, тож 15 вересня 1944 року виконком обласної ради депутатів трудящих та бюро обкому КП(б)У затвердили спільну постанову, якою зобов'язали колгоспи додатково відправити на шахти Донбасу ще по 1-2 колгоспники [22].

З 1945 року на шахти Донбасу масово прибували репатрійовані радянські громадяни та демобілізовані з лав Червоної Армії воїни. Тиск на колгоспи Кіровоградщини щодо відправки мобілізованих до східних областей України дещо знизився, але мобілізації тривали. Так, тільки впродовж лютого-березня 1945 року з області для вугільної промисловості Донбасу повинні відправитися 2860 «чоловіків-колгоспників». По 105 колгоспників зобов'язувалися відіслати Олександрівський та Новомиргородський райони, 115 чоловік — Єлизаветградський, 100 — Знам'янський, по 95 — Бобринецький та Новоукраїнський тощо [23].

Про умови праці репатрійованої Г. з Олександрівського району на шахті в Донбасі свідчить її розповідь: «Привезли в Дебальцеве, звідти машинами і під вартою на шахту — якась там «Біс». Розмістили в дерев'яних бараках за колючим дротом. Вранці рудий конопатий офіцер говорить: «Сейчас вы начнете искупать свою измену Родине!» Спускають нас у шахту. А ми ж у туфликах, шовкових платтячках... А в шахті води де по кісточки, а де й по коліно, і бредемо ми в штрек, щоб рубати те вугілля. Дали нам кайла і наказали: «Не виконаєте норми, не буде вам пайки!» А ми ж в шовкових платтячках і в туфликах... Вже за годину з мозолів потекла кров, змішана з вугільною потертю. За тиждень роботи перетворилися ми на опудала... У бараках холодно, сиро, зі стелі падають блощиці, тече дощова вода крізь гонтовий дах. І в шахті води тієї, води... Ніде ні нагрітися, ні обсохнути, ні перепочити. Німці, які жили поруч, через колючий дрот, але всі у кам'яних, ще царської кладки бараках, працювали на поверхні, на будівництві. Дивилися на нас, потвор, зі співчуттям, та ще й через огорожу кидали нам сухарі. Один німець кинув мені саморобного гребінця. Я стягну з кострубатой голови ганчірку, яка була мені за платок, і показую, що я зовсім лиса, як і всі шахтарки. Як він переді мною вибачався, за той гребінець. На весну 1946 року цинга, сухоти та тиф косили нас, мов з кулемета ворог. Захворіла і я...» [24].

На фото: лист до обкому КП(б)У і облвиконкому про незадовільне виконання планів поставок Сталінській області м'яса з Кіровоградщини («...по вашій області на протязі року повинно здати 2900 тонн худоби. Здано за 10 місяців тільки 907 тонн...»). Грудень 1947 р. З фондів ДАКО. — ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 135.

Всього за три роки, що минули з часу визволення Донбасу, з шахт відкачали 550 млн куб. метрів води, відбудували 1200 км підземних виробок, збудували 3,5 млн. кв. метрів житлової площі, також відбудовано чи збудовано 146 основних і 420 дрібних шахт [25]. Чималий внесок до цього зробили і мобілізовані з Кіровоградщини — переважно жінки та дівчата. Їхня праця виявилася вкрай тяжкою, виснажливою, небезпечною. СРСР — чи не єдина країна на континенті, де використовувалася праця жінок, часто підземельних, у підземному виробництві.

5. ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КАМПАНІЯ: 1944, 1945 роки

«Хліб — фронту!», «Хліб — це зброя перемоги, запорука бойових успіхів Червоної Армії!», «Дати державі, дати фронту більше хліба — значить наближати час радісної перемоги!». Це — найпоширеніші гасла відразу після вигнання ворога з території Кіровоградської області. Селяни розуміли та сприймали їх, адже на собі відчували, що таке війна, та, крім того, на фронт відправилися їхні батьки, чоловіки, сини, тож свідомо включилися у виконання планів хлібозаготівлі.

На фото: повернення мирних жителів до визволеного села.*

Щоб виконати плани по заготівлі хліба, посіяно-го та зібраного ще в умовах нацистської окупації, пішли взимку та весною 1944 року попід хатами колгос-

пників численні уповноважені. «І розпочалося відродження. В перший місяць після визволення належало здати від двору по шість центнерів зерна на вибір або, на вибір, компенсувати цю кількість грошима. І, над-риваючись, виконали й здали, бо німці за місяць не все з'їли», — згадував Кримський Олекса Терентійович з с. Триліси Олександрівського району.

Станом на 28 лютого 1944 року план здачі хліба державі, або «у фонд Червоної Армії», область виконала на 97,3 %. До передових районів, що вчасно виконали свої зобов'язання, ввійшли Новопраський, Онуфріївський, Чигиринський, Петрівський. А колгоспники артілей «Нове жит-тя», «Новий шлях» с. Деріївка Онуфріївського району виконали план хлібоздачі на 200 %. Сотні тонн хліба здали державі колгоспи Знам'янського, Новогеоргіївського районів [1].

Зобов'язання колгоспників Бобринецького району — 22 тисячі центнерів хліба у фонд Червоної Армії

Коли в артілі „Шлях до комунізму“, Велико-Дроківської сільради, вивчали на зборі історичну доповідь товариша Сталіна, колгоспник Олександр Мусиско сказав:

— Дяк Батьківщині, для Червоної Армії ми нічого не пошкодуємо. Ми знаємо, що хліб потрібний фронтові так, як і танки, літаки, гармати, виробництво яких все збільшує наша промисловість. Колгоспне селянство теж не підставою у виконанні свого селянського обов'язку.

Діму т. Мусиско доповнив колгоспник Т. Морозово, який зазначив, що фронт одержить стільки продовольства, скільки йому буде потрібно.

Колгоспні збори, свідуючи наступ записи артілі, зобов'язались імені фонд Червоної Армії 1.800 пудів хліба. Своє зобов'язання артіль виконала — хліб вивезений на основний пункт.

З великим піднесенням (бюджетували колгоспники артілей імені Олександрівської сільради, імені Сталіна, Березівської сільради, на своїй зборі обговорили дальшого посилення допомоги фронтові). Свою імені почуттям патріотизму, вони гідно виконують свої зобов'язання по вивозці хліба у фонд записників свободи і незалежності нашої Вітчизни. З зобов'язання 1.300 центнерів, артіль імені Олександрівської сільради вже здала 800 центнерів, а артіль імені Сталіна повністю вивезла на призначений пункт 400 центнерів хліба, які вона зобов'язалася здати.

Нагненні сталінським селяном, колгоспники Бобринецького району взяли на себе зобов'язання здати у фонд Червоної Армії 22 тисячі центнерів хліба і своє зобов'язання вони виконують послідовно і повністю.

Ф. БЕРЕЗНЯК

На фото: зобов'язання колгоспників Бобринецького району здати для Червоної Армії 22 тис. центнерів зерна.

1944 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею: ФО-3324.

На середину березня, через два місяці після звільнення, план по хлібозаготівлі виконали колгоспники Олександрівського району: з 34 колгоспів надійшло в державні засіки 6 тис. 717 цнт хліба [2].

Станом на 19.03. 1944 року колгоспники області, особливо не напружуючись, здали державі 3 млн. 327 тис. 855 пудів хліба [3].

А хлібозаготівля все тривала й тривала. На початок квітня, задовго до жнив, від колгоспників Олександрівського району хліба державі надійшло 453 тис. пудів та 21 тис. пудів соняшнику [4]. Колгоспники колгоспу ім. Шевченка Олександрівського району здали державі 450 цнт хліба, а по с. Несваткове хліба зібрали 480 цнт, крім того, план здачі картоплі державі врожаю 1943 року Олександрівський район перевиконав на 5245 цнт [5]. Колгоспники Компаніївського району заготовили 124200 пудів хліба [6].

На фото: обід на бойових позиціях радянських військ. 1944 р.*

На середину квітня область здала державі 3 млн. 897 тис. 397 пудів хліба та 1 млн. 067 тис. 908 пудів картоплі. До кінця травня показник зданого зерна державі становив вже 5 млн. 477 тис. 345 пудів [7].

Крім хліба державі, або «у фонд Червоної Армії», селяни області здали 243223 пудів м'яса, 1721549 пудів картоплі та готівкових коштів 43 млн. 537 тис. крб.

З лютого 1944 року в області інтенсивно відбувалася ще й заготівля посівного зерна, зібраного в жнива 1943 року. Його теж збирали з господарств колгоспників. Станом на 27 лютого по 12 звільнених від ворога районів посівного зерна засипали 42% до плану, а в колгоспах Новопраського району посівматеріалу зібрали 77%, Знаменського — 63%. На початок посівної

1944 року колгоспники Кіровоградського району здали для посіву 5351 цнт зернових культур, 4150 цнт картоплі, 242 цнт технічних культур [8].

Крім здачі хліба у фонд Червоної Армії та на посівну, жителі області віддавали зерно та продукти харчування у фонд допомоги родинам фронтовиків. Тільки колгоспники Аджамського району до цього фонду на кінець квітня 1944 року віддали 57 цнт хліба та 103 цнт картоплі [9]. З такого фонду в Добровеличківському районі сім'я Шевченко Ніни отримала 50 кг зерна, сім'я Павленко Ганни — 50 кг борошна та 100 кг картоплі [10]. Колгоспники Кіровоградського району до фонду допомоги сім'ям фронтовиків внесли також 17 тис. трудоднів.

Наступного, 1945-го, року колгоспи області завдання по обов'язковій здачі хліба державі не виконали. І що далі від війни, виконувати ці плани було все важче, а для більшості колгоспів — взагалі неможливо. Рівень виконання хлібозаготівельних планів за 1944 та 1945 рік добре ілюструє таблиця [11]:

Район	1944 рік		1945 рік	
	Кількість колгоспів	З них виконали план	Кількість колгоспів	З них виконали план
Аджамський	40	40	40	1
Олександрійський	45	45	45	10
В. Висківський	39	39	39	—
Бобринецький	64	64	64	52
Витязівський	51	51	51	—
Долинський	76	76	76	42
Д. Величківський	52	52	52	—
Єлизаветградківський	62	62	62	—
Златопільський	32	32	32	5
Знам'янський	72	72	72	38
Олександрівський та ін.	51	51	51	8
Всього	1712	1698	1712	358

У жовтні 1945 року, коли бойові дії практично припинилися на всіх напрямках і територіях, газета «Кіровоградська правда» закликала всіх колгоспи здавати хліб понад план до «фонду Червоної Армії». До цього фонду колгосп ім. Горького Знам'янського району вивіз додатково до плану 300 пудів зерна, а колгосп ім. Ворошилова — 222 пуди. Хліб до «фонду Червоної Армії» здавали не тільки з колгоспних комор: колгоспники артіль ім. Леніна закликали всіх колгоспників здавати державі хліб з власних запасів, отриманих на трудодні, що й зробили самі та вивезли на державні заготівельні пункти 120 пудів хліба. «Патріотичний почин підхопили всі колгоспники району та області!» — стверджувала газ. «Кіровоградська правда» в номері за 21.10.1945 р. На вивозці хліба у «фонд Червоної Армії» відзначилися члени артілі ім. газети «Правда» Великовисківського району Пономаренко і Гайдук — колгоспниці

своїми коровами щодня вивозили на приймальний пункт «Заготзерна» 120-130 пудів хліба [12].

В період з липня 1944 по 20 квітня 1945 року з господарств Олександрівського району на Фундуклівський пункт «Заготзерна» надійшло: 5949,5 тонни зерна в рахунок обов'язкових поставок; 2208,8 тонни як натуроплата за роботи МТС; у «фонд Червоної Армії» — 4260,5 тонни; від одноосібників — 2,4 тонни; із радгоспів — 557,9 тонни; 49 тонн зерна замість сінопоставок; 22,7 тонни зерна замість яйцепоставок; від господарств колгоспників як обов'язкові натуропоставки — 136,6 тонни, а всього — 13 тис. 210,5 тонни [13]. Що залишилося для прогодування населення району — статистика мовчить, тож можна лише здогадуватися — майже нічого.

На великий оброк для колгоспів області в 1945 році перетворилася здача сортового насіння ще й на склади «Держсортфонду». Станом на 20 серпня 1945 року на пункти «Держсортфонду» Кіровоградської області надійшло лише 2987 цнт сортового зерна, що становило 7,4% до плану. 23.08.1945 року питання про заготівлю сортового насіння розглянули на засіданні облвиконкому. Обласний виконавчий комітет ухвалив, що в усіх випадках використання сортового насіння не на посівні цілі справу передавати до прокуратури [14].

ЦИФРИ І ФАКТИ

В продовольчий фонд країни колгоспи і колгоспники району здали: хліба — 162.000 цн, м'яса — 2.215 цн, молока — 229.000 літрів, яєць — 400.000 шт., картоплі — 17.000 цн, овочів — 6.000 цн.	на райспоживспілку завезла в район краму на 2 718.000 крб., з яких на 2 200.000 крб. промислових товарів.	87.211 крб. держ допомоги.
203.000 центнерів цукрових буряків зіб- рали колгоспи району в 1944 році. В пе- реводі на готову про- дукцію держава одер- жить понад 150.000 пудів цукру.	33 медичних ліку- вальних установи ор- ганізовано в районі, в яких працює 93 медичних фахівців. В першому році визво- лення району подано медичну допомогу 15.305 громадянам.	Виконавши (свої зобов'язан- ня перед державою, і свій район) внес своїх особистих режень понад 6 мільйонів крб. у фонд роня країни.
Для потреб населен-	Відділ державної до- помоги багатодітним і одиноким матерям виплатив у 1944 році	В порядку соц- моги колгоспи ну одержали від госпів Саратов- ської області 200 овець і від інших областей 240 овець 34 плеєнних б

На фото: результати діяльно- сті Олександрівського району в 1944 році. Газ. «Більшовиць- кий шлях», орган Олександрівського РК КП(б)У та район- ної ради депутатів трудящих, 8.01.1945 р.

Отже, майже все наявне зерно колгоспи в 1944-1945 роках віддавали: на обов'яз- кові поставки державі, у «фонд Червоної Армії», «Держсортфонду». У жовтні 1945 року влада наказала

здавати хліб ще й понад план, залучаючи до цього не тільки колгоспні резерви, а й збираючи його з особистих господарств колгоспників. Починаючи з літа 1944 року населення області збирало продукти харчування для шахтарів та будівельників Донбасу та відправляло їх деся- тками вагонів на схід.

Незаперечно, що майже весь хліб, що був у колгоспах та в колго- спників, держава впродовж 1944 та 1945 років масово вилучила. Вже в цей час населення фактично опинилося на межі голоду.

6. ПРИХОВУВАННЯ ЗЕРНА: СЛІДЧА СПРАВА № 1132. 1944 рік

Для уродженця та жителя хутора П'ята Миколаївка Петрівської сільської ради Онуфріївського району Панченка П. Х. хлібозаготівельна кампанія, розпочата відразу після визволення села від німецьких загарбників, обернулася трагедією. Про це свідчить слідча справа № 1132, розпочата 8 січня і закінчена в серпні 1944 року, по звинуваченню Панченка Петра Хрисановича в приховуванні хліба [1].

На фото: підбита німецька
техніка на колгоспному полі.
1944 р.*

8 січня 1944 року оперуповноважений Онуфріївського РВ НКВС молодший лейтенант міліції Філіпенко порушив слідство щодо злочину, здійсненого колгоспником колгоспу ім. Молотова Панченком П. Х., та заарештував його. Оперуповноважений підставою для арешту селянина вважав таке: Панченко, 1886 р. н., проживаючи на тимчасово окупованій німцями території в с. Петровка Онуфріївського району, працював у громадському дворі та нібито проводив контрреволюційну діяльність, спрямовану проти радянської влади. Крім того, в січні 1944 року Панченку був доведений план здачі хліба, повністю якого він не виконав, мотивуючи тим, що хліба в нього немає. Коли до двору Панченка прийшла комісія, то вона виявила дві ями з хлібом вагою до 200 пудів. Тому в діях Панченка оперуповноважений виявив склад злочину та заарештував його. Арешт 58 річного колгоспника та утримання його під вартою оперуповноважений Філіпенко мотивував тим, що Панченко може втекти, то, щоб цього не сталося, його потрібно заарештувати. З 8 січня 1944 року і до кінця своїх не таких вже й довгих днів хлібороб перебував під вартою.

На фото: сім'я колгоспника повертається до рідного села. 1944 р.*

11 січня 1944 року о 17 год. 20 хв. Панченка викликали на перший допит. Спочатку уточнили деякі біографічні дані — рік та місце народження, місце роботи. Заарештований також повідомив, що він

одружений та має дочку, всі вони колгоспники колгоспу ім. Молотова. Оперуповноважений дізнався зі слів допитуваного, що в 1931 році господарство Панченка, за невиконання твердих завдань, розкуркулили. Цей факт біографії колгоспника віднині відігравав обтяжуючу обставину, адже Панченко вважався «з куркулів», тож у всіх його діях молодший лейтенант міліції Філіпенко вбачав приховані спроби всіляко шкодити радянській владі. На запитання «За які дії вас арештували?» Панченко відповів так: «За те, що з доведеного мені сільською радою плану здачі державі хліба я на добровільних началах здав 160 кг, вважаючи, що лишків хліба в мене немає. Коли комісія по хлібозаготівлі вдруге прийшла до мене у двір і запропонувала продати ще хліб державі, то я, Панченко П. Х., показав їм на дві ями із закопаним в землю хлібом, якого там виявилось 37 пудів пшениці, 20-22 пуди ячменю. Більше хліба в ямах не було. Комісія полізла на горища і конфіскувала зерна різних культур приблизно до 200 пудів». На запитання «Де ви взяли 200 пудів хліба?» заарештований відповів так: «На протязі двох років роботи в громадському дворі та ще трохи купив знову ж таки в громадському дворі. Іншими шляхами зерна не здобував».

«Що вас примусило стати на шлях саботажу і злісної нездачі хліба державі, який гноїли в ямах?» — запитав Філіпенко, на що отримав таку відповідь: «Винним я себе в саботажі не визнаю через те, що хліб переховував не від Червоної Армії, а від німців». «Чому ви здали тільки 160 кг хліба державі?» — продовжував допит оперуповноважений. «Я не знав, яка кількість хліба у мене є», — відповів колгоспник.

До кримінальної справи доданий акт, складений 25 грудня 1943 року, такого змісту: «Цього числа було знайдено дві ями, в яких був закопаний зерно-хліб, про який гр. Панченко уперто замовчував. З цих ям вибрано зерна: пшениці 532 кг, жита 440 кг, ячмінь 364 кг, гречка 108 кг, кукурудза 191 кг, соняшник 97 кг, соя 26 кг, а разом 1758 кг. Та залишки у коморі борошна 130 кг, кукурудзи качанів 300 кг, соняшнику 100 кг, посліду жита 150 кг, а разом 680 кг. Вищезазначений зерно-хліб знято і здано в комору колгоспу ім. Молотова, на що і складено цей акт».

Оперуповноважений Філіпенко також звинуватив колгоспника Панченка в тому, що перед окупацією села німцями в 1941 році він нібито розбирав колгоспне майно, адже обшуком господарства, здійсненим

відразу після арешту, в селянина знайшли: 2 коси ручні, 2 терпуги, 1 вірьовка, 1 мантачка, 1 сокира, 1 коловорот, 1 лопата, 1 рубанок, 5 кг білого прядива, 1 катушка ниток, 11 кг солі, 30 кг глини білої, 5 порожніх лантухів тощо (уявити селянське господарство без цих вкрай потрібних знарядь праці та майна і сьогодні важко).

На фото: радянський агітаційний плакат. 1944 р.

7 січня 1944 року комісія з сільських активістів складала ще одного акта, в якому стверджувала, що саме нею, комісією, після перевірки двору Панченка, знайдено прихований в ямах хліб, що Панченко Петро Хрисантович у минулому куркуль, що в роки окупації агітував проти радянської влади і сьогодні веде агітацію про те, що нинішня заготівля хліба прирекла на смертний голод. Тож комісія просить притягти Панченка П. Х. до карної відповідальності за зрив виконання хлібопоставок, який це все саботує.

ОБЕСПЕЧИМ ВЫСОКИЙ УРОЖАЙ В 1944 ГОДУ!
ДАДИМ ФРОНТУ И СТРАНЕ БОЛЬШЕ ПРОДОВОЛЬСТВИЯ!

А документів у справі все більшало й більшало. 10 січня 1944 року колгосп ім. Молотова відправив до Онуфріївського РВ НКВС довідку про те, що в гр. Панченка знайшли й розкопали дві ями з хлібом. Перша яма мала ширину 140 см, довжину 180 см та глибину 210 см. Друга яма — подібна першій: 170x150x190 см. Правління колгоспу підтверджувало, що з ям вийнято зерно, якого, включно з борошном, квасолею та посідом, там налічується 28 цнт 59 кг.

11 січня 1944 року датована ще одна довідка для райвідділу НКВС про те, що Панченку П. Х. сільська рада «довела здати у фонд Червоної Армії 30 цнт хліба, а він здав лише 160 кг, тож коли комісія виявила дві ями, то звідти взяли ще 28 цнт зерна».

На вимогу міліції голова колгоспу ім. Молотова Самков надіслав 7 травня 1944 року довідку про те, що «Панченко П. в 1943 році мав трудоднів 500 і з сімейством отримав при розподілі хліба зерна 500 кг».

Поки селянин перебував у КПЗ, на все його майно наклали арешт. Дружина заарештованого, Панченко Марфа, 13 січня 1944 року дала розписку Онуфріївському РВ НКВС про те, що «будинок, вкритий черепицею розміром 6х6 м, повітка вкрита черепицею розміром 6х12 м, теля, свиня вагою 60 кг, пальто чоловіче, тканина біла домоткана 20 м та дві подушки описані, але вона бере зобов'язання все це зберігати до ухвали суду».

З 7 по 10 січня до райвідділу НКВС викликалися з села свідки. Проти Панченка П. Х. засвідчували четверо односельчан. Показання свідків на-вдивовижу схожі, і всі вони як один стверджували, що їхній односелець Панченко П. Х. навмисне ховав хліб від влади, а під час окупації займався контрреволюційною діяльністю, спрямованою проти радянської влади.

22 січня 1944 року о 10-й годині вечора оперуповноважений Філіпенко вдруге і востаннє для підслідного провів допит Панченка П. На запитання міліціонера, чи визнає себе винним, Петро Хрисантович відповів: «Винним визнаю себе частково і одночасно пояснюю, що контрреволюційною діяльністю і висловлюваннями не займався і винним себе в цьому не визнаю. Щодо хліба, то я здав 160 кг зерна, а інше зберігалося в землі. Але я сам вказав комісії на дві ями, бо мені не було часу їх відкривати». На запитання слідчого, де в нього взялося стільки хліба, напевне, що накрив в громадському дворі, колгоспник відповів: «Хліб мною здобутий особисто за рахунок трудоднів, вироблених в колгоспі, крадіжками не займався». Оперуповноважений Філіпенко вважав, що доказів, зібраних у справі про злочинну діяльність Панченка, цілком достатньо, тож відправив її до суду — у військовий трибунал.

14 лютого 1944 року військовий трибунал 5-ї Повітряної армії провів підготовче засідання по справі Панченка П. Х. та постановив: справу передати суду військового трибуналу та розглянути її без захисту з викликом свідків.

Суд відбувся того ж дня. На суді Панченко П. Х. заявив, що на ями з хлібом комісії він вказав сам, що якби комісія не прийшла до нього того дня, то він сам би відкрив ями і здав би хліб державі, що хліб він не крав, а заробив його під час окупації за свою роботу в громадському дворі на протязі трьох років, що хліб закопав у ями тому, що боявся, якби німці, відступаючи, не забрали його увесь, і ніякої мети, щоб не виконувати плану по хлібоздачі, він не мав.

В останньому слові колгоспник попросив відправити його на фронт для боротьби проти німецьких загарбників.

Цього ж дня військовий трибунал ухвалив: «Панченка П. Х. визнати винним та позбавити волі терміном на 8 років з відбування покарання у виправно-трудовах таборах з конфіскацією майна».

На цьому випробовування для засудженого не закінчилися — 12 квітня 1944 року голова військового трибуналу 2-го Українського фронту, переглянувши вирок військового трибуналу 5-ї Повітряної армії щодо Панченка П. Х., з ним не погодився, мотивуючи тим, що колгоспник засуджений тільки за переховування хліба, проте його контрреволюційна діяльність, на думку голови військового трибуналу фронту, виявилася зовсім не врахованою трибуналом Повітряної армії, тож справу потрібно переглянути. 13 липня 1944 року судова справа на Панченка П. Х. повернулася до Онуфріївського РВ НКВС для дорослідження його контрреволюційної діяльності.

24 липня 1944 року начальник Онуфріївського РВ НКВС старший лейтенант Тарасюк звернувся до начальника тюрми м. Кіровограда з проханням видати їм ув'язненого Панченка П. Х. для проведення нового слідства. Але до Онуфріївки Панченко П. Х. так і не повернувся — засудженого колгоспника в тюрмі Кіровограда вже не було — його відправили до Харкова. Спроби знайти Панченка П. Х. в харківських таборах та

тюрмах для молодшого лейтенанта міліції Філіпенка закінчилися безрезультатно — ув'язнений десь «загубився». І тільки 14 серпня 1944 року до Онуфріївського РВ НКВС надійшло повідомлення про те, що місяць тому назад, 15 липня, в'язень Панченко П.Х. помер у пересильному пункті м. Харкова. Причина смерті не вказувалася.

Отже, влада відібрала в колгоспника не тільки увесь зароблений ним хліб, але позбавила його ще й життя. Це при тому, що в умовах нацистського окупаційного режиму цей селянин як плату за роботу отримав майже три тонни зерна та мав у власному господарстві телицю та свиню. Тож про голодне існування навіть мови не велося, а наявність зерна (де б то не було — в ямах чи на горищі) окупантами не розглядалася як привід для арешту та ув'язнення. Трагічна доля Панченка П.Х. не поодиноким.

Так, нарсуд Добровеличківського району засудив у 1944 році до 5 років позбавлення волі колгоспника Чернявського Ф.С. за те, що засуджений нібито саботував здачу хліба у фонд Червоної Армії — в результаті обшуку в нього знайшли прихований хліб. Обласний суд приговор нарсуду відмінив, мотивуючи тим, що міра покарання для Чернявського обрана «м'якою» [2].

Це досить типові долі, як на той час, українських колгоспників. Держава нагнітала страх серед щойно визволеного населення та примушувала селян «добровільно» віддавати майже увесь хліб, прирікаючи його на напівголодне існування, злидні та виснажливу й тяжку працю на колгоспному полі, адже в умовах окупації, як вважала влада, селяни «розслабилися» та «роз'їлися».

Смерть звинуваченого в приховуванні хліба Панченка П.Х. в пересильній тюрмі вважалася явищем не винятковим, а скоріше, звичайним, буденним. Про умови, в яких перебували в'язні, зокрема в тюрмі № 1 Кіровоградського УМВС, свідчить секретна доповідна прокурора Кіровоградської області Кондратьєва, надіслана ним на ім'я прокурора УРСР Руденка 17.10.1947 року, в якій повідомлялося, що на корпус № 1 накладено карантин у зв'язку з появою в'язнів з тифом, яких привезли з КПЗ Новомиргорода та Знам'янки. Довгий час в кіровоградській тюрмі перебувають інваліди, яких з тюрми не вивозять, «тому що на них немає нарядів». Місцевий табір «ОЛП 52» не може взяти інвалідів, оскільки жилої площі в таборі і так недостатньо. В «ОЛП 52» утримується 840 в'язнів при нормі 736, на кожного ув'язненого припадає 1,7 квадратного метра жилої площі.

Більшість камер тюрми № 1 не забезпечені твердим і м'яким інвентарем, відсутні нари та постільна білизна. В'язні сплять на асфальтованій підлозі камер, в камері № 12 другого корпусу в'язні грабують передачі в інших в'язнів. При обході камер в'язні скаржилися на те, що вміст передач переполовинений. Вікна в камерах не повністю заклеєні, в камерах холодно — звітував прокурор Кіровоградської області [3]. Тож не дивно, що, переживши війну та окупацію, колгоспник Панченко П.Х. тюремних умов не витримав.

7. КЕРІВНІ КАДРИ В ПОВОЄННИХ КОЛГОСПАХ

На 1.01.1947 року в області на посадах голів колгоспів працювали 1721 особа, з них — 16 жінок. Про професіоналізм керівників господарств свідчить той факт, що 810 з них, або 47%, мали стаж роботи до 1 року, від 1 до 3 років пропрацювали 589 чол. Тільки про 322 голів колгоспів можна сказати як про досвідчених та компетентних, оскільки мали стаж керівництва господарствами понад три роки [1]. Проте крізь ці цифри зовсім не можна розгледіти моральні якості голів колгоспів. А саме від них залежали долі тисяч і тисяч рядових колгоспників.

На фото: голова колгоспу Романенко (в центрі) серед колгоспників колгоспу «Жовтень» Кам'янського району. 1946 р. З фондів Кам'янського історичного музею (далі — КІМ) — Ф.№ 3199.

Забезпеченість колгоспів спеціалістами залишалася вкрай низькою. Тільки 125 колгоспів мали дипломованих агрономів, лише в 41 колгоспі працювали зоотехніки, дещо вищою виявилася кількість ветлікарів і ветфельдшерів — їх налічувалося 616. 60 агрономів мали стаж роботи в колгоспах до 1 року, 5 агрономів мали виробничий стаж більший за 3 роки [2]. Впродовж 1946 року в 800 господарствах відбулися зміни голів колгоспів. В 592 колгоспах їх голови змінилися один раз, у 178 — змінювалися двічі, у 26 господарствах — помінялися тричі, а в чотирьох колгоспах голови змінилися 4 рази впродовж року. У 1946 році не було змін у керівництві 921 господарства області. 562 керівників зняли з по-

сад голів колгоспів за те, що ті не справилися з роботою, 123 допустили значні розтрата і зловживання, тож їх теж зняли зі своїх посад, а 115 залишили роботу через хвороби, виїхали за межі районів і області тощо [3]. У Маловисківському районі тільки впродовж жнив 1945 року замінили 47 голів колгоспів, а в деяких селах району вони впродовж року переіменювалися по 3-4 рази [4].

*На фото: передовики
колгоспу
ім. Щорса Улья-
новського району.
1948 р. З фондів
Кіровоградського
обласного краєзнав-
чого музею:
ФО-4990.*

Низьким виявився освітній рівень керівників колективних господарств: тільки у 83 колгоспах їх голови мали вищу освіту, а 1557 осіб, або понад 90 % від загальної кількості очільників колгоспів, мали освіту за три класи початкової школи [5].

Велика текучість керівників господарств, як і малий досвід у роботі та низька освіта, поглиблювали проблеми в сільському господарстві області, зменшували шанси рядових колгоспників, а то й зводили їх нанівець, мати достатню кількість продуктів харчування. Більшість колгоспників, тяжко працюючи, елементарно виживали. Причина цього не тільки у війні, яку щойно пережили, а й в методах керівництва країною взагалі, неефективній формі господарювання на землі у вигляді колгоспів. Голови колгоспів лише мавпували командний стиль керівництва, пануючий в тогочасній державі, тож будували свою роботу на примусові та насаджуванні страху серед селян, тож таке керівництво виявилось малоефективним. Проте вони перетворилися на заручників політики держави й іншого виходу не мали.

Спогади Кримського Олексі Терентійовича, 1930 р. н. Народився в с. Трилісі Олександрівського району: «Привезли нам і нового голову колгоспу — з Кіровограда, який з перших днів зайнявся очищенням полів, та не від бур'янів, а від зайців і лисиць, бо сильно любив полювання, а не сільське господарство. Тієї зими 1944 року випав добрий сніг, а дичини розвелось стільки, що можна було полювати, не вилазячи із саней. Та й розгінні коні були в доброму стані, доглянуті моїм однокласником Гришею, який прямо-таки любив коней. Розповідав мені Гриша, як возив за 72 кілометри кіньми голову колгоспу із зайчатиною і лисячим хутром аж до Кіровограда, де проживала головиха з дітьми. Завершивши весня-

ну оранку, горе-голова десь зник. Але встиг відправити до військкомату мого батька, який відмовився орати, коли голова, освітлюючи ліхтарем борозну, впав під колеса трактора. Сіяти прислали іншого голову, подібного до попереднього, але цей вже верхи на коні з автоматом на грудях гасав по степу. Потім голови почали мінятися як погода весною. Аж поки не став головою той, що був ним до війни та при німцях».

На фото: спорудження народними умільцями вітряної установки для отримання електричного струму. Кіровоградщина. 1947 р. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Робота голови колгоспу надзвичайно складна, адже керівник персонально відповідав за виконання господарством всіх зобов'язань перед державою. Виконати їх всі в післявоєнний час практично було неможливо. Багатьох голів колгоспів, агрономів, бригадирів за це в різний спосіб карали, зокрема судили та позбавляли волі.

Надзвичайно «добре» попрацювали правоохоронні органи щодо виявлення злочинів під час збору врожаю і заготівлі сільськогосподарської продукції в 1945 році. Тоді до кримінальної відповідальності правоохоронні органи притягнули (станом на 1.01.1946 р.) 86 голів колгоспів, а всього колгоспних керівних кадрів — 154 чол.: за незабезпечення охорони врожаю засудили 36 чол., за зрив хлібозбирання — 43 чол., за зрив хлібопоставок державі — 75 чол. [6].

На фото: передовики колгоспу «Серп і молот» Ново-Ігоровської (нині Димитрівської) сільської ради Устинівського району. 1948 р. Перший ряд (сидять, зліва на право) Пірковський Є. —

бригадир бригади № 1, Саєнко І. П. — голова сільради, Вовченко П. Ф. — голова колгоспу, Пустовий Я. І. — бригадир бригади № 2. Другий ряд (стоять, зліва на право) — Прокопенко Н., Скрекотень О., Доленкова К., Соловеєнко Г., Горох Н., Михайленко О., Опряник Л. З фондів ДАКО — № 5856.

У вересні 1945 року на засіданні бюро Маловісківського РК КП(б)У секретар райкому партії Фесикова запропонувала арештувати двох голів колгоспів, які прибули на засідання бюро — нібито за незадовільне керівництво господарствами. Це усне розпорядження секретаря партії працівники РВ НКВС негайно виконали — голів колгоспів Клочка і Васильєва заарештували прямо в приміщенні райкому партії [7].

У період із січня по квітень 1946 року за посадові злочини, пов'язані з підготовкою та проведенням весняної сівби, до судової відповідальності притягли 17 керівних кадрів — працівників сільськогосподарського активу: 4 голів колгоспів, 6 бригадирів, 2 бригадирів тракторних бригад, 3 полеводів тощо. Всіх чотирьох голів колгоспів засудили до позбавлення волі терміном від 2 до 5 років, суворими були ухвали суду і щодо решти спеціалістів сільського господарства [8]. 17 засуджених — керівники та спеціалісти господарств — мали досить поважний вік: наймолодшому виповнилося 32 роки, найстаршому — 50. По строках керівної роботи тільки 5 чоловік мали стаж до 2 років, до 6 місяців — 4 чол., а 7 осіб взагалі його не мали [9].

На фото: критика на адресу деяких голів колгоспів («Червоний шлях», ім. газети «Правда», «Трудова зірка») Знам'янського району за невиконання планів хлібоздачі. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 2. 10. 1946 р.

Нові випробовування чекали на керівників колгоспів, як, проте, і радгоспів, у жнива 1946 року. До судової відповідальності за зловживання службовим становищем, саботаж хлібозаготівлі, розтрати зерна тільки в IV кварталі 1946 року притягнули 105 чол., з них 102 засудили до позбавлення волі: до 1 року — 12 чол., до 3 років — 39, від 3 до 5 років — 35 чол., від 5 до 9 років — 10 чол., до 10 років — 5 чол. [10]. Зокрема, народний суд Знам'янського району 12 жовтня 1946 року засудив голову колгоспу «Червона Зірка» Височина В. І. до 10 років позбавлення волі за те, що нібито він, спільно з іншими особами, заховав від здачі державі 81 центнер зерна. [11].

Починаючи з I кварталу 1946 року всі районні прокурори зобов'язувалися притягувати до кримінальної відповідальності тих голів колгоспів, які не передавали в суди матеріали на колгоспників за невиконання

ня ними встановленого мінімуму трудоднів. Таку вказівку прокурорам Кіровоградської області надіслав в. о. прокурора УРСР Нощенко [12].

Щедрим виявився врожай правоохоронних органів, в першу чергу прокуратури, щодо притягнення до кримінальної відповідальності керівних кадрів колгоспів за підготовку й проведення весняної сівби в 1947 році. Цього разу засудили 6 голів колгоспів, 1 бригадира, 2 агрономів, 1 завідуючого тваринницькою фермою. Їхні злочини кваліфікували так: за порушення агротехніки засуджено — одного голову колгоспу, одного бригадира та 2 агрономів; за розкрадання і розбазарювання посівматеріалів — 4 голів колгоспів; за відсутність боротьби з шкідниками посівів — одного голову колгоспу тощо. Зокрема, керівника колгоспу ім. 18 партконференції Яким С. А. (Олександрійський район) засудили за те, що з колгоспної комори невідомі викрали 13 центнерів зерна; голова колгоспу ім. Дзержинського Ключка А. В. і завфермою Нестеров (Великовисківський район) «допустили мелкую пахоту на площади 40 га, в результате чего на поверхности поля оталось незапаханными 10-15 % высеянного зерна» — за це їх віддали до суду. Старший агроном радгоспу «Червоний землероб» Пінковський А. С. і агроном Ткаченко А. М. (Бобринецький район) халатно поставилися до роботи — не відрегулювали сіялки для висіву зерна, від чого на площі 120 га було недосіяно по 40 кг ячменю. За свою халатність розплатилися позбавленням волі [13].

*На фото: голова колгоспу
ім. Кірова с. Стара Осота
Олександрівського району
Р. О. Гресь (стоїть праворуч)
з садівником колгоспного саду
(прізвище невідоме).
Кінець 40-х років ХХ ст.
З архіву П. Р. Греся.*

Жорстко переслідувалися владою спроби деяких голів колгоспів надати допомогу голодуючим колгоспникам. На початку весни 1947 року суд засудив голову колгоспу «13-річчя Жовтня» Добровеличківського району Горбенка — за «незаконну видачу колгоспникам 180 кг зерна» [14]. 19 серпня 1946 року Великовисківський народний суд засудив голову колгоспу «III-й

Комінтерн» Сидоренка Г. Г. до 4 років позбавлення волі за те, «що розбазарив різним особам 20 цнт зерна»; а напевне, що видав його колгоспникам на трудодні до завершення виконання плану по обов'язковій здачі хліба державі [15].

Попри все в матеріальному плані голова колгоспу завжди перебував у незрівнянно виграшному становищі, ніж рядовий колгоспник. За результатами господарювання він отримував значні додаткові оплати, зокрема голова колгоспу ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району Сінченко А. Я. таких доплат у 1946 році отримав понад 2 тис. крб. — сума просто-таки фантастична порівняно з тими копійками, що їх отримали на трудодні рядові колгоспники [16].

Більшими в керівника господарства були нараховування й на трудодні, адже згідно із затвердженим правлінням колгоспу ім. Шевченка II-ї Новгородківської сільської ради «Розподілом трудоднів по колгоспу» голові колгоспу, бригадирам та агротехніку нараховувалося 45 трудоднів на місяць, що за рік становило понад 500 трудоднів. Ковалю записували за один робочий день 2,25 трудодня, старшому плотнику — 2 трудодні за один вихід на роботу, сторож поля отримував 1 трудодень, а нічні сторожі — 0,75 трудодня за одне чергування [17]. Робочий день для рядових колгоспників, зайнятих у рільництві, розпочинався о 6-й ранку, а закінчувався о 20-й вечора. Саме такий розпорядок дня затвердили (протокол № 7) на засіданні правління колгоспу ім. Шевченка с. Новгородка на час посівної кампанії 1947 року [18]. Саме стільки, а то й довше, тривав робочий день керівника господарства, проте значну його частину він проводив на засіданнях та нарадах: в районі, області. Що далі від війни, то кількість і тривалість цих нарад зростали, а дистанція між головою і рядовим колгоспником все збільшувалася.

8. ТРУДОДНІ

У 1945 році до сіл області повернулися 8475 демобілізованих воїнів, більшість яких приступили до роботи в колгоспах. Якщо в 1945 році кількість чоловіків у колгоспах до всіх працездатних становила 25,2%, то в 1946 році — вже 30,1%. На жінок, дітей, підлітків, престарілих, немічних і хворих, які теж працювали в колгоспі, припадало 69,9% всіх працюючих [1]. Саме вони виробляли основну кількість сільськогосподарської продукції та були найбільш експлуатованою частиною тогочасного населення, яке проживало на Кіровоградщині.

На фото: зустріч сільських жителів з воїнами Червоної Армії. 1944 р.*

На 1.01.1947 року по колгоспах області нараховувалося 220 460 дворів. В них на 1 січня 1947 року проживало 696 999 чол. [2]. Кількість колгоспного населення невинно зменшувалася: порівняно з 1946 роком в області стало менше на 1873 сільських двори. Зокрема, з сіл Олександрійського і Новопраського районів вибуло по 404 сім'ї, з Петрівського — 539, Новгородківського — 425, Аджамського — 159 сімей тощо. Сільські хати спорожніли — важкі умови праці в колгоспах та голод примушували селян залишати обжиті місця та шукати кращої долі переважно в містах [3]. Проте залишити село і колгосп для більшості його жителів в тих умовах виявилось справою марною — сільська влада не видавала їм необхідних документів.

Для оплати праці колгоспників держава ще до війни винайшла так звані трудові, що перетворилися на досить дієвий механізм фактичного присвоєння результатів праці колгоспників, що свідчило про неімовірну експлуатацію жителів села. Трудові як форму оплати праці

не застосовували в промисловому виробництві, на будівництві, для працівників бюджетної сфери тощо.

В середньому вироблення трудоднів на одного працюючого в області в 1945 та 1946 роках було таким [4]:

Контингент працюючих	1945 р./вироблено трудоднів	1946 р./вироблено трудоднів
Чоловіки	349	320
жінки	225	183
підлітки (з 12 до 16 років)	88	74
престарілі і непрацездатні	(відс. дані)	113

Всі категорії працюючих у сільському господарстві виробили таку кількість трудоднів (у%) [5]:

Вироблено трудоднів	1945 р./у% до всіх працюючих	1946 р./у% до всіх працюючих
До 50 трудоднів	4,1	4,6
від 51 до 100	8,8	10,7
від 101 до 200	40,8	41,9
від 201 до 300	26,7	22,7
від 301 до 400	11,6	11,1
понад 400	8,6	9,0

*На фото: на колгоспному полі.
Околиці м. Кіровограда (Зінов'євська). 30-і роки
XX ст. З архіву
Ю. В. Тютюшкіна.*

Для колгоспників Кіровоградської області постановою

виконкому обласної ради депутатів трудящих від 28.04.1944 року встановлювалися обов'язкові мінімуми трудоднів у таких кількостях та в такі строки: для колгоспників з районів Великовисківського, Долинського, Єлизаветградківського, Златопільського, Знам'янського, Маловисківського, Новгородківського, Новомиргородського, Новопразького, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Онуфріївського, Петрівського, Піщанобридського, Хмелівського — до 15 червня виробити не менше 35 трудоднів, з 15 червня по 15 серпня — 30 трудоднів, з 15 серпня по 15 жовтня — 40 трудоднів, інші трудодні могли бути виконаними після 15 жовтня. Для решти районів мінімум трудоднів встановлювався меншим на 5. Підписав цей документ голова облвиконкому Іщенко [6]. До колгоспної праці ставали і ті селяни, які були престарілими, непрацездатними і хворими. Ними вироблено трудоднів [7]:

Вироблено трудоднів	Непрацездатні, престарілі, хворі (чол.)
До 50 трудоднів	22063
від 51 до 100	14216
від 101 до 200	11433
від 201 до 300	6024
від 301 до 400	3307
понад 400	2252

В середньому по області на один трудодень за результатами роботи колгоспників у 1946 році нарахували [8]:

Вид продукції, нарахованої на трудодні	Її обсяг
Зерно	286 грам
гроші	54 коп.
картопля	72 грам
овочі	16 грам
сіно	8 грам
солома	163 грами
м'ясо	4 грами
молоко	358 грам

Середньостатистичний показник нарахованої продукції та грошей на один трудодень надзвичайно різнився як по 1721 колгоспові області, так і по районах [9]:

Нараховане зерно на 1 трудодень	К-сть колгоспів	% до загальної к-сті колгоспів	К-сть районів
До 100 грам	111	6,4	23
від 101 до 300	343	20,0	31
від 301 до 500	503	29,2	31
від 501 до 700	191	11,1	24
від 701 до 1000	63	3,7	6
від 1001 до 2000	9	0,6	6
від 2001 до 3000	1	—	1

На фото: закладання кукурудзи на силос колгоспниками колгоспу ім. Леніна Онуфріївського району. 1948 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею: ФО-425.

Отже, майже в кожному четвертому господарстві області колгоспникам нарахували до 300 грамів зерна

на один трудодень. Особливо тяжке становище склалося з наявністю хліба в 111 колгоспах області, де нараховано зерна на трудодень виявилось менше будь-якого мінімуму — до 100 грамів. У майже 30 % господарств нараховано до 0,5 кг хліба. Незаперечно, що цього виявилось надзвичайно мало.

На фото: фрагмент статті про добросовісну працю колгоспників колгоспу ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району в 1944 р. — «...700 трудоднів виробив слюсар Дементій Григорович Курганський». Газ. «Більшовицький шлях», 8.01.1945 р.

Готуючи річний звіт для Держплану СРСР, обласне керівництво не вказало на те, скільки нарахували зерна на один трудодень в тих 500 колгоспах, або в 30 % з усіх, що на той час функціонували на Кіровоградщині та які до звіту не потрапили. Відповімо за них: «Жодного грама зерна!» Без сумніву, такі розрахунки з колгоспниками на трудодні спричинили масове й хронічне недоїдання в їхніх сім'ях та голод в зиму — весну 1946-1947 років. Незаперечно і те, що голод охопив усі райони області, та особливо сильним він виявився в 28 районах (з 31), бо нарахованого на трудодні зерна та інших продуктів харчування надовго не вистачило. Саме для «гостропотребуючих» колгоспників цих 28 районів область розподілить майже всю зернову позику в зиму-весну 1947 року.

Проте були і винятки. Зокрема, в Новоукраїнському районі на один трудодень нарахували в середньому по 560 грамів зерна, у Великописківському — по 529 грамів, у Кіровоградському — по 490 грамів, у Бобринецькому — по 472 грами, в Знаменському — по 440 грамів.

Найменша оплата праці зерном на трудодні припала в Олександрійському (міському) районі — в середньому 183 грами на один трудодень, Підвисоцькому — 132 грами, Долинському — 150 грамів, Петрівському — 160 грамів, Златопільському — 190 грамів [10].

На фото: підвезення волами кормів колгоспній худобі. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею: ФО-2885.

Але ці нарахування існували тільки на папері. Практика видачі заробленого на трудодні в 1945, 1946 роках виявилася надзвичайно цинічною: колгоспники ніколи не отримували всього нарахованого по трудоднях. Їх реальне наповнення зерном, грошиами та іншою продукцією фіксувалося набагато нижчим від декларованого. Це називалося так: колгосп заборгував колгоспникам. Заборгованість колгоспникам

Візьми в матері стараються, щоб працювати в колгоспі так, як вони воюють на фронті, співними зусиллями добитися швидкої і повної перемоги над ворогом.

Коли 200 трудоднів виробив Марія Людішова Требушенко, не зважаючи на похилий вік, систематичним перевищенням виробничих завдань на всіх роботах відзначається Мелашин Устасис, Овсюк Шар, Найдюк Требушенко. 700 трудоднів виробив слюсар Дементій Григорович Курганський.

Набагатішим плодами визначилася самовіддана праця вільнолюбних людей. В середньому з гектара зібрано по 14 цн зернових, по 210 цн цукрових буряків. Колгосп дотримуючись планів хлібозаготівель, здав додатково у фонд Червоної Армії 5.500 пудів дорідного хліба. Крім того, колгоспники вивезли на заготівельні пункти багато олівців і фруктів.

Все — для фронту, все — для прискорення розгрому ворога! Цим патріотичним почуттям пробігати колгоспники, про це дбають вони повсякденно.

перетворилася на «хронічну»: борги колгоспів селянам на 1.01.1946 року по зерну становили 52511 цнт, а станом на 1.01.1947 року — 69910 цнт [11.] Аналогічна ситуація склалася і з виплатою грошей колгоспникам. За 1946 рік доходи колгоспів становили 126158,1 тис. крб. На податки і збори колгоспи витратили 22310 тис. крб., на держпозику 1946 року — 231,9 тис. крб., до видачі на трудовні визначили 39346 тис. крб., або в середньому по 54 копійки на 1 трудовень [12]. Проте виявилося багато таких колгоспів, де на трудовень за результатами роботи в 1946 році нарахували від 2 до 5 копійок. Були й такі господарства, де на трудовні селянам не нарахували жодної копійки. Отримати навіть копійки за тогочасної системи оплати праці в колгоспах селянам було неможливим з кількох причин: майже всі зароблені гроші йшли на розрахунки за зобов'язаннями по державних позиках, крім того наявних (живих) грошей в колгоспних касах практично завжди не вистачало. Борг колгоспів по грошам колгоспникам на 1.01.1947 року становив 1370588 крб. [13]. Все це свідчило про жахливу бідність колгоспників та про масове недоїдання ними, а то й голод, попри важку й виснажливу працю майже кожного жителя села в колгоспах та на присадибних ділянках.

На фото: одержання хліба на трудовні в колгоспі «Серп і молот» Димитрівської сільської ради Устинівського району. Хліб одержують члени сім'ї Данила Солоїда. 1949 р. З фондів ДАКО — № 5857.

З трудовнів як форми оплати своєї праці сільське населення зле глузувало, створивши, зокрема, такий влучний зразок народної творчості (записав О. Т. Кримський, 1930 р. н., нар. в с. Триліси Олександрівського району):

«Трудовень, трудовень, трудовниця.

Ходить дядько без штанів, тітка — без спідниці!»

Прикметно, що мінімуми трудовнів встановлювалися і для корів, які знаходилися в особистих господарствах колгоспників. Зокрема, протоколом № 3 загальних зборів колгоспників артiлі ім. Крупської с. Бірки Другі Олександрівського району, що відбулися 5.04.1948 р., для селянських корів встановили норми трудовнів в кількості 85 за порами року: під час весняної сівки корова повинна виробити 25 трудовнів, на оранці парів — 10, під час жнив — 25, на вивозці цукрових буряків — 25 трудовнів [14].

Форма оплати праці колгоспників у трудовнях призвела до того, що селянин працював фактично задарма, а якість і кількість його роботи не була пов'язана з матеріальним станом працюючого. Всі колгоспники тривалий час надзвичайно бідували.

9. ДИТЯЧІ ТРУДОДНІ. ПРАЦЯ ДІТЕЙ В КОЛГОСПАХ ЯК ЗАСІБ ВИЖИВАННЯ

З 13.04.1942 року, відповідно до постанови Ради народних комісарів і ЦК ВКП(б) «Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів», встановлювався обов'язковий мінімум трудоднів на рік також і для дітей та підлітків віком від 12 до 16 років — членів сімей колгоспників. Дітей та підлітків — жителів села, держава зобов'язувала виробити в колгоспі впродовж року не менше 50 трудоднів. Проте до праці в колгоспі їх примушувала не тільки ця постанова, а й неможливість батьків прогодувати своїх дітей через відсутність достатньої кількості продуктів харчування, яку вони отримували як заробітну плату з колгоспної комори. Крім того, обов'язкові норми поставок сільськогосподарської продукції, що вироблялася на селянських подвір'ях та присадибних ділянках, держава встановила максимальними, тож діти змушені під тиском післявоєнних обставин заробляти для себе хліб тяжкою й виснажливою працею. Аналогів цьому на післявоєнному європейському просторі не спостерігалось, хоча й тамтешнім дітям довелося тяжко працювати.

На фото: повоєнна дитина. 1944 р.*

Дітей влада відправляла на сільськогосподарські роботи. Зокрема, 25.05.1944 року виконком Вільшанської районної ради депутатів трудящих затвердив «обов'язкову постанову» про мобілізацію всіх учнів шкіл на «боротьбу з шкідниками сільського господарства»: «...з усіх пійманих ховрахів знімати шкурки...», застосовуючи при цьому «ручний збір і всі хімічні методи» [1].

13 липня 1944 року виконавчий комітет Новомиргородської районної ради (протокол № 6) мобілізував на сільськогосподарські роботи всіх учнів 6-10 класів [2].

Діти та підлітки, як і дорослі, включалися в соціалістичне змагання. В травні 1944 року ЦК ВЛКСМ, наркомосвіти і наркомзем СРСР оголосили Всесоюзне соціалістичне змагання на кращу участь учнів шкіл в сільськогосподарських роботах у 1944 році. Реакція чиновників у Кіровограді не забарилася.

12 червня 1944 року в міському театрі зібралися учні кіровоградських шкіл на мітинг. Його відкрив секретар МК ЛКСМУ т. Рудік. «Під звуки оркестру і дзвінке учнівське «ура!» школярі обрали до Почесної президії Політбюро ЦК ВКП(б) на чолі з великим вождем народів товаришем Сталінім» — писала обласна газета «Кіровоградська правда» про неодмінний тогочасний атрибут будь-яких зборів: обирати почесні президії обов'язково з вождем. На мітингу вирішили: «Всі як один виїхати на колгоспні лани. Зібрати кожен колосок — це буде наша допомога фронту» [3].

Впродовж літа 1944 року школярі Златопільського району на колгоспних полях виробили 20894 трудовні, а на випасанні худоби — 1200 трудовнів, ними також зібрано 2,5 цнт лікарських трав. Учні Новопомичянської школи тільки в липні на колгоспних полях виробили 3884 трудовні на в'язанні снопів. Учениця Віра Гучок щодня в'язала і складала по 9 кіп. Учні Петрівського району на збиральних роботах виробили 10 тис. трудовнів [4].

На фото: повернення до рідного села. 1944 р.*

У листопаді 1944 року підбили підсумки роботи учнів у колгоспах області: вони виробили 2 млн. 108 тис. трудовнів. А найкращих результатів в області досягла Анненська

(Ганнівська) неповна середня школа Кіровоградського (сільського) району — 52 учні цієї школи за 4 місяці виробили 7301 трудовдень. Учні та вчителі школи також підготували в колгоспі 4 вечори художньої самодіяльності, випустили 4 стінні газети і 9 бойових листків. За ці показники школі присудили перехідний Червоний прапор ЦК ЛКСМУ і першу премію Наркомзему УРСР в розмірі 10 тис. крб. [5].

У 1946 році учні Кривonosівської семирічної школи (директор т. Доценко) на зборі колосків виробили 1600 трудовнів. 104 учні Плетеноташлицької середньої школи Маловисківського району теж працювали в колгоспі, де виробили 3904 трудовні. Учениця 6 класу Ліда Браун їх виробила 167, п'ятикласник Володимир Петров — 112, Леонід Кириченко — 90 трудовнів [6].

В 1946 році в колгоспах області працювали 34155 дітей. Їм нарахували трудовнів [7]:

Вироблено трудоднів	Діти і підлітки віком від 12 до 16 років
До 50 трудоднів	15349
від 51 до 100	10016
від 101 до 200	6133
від 201 до 300	2061
від 301 до 400	504
понад 400	92

В той же час облікові підлягали і ті діти, які не виробили мінімуму трудоднів. У 1946 році таких виявилось 11073 чол. Яких дисциплінарних заходів впливу щодо них вжито, нині невідомо.

На фото: міські діти рвуть
портрет Гітлера. 1944 р.*

Щовесни, взявши участь у весняно-польових роботах, тисячі дітей переключалися на боротьбу зі шкідниками зерна. Головним ворогом посівів проголосили, вже вкотре, ховрахів, тож проти них розпочалася справжня війна на їх повне винищення. «Героїчну» участь в цьому взяли діти.

У квітні 1947 року школярі Олексіївської неповної середньої школи Маловисківського району на чолі зі старшою піонервожатою Зубенко А. Т. організовано вийшли на боротьбу з ховрахами і знищили 50 тварин. Їхньому прикладу наслідували учні початкової школи, де директором т. Махно Д. О., яка знаходилася на території колгоспу ім. Калініна Злинківської сільської ради № 2. Вони знищили 250 ховрахів [8]. Учень 1 класу Маловисківської середньої школи № 3 Володя Нетреба знищив на колгоспних полях 300 шт. тваринок, а шкірки здав в «Заготпушнину» [9]. 14.04.1947 року виконавчий комітет Маловисківської районної ради затвердив рішення, згідно з яким в районі встановили план по заготівлі 20 тис. шкірок ховрахів та 300 шт. шкірок хом'яків [10]. Незаперечно, що головними виконавцями цього плану були діти.

Це тільки поодинокі приклади добросовісної та старанної роботи дітей, чії батьки числилися колгоспниками. До будь-якої праці сільські учні бралися цілком усвідомлено, без примусу, оскільки цим допомагали своїм сім'ям елементарно виживати.

Обов'язковість роботи дітей в колгоспах впливала на навчальний процес — з настанням весняного тепла відвідування учнями школи різко скорочувалося, а до школи учні поверталися вже тоді, як польові роботи закінчувалися. Одночасно з цим тисячі дітей номінально вважалися учнями. Адже багато з них, особливо у повоєнний час, не мали

теплого одягу, взуття. 13 лютого 1947 року на засіданні виконкому Кіровоградської обласної ради заслухали питання «Про роботу шкіл області за перше півріччя 1946/1947 років», де, зокрема, зазначалося, що школу не відвідували 3154 учні: в Долинському районі таких нарахували 278, в Петрівському — 195, Устинівському — 159, Добровеличківському — 135, Олександрівському — 113 тощо [11]. 15 лютого 1947 року ревізор КРУ МФ УРСР Берненко проінформував виконавчий комітет Кіровоградської районної ради про наслідки проведеної ним ревізії відділу народної освіти Кіровоградського райвиконкому. З-поміж іншого ревізор повідомив, що 377 дітей шкільного віку до школи не ходили [12]. Не відвідували школи в 1947 році також 418 дітей шкільного віку — мешканців обласного центру [13]. 8 жовтня 1947 року в. о. завідуючого обласним відділом народної освіти Дьяконов направив завізмиськно м. Кіровограда Сергієнку листа, в якому вказав, що по вул. Тимірязєва, № 55 обласного центру проживає сім'я Дзяусів, в якій троє дітей шкільного віку не відвідують школу через те, що знаходяться в дуже важкому матеріальному стані, та просив надати допомогу дітям [14].

Недоїдання, голодування, фізичне виснаження спричиняли численні хвороби в дітей, зокрема інфекційні.

Незаперечно, що тогочасні діти дитинства власне й не мали.

*На фото: сільські діти.
Кіровоградщина. 50-60-і
роки XX ст. З архіву
Ю. В. Тютюшкіна.*

Згадає Кримський Олекса Терентійович, 1930 р. н. Народився в с. Триліси Олександрівського району: «Трудодні були мені дорожчі від будь-якого гостинця, бо мати хворіла і не могла

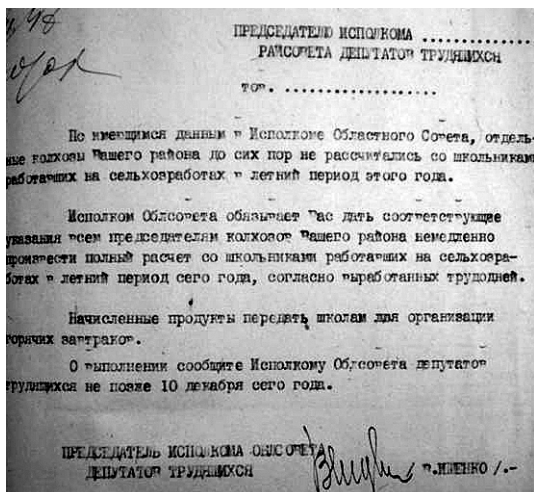
напрацювати обов'язковий мінімум трудоднів, тож мої, дитячі, трудодні дописувалися на її рахунок. Чи знав хтось у світі, крім нас, колгоспників, що то воно таке — трудодень?! А ми, сільські діти, на собі спізнали цей економічний витвір. Обведіть руками навколо себе велике коло, охопивши якомога більше повітря та простору, та візьміть його в руку. Схопили? Ото і є трудодень?! Отож і втискував спритний бригадир для своїх родичів і близьких в трудодень необмежену кількість одиниць праці в той час, як ті родичі майже не працювали. А той, хто безміри трудився, але не мав родичів чи кумів в колгоспній конторі, мав тих трудоднів мов кіт наплакав. У жнива 1944 року я працював на колгоспному точилі — разом з дідом Михайлом заточували коси до жниварок. До цього часу не можу

збагнути, як бригадир кількість обертів мого точила переводив в одиницю праці — трудодні, адже лічильника на агрегаті не було. (Що було б, якби капіталісти для оплати праці своїм робітникам теж запровадили трудодні? Їхні статки, як і наші, колгоспні, неймовірно «зросли» б!) Було й таке, що збиралося правління колгоспу на таємні ради і багатьом списували вироблені ними у великому поті трудодні, «забуваючи» при цьому списати їх із себе та своїх родичів чи кумів.

Назавтра, ледь зазоріло, вже чекав мене дід Михайло біля точила, навіть води в коритце налив, що було моїм обов'язком.

Цього ранку за село вийшли чи не всі його жителі — їхали на підводах, йшли пішки. Над головами — коси, вила, граблі. У жінок та дівчат — серпи. Поруч з ними до поля йшли мої ровесники — з відрами для води, з кухликами та тиквами. Вся людська маса без зайвих зволікань вгризлася в хлібний лан, і незабаром поле вкрилося полукипками та копами. Нині, спізнавши на собі не одні жнива та наробившись на них, запитую себе: «Чому так радісно всім ставало від однієї тільки звістки про початок жнив, адже жнивувати — це не в конторі сидіти за рахівницею, не біля вагів в прохолоді магазину відпускати товар? Жнива — це тяжка виснажлива праця!» І відповідаю аж ось тепер сам собі: «В жнива ми наїдалися! Бо через тиждень-другий чомусь знову ставало сутужно з харчами і, в першу чергу, з хлібом. Бо скільки колгосп не збирав його, в коморах пшениці не залишалося!»

На фото: лист голови виконкому обласної ради депутатів трудящих Іщенка до голів райвиконкомів про необхідність розрахуватися колгоспам з учнями шкіл за їхню роботу влітку.
Грудень 1947 р.
З фондів ДАКО.
— Ф. 2860. — Оп. 1.
— Спр. 755. — Арк. 228.

З раннього ранку і до пізнього вечора завертілося-закрутилося моє точило з годинною перервою на обід. Жнива тоді тривали довго, ледь не місяць. Увесь місяць тільки зрідка випадала вільна година, коли косу від жатки переривало і ковали склепували її. Ох та післявоєнна техніка! Ось виїхали на лан жатки і лобогрійки (лобогрійка — це вже народна назва механіз-

му, бо на ньому стояв з вилами дужий чоловік, бо така була конструкція, і без упину скидав ними заготовки снопів, добре нагріваючи собі лоба).

На підручному коні першої пари коней древньої жатки сидить мій ровесник і, без похибки визначивши відстань від стінки посівів до першого сегмента жатки, вірно направить обидві пари тягла вздовж покосу, і лише встигає в'язати заготовки снопів. Перепечене сонцем повітря наповнюється гуркотом косарок, дзвоном кіс, хрускотом зрізаного серпами стебла... І над усім цим — стогін: «Води! Води!..» Босоногі хлопці, віком 9-10 років, біжать по колючій стерні і не встигають гасити спрагу жниць, в'язальниць, косарів... (Ота колюча стерня на наші босі ноги була пекельним випробовуванням для кожного з нас. До стерні добавлялися ще й «курчата». Чи хоч один вождь революції спробував це у своєму дитинстві?) До жнив залучалися й дівчатка — наші ровесниці. Їм робота знаходилася не тільки на полі, а й у сільських яслах, де утримувалися, поруч з дво-, трирічними малюками і немовлята, яких потрібно було регулярно годувати материнським молоком. Тож, узявши запелене немовля на руки, дівча бігло з ним на поле, де молоді матері жнивували, і віддавали їх матерям, щоб ті годували своїх дітей. Потім, стернею, босими ногами бігли з затишним немовлям до ясел, щоб взяти інше, і повторити так і з ним. Так — цілий день.

Гінці на конях, теж мої ровесники, охляп, без сидел, снують від поля до майстерні із затупленими косами, додаючи нам з дідом Михайлом роботи впродовж всього дня. І я, міцно охопивши корду, подібно китайському божку, ритмічно хитаюсь разом з точилом: один оберт руки — три оберти точила... Немов гірський струмок, дзюркотить в коритці збурена каменем мутна вода. Сичить точило, обгризаючи сталеві трикутники коси.

На фото: будівництво нової хати толокою — т. зв. лиття будинку. 50-і роки XX ст. м. Кіровоград. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Круком над точилом навис дід Михайло (нині подумки намагаюся визначити його вік — напевне, було трохи більше п'ятдесяти), і тисне, тисне на точило всім своїм худим, але жилим тілом, охопивши руками, мов общеньками, тупу косу. Не було у діда Михайла своїх дітей, тож не здогадувався він, що і я можу стомитися, а кисті рук вже через годину праці здавалися мені не моїми, а частиною отого точила, продовженням корди, а я існував якось окремо, відсторонено, мріючи безнадійно про те,

коли в діда Михайла від втоми випаде з рук коса або він зробить, помітивши мій стан, коротку, хвилин на дві, перерву.

В проміжках вільного часу, коли склепували перервані коси ковалі, або коли випадав дощ і косовиця зупинялася, розповідав мені дід Михайло, щоб і самому згаяти час, про своє наболіле. А «боліло» дідові від однієї тільки згадки про те, як у 1917 році пропали у нього в центральному банку Києва кривно зароблені вісімдесят карбованців золотом. Тоді, в безгрошівному і голодному 1944 році, як і в наступних роках, ці «вісімдесят карбованців золотом» здавалися не тільки дідові, а й мені велетенським, казковим скарбом. Бо, уявлялося мені, май я ті «вісімдесят золотом», то був би найбагатшим і найщасливішим у світі. Але я, та й не тільки я, не мав на той час жодної копійки, і її не було де й взяти — бо ж трудодні, тож горе діда передавалося і мені.

Якось дід Михайло звернувся до мене з жартом, і той жарт я пам'ятаю і сьогодні. Дід, перебуваючи від чогось у доброму гуморі, можливо, що пішов дощ і припинилася робота, проспівав, звертаючись до мене: «Бросай, Ванька, водку пий, поїдем на роботу, будем деньги получают каждую субботу!» Я здивовано подивився на діда, бо не зрозумів спочатку, як це можна кожну суботу отримувати гроші.

Якось дід розповів і таке: «Сапальницям, які працювали в економії триліського пана Безрадецького, видавали платню щодня. Надвечір, в кінці рядка, лежали зароблені гроші, але сапати буряки потрібно було задкуючи». Я довго ще уявляв, як дівчата й жінки, дійшовши в кінець гону, брали зароблені гроші, закутували їх у хустинку і по дорозі додому, зайшовши до крамаря, могли накупити собі чого забажають, а ж в кінці дня, промучившись біля точила, отримував «трудодень», за який не те, що не міг щось купити, а й, навіть, потримати його, як ті сапальниці, в руках.

Жнива на полі, з якого вивезли копи, вважалися закінченими лише після того, коли діти вибирали всі колоски в торби і здавали їх бригадиру. Щоб прискорити збирання колосків, дітей ділили на групи й організовували між ними «соціалістичне» змагання. Переможців відмічали на жовтеняцьких і піонерських лінійках. Могли навіть нагородити кульком цукерок «подушечок», які за здатність злипатися в одне ціле сільські дотепники прозвали «навіки разом».

Зрештою, нагострена остання коса. Без жалю консервуємо з дідом Михайлом металеві частини точила, яке буде чекати наступних жнив і нових дурнів, яким був цього першого післявоєнного літа 1944 року я. А дід Михайло (Кримський Михайло Пилипович. — Авт.) проживе ще три роки і помре голодного 1947 року, і не допоможуть йому ні важка праця, ані зароблені в колгоспі трудодні.

Я ж прощався з тим точилом без жалю, радів волі, що настала з закінченням жнив, і славив безмежний простір майбутнього пасовиська, бо ж ставав я пастухом».

10. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КОЛГОСПНИКІВ ПО УКАЗУ від 15.04.1942 р. — ЗА НЕВИРОБЛЕННЯ МІНІМУМУ ТРУДОДНІВ

Всі колгоспники — престарілі, хворі, багатодітні матері, каліки та інваліди, чоловіки та жінки, їхні діти та внуки — зобов'язані працювати в колгоспах. Для них встановили мінімальну норму виходів на роботу, що обчислювалася трудовими днями. Невироблення норми спричиняло переслідування колгоспників владою — їх всіляко цькували на загальних зборах колгоспників, виключали з господарств, відбирали городи, віддавали до суду. Розпочалися ці судилища ще в 1944 році — відразу після визволення краю від німецьких загарбників.

На фото: боронування колгоспного поля. З фондів РДАКФ, 0-60954.

У липні 1944 року, на вимогу Аджамського райвиконкому, колгоспи надіслали відомості на тих колгоспників, які

не виробили мінімуму трудових днів. З колгоспу ім. Димитрова Тарасівської сільської ради до відомості про невиконання мінімуму трудових днів станом на 5.07. 1944 року вписали прізвища 9 колгоспниць: троє з них були вагітними, четверо — хворіли, і тільки двоє, як зробив висновок голова колгоспу, не виробили мінімуму «без причин» [1]. Тож немає сумніву, що їх притягли до судової відповідальності. Коли 24 грудня 1944 року голова Тарасівської сільської ради звітував райвиконкому про «турботу» про ті сім'ї, дорослі члени яких воювали на фронті, а жінки, діти та

батьки яких працювали в колгоспі, то, зокрема, на запитання «скільки завезено палива» та «скільки сім'ям завезено овочі, продукти і скільки центнерів» нічого стверджувального написати у відповідь не зміг, бо, фактично, ніякої «турботи» про ті сім'ї, з яких чоловіки боролися з ворогом, з боку сільської влади не було [2]. Що неспростовно доказує — держава відбирала в колгоспників здоров'я та життя шляхом неймовірної експлуатації, розпачуючись за це байдужістю, зневагою та жорстокістю.

На 4 місяці виправних робіт Олександрійський народний суд засудив у 1944 році Мацак М. М. за невироблення нею мінімуму трудоднів. На день суду колгоспниці виповнилося 56 років і вона тяжко хворіла. Три місяці виправних робіт — таке покарання ухвалив Олександрійський суд і щодо колгоспниці Тамбовець О. О., яка не змогла виробити всіх передбачених Указом трудоднів. На суді колгоспниця пояснювала неможливість щодня виходити на роботу до колгоспу тим, що в неї на руках залишилися двоє малолітніх дітей, яких немає на кого залишити, бо в колгоспі не створили дитячих ясел [3].

На фото: радянський агітаційний плакат.

Впродовж 1944 року суди області засудили 240 колгоспників за невиконання ними норм Указу від 15.04. 1942 року. До 1-2 місяців виправних робіт з утриманням з них частини заробітної плати,

як правило 20-25 %, засудили цього року 21 колгоспника, до 3-4 місяців — 60 чол., до 5-6 місяців — 20 чол. тощо [4]. Серед засуджених — колгоспниця з Бобринецького району Вишневська Т. В., яку покарали виправними роботами на 4 місяці за невироблення в першому періоді мінімуму трудоднів. Бобринецький народний суд не врахував ті обставини, що спричинили це «невироблення встановленого мінімуму», а саме: впродовж 10 днів Вишневська Т. В., отримавши дозвіл правління колгоспу, їздила в госпіталь провідати пораненого в боях брата, а повернувшись додому, тяжко заслабла, оскільки на неї вже чекала похоронка на вбитого чоловіка, що й спричинило її хворобу впродовж трьох тижнів. Новоархангельський народний суд засудив Іванову К. І. на 4 мі-

сяці виправних робіт за те, що замість 45-50 трудоднів, передбачених Указом, колгоспниці спромоглися виконати тільки 45 трудоднів за один період [5]. До 4 місяців примусової праці Олександрівський народний суд засудив колгоспницю Кучеренко М. А. з вирахуванням з її зарплати 25 % за невироблення нею в третьому періоді сільськогосподарських робіт необхідного мінімуму, не зваживши на те, що в колгоспниці її малолітня дитина хворіла коклюшем [6].

Станом на травень 1946 року по 8 районах області до суду по Указу від 15.04.1942 р. віддали 187 колгоспників. Покарання народні суди призначили 136 особам, або 72,7 % всіх справ завершилися звинувачувальними вироками. 46 чол. виправдали, решту справ відправили на дослідження [7]. Нарсуд Бобринецького району, за поданням правління колгоспу, притягнув до судової відповідальності Джебо К. І., яка не виробила в другому періоді сільгоспробіт 12 трудоднів. На суді з'ясувалося, що в Джебо в цей час тяжко захворіла дитина, тож колгоспницю, після подання нею суду відповідних підтверджуючих документів, виправдали [8].

Стан виконання Указу від 15.04.1942 р. в Кіровоградській області вивчила прокуратура УРСР та 16 травня 1946 року вказала на недоліки судових справ з приводу невиконання колгоспниками мінімуму трудоднів. Дісталось тим головам колгоспів, які необґрунтовано направляли в суди матеріали по відношенню до осіб, які не виробили мінімуму, одночасно критиці були піддані також ті прокурори районів Кіровоградської області, які не притягували колгоспників до судової відповідальності за порушення ними норм Указу. «Зобов'язати прокурорів, — наказував в. о. прокурора УРСР Нощенко, — притягувати до кримінальної відповідальності голів колгоспів і бригадирів за непередачу матеріалів в суди на колгоспників за невироблення ними мінімуму трудоднів» [9].

Всупереч жорстоким покаранням впродовж 1946 року обов'язкового мінімуму трудоднів не виробили 58207 колгоспників, або 16,3 % всіх працездатних.

По районах області цей показник був таким [10]:

Район	Кількість колгоспників, які не виробили мінімуму трудоднів (у %)
Олександрійський	9,5
Маловисківський	23,5
Добровеличківський	4,8
Хмелівський	14,2
Знам'янський	11,5
Аджамський	26,5
Підвисоцький	34,7
Олександрівський	14,2
Єлизаветградківський	18,0
та ін.	

Не виробили мінімуму трудоднів 40525 жінок та майже 1,5 тис. престарілих, непрацездатних і хворих та чимало чоловіків та дітей. Хвороби, вік, каліцтво не завжди слугували підставою невиходу на колгоспне поле, на ферму, конюшню, кошару чи майстерню, тож працювати в селі зобов'язані всі, бо злидні виявилися такими, що не працювати в тогочасних колгоспах мали право дозволити собі лише немовлята та абсолютно немічні.

За невиконання мінімуму трудоднів в 1946 році з колгоспів виключили 1461 чол. [11]. Ще 2072 особи вигнали за різні проступки [12.] На той час це вважалося тяжким покаранням — виключений відразу зараховувався до категорії одноосібників, від чого втрачав присадибну землю та обкладався неймовірно великими податками.

Весною 1947 року, коли для багатьох колгоспників порятунком від голодної смерті були пайки хліба, які вони отримували за роботу під час весняно-польових робіт згідно постанови Кіровоградського обласного виконавчого комітету №53 від 17.03.1947 року — по 300 грамів хліба на працюючого в полі та гаряча страва, в якій для приварку було 60 грамів борошна (для зайнятих на інших роботах в колгоспі норма хліба становила 250 грамів), кількість невиходів на роботу різко скоротилися, тож суттєво зменшилася кількість судових справ щодо колгоспників, які не виробили обов'язкового мінімуму трудоднів [13].

Проте й надалі влада від покарань колгоспників не відмовилася, а лише «вдосконалила».

11. «ПРОДОВОЛЬЧІ ТРУДНОЩІ». 1946 рік

Методи хлібозаготівлі, до яких вдавалася більшовицька влада в післявоєнний період, майже нічим не відрізнялися від хлібозаготівлі 30-х років: хліб з колгоспів та господарств колгоспників відбирався майже весь. Тож з початком 1946 року голод, а на мові влади — це лише «продовольчі труднощі», настирливо стукав до кожної оселі, не дуже додівляючись, колгоспна, робітнича це оселя чи тут проживає радянський службовець.

ПРИЕМ
г. ч. м.
БЛ. №
Принял
ИЗ
№

ПЕРЕДАЧА
г. ч. м.
Пар. № Пр. №
Передал
Получил, отсылка
Адрес
Народный Комиссариат Связи СССР
Адрес: *3-я ул. на окраине*
Малая Виска
Получить
Колосов

Я великовискский пункт заготовлено
нарядов амбара муки 2500
всего муки отпущено
89% муки отпущено - Председателю
р.р. Колосов

На фото: телеграма на адресу обласного виконавчого комітету з Малої Виски про відмову Маловисківського пункту «Заготзерно» виділити для району борошно. Січень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 586. — Арк. 6.

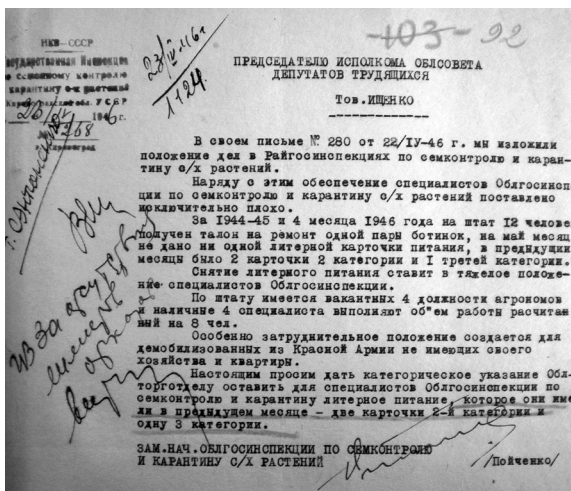
З перших тижнів нового, 1946 року, тривожні телеграми зі звітками про відсутність хліба та з проханням допомогти полетіли до Кіровоградського облвиконкому з районів області. 11 січня 1946 року голова Златопільської РСС Дрюченко в телеграмі на ім'я заступника голови облвиконкому Антоненка сповіщав: «На Новомиргородському елеваторі немає муки, зривається постачання контингенту» [1].

Голова Великовисківського райвиконкому Бабенко 20 січня 1946 року в телеграмі до облвиконкому скаржився: «Заготзерно Помічної припинило видачу борошна» [2].

28.01.1946 року телеграму на ім'я заступника голови облвиконкому Антоненка відправили з Малої Виски. В ній голова РВК Безпалий по-

відомив: «Маловисківський пункт «Заготзерна» відмовляється забезпечити 2500 кг борошна. Борошно відсутнє» [3]. Голова президії облспоживспілки Колов М.С. у січні 1946 року направив голові облвиконкому Іщенку доповідну записку, в якій навів такі дані щодо постачання сільського населення області хлібом на картки: «На протязі 1945 року, — писав Колов М.С., — з 6175 тонн борошна для постачання сільського населення отримано 1881 тонну, тобто 30,5%. У грудні 1945 року Маловисківський район борошна не отримав: з 33 тонн отримано 2 тонни борошна і 7 тонн зерна...» [4].

На фото: прохання про поліпшення харчування спеціалістів обласної державної інспекції по насіннєвому контролю і карантину с/г рослин. Квітень 1946 р. На документі резолюція: «Через відсутність лімітів відмовити». З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 587. — Арк. 92.

8 лютого 1946 року забили тривогу в Новоукраїнському районі — заврайторгвідділом Татаров у телеграмі на ім'я голови облвиконкому Іщенка просив надати допомогу району: «Новоукраїнське «Заготзерно» зриває отоварення нарядів борошном, внаслідок чого зривається постачання контингенту борошном» [5]. Інформація про відсутність борошна для постачання «контингенту» надійшла в облвиконком з Піщанобридського, Рівнянського, Златопільського та ін. районів області [6]. Зокрема, зі Златополя 11 лютого повідомили, що «млини не працюють, Новомиргородське «Заготзерно» борошна не видає, постачання «контингенту» хлібом зривається» [7].

Сигнали з районів про відсутність хліба примусили голову облвиконкому Іщенка звернутися 8 лютого 1946 року до заступника голови РНК УРСР Каравасєва з проханням про виділення додаткових фондів хліба для Кіровоградської області. 16 лютого в область з Києва надійшла відповідь: «...питання про виділення для Кіровоградської області додаткових фондів борошна на лютий місяць може бути розглянуте тільки після позитивного вирішення союзним урядом» — повідомив нарком торгівлі УРСР Дрофа [8].

До одра разъ Куполоураженъ въ
до въ Манахио Худеблѣе въ
Завесомъ 120
Приму помогитъ мѣсяцъ
Худеблѣе помогитъ мѣсяцъ
Худеблѣе Сестра моя помогитъ мѣсяцъ
в Завесомъ
30/5 48.

Голод відчули на собі не тільки «рядові» жителі

області, а й представники т. зв. номенклатури. 8 лютого 1946 року народному комісару м'ясної і молочної промисловості УРСР Старигіну П. І. та голові Кіровоградського облвиконкому Іщенку В. Г. надійшла досить типова для того часу заява від головного інженера Кіртресту «Укрголомаслопрому» Бусигіна Михайла Петровича такого змісту (подається мовою оригіналу зі скороченнями. — Авт.):

168

УПРАВЛЕНИЕ ИСПОЛКОМА ОБЛАСТИ
ДЕПАРТАМЕНТ ТРДЛИХИХ

тов. ИЩЕМО В.П.

В течение месие с/года по утвержденному
контингенту для с. Киротскара не получено 44 тон. муки, в свя-
зи с чем части населения не имеет возможности отоварить хлеб-
ные карточки за весь месец.

Поэтому ввиду распоряжения Облторготделу опустить
городу 44 тонны муки.

В части получения картофеля взамен муки сообщаем,
что Облпотребсоюз составил выдавать наряды только 20/п.46 г.
до этого в выдаче нарядов Торгам и Оргам Облпотребсоюза отказыв

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ИСПОЛКОМА ГОРОВО
ДЕПАРТАМЕНТ ТРДЛИХИХ

ИЩЕМО В.П.

за увесь місяць». Лютий 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1.
— Спр. 586. — Арк. 168.

«С такой мелкой просьбой в другое время и при других обстоятельствах я не осмелился бы отвлекать Ваше внимание... До февраля месяца с/года я, как главный инженер и заместитель начальника треста, получал литерное снабжение по первой категории, но в феврале по неизвестным для меня причинам с меня снято литерное снабжение. Для меня этот случай явился совершенно неожиданным и новым... Я, как главный инженер, должен возглавлять производство, а не ходить

по городу и искать себе средства к существованию. Питаться и снабжаться с семьей с рынка на полученную мною зарплату я не в состоянии...» Тож головний інженер просив відновити для нього літерне постачання.

18 лютого 1946 року Бусигін М.П. отримав від заступника голови облвиконкому Антоненка відповідь: «Додатково виділити для вас літерне постачання облвиконком не має можливості» [9]. Без сумніву, головний інженер належав на той час до привілейованої частини суспільства, але і його голод примусив звертатися з принизливим проханням до органів влади про поліпшення постачання продуктами харчування його сім'ї, але він, як і сотні йому подібних, отримав негативну відповідь, тож керівник обласного рівня та його сім'я жили впроголодь. Десятки тисяч робітників області, т. зв. контингент, хліба недоотримували, тож теж голодували. Кілька сотень тисяч колгоспників Кіровоградщини майже ніякої допомоги ні від кого не отримували і по неї не зверталися — тож голод для них був особливо тяжким та нестерпним.

На фото: список працівників обласного тресту «Маслопром», яким на травень 1946 р. знизили норми отримання продуктів харчування по картках — для 6 чол., та зовсім не виділили продуктів харчування на літерні картки — для 9 чол.

С П И С О К
работников треста "Маслопром" имеющих право на получение
питания на май месяц 1946 г.

№	Фамилия, имя и отчество	Звание	Какую получал норму	Какую получал на май
1.	Кортусов С.Б.	управл. трестом	1000	1000
2.	Бусигин М.П.	гл. инженер	1000	1000
3.	Семенов А.Д.	гл. бухгалтер	1000	1000
4.	Савельев А.Д.	нач. план. отд.	1000	1000
5.	Заруденко П.И.	нач. прораб. отд.	1000	1000
6.	Давыдов А.И.	нач. заготовоч.	1000	1000
7.	Заруденко С.П.	директор базы	1000	1000
Примечание: Дни имеющие право на получение питания и не получавших на сегодня:				
1.	Савельев А.Д.	гл. бухгалтер	1000	1000
2.	Савельев А.Д.	нач. заготовоч.	1000	1000
3.	Заруденко П.И.	нач. план. отд.	1000	1000
4.	Савельев А.Д.	инженер-механ.	1000	1000
5.	Савельев А.Д.	зав. об.пл.	1000	1000
6.	Заруденко С.П.	директор базы	1000	1000
7.	Савельев А.Д.	инженер-строит.	1000	1000
8.	Савельев А.Д.	гл. бухгалтер	1000	1000
9.	Заруденко П.И.	инженер-техн.	1000	1000
Примечание: работн. треста "Маслопром" не получавших на сегодня:				

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 587. — Арк. 33.

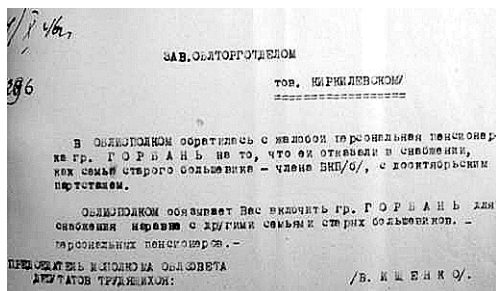
У лютому 1946 року голод відчули на собі також жителі обласного центру — голова Кіровоградської міської ради Луценко в листі на ім'я голови облради писав, що «...в лютому місяці для контингенту м. Кіровограда недодані 44 тонни борошна, внаслідок чого для частини населення немає чим видавати хліб на хлібні карточки за увесь місяць» [10].

Голова Новоукраїнського райвиконкому та секретар райкому партії у спільному листі, відправленому 18 лютого 1946 року, скаржилися голові облвиконкому, що «...робітники цегельного заводу, маслозаводу, 4-х промартілей, комунгоспу, яйцебази, птахокомбінату, багатодітні матері, сім'ї загиблих воїнів — всього 1787 чол. — залишаються повністю не забезпеченими хлібом» [11].

З метою поліпшення постачання населення хлібом, зокрема тих, хто проживав в обласному центрі, 1 березня 1946 року відкрили 2 магазини для комерційної торгівлі хлібом. З 1 по 10 березня хліба в них продали 15322 кг, а всього за березень місяць його реалізували 17 тонн. Комерційні магазини часто працювали з перебоями — торгівлі хлібом не було 5, 6, 9, 10 березня та майже всю другу половину місяця — через відсутність борошна на хлібозаводі [12].

1 червня 1946 року комерційний магазин по торгівлі хлібом відкрили в м. Олександрія [13]. Проте постачання хлібом його жителів суттєво не покращилося — при щоденній потребі в 6 тонн печеного хліба фактично випікалося 2-2,3 тонни, від чого до 70 % олександрійців не мали змоги придбати хліб [14].

Військовослужбовець Іванов, дізнавшись про голодування його батьків, які проживали в Знам'янському районі, написав скаргу до Верховної Ради УРСР з проханням допомогти батькам хлібом. 10 квітня 1946 року заява, як і було тоді заведено, повернулася до області, звідки була переправлена до голови Знам'янського райвиконкому Компанійця — заступник голови облвиконкому просив допомогти хлібом Івановим [15]. Чи була надана ця допомога — невідомо.

На фото: реагування облвиконкому на скаргу гр. Горбань про відмову на постачання «її як сім'ї старого більшовика — члена ВКП(б)».

Жовтень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 167.

Жителі області, ті, які мали право на отримання хліба по картках, скаржилися на відсутність хліба, відправляючи листи до Ради Міністрів УРСР, до Верховної Ради, до ЦК КП(б)У особисто М. Хрущову впродовж зими, весни та літа 1946 року.

Типовою є скарга Барабаша М. М. — заступника керуючого Кіровоградською обласною «заготживконторою» при облземвідділі, нагородженого орденами «Червоного прапора», «Червоної зірки» та 8 медалями. Її він написав 13 квітня 1946 року:

«8 лютого 1946 року після 4-х років перебування на фронтах Великої Вітчизняної війни, — писав у заяві Барабаш М. М., — я демобілізувався як спеціаліст сільського господарства і працюю на попередньому місці роботи.... На фронтах урядом 10 разів нагороджувався, маю 2 поранення, в Червоній Армії служив у гвардійських підрозділах офіцером. За своїм становищем (тобто по займаній посаді) повинен отримувати,

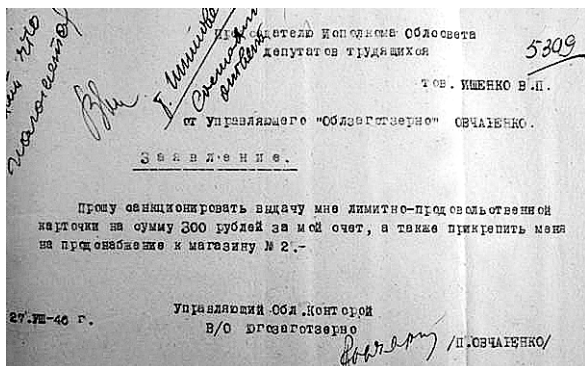
але ніяк не можу добитися отримати картки на літерне харчування. ... Я вкрай потребую допомоги, але її не отримую...» [16].

На відсутність карток на літерне харчування скаржилися 25 квітня 1946 року працівники редакції газети «Кіровоградська правда»: не отримали карток завідуючий відділом марксизму-ленінізму, завідуючий культури, завідуючий відділом шкіл, а всього — 6 працівників [17]. Зі скаргою на незадовільне постачання промисловими товарами звернулися 25 працівників обласного суду [18]. Працівники бібліотеки ім. Крупської обласного центру: заступник директора з наукової роботи Тірський (інвалід війни), завідуючий методичним кабінетом Загребельний, завідувач читальнею Чистоганова та ін., всього 7 працівників, просили виділити їм літерні картки, оскільки в травні 1946 року отримали лише одну, тож голодували [19].

Голодували також старі партійці. Зокрема, Косаковська Т.Є., член ВКП(б) з січня 1918 року, в своїй заяві 25.04.1946 року писала: «Я прошу надати мені допомогу в отриманні літерної картки. ...За роки війни загинуло все моє майно. Я просто роздягнена і роззута до такої міри, що майже не пристойно виходити до людей... Без допомоги я не в змозі подолати бідність і не маю що їсти, немає в чому працювати. Мені 57 років, я майже все своє свідоме життя віддала партії і роботі» [20].

Розпачливі звернення скаржників виявилися безперспективними та безнадійними: 13 травня 1946 року заступник голови РМ УРСР Каравасєв відправив листа до Кіровоградського облвиконкому з суворою вимогою «...вжити заходів до забезпечення безперебійної випічки хліба для постачання та комерційної торгівлі», зрозуміло, що з власних фондів, тож область повинна розраховувати на свої запаси зерна, а його вже давно не було [21].

На фото: заява керуючого «Облгаготзерном» до голови облвиконкому з проханням видати лімітно-продовольчу картку на суму 300 крб. та прикріпити на продпостачання до магазину № 2.

Липень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 108.

В травні 1946 року в Новомиргородському районі, замість контингенту на 5582 чол. на отримання хліба, виділили карток тільки на 4380 чол.,

чим зменшили надходження до району борошна з 31950 кг до 22100 кг, в результаті чого майже півтори тисячі жителів району опинилися перед фактом неотримання хліба на картки [22].

25 червня телеграма вже вкотре з тривожним повідомленням надійшла до облвиконкому зі Златополя: «Район без хліба, в тому числі закриті заклади, борошна до цього часу немає. Вживайте заходів» [23].

25 червня 1946 року з проханням виділити борошно для Долинського району звернувся до заступника голови облвиконкому Антоненка голова райвиконкому Тимофеев. «Виділити вам муку не можемо» — писали у відповідь з облвиконкому [24].

26 червня телеграма з Онуфріївського райторгвідділу за підписом начальника Берлая на адресу облвиконкому сповіщала: «Отримано наряд на борошно на червень на 14 тонн. На Онуфріївку борошно не відгружено. Зривається постачання. Вживайте заходів» [25].

26 червня знову телеграма зі Златополя: «На елеваторі Новомиргорода борошна немає, зривається постачання контингента хлібом, необхідне ваше втручання» [26].

«Відпустити борошна для випічки хліба не можемо» — така відповідь надійшла 29 червня 1946 року голові Хмельівського райвиконкому Денещко від заступника голови облвиконкому Антоненка [27].

«Хліб не отримуємо на протязі місяця, що призвело до масових прогулів учнями. Прошу допомогти!» — благав директор Златопільського зоотехнікуму Щукін у телеграмі, надісланій голові облвиконкому Іщенку 29 червня 1946 року [28].

На фото: голова виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих Віталій Павлович Іщенко — ним він став у віці 35 років. За успіхи в післявоєнній відбудові області нагороджений орденом Леніна.

Скарга на відсутність хліба впродовж 9 днів для постачання ним міліціонерів Підвисоцького РВ МВС надійшла в область 24 липня. Голодували і ті, хто перебував на той час в КПЗ [29].

«Прошу виділити борошно у червні за рахунок липневих фондів» — просив голова облвиконкому Іщенко Міністерство заготівлі УРСР і пояснював — «...в червні населення міст і деяких районів залишилося без хліба» [30].

В червні 1946 року, вперше від початку року, в області згадали про таких своїх громадян, як колгоспники, та виділили для них борошно. Воно й не дивно — на порозі чекали жнива, тож з'явилася потреба в робочій

силі. Її вирішили підгодувати. Наскільки об'ємним був цей раціон, свідчить, зокрема, таке: 12 червня виконком Новопраської районної ради ділив між колгоспами району 30 цнт борошна, відпущеного облвиконкомом для постачання колгоспників. Райвиконком вирішив розподілити борошно кожній колгоспній родині тільки «після перевірки і встановлення такої необхідності». 30 цнт розподілили так [31]:

Назва сільради	Скільки відпущено (в кг)
Пантазіївська	100
Головківська	100
Лозоватська	100
I-а Новопраська	450
II-а Новопраська	400
Дубівська	100
Митрофанівська	300
Нововолодимирівська	100
Васинська	200
Світлопільська	200
тощо	

Цю жалюгідну кількість борошна роздали тим, хто десятки тисяч центнерів хліба виробив у 1945 році та звів до пунктів «Заготзерна», майже нічого не залишивши собі на прогодування.

На фото: засолювання огірків врожаю 1946 р., м. Кіровоград, засолувальна база «Міськзмішторгу». З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Зерно врожаю 1945 року на території області було — воно непорушно знаходилося на глибинних складах «Заготзерна».

30 грудня 1945 року керуючий облконторою «Південьзаготзерно» Лебеденко написав голові облвиконкому Іщенку доповідну записку, у якій відзначив, що «...на глибинних пунктах Кіровоградської області зберігається 101296 цнт зерна, яке в більшості випадків перебуває в непристосованих приміщеннях, в результаті чого останнім часом його якість погіршується, а в деяких випадках навіть псується, особливо зерно, невивезене в попередні вивозки». В Олександрійському районі на глибинних пунктах знаходилося 1289 цнт зерна, в Бобринецькому — 3766 цнт, Устинівському —

3837 цнт, Олександрівському — 3788 цнт, Новоукраїнському — 1535 цнт тощо [32].

Незаперечно, що конфіскаційний характер хлібозаготівель, що до нього вдалася держава, призводив до голодування жителів області, та, особливо, колгоспників, вже взимку та весною 1946 року: з 7 тис. 330 листів, виявлених військовою цензурою МДБ УРСР у процесі перегляду поштової кореспонденції за час з 10 квітня по 15 травня 1946 р. зі скаргами на продовольчі утруднення, 2 тис. 815 відправлених цивільним населенням Кіровоградської обл. В одному з них В. Ф. Ситник з с. Завадівка Кіровоградського р-ну писав А. Ф. Ситнику на адресу польової пошти 47655-Р 21 квітня 1946 р.: «...Андрійку, працювали цілий рік, заробили багато трудоднів, залишилися на весну напівроздягнені, без шматка хліба. Не знаю, як далі жити, доведеться пропадати тут від голоду...» З 15 тис. 507 скарг населення на засуху, неоплату праці й голод, висловлених у листах жителів 6 областей України, як свідчить документ архіву СБУ, датований 30 вересня 1946 р., тільки з Кіровоградської області надійшло їх 6 тис. 751 [33].

Скількох трагедій вдалося б уникнути, якби хоч частину вирощеного в області зерна спрямували на харчування голодних жителів краю? Однак в столиці на це дивилися по-іншому.

12. ПОГОДНІ УМОВИ ТА ПРОГНОЗИ НА ВРОЖАЙ 1946 року

Важливим фактором, що мав суттєвий, але не визначальний вплив на результати господарювання колгоспів Кіровоградщини в 1946 році, був погодний. Восени 1945 року сіяти озимі зернові багатьом господарствам довелося в суху землю — осінь вдалася бездощовою та теплою, тож в метровому шарі ґрунту вологи майже не залишилося. Лише в жовтні випали рясні дощі, тож з'явилися дружні сходи пшениці та жита. Проте в листопаді розпочалися ранні заморозки, і не тільки в повітрі, а й на поверхні ґрунту, що призупинило ріст рослин, не давши їм можливості повністю дійти до нормального кушіння. Зима 1946 року вдалася нестійкою, а сніговий покрив — незначним. Температура в перших двох декадах січня подекуди знижувалася до -28°C , -30°C . Лютневі потепління, зокрема в третій декаді місяця та в березні, призводили до розмерзання ґрунту до 10 см, проте в ночі морози сягали -12°C [1].

*На фото: радянський політичний плакат.
40-50-і роки XX ст.*

До початку весняних польових робіт вологи в ґрунті залишилися небагато. Квітень 1946 року — місяць висіву ярих зернових культур не вселив оптимізму — опадів випало по області від 3 до 20 мм при місячній багаторічній нормі в 31-36 мм [2]. Розпочалася квітнева засуха — її посилили південно-східні вітри. Температура в першій декаді квітня трималася на позначці $+22$, $+23^{\circ}\text{C}$. Хлібороби поспішали зберегти вологу в ґрунті, тож проводили боронування. Станом на 20 квітня 1946 року встигли заборонувати 49,7% всіх площ озимих культур [3]. На решті полів, зайнятих під пшеницею та житом, зберегти вологу

не змогли — на неборонованих полях утворилася товста та міцна кірка, що призводило до вивертання боронами цілих кусків землі з корінням рослин.

Засушливим видався і травень. Проте інколи випадали грозові дощі з нерівномірним розподілом по районах області. Зокрема, на початку травня рясні опади випали в Кіровоградському, Рівнянському, Аджамському, Новгородківському, Єлизаветградківському районах. Проте в Підвисоцькому, Тишківському, Добровеличківському, Піщанобридському, Устинівському, Златопільському районах з початку весни і до 1 червня не випало жодного дощу. Помірні опади зросили поля в Новоукраїнському, Бобринецькому, Долинському, Компаніївському, Знаменському, Петрівському, Хмельнському, Новомиргородському районах.

На фото: радянський агітаційний плакат.

Надзвичайна спека встановилася і в червні 1946 року. Різке підвищення температури зафіксоване 8 червня, коли температура в тіні дійшла до позначки +32 °С. Впродовж

8-17 червня денна температура нижче +30 °С не спадала. Хоч озимі пішли в колос, на багатьох полях вони вродилися порожніми — спека спричинила голоколосицю. Зрідка грози зрошували землю, але до суттєвого зволоження ґрунту це не призводило.

В третій декада червня 1946 року, особливо в перші п'ять днів, температура сягла +34 °С, віяли північні і північно-західні вітри. Такі погодні умови виявилися згубними для колосових. Температура ґрунту на глибині 10 см становила +26 °С. Ячмінь, озимі жито та пшениця почали в'янути [4].

Про погодні умови, що склалися по всій Кіровоградській області, Москва знала, оскільки ще 27 квітня 1946 року листом за № 542 про це доповів керівнику Держплану СРСР уповноважений Держплану по Кіровоградській області Пархоменко [5]. Він також повідомив про стан озимих культур після їх перезимування. З цією метою в період з 8 по 18 квітня 1946 року районні інспектори ЦСУ та інспектори апарату уповноваженого Держплану СРСР по Кіровоградській області здійснили перевірку посівів у 22 районах області з охопленням посівів на площі

41141 га жита, 15975 га озимої пшениці, 389 га ріпаку, що становило 12,5 % від всієї площі посівів.

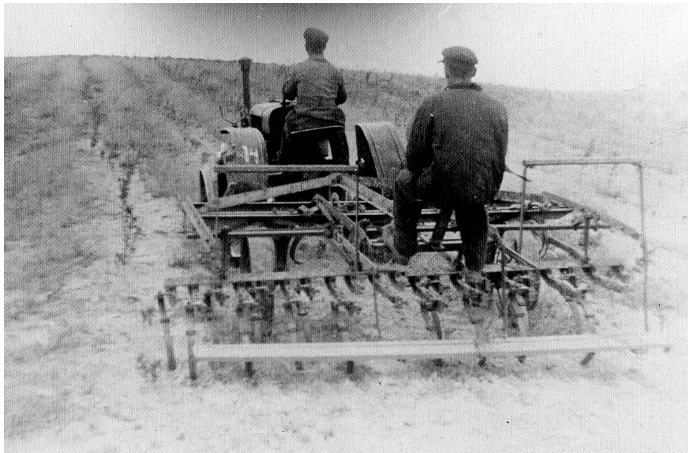
На фото: пробний виїзд в колгоспі ім. Ворошилова Кам'янського району. Весна 1946 р. Основна тяглова сила — корови. З фондів КІМу — Ф.№ 2448.

Перевірка показала, що 4,5 % посівів озимого жита загинули повністю, не зійшло 0,7 % площ, перезимували задовільно 53,3 %, добре — 20 %. Озимої пшениці загинули повністю 1,3 % площ, не зійшла пшениця на 0,9 %; задовільно перезимували 44,2 %, добре — 30 %, відмінно — 11,2 % площ. В 22 районах, де здійснені перевірки, пересіву підлягали 2490 га озимого жита та пшениці. Найбільше загинуло пшениці в Новоукраїнському, Новопраському, Златопільському районах. Зокрема, в колгоспі «Більшовик» Новоукраїнського району загинули 31 % посівів жита, в колгоспі «Комуніст» Златопільського району жита загинули 73 % площ. В колгоспі ім. Фрунзе Новоукраїнського району пропали 82 % озимої пшениці, в колгоспі ім. Ілліча Новопраського району — 22 % посівів пшениці [6].

19.07.1946 року до Держплану СРСР надійшов ще один лист з характеристикою погодних умов літа 1946 року та з висновками про очікуваний врожай основних зернових культур по Кіровоградській області [7]:

Очікуваний урожай в 1946 році порівняно з 1945 роком	Озиме жито	Озима пшениця	Яра пшениця	Ячмінь	Овес
1946	6,6	7,6	6,7	7,8	8,3
1945	8,7	8,6	9,2	11,0	11,0

Висновок уповноваженого Держплану СРСР по Кіровоградській області Пархоменка однозначний: урожай зернових в 1946 році очікується нижчим від врожаю 1945 року. Зменшення врожаю очікувалося в Підвисоцькому, Новархангельському, Тишківському, Добровеличківському, Піщанобрідському, Устинівському, Витязівському, Златопільському районах.

На фото: сільські механізатори за обробітком молодого колгоспного саду. Кіровоградщина. 40-і роки XX ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

В той же час в таких районах області, як Кіровоградський, Рівнянський, Аджамський, Новгородківський, Компаніївський, Великописківський, врожай зернових в 1946 році очікувався вищим за попередній рік.

Незаперечно, природа принесла чимало погодних несподіванок для сільського господарства області, однак ще більші сюрпризи для Кіровоградщини очікувалися від центральної влади.

13. З ВІРОЮ В НОВИЙ ВРОЖАЙ ТА РОЗЧАРУВАННЯ. 1946 рік

На весну 1946 року в Кіровоградській області засіяли та засадили зерновими, технічними, баштаними, кормовими культурами та овочами 1 млн. 79 тис. 90 га земель. Обробили і засіяли площ в цьому році більше, ніж у 1945 році, — тоді спромоглися на 887741 га [1].

На фото: наряд перед виходом в поле в колгоспі ім. Ворошилова Кам'янського району. Весна 1946 р. З фондів КІМу — Ф.№540.

Для успішної та своєчасної весняної сівби колгоспи і МТС на 1 лютого 1946 року засипали 359845 цнт насіннєвого зерна, що становило 95% від потреби [2]. Виконали і переви-

нали засипку насіння Добровеличківський район — на 106%, Златопільський — на 128%, Новоукраїнський — на 102%, Новоархангельський — на 104%, Хмельівський — на 114%. Картоплі заклали 219519 цнт, або 55% від потреби. На поля впродовж зими господарства вивезли 89336 возів органічних добрив. З 3288 тракторів готовими до весняних польових робіт виявилось 1857 шт. Тривало завезення до МТС пального. На 1.02.1946 року в сховищах машинно-тракторних станцій знаходилося 31,4% гасу, 32,8% бензину від потреби [3].

Масовий сів ранніх зернових в області розпочався 5 квітня. Станом на 20 квітня 1946 року ярі зернові посіяли на 101,6% площ. Перевиконали плани посіву ранніх зернових в Кіровоградському районі на 115% від плану, Онуфріївському — 106%, Устинівському — 103%, Олександрівському — 103,8%. Деяко відставали з посівами в Долинському районі —

засіяли впродовж 15 днів 97% площ, Аджамському — 88,8%. Незначне відставання у весняній сівбі спостерігалось і в Новоархангельському та Новомиргородському районах. Якість польових робіт була задовільною [4].

На фото: відправка комбайнів з Кам'янської МТС в колгоспи на збирання хліба. 1948 р. З фондів КІМу, — Ф. № 2836.

До збору урожаю 1946 року господарства підготувалися добре. На 11 червня відремонтували 58% комбайнів. Перевірку якості їх ремонту здійснювали державні комісії. В Новоукраїнському районі, передовому по підготовці до жнив, з 196 самоскидок відремонтували 148, з 118 лобогрійок підготували до збору врожаю 86, також відремонтували 9 сінокосилок (з 18), 110 кінних грабель (з 141), 467 безтарок (з 700), 45 віялок (з 75). По Новоукраїнській МТС підготували до збору врожаю 2 комбайни, а 5 ще потребували незначного ремонту. Робота по ремонту техніки в МТС кипіла цілодобово. Комбайни та трактори мали укомплектовані екіпажі. Всі зерносховища ще з весни відремонтували та продезінфікували [5].

Щодо визначеності різними організаціями врожайності зернових з 1 га в 1946 році по колгоспах Кіровоградщини в оцінках спостерігалися великі розбіжності — що далі від землі знаходилися кабінети перевіряючих, то врожаї в них очікувалися вищими [6]:

Культура	Очікувана врожайність в 1946 році			
	За оцінкою колгоспів (цнт/га)	За оцінкою райземвідділів	За оцінкою райінспекторів	За оцінкою уповноваж. Держплану
Оз. жито	4,9	5,7	6,0	6,6
оз. пшениця	4,9	5,7	6,0	7,6
яра пшениця	4,2	4,9	5,1	6,7
ярий ячмінь	5,8	6,4	7,0	7,8
просо	6,5	7,4	7,8	8,8
гречка	3,6	4,1	4,7	4,1
кукурудза	5,5	6,6	7,0	9,8
картопля	32,7	38,5	39,8	40,0

Незважаючи на всі труднощі, перш за все погодного характеру, в 1946 році зерна і зернобобових зібрали 3537791 цнт (проти 4873121 цнт в 1945 році), що становило 72,6% від урожаю попереднього року [7].

Всупереч складним погодним умовам в області працювали господарства, які досягли дійсно високих врожаїв зернових та технічних культур. Зокрема, в Олександрійському районі в колгоспах: ім. Куйбишева, ім. В. Ульянова, ім. Енгельса, ім. К. Маркса — отримали рекордні як на той час врожаї соняшнику, зібравши його по 7-8,54 цнт/га. В колгоспі «15-річчя ВЛКСМ» зібрали по 10 цнт/га проса. В колгоспі ім. Фрунзе Новопразького району ланкова Овац Феодосія Семенівна виростила цукрових буряків по 350 ц/га на площі 4,5 га [8]. В той же час в колгоспах: ім. Сталіна, «III-й вирішальний», «Оборона країни» Бандурівської сільської ради Олександрійського району проса і кукурудзи зібрали від 0,40 цнт/га до 1,5 цнт/га.

Розподіл культур за валовим збором в 1946 році по області виявився таким [9]:

Назва культури	Зібрано (в цнт)
Пшениця озима	1136253
пшениця яра	92806
ячмінь	965072
овес	173288
просо	292501
гречка	35425
кукурудза	272628

Зібраний урожай зернових колгоспи розподілили так:

1. По обов'язкових поставках державі здали — 1114584 цнт, або 31% від всього врожаю.
2. Заплатили МТС (натуроплата) — 897841 цнт, або 25%.
3. Повернули насінневих позик — 165240 цнт, або 4,6%.
4. Виділили по контрактації — 16120 цнт, або 0,45%.
5. Виділили для продажу на колгоспних ринках — 6225 цнт, або 0,2%.
6. Засипали як насіннєві і фуражні фонди — 839669 цнт, або 23,3%.
7. Виділили для продовольчого страхового фонду — 1059 цнт, або 0,03%.
8. Для допомоги інвалідам війни заклали — 9157 цнт, або 0,3%.
9. Списали на усушку і мертві відходи — 211262 цнт, або 5,9%.
10. Визначили до видачі мобілізованим воїнам — 796 цнт, або 0,02%.
11. Виділили колгоспникам на трудодні і на зарплату трактористам — 310771 цнт, або 8,6%.
12. Інші витрати — 22701 цнт, або 0,6%.

Урожай технічних, кормових культур та овочів в 1946 році виявився теж досить значним [10]:

Культура	Зібрано (в цнт)
Картопля	344573
цукровий буряк	1799902
соняшник	254638
овочеві	277642
баштанні	54346

Ці дані беззастережно засвідчують, що вирощеного колгоспами цілком вистачило б не тільки для прогодування всіх жителів області та для потреб урожаю 1947 року, а й для помірних розрахунків з державою.

20 жовтня 1946 року остаточно підрахували кількість посівів, що загинули на Кіровоградщині впродовж весни-літа 1946 року від несприятливих погодних умов: озимих культур загинуло 37751 га, ярових — 5981 га. По районах картина загибелі ярих культур вималювалася не надто драматичною [11]:

Район	Загинуло посівів/га
Витязівський	105,9
Піщанобрідський	480
Маловисківський	268
Долинський	336
Новоархангельський	810
Червонокам'янський	728
Петрівський	847
Олександрівський та ін.	700

На фото: збирання врожаю в колгоспі ім. 40-річчя Жовтня Вільшанського району. 1946 р. З фондів ДАКО — № 579, оп. 1.

Проте в переддень посівів озимих культур, на вересень 1946 року, в багатьох колгоспах якісного зерна, щоб сіяти, вже не було — його вивезли в план здачі хліба державі, тож виконком Кіровоградської обласної ради та бюро обкому КП(б)У спільною постановою № 216 від 19.08.1946 року дозволили відпустити колгоспам області з державних ресурсів в позику насіння озимих культур в кількості

5000 цнт. [12]. Через місяць, 18 вересня, колгоспи області, відповідно до нової постанови облвиконкому та бюро обкому партії, отримали в позику ще 32500 цнт посівного зерна [13]. Потім колгоспи отримають ще одну позику в 20 тис. цнт озимої пшениці. Забравши майже все зерно з колгоспів відразу після жнив за безцінь, держава вимагатиме за ці позики повернення боргу з нарахуванням 10 % до позиченого.

Восени 1946 року в колгоспах області, згідно зі звітами колгоспних ревізійних комісій, все ще залишалося насіння пшениці озимої та ярої — 20329 цнт, жита — 2374 цнт, ячменю — 113993 цнт, вівса 28979 цнт, разом зернових — 230175 цнт, або майже по 130 цнт в середньому на колгосп. Картоплі колгоспи зберігали 139754 цнт, або в середньому кожен колгосп області мав її майже по 80 цнт. Зрозуміло, що це були насіннєві та інші недоторкані фонди. В колгоспних коморах станом на 1.01. 1947 року висівок і борошна зберігалось 1823 цнт, або в середньому майже по центнеру в кожному господарстві [14]. Більше борошна й висівок отримати колгоспам було нізвідки. До нового урожаю залишалося більш як півроку.

14. ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КАМПАНІЯ 1946 року

За планом хлібозаготівель, встановленим Кіровоградській області постановою Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р. та постановою Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У «Про план хлібозаготівель з урожаю 1946 р. по областях», затвердженою 4 липня 1946 р., Кіровоградщину спочатку зобов'язали здати державі 26 млн. 748 тис. пудів зерна. Проте в липні та серпні 1946 р. план для області підвищили на 1 млн. 300 тис., потім ще на 1 млн. 500 тис. пудів. Це були одні з найбільших підвищень завдань для областей України. Тож область повинна здати з урожаю 1946 року 29 млн. 548 тис. пудів хліба (або 4 млн. 727 тис. 680 цнт). [1].

На фото: заклики по ліквідації відставання хлібоздачі та підбірках статей щодо темпів хлібозаготівлі в області. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 1. 10. 1946 р.

Колгоспи, під шаленим тиском влади, змушені здійснити перепланування розподілу зібраного зерна шляхом збільшення поставок державі та зменшення витратків на власні потреби. Станом на 1.01.1947 року колгоспи області план здачі зерна державі виконали тільки на 34,9% [2].

Оскільки вже здані майже 1 млн. 115 тис. цнт зерна влада вважала тільки за третю частину виконання плану, то колгоспи області зобов'язувалися ще здати його понад 3 млн. цнт, тоді як валовий збір зерна та зернобобових в області становив трохи більше 3,5 млн цнт. [3]. Тобто план здачі державі зерна виявився більшим на понад 1 млн. цнт від валового його збору. Тому різкого зменшення зазнали фонди, визначені для розрахун-

ку з колгоспниками за трудодні, фонди фуражні, посівні та продовольчі страхові. В зиму 1947 року деякі колгоспи області, через надзвичайно великі зобов'язання по поставках зерна державі, що не враховували дійсний стан у рілльництві впродовж року, викликаний засухою, залишилися фактично без хліба. Зокрема, колгоспи ім. Фрунзе і XVI партз'їзду Знаменського району, за вказівкою уповноваженого ЦК КП(б)У Сотер, здали в рахунок хлібопоставок весь насіннєвий фонд [4].

На фото: передовиця в обласній газеті «Боротьба за хліб — бойове завдання партійних організацій». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 2.10.1946 р.

Виконати річний, тобто надзвичайно завищений, план здачі хліба державі радянські та партійні органи області вимагали від господарств до 30.10.1946 року.

Майже всі жителі Кіровоградщини, а особливо колгоспники, вже зазнали хронічного недоїдання впродовж зими, весни та літа 1946 року. На-

дії на покращення рівня їхнього життя, принаймні щодо забезпечення продуктами харчування з нового врожаю, розвіялися, адже держава примусила здавати майже все вирощене зерно, навіть те, яке колгоспи залишали на насіння. Плани хлібозаготівлі для області та, відповідно, для районів кілька разів переглядалися, і увесь час в бік збільшення.

30.07.1946 року спільною постановою облвиконкому та обкому КП(б)У районам області довели новий план хлібозаготівлі. Якщо до 30 липня 1946 року Кіровоградський район зобов'язувався здати майже 77 тис. цнт зерна, то віднині — вже 108 тис. 300 цнт. Щоб виконати цей новий план, на засіданні виконкому Кіровоградської районної ради, що відбулося 10.08.1946 року, встановили нові норми здачі хліба з 1 га, а саме — 2 цнт 32 кг, або на 67 кг більше від попереднього плану. План хлібопоставки від району в такому разі становив 108 тис. 300 цнт. Для деяких колгоспів району норми здачі хліба з 1 га встановили в 4 цнт 64 кг, зокрема для колгоспу ім. Петровського Черняхівської сільської ради, а для колгоспу ім. Димитрова цієї ж сільської ради план умотивували в 3 цнт 48 кг з 1 га [5].

17.08.1946 року Рада Міністрів УРСР затвердила постанову № 1456 «Про хлібозаготівлю по Українській РСР», в якій дозволила виконавчим

комітетам обласних рад і обкомам КП(б)У збільшувати, як виняток, для тих колгоспів, що мали високий врожай, обов'язкові поставки зерна до 100 % від попереднього розміру зернопоставок [6]. Від Кіровоградської області «з колгоспів з високим урожаєм» очікувалося додаткових надходжень в 1 млн. 500 тис. пудів хліба — ці дані містилися у виписці з додатку до постанови РМ УРСР і ЦК КП(б)У № 1456 від 17.08.1946 року [7]. Бажаних наслідків ця постанова не дала — Кіровоградщина не справлялася з поставками хліба державі в тих об'ємах, що їй вказали з Києва. Крім того, 22 серпня 1946 року Рада Міністрів СРСР затвердила розпорядження № 10202-р та направила його до Кіровоградського облвиконкому. В ньому заступник голови РМ СРСР А. Мікоян зобов'язував голову облвиконкому Іщенка відправити 1000 тонн жита в Москву і Московську область впродовж вересня місяця [8].

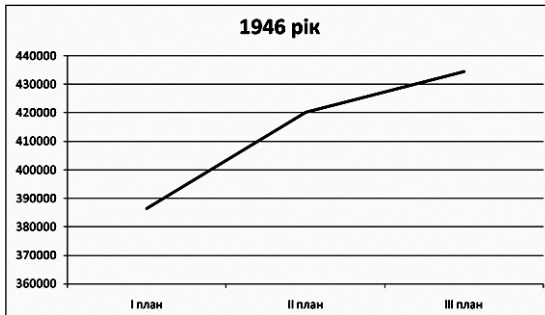

На фото: критична стаття на адресу керівництва Кіровоградського (сільсько-го) району, уповмінзагу та деяких голів колгоспів за «нестерпне зволікання хлібоздачі». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 2. 10. 1946 р.

1946 року». В ній жорсткій критиці піддано, зокрема, керівництво Кіровоградської області, за зволікання у виконанні планів хлібозаготівлі та незадовільну організацію цієї роботи, оскільки «увесь план хлібозаготівлі по Кіровоградській області виконано тільки на 28,6 %, тоді як область ... повинна була здати не менше 40 %». Тож, наказував уряд, впродовж 3-х днів розглянути стан хлібозаготівлі в кожному районі, а в районі — в кожному колгоспі та «вжити найрішучіших заходів для того, щоб якнайшвидше виправити ситуацію з хлібоздачами» [9].

Не дивно, що 2 вересня 1946 року виконком Кіровоградської районної ради зібрався знову і затвердив нову норму здачі зерна державі в середньому по району в 2 цнт 65 кг з 1 га, зростання плану при цьому становило 23 кг з 1 га, а по району загальний об'єм хліба, що підлягав здачі державі, затверджувався в 123 тис. 635 цнт. [10]. Цього дня також відбулося засідання виконкому Хмельівської районної ради і РК КП(б)У, де затвердили спільну постанову № 10, відповідно до якої колгоспам довели «додаткові плани здачі хліба державі по обов'язкових поставках».

Ріст планів хлібозаготівлі з індивідуальних господарств в 1946 році добре ілюструє діаграма:

*Діаграма № 1:
зростання планів
хлібозаготівлі з під-
собних господарств
колгоспників, робіт-
ників, службовців
у 1946 році.*

Реальне вико-
нання цих планів
для уповмінзагів
виявилось невітш-

ним, оскільки станом на 20. 10. 1946 року колгоспники, робітники і служ-
бовці області, замість понад 300 тис. пудів хліба, фактично здали держа-
ві тільки 81 тис. пудів, за що уповноважений міністерства заготівлі СРСР
по УРСР Калашников направив уповмінзагу СРСР по Кіровоградській
області гнівного листа за № 30410 з вимогою «встановити суворий конт-
роль за поставками хліба з цих господарств в кожному районі, а в районі
— в кожній сільській раді» та вкотре вказав на вжиття суворих заходів
до нездавачів хліба [20].

*На фото: передовиця
«Будь-що виконати
державний план хлібо-
заготівель» в обласній
газеті «Кіровоградська
правада». З фондів
ДАКО — газ. «Кіро-
воградська правда»,
4. 10. 1946 р.*

7 жовтня 1946
року Рада Міністрів
УРСР затвердила
постанову № 1736
«Про хлібозаготів-
лю на 5 жовтня 1946
року», в якій знову
вказала на вкрай не-
задовільні темпи хлі-
бозаготівлі та наказа-

ла «винних притягувати до суворой державної відповідальності» [21].

12 листопада 1946 року область отримала від уповмінзагу СРСР
по УРСР вимогу жорстко вимагати здачі хліба в найкоротші стро-

ки, вручивши «неакуратним» хлібоздатникам попередження та після 10-денного терміну притягувати їх до судової відповідальності [22]. Ця засторога стосувалася як голів колгоспів, так і колгоспників, робітників та службовців.

На фото: тік колгоспу
«Росія» Олександрій-
ського району.
50-60-і роки XX ст.
З архіву
Ю. В. Тютюшкіна.

Заходи дійсно вживалися, бо 20 листопада заступник уповнізгагу СРСР по Кіровоградській області Косенков направив до Києва «Звіт по провірці виконання обов'язкових поставок і заходах впливу, вжитих до боржників по зерну станом на 20.11.1946 року». Він зроблений таблицею [23]:

Район	Вручено зобов'язань	Господарства, які не приступили до здачі	Колгоспні господарства, яким вручено приписи і описано майно	Скільки беззастережно вилучено	Передано до суду	Засуджено
Аджамський	2282	1455	6	—	—	—
Олександрійський	4570	1346	92	—	29	26
Олександрівський	5554	389	156	28	3	3
Великовисківський	2415	821	50	29	7	2
Бобринецький	1906	164	96	27	27	7
Витязівський	1369	87	62	23	11	4
Долинський	4164	586	245	116	59	59
Добровеличківський	2598	75	88	18	49	46
Єлизаветградківський та ін.	5839	1005	388	89	19	3
Всього:	131514	31801	5185	2034	397	213

30 листопада 1946 року до Кіровоградського облвиконкому надійшла чергова постанова РМ СРСР № 52546, в якій наказувалося «здавати продовольче та фуражне зерно всім підсобним господарствам»,

що діяли в області [24]. На той час підсобні господарства мали лікарні, школи, заводи, фабрики, шахти тощо. Цією постановою хліб відбирався і в них. Його повинен був здати і єдиний в області жіночий монастир в м. Чигирині.

З 30.11.1946 року, згідно з розпорядженням, отриманим з Києва від уповнізачу СРСР по УРСР Калашникова, до всіх інспекторів «Заготзерна», дозволялося приймати від господарств «як виняток» продовольче зерно з домішком битого зерна до 30 % від загальної ваги [25]. Через кілька днів кількість домішків «битого і щуплого» зерна, яке можна здавати на пункти «Заготзерна», зросла до 50 % [26]. Все це свідчило про те, що все зерно, навіть послід, відбиралося державою.

Всі способи вилучення зерна в колгоспах, колгоспників, робітників та службовців, до яких влада вдалася в 1946 році, мали переважно насильницький характер.

З 20 листопада 1946 року держава вирішила закупляти лишки зерна в населення та господарств області, як, проте, і всієї республіки, пропонуючи за зерно різні, як правило, дефіцитні товари. Зокрема, за 1 карбованець вартості купленого державою хліба дозволялося продавати швейних товарів на 15 крб., посуду, бавовняних тканин, панчіх — на 8 крб., ниток, гумового взуття — на 5 крб. тощо [27].

На фото: рідкісна за змістом стаття в обласній газеті — про перевиконання колгоспом «Червона зірка» Новогеоргіївського району річного плану хлібозаготівлі. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 11.10. 1946 р.

31.12.1946 року обласна влада розпорядилася передати кондиційне зерно з спиртзаводів до «Заготзерна» [28].

Схоже, що це був останній резерв зерна в області, який теж пішов на виконання нею планів хлібозаготівлі в 1946 році. Незаперечно, що саме нещадні методи хлібозаготівельної кампанії 1946 року, а не погодні умови, призвели до голоду в зиму-весну 1946-1947 років на Кіровоградщині. А планів поставок зерна державі області так і не виконала. Вони виявилися нереальними.

15. «САБОТАЖНИКИ». 1946 рік

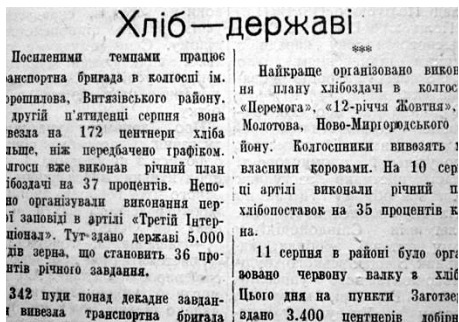
За умов насильницького відбирання в колгоспах зерна врожаю 1946 року розпочався спротив цій несправедливій та грабіжницькій хлібозаготівельній кампанії. Він набрав досить-таки пасивних форм, але поширився по всіх районах Кіровоградщини. Цей опір органи влади назвали своїм улюбленим, але досить зловісним терміном — «саботаж» хлібозаготівлі.

На фото: кореспонденції про темпи виконання планів хлібоздачі в колгоспах Витязівського та Новомиргородського районів. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 13.08.1946 р.

У «саботажі» хлібозаготівельної кампанії 1946 року, а отже, і в злочині, тепер

звинувачувалися, в першу чергу, голови колгоспів, на відміну від «саботажників» 1944 року, якими проголошували виключно селян — рядових колгоспників. «Саботаж» хлібозаготівлі головами колгоспів проявився в тому, що зібране зерно довго не вивозилося на склади «Заготзерна», а зберігалось на колгоспних токах впродовж тривалого часу, або відверто переховувалося, або, всупереч забороні влади, роздавалося як аванс на трудовні колгоспникам відразу в жнива, задовго до підбиття остаточних результатів господарювання (це явище влада називала «розбазарюванням» зерна).

Факти «саботажу» органами влади викривалися. «Доручити прокурору негайно провести слідство і притягти до кримінальної відповідальності голову колгоспу «Шлях колективіста» с. Розумівка Олександрівського району Кривенка за приховування ним на стелі волонів 90 цнт хліба» — таку грізну постанову затвердив 10 липня 1946 року виконком Олександрівської районної ради [1].

В Олександрівському районі знизились темпи хлібоздачі

ОЛЕКСАНДРІВКА. 15 серпня. В першій п'ятиденній серії темпи хлібоздачі різко знизилися. Так, наприклад, 12 — 13 серпня на державні прийоми, згідно з наміром, здали лише 9 серпня.

В районі не мало, колгоспів, які чинили неповагу першій заявці перед державою. Серед них колгосп «Кіра» (голову тов. Третьяк), ім. Вузького (голову тов. Стуса), але разом з тим в останній час мають місце факти штучної затримки хлібоздачі.

Колгосп ім. Петровського (с. Нова Оса) протягом п'яти днів зовсім не вивозив хліба на прийомний пункт, хоч у коморі лежало близько 400 центнерів зерна, призначеного для хлібоздачі. Коли тільки колгоспу тов. Бондарі заявили чому цей хліб не здають в рахунок поставки, він поспішав на те, що,

штучно затримуючи, писалися обсяги збоїв поставок, тов. Бондар в той же час грубо порушив установлені порядки видачі авансу. Саме в ці дні, коли хлібоздачі не проводилися, в колгоспі зникли 45 центнерів зерна.

Секретар колгоспної партійної організації тов. Шенка не тільки не протидіяв цьому, але й сам, як брехливець колгоспу, не стій справляв цієї антидержавної практики.

Є також факти, коли керівники деяких колгоспів засипають у наслідок факти зерно зовсім не з власних ділянок, затримуючи темп хлібоздачі. Так, тільки управління колгоспу «Перемога» (с. Івангород) тов. Ірощий засипав у комору від колгоспу власного фонду 223 центнери хліба, зберігаючи не з власних ділянок. Це саме мало місце і в колгоспі ім. Комінтерну (с. Стру-

тинська хлібоздачі поновилася після того, як призначили новий хлібоздачі ім. Кірова (с. Стара Оса) мільотарка МК-1100 майже подвійно порівняно до 4 — 5 тисяч з двох тисяч тонн тов. Тавчинська. Проте недовірливо поведілися директори МТС ім. Петровського тов. Дубовиков, але останній ніяк не завадив не працювати. Як наслідок тут за день намолотили понадвільно 3 — 5 тисяч хліба, а це в свою чергу збільшило хлібоздачу. Ці факти говорять про те, що в Олександрівці поспішали керівництвом та зливати хліба державі. Наказавши завантажити комору колгоспу платити в тому, щоб різко прискорити антидержавну тенденцію, забезпечивши безперервну роботу і безпечною завантаженням колгоспного трактора хлібоздачі колгоспом зберігати і району з зливу.

На фото: критична стаття з приводу зниження темпів хлібозаготівлі в колгоспах Олександрівського району. 3 фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 17.08.1946 р.

«За саботаж в справі здачі хліба державі колгоспом ім. Молотова, де при плані 2578

цнт здали державі 242 цнт, справу на голову колгоспу Воробйова передати в прокуратуру» — таку постанову затвердив 5.10.1946 року виконком Кіровоградської районної ради [2].

Наприкінці жовтня 1946 року на бюро Кіровоградського обкому КП(б)У розглянули питання про виконання плану хлібоздачі колгоспами Онуфріївського району. Ситуацію з виконанням плану бюро визнало загрозливою, мотивуючи тим, що станом на 25 жовтня 1946 року район вивіз тільки 42,5% хліба від запланованого. В безвідповідальності щодо невиконання державного завдання отримали звинувачення секретар Онуфріївського райкому партії Резнік, голова райвиконкому Левадченко та уповнінчаг по Онуфріївському району Тимошевський. «Замість вжиття рішучих заходів по ліквідації відставання району, вони самоусунулися від керівництва цією найважливішою справою» — зазначалося на бюро. За те, що в колгоспній коморі зберігалися і не вивозилися 261 цнт хліба, голову колгоспу ім. 17-го партз'їзду Ліхачова бюро обкому партії звинуватило «в антирадянській практиці». 100 цнт зерна, що цей колгосп засипав у себе на насіння, визнали товарним та таким, що його «приховали». В колгоспі «Комунар» «прихованим» знайшли 274,5 цнт зерна, в колгоспі ім. 16-річчя Жовтня голова колгоспу Польовий звинувачувався в «приховуванні» 75,5 цнт хліба. В колгоспі «Комсомолец» комісія обкому партії «знайшла» 100,5 цнт хліба та наказала голові колгоспу Тахоновському вивести його на склади «Заготзерна», обґрунтовуючи тим, що колгосп виконав план по хлібові тільки на 60%. Рішення обкому партії щодо керівників району виявилось суворим: з роботи зняли секретаря райкому партії, у нього ще й відібрали партійний квиток. Набагато суворіші покарання чекали на деяких голів колгоспів: вони звинувачувалися «в антидержавній практиці в хлібозаготівлі, що виявилось в приховуванні від держави хліба», тож їх теж зняли з роботи та віддали до суду. Бюро обкому партії запропонувало обласному прокурору виїхати до Онуфріївського району «для проведення слідства з метою притягнення до відповідальності злісних нездавників хліба» [3].

На фото: фрагмент передовиці
«Повністю і в строк здати хліб
державі!». З фондів ДАКО —
газ. «Кіровоградська правда»,
7.08.1946 р.

«Неприпустимо зволікали з виконанням першої заповіді перед державою» колгоспи Добровеличківського району — станом на 25.10.1946 року господарства району здали зерна державі тільки 47,3% від плану. Масові перевірки колгоспних комор уповноваженими виявили «приховане» зерно: в колгоспі «Червоний схід» 75 пудів зерна знайшли у відходах; 102 пуди хліба «приховали» в колгоспі «13-річчя Жовтня»; у Марківській сільгоспартілі ім. Хрущова під виглядом «відходів» комісія знайшла 150 цнт хліба. На «чисту воду» керівників цих господарств, за «примиренство і благодущність» під час виконання планів хлібозаготівель, вивела обласна газета «Кіровоградська правда» в номері за 2 листопада 1946 р.

У листопаді 1946 року план вивозу хліба державі Хмельківський район виконав тільки на 44,2%. Численні перевіряючі, направлені в колгоспи району, досліджували там комори та токовища, лазили на піддашся колгоспних будівель та порпалися в зерновідходах. Березівський колгосп ім. Щорса, куди прибули перевіряючі в пошуках хліба, план по здачі зерна державі виконав тільки на 52%. Голова колгоспу Чумак запевнив уповноважених, що комори порожні, й показав їх представникам району — склади дійсно виявилися порожніми. Проте ретельна й прискіплива перевірка всього господарства дозволила представникам РК КП(б)У виявити на горищах тваринницьких ферм необмолочене зерно.

У жовтні 1946 року 106 цнт «прихованого» хліба знайшли в Компаніївській сільськогосподарській артільі ім. Петровського, за що голову правління Деркача райком партії звільнив з роботи та віддав до суду. До суду віддали і голову колгоспу ім. Куйбишева Кожухаря — мотивація та сама: «за приховування хліба». До колгоспу ім. Орджонікідзе Компаніївського району уповноваженим райкому партії направили редактора районної газети «По шляху Леніна» Цибульського. Напевне, людиною він вродився совісний, адже в донесеннях райкому партії твердив, що хліба в колгоспі немає. Райком партії вирішив перевірити роботу самого уповноваженого — вже нові ревізори виявили в колгоспі ім. Орджонікідзе «прихований хліб» (напевне, що це були насінневі фонди). За «обдурювання» райкому партії Цибульського виключили з партії та зняли з роботи [4].

Виконання планів хлібозаготівель — непорушний закон

Хліб—державі

Розгортаючи соціалістичне змагання на краю зустрічі 20-х років Великої Жовтневої соціалістичної революції, колектив Красносільської МТС Олександрського району домігся повного виконання плану натуроплати за роботу МТС.

Колгоспи, обслуговувані машинно-тракторною станцією, дали державі на 678 пудів хліба більше, ніж передбачалося планом. Понадпланово діяча хліба державі в разуюнок натуроплати триває.

ДОВБРЕЛИЧКІВКА, 15, (по телефону). У відповідь на запит атакських хліборобів, трудявників марксистської сільгоспартії, 13-річчя Жовтня» Голова правління тов. Чабаненко поспішає темі хлібоздачі. Завдання другої партійної платіжної...

Виконком сільради не керує хлібоздачею

На засіданнях Казарського виконкому сільської Ради дуже рідко і поверхово обговорюються питання про хлібозаготівлі. По суті, сільвиконком не займається цим найголовнішим господарсько-політичним завданням. Аджі жодне рішення про хліб виконання хлібоздачі колгоспників і колгоспницями, ухвалені виконкомом, не виконано. Та ніхто й не думався його виконання. Контроль за повторенням в життя цих рішень ніким не здійснюється. Тому не випадково що артілі цієї сільради—одні з найапатистичніших у Знаменському районі.

Сільськогосподарська артілі імені Товаришів з плану 2.633 центнерів здала державі всього 737 центнерів хліба. При цьому, вивозку зерна тут зов-

ком сільради і його голова підмінили на канцелярсько-бюрократичний стиль. Сошенко може багато говорити і обіцяти, коли від нього немагають пожити роботу, але здійснювати свої обіцянки забуває.

Незавжди йому доводилося заїжджати на засідання виконкому райради про свою роботу по керівництву хлібозаготівлями. Нічого, крім обіщань, він не сказав, а повернувшись у сільраду, роботу повів по-старому. Така поведінка Сошенка, на жаль, покісно не засуджена виконкомом. Знаменської райради депутатів трудящих.

Подібна практика канцелярсько-бюрократичного керівництва хлібозаготівлями спостерігається і в інших сіль-

На фото: тематична підбірка статей «Виконання планів хлібозаготівель — непорушний закон». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 16.10.1946 р.

100 пудів хліба «заховали» в артілі ім. Леніна с. Красносілья Олександрівського району. А голова колгоспу ім. Петровського

с. Нова Осота Олександрівського району «розбазарив» зерно в такий спосіб: змолів у млині 20 пудів пшениці, звісно, що без дозволу влади, та роздав борошно колгоспникам. В колгоспі «Червона зірка» с. Родниківка цього ж району з відома голови правління Василя колгоспникам роздали 186 пудів хліба — це партійні органи трактували як «злочин». За «зрив хлібоздачі» до судової відповідальності, як це вирішив виконком Олександрівської райради, притягалися також голови правлінь колгоспів «Червоний жовтень», «Червоний селянин», «Перемога» [5].

Голова правління колгоспу «Іскра» Олександрівського району І. Трегуб уповноважених до колгоспу з перевіркою взагалі не допустив, вигнавши їх з території господарства [6]. За «приховування» зерна, якого пізніше виявили в колгоспі 205 цнт., 32-річного голову колгоспу, який нещодавно прийшов з армії, намагалися віддати до суду, але Трегуб арешту unikнув, пересидівши кілька днів в очеретах річки Тясмин, що протікала неподалік батьківської оселі, навкі застудивши при цьому ноги, адже був вже листопад. Дружина голови, 28-річна Феодосія Степанівна, носила чоловікові в плавні їжу, що її збирали для свого молодого голови сусіди — колгоспники артілі «Іскра».

А керуватиме цим господарством І.І. Трегуб ще 30 років — до 1976 року, та отримає від держави за високі показники господарювання орден «Леніна» та «Трудового Червоного Прапора» [7].

«Будь-що виконати державний план хлібозаготівель!», «Боротьба за хліб — бойове завдання партійних організацій!», «Більше хліба, овочів, м'яса державі!», «Хліб — сила країни!», «Всі сили на дострокове виконання планів хлібоздачі!» — такими передовицями зарясніла тогочасна обласна газета «Кіровоградська правда». «До суду саботажників хлібозаготівлі!» — не вгавала ця ж газета.

На фото: Трегуб І.І.
— незмінний впродовж 30 років голова колгоспу «Іскра» Олександрівського району серед рідні (сидить в другому ряду з дитиною на руках).
Поч. 50-х років ХХ ст.
З архіву С. Г. Рули.

6 жовтня 1946 року на засіданні Долинського РК КП(б)У розглянули питання «Про антидержавне ставлення голови к-пу ім. Леніна Кіровської сільської ради т. Барабухи до виконання плану хлібозаготівлі». Голову колгоспу звинуватили в «приховуванні» 127 цнт пшениці, 35 цнт соняшника. У вину Барабусі зарахували й те, що з проса переробив на пшоно 7 цнт і витратив на колгоспні потреби та, крім того, роздав колгоспникам 47 цнт зерна «понад план». Тож Долинський РК КП(б)У ухвалив: члена ВКП(б) з 1943 року Барабуху виключити з роботи і партії та притягти до судової відповідальності [8].

Про них, колгоспних повоєнних керівників — «саботажників», нині варто сказати добре слово: вони, без сумніву, добре знали, що то є голод, багато з них пережили окупацію, значна частина з них зі зброєю в руках боролися проти гітлерівців у лавах Радянської армії чи партизанських загонах, тож намагалися рятувати в післявоєнний час своїх колгоспників включно з їхніми сім'ями вже від нового голоду. Їхні вчинки були при цьому гуманними, але вкрай небезпечними для них самих — голови колгоспів всіляко каралися владою: їх виключали з партії, виганяли з роботи та, що найгірше, позбавляли волі, запроторюючи в тюрми та концтабори.

16. «ХЛІБ В СОЛОМІ ТА ПОЛОВІ!». 1946 рік

Для прискорення виконання хлібозаготівельного плану, шляхом вчинення тиску на керівництво районів, голів колгоспів та колгоспників, до області направлялися вищі функціонери ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР. Так, 22 липня за завданням керівництва України до Кіровоградщини особисто виїхав уповноважений міністерства заготівель СРСР по УРСР В. Д. Калашников. 21 серпня ЦК КП(б)У відрядив до області заступника голови Ради Міністрів УРСР В. Ф. Старченка. Для якнайшвидшого виконання планів хлібоздачі колгоспами Кіровоградської області з Києва прибув уповноважений найвищого рівня — голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха, який 7 жовтня 1946 року провів обласну нараду.

На фото: інформаційне повідомлення з приводу обласної наради за участі голови президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречухи — найтитулованішого уповноваженого по хлібозаготівлі на Кіровоградщині. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 8. 10. 1946 р.

Після його приїзду в колгоспах області, згадавши 1932 рік, розпочали перевіювати соломку та полову, шукаючи в них зерно. «Хліб в соломі та полові!» — кинула гасло колгоспним масам обласна газета. Першими до перевіювання вдалися колгоспники артiлі «Країна рад» с. Олександрівка Долинського району та колгосп «Східна зірка». Розпорядився це зробити заврайземвідділом т. Огеренко. Їхній почин підхопили всі без винятку господарства області [1].

На фото: критична стаття щодо незадовільного збирання хліба в Єлизаветградківському районі. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 11.09.1946 р.

В колгоспі «9-січня» Олександрівського району (голова колгоспу Кіндратенко) в кожному кілограмі перевіяної половини знаходили по 140-200 зернин [2]. При повторному обмолоті соломи в колгоспах Букварської сільської ради Єлизаветградківського району, зокрема в артлі «Червона зірка», намолотили 200 пудів зерна, однак ситуація з виконанням плану хлібозаготівлі це суттєво не поліпшило — станом на 6 листопада районний річний план виконали лише на 45 %. 25 днів перемолочували солому й полови в колгоспі ім. Кірова с. Стара Осота Олександрівського району. Майже місячна титанічна праця 25 колгоспників і колгоспниць увінчалася «успіхом» — вони повторно намолотили 6 цнт вівса, 2 цнт проса та 17 цнт насіння соняшнику [3]. Впродовж усіх жнив на збирання колосків зі скошених площ виходили десятки тисяч учнів. Збирати було що: перевіркою поля в колгоспі «Нове життя» с. Бірки Перші Олександрівського району виявили по 20–25 колосків на 1 кв. метрі [4].

На фото: сількорівський рейд на поля колгоспу «Борець» с. Голикове Олександрівського району: «...у полі № 7... на кожному квадратному метрі налічується 5-7 колосків». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 6.11.1946 р.

Згодом і ці резерви вичерпалися, а плани по зерну області все не виконувала.

На початок листопада деякі колгоспники та трактористи вже отримали плату зерном за роботу на колгоспних полях впродовж весни, літа та осені. За неї влада згадала. Тож саме в листопаді 1946 року розпоча-

Сотні центнерів хліба у „відходах“

Голова правління артлі «Комунар» тов. Шуть був на току майже щодня. Але зтримуватися він там не довго. П'ять-десять хвилин походить біля молотарки, тримє на бригадира чи на яку колгоспницю—і подіється в село.

Між тим, на колгоспному току не все гаразд. Тут не тільки вадто повільно провадять обмолот урожаю, але й припускають величезних втрат хліба. Ще з початку молотби значна кількість зерна йде в солому й полови, потрапляє до різних відходів. Підтримування соломи й полови вилами перед скіртуванням не практикували.

Про втрати врожаю свідчить загальний вигляд току. Після дощів ясно зазеленіли сходи біля скірт, молотарки, двинула... Якщо ж додати, що на полі проросло 7 гектарів пшениці, значна кількість колосків залишилася в стерні, то стане цілком зрозумілим, як погано турбуються в колгоспі про збереження врожаю.

Не можна обминути того факту, що все не відбувається на очах уповноваженого Міністерства заготівель по Савасетградському району тов. Петренка, Райком КП(б)У надіслав його сюди для допомоги в організації молотби й

ють від держави близько 100 центнерів тогарного хліба.

Значна частина врожаю ще не обмолочена в колгоспі ім. Горького. Голова ж правління тов. Масловський, замість організувати цілодобову молотбу, влаштував цілих днів п'янку. В результаті—не тільки простояла молотарка, але й не очищалося раніше намолочене зерно. Чи дивно ж після цього, що колгосп здає за день 30–50 центнерів хліба, замість 121 центнера за графіком? А хліба на току і в коморах осідає стільки, що є всі можливості безумовно виконувати графік вивозу.

Надто відстають з хлібозацією красносільський колгосп. Так, наприклад, колгосп „Зимчака“ виконав річний план хлібобастовок лише на 24 проценти, ім. Подгінний—на 26 процентів, ім. Крупської—28 процентів. Проте, правління апарату уповноваженого Міністерства заготівель тов. Крутич, який несе відповідальність за виконання першої заповіді цим колгоспом, не домагається підсилення темпів хлібозаці.

Завідуючий Цібулівський пунктом Зіготзерні тов. Голоченко має в своєму розпорядженні автоматичні для вивозу хліба державі. Коли ж до нього звернувся з колгос-

Жодного колоска не залишити в полі!

Колгоспники нашої артлі «Борець» виростили в цьому році добрий урожай. Але на збиранні вони допускають ряд серйозних недоліків, що призводять до значних втрат урожаю.

Перш за все треба сказати, що в колгоспі неприпустимо розтагли строки жнив. За робочим планом кожен з наших і ярів колоскових перебігався прожести на 12 робочих днів. Збирання почалося 3 липня, проте і на день перебірка (31 липня) ще залишилося не скошено 69 гектарів пшениці, 49 гектарів ячменю, 15 гектарів вівса. Всіх цей хліб перестиг і на окремих ділянках почав осипатися.

Більшість колосків можна знайти і на полях інших бригад. У полі № 7 другої бригади почали опадати окремі колоски, де на одному квадратному метрі налічується 5–6 колосків.

Поруч, на полі третьої бригади, падає худоба колгоспу і колгоспників. На ньому особливо велика кількість незібраних колосків. Бригади цієї бригади тов. Чабан навіть не забезпечив підтримання

лася галаслива кампанія здачі хліба в рахунок виконання обов'язкових планів хлібоздачі з особистих запасів колгоспників та робітників МТС.

«Ініціатором» руху виступив тракторист Дмитрівської МТС Знам'янського району П. Буєвський, який першим здав державі з особистих запасів 50 кг хліба. Не відстали від «ініціатора» трактористи Ісаєв, Перехрест, Філіпов, які теж здали по 50 кг, а тракторист Плаксієнко здав 4 пуди збіжжя. За три дні трактористи Дмитрівської МТС здали державі 60 пудів хліба. До «патріотичного» почину дмитрівських трактористів приєдналися робітники всіх 43 МТС області. 200 кг зерна здали державі трактористи бригади № 12 Красносільської МТС Олександрівського району. Трактористи та обліковці Семенастівської МТС Рівнянського району здали 170 пудів зерна, Рівнянської МТС — 72 пуди [5]. Здавати державі хліб з власних запасів віднині вважалося «справою честі» кожного тракториста, комбайнера, колгоспника.

На фото: колона автомашин з пшеницею колгоспу ім. XVIII партз'їзду ВКП(б) Компаніївського району прямує на заготівельний пункт. 1949 р. З фондів ДАКО — № 897.

Помічник бригадира 6-ї тракторної бригади Федір Жердій з Шостаківської МТС Великоvisківського району здав 150 кг хліба, а Василь Нівалов, Тимофій Шелест, Дмитро Сліпченко, Василь Профатилів, Олексій Лімборський з МТС ім. Горького відправили до державних заготівельних пунктів по 100 кг зерна кожний. [6]. Та цього виявилось замало, тож 19 грудня 1946 року уповноважений мінзаготівлі СРСР по УРСР надіслав обласному керівництву листа за № 30812, в якому стверджував, що «по имеющимся данным, отдельные трактористы и комбайнеры Вашей области могут продать часть заработанного хлеба государству», тому, наказав столичний чиновник, «в целях увеличения государственных хлебных ресурсов, следует организовать закупку хлеба у трактористов и комбайнеров» [7]. Немає сумніву в тому, що «організація закупівлі хліба» звелася до примусу комбайнерів і трактористів віддавати зароблений хліб державі фактично задарма. А вже наприкінці 1946 та на початку наступного, 1947 року держава над ними — трактористами, комбайнерами, токарями, слюсарями, бригадирами МТС — змилостивиться та видаватиме, з постійними затримками, по 500 грамів хліба на день по картках. Для багатьох з них та членів їхніх сімей цієї норми катастрофічно не вистачатиме.

А ініціативи все множилися й множилися. До них приєдналися колгоспники, які «виступили з ініціативою» організувати «червоні валки»

з хлібом до чергових роковин Жовтня. 7 і 8 листопада 1946 року колгоспники області відзначили «посиленням здачі хліба державі», тож майже в усіх районах області організували «червоні валки». По 30 підвід хліба відправили на заготпункти колгоспники Новогеоргіївського, Новоукраїнського районів. Близько 400 підвід, прикрашених прапорами і гаслами, з портретами Сталіна, везли зерно державі в Онуфріївському районі. Колгоспники Хмельівського району спорядили збіжжям 360 підвід [8].

*На фото: голова виконавчого комітету Олександрівської районної ради депутатів трудящих Р. Гресь із сином Петром на власному обійсті. с. Олександрівка. 1946 р.
З архіву П. Р. Греся.*

Не забарилися з «ініціативою» сільські комсомольці. 15 листопада 1946 року в колгоспі ім. Фрунзе Чигиринського району комсомольці зібралися на свої збори, на яких секретар комсомольської організації Іван Клименко заявив: «Комсомольці повинні поповнити хлібні ресурси країни. Для цього я вношу 50 кг хліба!» Через півгодини після закінчення зборів 20 комсомольців здали 350 кг хліба з власних запасів. До них приєдналися дорослі колгоспники: голова колгоспу Олексій Пилипай здав 100 кг хліба, а Давид Олексієнко, Ничипір Яценко, Іван Олієнко вирішили здати по 2 пуди. Всього колгоспники колгоспу ім. Фрунзе здали 300 пудів хліба. В колгоспі ім. Леніна Флорівської сільської ради кожен молодий колгоспник взяв зобов'язання здати по 20 кг хліба і зібрали його 300 кг [9].

Хліб з особистих господарств колгоспники здавали державі також на відзнаку всенародного свята — Дня Сталінської Конституції. Напередодні свята, що відзначалося в грудні, по всіх колгоспах області відбулися мітинги, на яких члени артіль «одностайно» ухвалили здати з особистих господарств власний хліб. Колгоспники артілі «Думка Ілліча» Оленокосогорівської сільської ради Великописківського району до цього свята зібрали 60 пудів зерна [10].

Колгоспники області виступили ще з однією «ініціативою» — на честь чергових виборів до Верховної Ради УРСР, що наближалися, селяни зобов'язалися «розгорнути» здачу хліба державі з особистих запасів. Першими з цією «ініціативою» виступили, провівши мітинги, колгоспники артілі ім. Тельмана Володимирівської сільської ради, «Чорноморська

комуна» Веселівської сільської ради Великописківського району. До 28 грудня 1946 року вони зібрали та здали державі 65 пудів зерна [11].

16.12.1946 року, коли з колгоспів Кіровоградського району вже вивезли майже увесь хліб, райвиконком розподілив 4500 кг борошна, що його для району виділила область. По 9 кг 300 грамів на місяць отримають це борошно вчителі, медпрацівники, спеціалісти сільського господарства, агент мінзагу, робітники МТС, інваліди війни I та II груп тощо; по 6,5 кг отримають голови сільських рад; 3,7 кг борошна видадуть секретарям сільських рад. До цього списку приєднуються партійні та радянські працівники [12].

Не буде серед них тільки тих, хто цей хліб сіяв, вирощував, збирав — колгоспників. Уже в січні 1947 року голод міцно вгніздиться в селах області, тож з дозволу облвиконкому та обкому партії в деяких колгоспах змушені відкривати платні їдальні для «гостронуждаючихся» колгоспників та їхніх дітей, але роботу цих їдалень так і не налагодять, бо продуктів харчування для них майже не виділяли. У безрезні організують, знову ж таки, з дозволу влади, кухні, де колгоспникам, зайнятим у полі, видаватимуть обіди, де борошна для рідких страв закладали не більше 60 грамів на душу. Декому, проте не всім, в лютому-березні 1947 року перепаде на селі мізер зерна або борошна — його видаватимуть по 2-3 кг в одні руки «гостронуждающимся» колгоспникам як позика від держави, зрідка по 4 кг, але не більше 6 кг, за яку потрібно розрахуватися зі значними відсотками з нового врожаю. Решта їстимуть, якщо поталанить, гнилу минулорічну картоплю, знайдену на колгоспному полі, цвіт та листя дерев, розриватимуть мишачі нори, полюватимуть на горобців, шукатимуть у лісах та посадках жолуді або крастимуть зерно при будь-якій нагоді: з колгоспних комор, зі складів «Заготзерна», з підвід, автомобілів та сівалок під час посівної кампанії, нападатимуть зі зброєю на склади з хлібом, різатимуть ще не достиглі колоски на колгоспному полі. І за все це держава, забравши напередодні в них майже увесь хліб, люто та нещадно каратиме голодних людей. Завдяки такій політиці влади щодо колгоспів області, господарства потрапили у величезну кабалу до держави, з якої не могли виплутатися впродовж багатьох років.

Тяжко голодуватиме в цей час і худоба, адже призначене для неї фуражне зерно теж відправили на склади «Заготзерна». Для її порятунку облвиконком 26.11.1946 року затвердив постанову № 1889 «Про заходи по забезпеченню зимування худоби колгоспів Підвисоцького, Новоархангельського, Тишківського, Червонокам'янського та Олександрійського районів» — виснажену худобу переганяли до сусідніх районів. Зокрема, 400 голів худоби відправили з Підвисоцького району до колгоспів Кіровоградського району, де вони, можливо, і врятувалися від голоду [13].

В зиму 1947 року в багатьох колгоспах області в коморах вже не залишилося навіть посівного зерна. А оскільки весною поля все-таки потрібно чимось засівати, то розпочалися пошуки вже насінневого зерна. Вихід, як і завжди, знайшли за рахунок колгоспників.

7 лютого 1947 року на засіданні виконкому Кіровоградської районної ради (протокол № 4) заслухали питання «Про засипку посівматеріалу в колгоспах району». Заслухавши звіти голів колгоспів «12 річчя Жовтня», ім. Сталіна, ім. Леніна, ім. Тимошенка, «1 Травня» та ін., виконком районної ради констатував, що «...більшість голів колгоспів не розгорнули по-справжньому масової роботи серед колгоспників, спрямованої на поповнення посівматеріалу з особистих запасів колгоспників». Тож виконком ухвалив: «1. Збір насіння серед колгоспників вважати важливішим завданням сільських рад та колгоспів та зобов'язати всіх голів сільських рад та колгоспів приділити цьому питанню найсерйознішу увагу. ...3. Головам сільських рад та колгоспів особисто займатися питанням збору насіння та особисто контролювати збір насіння серед колгоспників» [14]. 3 15 лютого 1947 року колгоспи Кіровоградського району зобов'язувалися заготовляти з господарств колгоспників ще й «верхівки картоплі» [15].

*На фото: секретар Кіровоградського обкому
КП(б) У.Г. Г. Петров. Фото 1946 р.
З фондів ДАКО — № 885.*

1 березня 1947 року на черговому засіданні виконкому Кіровоградської райради знову слухалося питання «Про збір посівматеріалу і підготовка колгоспів до весняної сівби». «Хід збору посівматеріалу проходить вкрай незадовільно, — констатує райвиконком, — особливо по Іванівській сільській раді, де зібрано зернових 6, 14 цнт, по Лелеківській — де зібрано 4,96 цнт, в Підгайцівській сільській раді — де зібрано 4,5 цнт» [16]. 6 березня 1947 року відбулося чергове засідання райвиконкому, де знову розглядалося питання «Про збір посівматеріалу». «Вкрай незадовільно» відбувалася ця заготівля по Крупській сільській раді, де спромоглися заготовити з господарств колгоспників тільки 1,2 цнт зерна [17]. Та й де йому взятися, тому «посівматеріалу» в сім'ях колгоспників, якщо зерна не вистачало навіть на хліб. Забираючи в селян останнє, влада добре знала, що в цей час на глибинних пунктах «Заготзерна» тільки одного Кіровоградського району нерухомо зберіглося 4090 цнт врожаю 1946 року [18].

«Голод був викликаний штучно...», — свідчив колгоспник Онуфріївського р-ну Кіровоградської обл. В.П. Картоліш. — З колгоспу вивозили весь хліб, не залишаючи навіть на посів. У тих людей, які мали заборгованість перед державою, з дому вилучали всю живність і продукти» [19].

9 квітня 1947 року виконком Кіровоградської районної ради нарешті «згадав» про голодне колгоспне населення району, затвердивши «Додаткові заходи подання допомоги харчуванням населенню, потерпілому від посухи в 1946 році» — в районі створили комісію по надан-

ню допомоги населенню гарячим харчуванням, для чого визначалися ті населені пункти з «гостронуждающимся контингентом» (голодними колгоспниками), яким надавалася б допомога «гарячим харчуванням». Для «гостронуждающихся» встановлювалася норма харчування (на 1 чол.): суп концентрат і шрот (макуха) — 50 грамів, жири — 6 грамів, картопля — 17 грамів, пульпа фруктова — 50 грамів. «...в питанні підбору контингенту для харчування підходить до цього питання вкрай серйозно, виділивши вкрай потребуючих» — записали в рішенні райвиконкому [20].

Що в цей час споживало керівництво Кіровоградського району, на відміну від своїх колгоспників, свідчить таке: у квітні 1947 року «райпартактив» Кіровоградського району, згідно рішення райвиконкому (протокол № 13 від 25.04.1947 р.), отримав, в доповнення до тих продуктів харчування, що «райпартактив» отримував за звичайними картками та за «лімітами на додаткове харчування», ще й «одноразову допомогу продтоварами»: цукор — 0,6 кг на 1 чол., жири — 0,9 кг, мило госп. — 1 кус. (400 г), консерви — 1 банку (400 г), рибу — 0,5 кг [21]. 28 квітня 1947 року голова облвиконкому Іщенко розпорядився, щоб «секретарям райміськпарткомів, головам, заступникам та секретарям райміськпарткомів, секретарям райкомів комсомолу, кореспондентам центральних і обласних газет виділити додатково: борошна по 16 кг, крупи по 4 кг, цукру по 2 кг, масла по 1 кг, консерви по 10 коробок» [22].

1.05.1947 року уповнізатогівлі по Кіровоградському району склав довідку про заборгованість по поставках зерна колгоспами району з урожаю 1946 року. На початок травня 1947 року, коли до нових жнив залишалося 1,5-2 місяці, колгоспи району залишалися все ще винними державі чимало. Борги держава не списала, а зобов'язала колгоспи погасити їх з урожаю 1947 року. До боржників в Кіровоградському районі записали [23]:

Сільська рада	Колгосп	Потрібно здати зерна як борги за 1946 р. (в цнт)
Бережинська с/р	«Червоний хлібороб»	503,2
	ім. Сталіна	397,0
	«Червона Зірка»	372,2
	«3-й вирішальний»	835,2
	ім. Тимошенко	3045,3
	ім. Леніна	1545,3
	ім. Комінтерна	1212,3
Лелеківська с/р	«Перше серпня»	2644,5
	«Перше Травня»	765,1
та ін.	ім. Будьонного	2016,2
Всього по району		103996

Ці борги спричинять і в 1947 році мізерне наповнення колгоспних трудовнів, тож ще кілька років селяни області хронічно недоїдатимуть.

17. КОЛГОСП ім. МОЛОТОВА с. ЛЮБОМИРКА ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ. 1946 рік

З 1721 господарства, що на 1.01.1947 року функціонували в області, для аналізу господарської діяльності за 1946 рік автор вибрав колгосп ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району не випадково — до війни та відразу після неї працювала в цьому господарстві Петренко Марія Потапівна — мати автора цієї книги.

*На фото: стаття в газеті
про ступінь готовності
колгоспу ім. Молотова
с. Любомирка до жнив.
Газ. «Більшовицький
шлях», 24.06.1945 р.*

Постійне недоїдання, тяжка фізична праця на колгоспному полі спровокували в неї тяжку хворобу в зиму 1947 року. Для її порятунку рідна сестра хворої, Галина, потай від подруг, викрала лантух пшениці з автомобіля, що вивозив у січні 1947 року хліб колгоспу ім. Молотова на Фундукліївське «Заготзерно» в рахунок плану за 1946 рік, зумівши зіпхнути його ногами в сніговий замет тоді, коли доценту навантажений збіжжям автомобіль, на кузові якого, скоцюрбившись від холоду, сиділи дівчата-вантажниці, з'їжджав з крутої гори біля урочища Зубринець. А тяжко хворий від недоїдання брат Марії і Галини Олекса, та ще й каліка, серед ночі на санках приволік зерно додому, надзвичайно ризикуючи при цьому бути кимось поміченим (взимку 1944 року, відразу після визволення села, Олексу мобілізували до армії.

КОЛГОСП ім. МОЛОТОВА ГОТОВИЙ ДО ЖНИВ

Колгоспники нашого колгоспу старанно готувалися до збирання врожаю Перемоги.

Сажарі Демоній Курганський, Леонід Мохоняк і інвалід Вітчизняної війни Петро Сиченко ретельно підготовляли збиральні машини. Коваль Андрій Бесініний, плотники Василь Требушенко, Михайло Заріцький, Архип Суярва і 87-річний Ізидор Осадчий, не покладаючи рук, працюють над ремонтом віялок, гарб, безтарок тощо.

Тепер у нас уже цілком підготовлено до виходу в поле 7 жаток, 2 кінних гребки, маємо 22 гарби для підвезення снопів, 7 безтарок на зерно. Відремонтовано 3 віялки, виготовлено сенокосильники для комбайна, відремонтовано пав-

ні в колгоспників ручні граблі і виготовлено 28 нових.

За планом на збиранні хлібів у нас будуть працювати: крім жаток 38 косарів і 86 жнеців. Косарі й серпами всі забезпечені.

Тепер проводимо ремонт молотарки, щоб в перші ж дні жнива розгортати і молотубу.

За виробничим планом і ми передбачаємо зібрати врожай за 14 робочих днів. В нас є можливість це зробити і так зробимо. Запорука цьому — велика виробнича активність колгоспників і колгоспниць, їх щире бажання зібрати врожай Перемоги швидко і без втрат.

Я. Яровенко — голова колгоспу, с. Любомирка.

У місті Балта, де знаходилася їхня частина, годували солдатів за найнижчими нормами, спали новобранці на бетонній підлозі підвалу, не маючи під собою жодної підстилки, тож Олекса захворів, як і десятки інших, на дистрофію та ревматизм, так і не побачивши жодного ворога, від чого його списали з армії, а вже вдома мати довго рятувала скаліченого сина всіма можливими засобами). На хлібоприймальному пункті, наражаючись на величезну небезпеку викриття та звинувачення в крадіжці хліба, Галина, під час зважування в нічних сутінках, ховаючись за автомобіль, непомітно стала на вагівниці. Оскільки сама була худю та виснаженою, то її вага, вочевидь, зуміла приховати недостачу зерна.

Частину вкраденого збіжжя серед ночі брат Альоша, надзвичайно обдарований від природи як художник, поет, бандурист (жоден талант так і не переріс у щось більше), перемелював на жорнах, які заздалегідь опустили в погріб, бо місцеві нишпорки з сільського активу в пошуках зерна часто відвідували Любомирські хати. Декілька кілограмів краденої пшениці мати дівчат, Текля Зінківна, понесла за 20 кілометрів в райцентр Олександрівка на базар, де, всіляко уникаючи присікпливих міліціонерів, бо ж не змогла б пояснити, звідки у неї зерно, все-таки зуміла його продати та купити жиру, який щодня по ложці відміряла дорослим дітям. Ось так, не добросовісною та наполегливою працею, бо вона тоді нічого не була варта, а крадіжками, виживали десятки тисяч колгоспників Кіровоградщини. Серед них — і моя родина.

Вкраденого зерна на довго не вистачило, їсти для Теклі Зінківни та її трьох дорослих дітей не було чого. «Голодуємо, Маруся помирає!» — такого розпачливого листа відіслала безпомічна мати своїм двом старшим дочкам Вусті та Тетянці, які жили й працювали в Грузії — привілейованій тогочасній республіці. Зібравши торбину сухарів, дочки вислали їх в Любомирку, насипавши до посилки ще й лаврового листя та пакуночки з «чаєм» — висушеною шкарлупою цитрусових. Посилка дійшла, але сухарів у ній не виявилось. Кілька разів посилали Вустя й Тетяна матері сухарів. Але отримували в голодному селі тільки лаврове листя та шкурки від мандаринів. У березні-квітні, коли від голоду тяжко захворіли вже й Галина та Олекса, Текля Зінківна понесла лаврове листя та торбинку «чаю» в Олександрівку на базар, не плекаючи великої надії, що хтось те купить. Покупці знайшлися — одноманітна їжа примушувала жінок олександрівського начальства вишукувати щось особливе. Тож ним і виявилось лаврове листя та духм'яні рештки субтропічних плодів. За виручені гроші Текля Зінківна купила пляшку соняшникової олії. Коли з'явилося перше листя, цвіт акації, почали його масово вживати в їжу. Так і вижили.

То чи були якісь надзвичайні обставини, щоб все село Любомирка Олександрівського району так тяжко голодувало в ті роки? Спробуємо з'ясувати.

На 1 січня 1947 року в колгоспі ім. Молотова в 385 дворах проживало 1185 жителів. На роботу до колгоспу виходили 518 чол. (офіційно в селі

налічувалися 454 працездатних): 290 жінок, 164 чоловіки та 64 підлітків і дітей віком від 12 до 16 років. Працюючих зарахували до 28 рілних і трьох городніх ланок [1].

Колгосп мав 1707,42 га землі, в т.ч. 1454,55 га ріллі. В 1946 році колгоспники артіль ім. Молотова виробили та здали державі [2]:

С/г культура	Виростили (в цнт)	Здали державі (в цнт)
Озима пшениця	1175	434
жито	403	169
ячмінь	357	187
овес	79	23
просо	259	39
гречка	67	3
Всього	2507	877

1630 цнт зерна, що залишилося в колгоспі після виконання зобов'язань перед державою, правління розподілило так [3]:

Кому призначено	Скільки (в цнт)
МТС за роботи	425
на повернення насіннєвих позик	93
продано споживкооперації	16
закладено на насіння і недоторканий страхфонд	750
на фураж	30
у фонд допомоги інвалідам війни,	
в дит. ясла і сиротам	56
усушка	80
на видачу на трудодні і трактористам	150

150 цнт зерна, призначеного на видачу по трудоднях та на зарплату трактористам, правління колгоспу ім. Молотова вирішило розподілити так: 58 цнт віддати колгоспникам, 92 цнт — трактористам. Однак колгоспники на трудодні, а трактористи як зарплату встигли отримати лише 113 цнт зерна, бо об'єм зерна, призначеного колгоспникам на трудодні, а трактористам на зарплату, зменшили на 37 цнт., або на 25%, — колгосп не виконав плану хлібоздачі державі, тож призначений на трудодні хліб відправився на «Заготзерно» [4].

Оскільки в колгоспі трудодні виробили 518 колгоспників, то з призначеного на трудодні зерна кожному працюючому припало б в середньому понад 10 кг. Однак і ця кількість зменшилася на 25 %, тож реально колгоспники могли отримати лише по 7,5 кг за увесь відпрацьований у колгоспі час. В перерахунку на душу населення, яке в той час проживало в селі, а це понад 1 тис. чол., зерна, призначеного на трудодні, і як зарплата сільським трактористам — дещо привілейованій частині сільської громади, припадало понад 11 кг. Сім'я з чотирьох-п'яти тяжко працюючих чоловік у колгоспі ім. Молотова, як і в решті господарств області, могла розраховувати тільки на лантух зерна!

Чи могли жителі с. Любомирка впродовж зими, весни та початку літа 1947 року не голодувати, отримавши таку платню за результатами своєї праці в 1946 році? Ні! Тож голод взяв село у міцні пазури і міцно тримав впродовж тривалого часу. У надзвичайно трагічній ситуації опинилися 310 колгоспників артілі ім. Молотова, які станом на 1.01.1947 року ще й залишалися винними колгоспу. Крім того, всім колгоспникам на трудодні не дали жодного грама картоплі, овочів, м'яса, молока, меду, хоч все це в колгоспі вирощувалося та вироблялося [5].

МОСКВА, КРЕМЛЬ

**Голові Державного Комітету Оборони
Маршалові Радянського Союзу
Йосифу Віссаріоновичу СТАЛІНУ**

Запалені історичними перемогами Червоної Армії, яка під Вашим геніальним керівництвом звільняла нашу Батьківщину від німецьких окупантів і тепер громиць ворога в його власному алібі, колгоспники колгоспу ім. Молотова села Любомирка, Олександрівського району, Кіровоградської області додатково здали в фонд Червоної Армії 5.500 пудів хліба.

В ознаменування річниці звільнення нашого району від окупантів збрали і внесли держбанк із своїх особи заощаджень 50.000 крб. на будівництво танкової колонна „Полнок в річницю визволення Кіровоградщини“.

Просимо Вас, збудувати танкові на наші кошти, ім'я „Колгосп ім. Молотова“ нехай ця бойова машина і зі всіма бойовими машинами Червоної Армії несе остаточну перемогу ворогові.

Голова сільради Г. ТРЕБУШЕНКО.
Голова колгоспу ім. Молотова Я. ЯРОВЕНКО.

С. ЛЮБОМИРКА ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**ГОЛОВІ СІЛЬРАДИ тов. ТРЕБУШЕНКО
ГОЛОВІ КОЛГОСПУ ім. МОЛОТОВА
тов. ЯРОВЕНКО**

Передайте колгоспникам і колгоспницям колгоспу ім. Молотова, які збрали 50.000 крб. на будівництво танка „Колгосп ім. Молотова“, мій братський привіт і подяку Червоної Армії.

Й. СТАЛІН

На фото: рапорт голови сільради та голови колгоспу Сталіну про перевиконання планів хлібопоставок у фонд Червоної Армії та про будівництво танка «Колгосп ім. Молотова» за кошти колгоспників колгоспу ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району та телеграма Сталіна у відповідь на почин селян. Газ. «Більшовицький шлях», 8.01.1945 р.

За результатами діяльності впродовж 1946 року визначили видати грошми колгоспникам по 76 коп. на 1 трудодень. Для цього виділили 70759 крб. Станом на 1.01.1947 року колгосп видав на трудодні тільки 21467 крб., або 30,3% від запланованого. Від чого за-

боргованість колгоспу ім. Молотова по грошам перед колгоспниками сягла майже 52 тис. крб. — тобто навіть номінальне наповнення грошми трудоднів для колгоспників с. Любомирка скоротилося більш як у три рази [6].

А чи отримали колгоспники артілі ім. Молотова хоч якусь грошову оплату за свою важку роботу в колгоспі? Ні, адже взяли зобов'язання викупити облігації державної позики за 1946 рік. А навіть ті гроші, що все-таки в селян з'являлися, — витратити їх на продукти харчування чи одяг вони все рівно не змогли б: продуктів харчування, промислових товарів у сільських магазинах фактично не було, а якщо й завозили, то розподіляли тільки за продуктовими та промисловими картками, яких селяни не мали, а ціни на базарах встановилися надзвичайно ви-

сокі. Крім того, доводилося ще сплачувати сільськогосподарський податок, десь взяти гроші на обов'язкове окладне страхування будівель та худоби, виконати зобов'язання на поставку державі сільськогосподарської продукції. Якщо якогось виду продукції селяни не мали, але отримали зобов'язання на його здачу державі, то змушені його купляти чи міняти. Все це прирікало селян Любомирки, як і решти сіл Кіровоградщини, на неймовірно злидні.

Згадує Сінченко Іван Мефодійович, 1935 р. н., народився в с. Любомирка Олександрівського району, там же проживав до 2005 року, у 80-90-х роках ХХ ст. директор Любомирської восьмирічної школи Олександрівського району: «Після визволення, років десь з чотири, зимували ми в погребі — хату взимку не було чим топити. В цьому погребі німці, коли поза селом стояв фронт, теж з місяць жили, збудували навіть там плиту. Тож до хати ми поверталися вже тоді, як ставало тепло. Спав я на якомусь ганчір'ї, в іншому кутку тулилися мати з батьком та ще шестеро моїх братів і сестер. Місця вистачало, бо, крім купки буряків, в погребі майже нічого не було. Ще у вузлику висіли матеріні та батькові трудовні, та на дерев'яних кілочках — неочищені качани кукурудзи. Голодували тоді всі післявоєнні зими, весни та літа. Їли цвіт акації, листя липи, а коли колгосп висадив висадки буряку, то кралися до цього поля і малі, і дорослі. Весною збирали мерзлу картоплю, перериваючи минулорічне картопляне поле. Топила мати спочатку соняшничинням, а коли його не стало, то ходив я збирати бадилля бур'янів, а то брав мотуз та йшов до лісу по хмиз. А щоб там пилку чи сокиру з собою взяти, то не можна — відразу лісники звинуватять у крадіжці лісу, а тими дитячими руками чи багато наламаєш тих галузок? Дерев у селі не стало зовсім: частину вирубали на оборонні цілі німці, а вже після війни знищувати дерева почали селяни — за кожне дерево потрібно платити податки, тож під пилку серед ночі йшли і яблуні, й груші. Терновики й вишняки теж всі вирубали, а поросль та бур'ян ми — діти — ламали на паливо. Тож село стояло голе-голе, як, проте, і люди...»

18. РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ІНШИХ ГОСПОДАРСТВ. 1946 рік

У січні 1947 року всі колгоспи області підготували звіти про результати своєї господарської діяльності за 1946 рік. З них вимальовується досить типова та трагічна картина злиднених розмірів винагород колгоспникам за їхню працю.

Зокрема, в господарствах Олександрівського району (досліджено звіти перших по списку 11 колгоспів з 41, що на той час діяли в районі) колгоспникам нараховували на трудовні в 1946 році [1]:

Господарство	Населений пункт	Нараховано грошей на 1 трудовдень (в крб.)	Нараховано зерна на 1 трудовдень (в кг)	Нараховано іншої продукції (в кг)
«Червона Зірка»	Бовтишка	0,40	0,228	0
«Пахар»	Бовтишка	0,32	0,290	0
«Червоний лан»	Бовтишка	0,29	0,256	0
«Нове життя»	Бірки Перші	0,52	0,200	0
ім. Крупської	Бірки Другі	0,55	0,201	0
«Червона нива»	Бандурове	0,997	0,520	0
«Червона праця»	Вищі Верещаки	0,51	0,200	0
ім. Шевченка	Вищі Верещаки	0,92	0,215	0
«Борець»	Голикове	0,80	0,320	0,150 овочами
«Перемога»	Івангород	1,18	0,165	0,219 соломи
«Прогрес»	Івангород	1,00	0,290	0

В деяких господарствах Олександрівського району, як-от в колгоспі ім. Леніна (с. Китайгород), «Червоний сіяч» (с. Нижчі Верещаки), на 1 трудовдень нараховували по 70 грамів зерна; в колгоспі «Нове життя» (с. Нижчі Верещаки) нараховували на 1 трудовдень по 35 коп.; в колгоспі «Червоний сіяч» (с. Нижчі Верещаки) на 1 трудовдень визначили по 12,5 коп. [2].

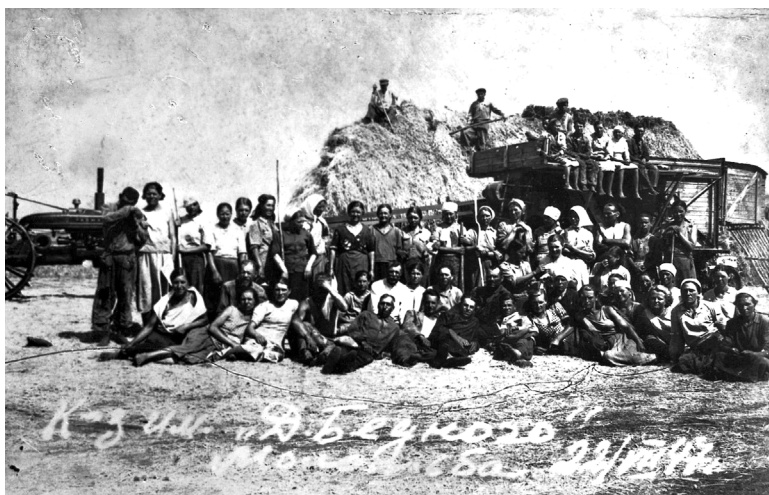
Все це свідчило про страхітливе зубожіння населення цих сіл.
Подібна ситуація спостерігалася також в господарствах Маловис-
ківського району (станом на 1.01.1947 р.) [3]:

Господарство	Населений пункт	Нараховано грошей на 1 трудовдень (в крб.)	Нараховано зерна на 1 трудовдень (в кг)	Нараховано іншої продукції (в кг)
«Безбожник»	Оникіївка	0,35	0,340	—
ім. Кагановича	Ново-Миколаївка	0,02	0,250	—
«Заповіт Леніна»	Олександрівка	0,15	0,200	—
ім. газ. «Правда»	Ново-Злинківка	0,15	0,250	—
ім. Шевченка	Тарасівка	—	0,200	—
ім. 8 Березня	Димино	0,05	0,285	—
ім. Паризької Комуни	Михайлівка	0,08	0,200	—
13 років Жовтня	Злинка	0,20	0,230	—
10 років Жовтня	Злинка	0,22	0,260	0,475 соломи
ім. Фрунзе	Злинка	0,33	0,400	1,540 соломи
«Червоний серп»	Хутір Новоковка	0,783	0,150	—
ім. Сталіна	Злинка	—	0,250	—
ім. Чкалова	Злинка	0,02	0,100	—

Чи отримали колгоспники області все ними зароблене? Ні, бо селяни, зокрема Олександрівського району, з колгоспної комори та колгоспної каси отримали менше з того, що їм нарахували [4]:

Господарство	Населений пункт	Наявність бо-рошна і висівок у колгоспній коморі (цнт)	Видано зерна на трудовдні факт. (цнт)	Заборговано зерна на трудовдні (цнт)	Нараховано грошей на трудовдні (крб.)	Заборговано грошей на трудовдні (крб.)
«Червона Зірка»	Бовтишка	1,0	193	18,0	30826	16322
«Пахар»	Бовтишка	1,0	320	36	28406	13629
«Червоний лан»	Бовтишка	—	150,01	57	21029	13999
«Нове життя»	Бірки Перші	—	55,6	22,0	41169	27185
ім. Крупської	Бірки Другі	—	23,6	22,0	54282	45389

«Червона нива»	Бандурове	2,40	379	30,0	74693	32978
«Червона праця»	Вищі Вережці	—	165	7,0	42384	22378
ім. Шевченка	Вищі Вережці	—	140	14	51859	39323
«Борець»	Голикове	2,0	391	149	124055	87418
«Перемога»	Івангород	15	188	35	106167	72670
«Прогрес»	Івангород	3,0	303	3	112681	76169

На фото: молотьба хліба в колгоспі ім. Дем'яна Бідного с. Високі Байраки Кіровоградського району. 1947 р. З фондів ДАКО — № 5308.

Отже, практично в усіх досліджених колгоспах Олександрівського району виявилися значні заборгованості по розрахунках на трудовні колгоспникам як по зерну, так і по грошам, що сягали в деяких господарствах, зокрема, по хлібові, досить великих розмірів — від 10 % до 30 %, а в деяких господарствах — навіть 90 %. Заборгованість колгоспів перед селянами по грошам на трудовні сягала від 40 % до 90 %. У багатьох колгоспах комори не мали борошна та висівку.

Таким чином, реальне наповнення колгоспних трудовнів виявилось набагато нижчим від того, що планувалося правліннями колгоспів за результатами діяльності господарств на протязі 1946 року. В усіх колгоспах області кількість зерна, призначеного на виплату по трудовням, набагато зменшилася. В зиму 1947 року селяни отримали мінімум з того мінімуму, що вони виробили. Звинувачувати правління колгоспів не варто —

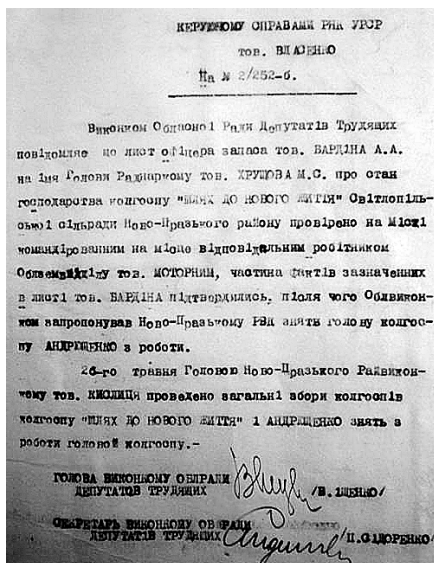
воно виконувало волю обласного керівництва, тож відібране в селян зерно відправляли в рахунок виконання плану обов'язкових розрахунків з державою. Ці плани держава встановила надзвичайно високі.

На фото: передовики колгоспу «Жовтень» Кам'янського району. 1948 р.
З фондів КІМу — Ф. № 2056.

На фото: відповідь влади
на лист офіцера запасу
А. Бардіна до М. Хрущова
про недоліки в роботі колгос-
пу «Шлях до нового життя»
Світлопільської сільської ради
Новопразького району. Тра-
вень 1946 р. З фондів ДАКО.
— Ф.2860. — Оп. 1. — Спр.755.
— Арк.71.

«В новому 1947 році бу-
демо працювати так, як учить
нас товариш Сталін!» — за-
кликала на своїх сторінках Ма-
ловисківська районна газета
«Червоний прапор» в номері
за 1 січня 1947 року. Нині це
сприймається як неймовір-
ний цинізм влади у ставленні
до селян, адже методи госпо-
дарювання та керівництва в сільському господарстві області, як, проте,
і по всій Україні, були надзвичайно жорстокими і немилосердними в пе-

ршу чергу щодо тих, до кого зверталася районна газета, — колгоспників. Як їм залишалося жити, коли хліб у них відібрали саме за вказівкою центру? Влада ніби навмисне створила абсурдну ситуацію: силою обирала всіх без винятку колгоспників, а потім закликала і надалі «працювати так, як вчить т. Сталін!».

У лютому 1947 року Пленум ЦК ВКП(б) затвердив постанову «Про заходи по піднесенню сільського господарства у післявоєнний період». Як і заведено в той час, цю постанову відразу зарахували до «історичних». «Нам під силу і ми маємо всі можливості організувати могутнє післявоєнне піднесення сільського господарства!», «Ми мобілізуємо всі сили і засоби соціалістичного сільського господарства!», «Озброєні історичними рішеннями лютневого пленуму ЦК ВКП(б), мільйони колгоспників і колгоспниць не жаліють сил і праці в боротьбі за піднесення сільського господарства», «З іменем товариша Сталіна — вождя й організатора колгоспного ладу — колгоспники здійснюють безприкладні трудові подвиги!» — цими та іншими закликами та сентенціями зарясніли обласна та районні газети Кіровоградщини: Олександрійська «Більшовицька правда», Олександрівська «Більшовицький шлях», Добровеличківська «Більшовик степу», Єлизаветградська «Сталінський шлях», Златопільська «Сталінським шляхом», Новопраська «Ленінським шляхом», Бобринецька «Червоний шлях» тощо. Ця словесна тріскотня сипалася на голови жителів області безкінечно й нахабно в той час, коли десятки тисяч колгоспників тяжко голодували та масово недоїдали робітники і службовці.

19. ДОПОМОГА ЖИТЕЛЯМ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ від ЮНРРА

У серпні 1945 року УРСР увійшла до складу створеного під егідою ООН адміністративного органу допомоги й відновлення країн, що постраждали від фашистської агресії, або т. зв. ЮНРРА.

Матеріальна допомога Україні надавалася не як республіці, що переживає голод, адже офіційно голоду як такого ніби й не було, а як постраждалій під час війни. Основну кількість товарів, перевезених ЮНРРА в Україну, надали США, а загалом допомога надійшла з 15 країн світу. Зокрема, Канада виділила насіння, рибу, м'ясні консерви; Великобританія — боби, какао, м'ясні консерви; Франція — насіння, рибу; Данія — масло; олію — Туреччина. Щедрю продовольчу допомогу надали також Аргентина, Бразилія, Австралія. Одяг, взуття, вовняні тканини та ковдри подарували США, Великобританія, Канада, Австралія. До порту Одеса надходили також медикаменти, медичне, промислове обладнання та устаткування. Частину цієї допомоги виділили й для Кіровоградщини.

7 січня 1946 року на адресу Кіровоградського облторгвідділу надійшов лист від головторгу народного комісаріату торгівлі УРСР про те, що для області з допомоги по лінії ЮНРРА виділено: квасолі білої — 30 тонн, зібраного молока — 40 тонн, раціонів (продуктових наборів) — 150 тонн, м'ясних консервів — 30 тонн, м'ясоовочевих консервів — 15 тонн, фруктових соків — 30 тонн, тушонки — 15 тонн, варення — 15 тонн [1].

26.01.1947 року народний комісаріат торгівлі повідомив, що для Кіровоградщини ще додатково виділено: яловичини з підливою — 20 тонн, м'яса свинини з овочами — 20 тонн, сухого гороху — 10 тонн, масла — 10 тонн, джему — 10 тонн, раціонів — 20 тонн, сухого молока — 10 тонн, випареного молока — 20 тонн [2]. Цього ж дня надійшов ще один, третій, лист з Києва про виділення продовольчих вантажів від ЮНРРА для області: овочевих соків — 20 тонн, раціонів — 60 тонн [3]. І надалі область отримувала допомогу по лінії ЮНРРА: десятки тонн ковбаси — бекону в жирі, омлети з ковбасою, мармелад, молоко збиране, галети, сухий кисіль, цукерки шоколадні вищого ґатунку, каву, мило ту-

алетне, какао, сигарети, різноманітний одяг, взуття та, навіть, сірники, сіль, папір для куріння, салфетки тощо [4].

Звіт про діяльність ЮНРРА в Україні

Адміністрація допомоги і відновлення (Офісний лист—ЮНРРА в першому півріччі 1946 р. провела поставку продовольства, товарів для класифікації, зброї, відновлення, медикаментів і медичних обладнання, одягу і взуття, а також інвентаря для відбудови промисловості зруйнованих війною районів України. Хоч хоча кількість товарів, переданих ЮНРРА, була поставлена Сполученими Штатами, Великобританією також внесли значні вклади. Товари ЮНРРА для України прибували з 15 країн. Канада надіслала насіння, консервовану їжу, шовк, рибу, мисли консерви. Прибули збиті ссінні: амеіський персик з екаі-ою Вест-Індії, боби, какао з Франції, британські кодоні в інійській Африці. Нова Зеландія і Франція надіслали велику рибу прибула з Ірландії, масло—Данієльовська олія—Туреччина, яловичі олія—Аргентина і боби—Японія. Частину надіслала чай, насіння льону, сиринсць, ширетини товари та інше.

До кінця червня Україна одержала трохи більше ніж 200 тис. тонн товарів ЮНРРА, що становить близько половини всіх програм, поставок для України. За першу на перший тиждень липня, близько 10 тисяч тонн товарів перебувало на паромових у дорозі. Велика частина вантажівного транспорту, який собою продукції, друкування, призначені для поповнення сім'ї кількості харчових продуктів, яку ми

На фото: підсумки роботи місії ЮНРРА в Україні. З фондів Державного архіву Дніпропетровської області (далі — ДАДО) — газ. «Зоря», 14.08.1946 р.

Урядовою телеграмою з Києва народний комісар торгівлі УРСР Дрофа надіслав роз'яснення щодо використання цієї продовольчої допомоги: всі м'ясні консерви видавати на картки в рахунок м'ясопродуктів, горох, квасолію — в рахунок круп, джеми, варення — замість

кондвиробів. Томатні та фруктові соки наказано передати дитячим будинкам, дитячим садам і яслам, санаторіям і госпіталям для інвалідів Великої Вітчизняної війни. Молоко сухе та збиране відправлялося на молокозаводи області для переробки [5].

Одяг, що надійшов по лінії допомоги від ЮНРРА, називався «пода-рунком», однак для потребуючих жителів області, проте не всім, відпущався за гроші. В січні 1947 року «взуття ЮНРРА» в кількості 16 пар розподілили між головами та секретарями сільських рад Кіровоградського району. Списки та ціну на це взуття затвердив виконком Кіровоградської районної ради депутатів трудящих (протокол №3 від 31.01.1947 року) [6]. Одяг та взуття від ЮНРРА отримали «райсобези» для розподілу їх для родин, які втратили на війні годувальників, та інвалідам війни. Завідуючий Кіровоградським районним відділом соціального забезпечення Гейденко в червні 1946 року такого одягу та взуття отримав на суму 3771 крб. 50 коп., але, куди він його подів, ревізори встановити не змогли [7].

Від ЮНРРА область в 1946 році отримала також і насіння сільськогосподарських культур: овочевих — 1127 цнт., зернобобових — 5900 цнт., насіння трав — 1210 цнт. 7 жовтня 1946 року Кіровоградський обласний виконавчий комітет своїм рішенням №1682 насіння люцерни, суданки, гороху зимуючого, гороху австралійського, буряків столових і кормових, квасолію, насіння цибулі, моркви, огірків, помідорів, завезених в область по поставках ЮНРРА, розподілив між районами. Зокрема, Олександрівський район отримав 200 цнт. гороху зимуючого, 250 цнт. гороху австралійського, 2 цнт. насіння столових буряків та 4 цнт. — кормових, 8 цнт. квасолі, 9 цнт. цибулі, 4,8 цнт. насіння моркви, 0,6 цнт. насіння огірків [8]. При умові ведення ефективного господарювання все це заокеанське насіння могло б дати добрий прибуток.

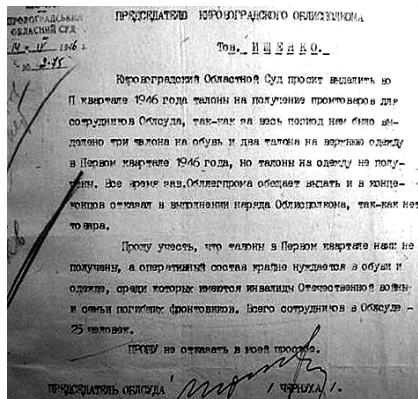
*На фото: студенти Кіровоградського педагогічного училища — на них поширювалася допомога від ЮНРРА. Червень 1947 р.
З архіву Н. О. Вихрист.*

Частина завезеного насіння від неправильного зберігання псувалася. Тож у травні 1946 року виконком Кіровоградської обласної ради «насіння гороху, в якому є горохова зерновка (Брухус)» вирішив «рознарядити» на «товарні потреби колгоспників». 46 цнт зараженого гороху розподілили на харчування колгоспників: Новогергіївського району — 15 цнт., Єлизаветградківського — 15 цнт., Олександрівського — 10 цнт., Компаніївського — 6 цнт. [9].

До січня 1947 року ЮНРРА надіслала Україні безкоштовного продовольства на 100 млн. дол., проте вже незабаром організація припинила своє існування. Незаперечно, це була суттєва допомога зраненій у війні та післявоєнним лихоліттям республіці. Оскільки повоєнний голод всіляко замовчувався, тож допомоги населення України нізвідки не отримувало, як-от тільки від ЮНРРА, а оскільки внутрішні резерви після відбирання хліба врожаю 1946 року вичерпалися, тому масово голодували робітники, службовці, та, особливо, колгоспники. Продовольча допомога по лінії ООН певним чином поліпшила постачання продуктами харчування жителів області, проте вона не стосувалася колгоспників та не була тривалою в часі.

Про розмір безкорисливої допомоги населенню Кіровоградщини продуктами харчування від ЮНРРА свідчить звіт завідуючого обласним торговельним відділенням Киркилевського, надісланий ним до облвиконкому: тільки в I кварталі 1946 року для області надійшло з внутрішніх джерел 51,7 тонни риби, в той час як від ЮНРРА її отримали 19,1 тонни; з різних фондів м'яса отримали 140 тонн, а від ЮНРРА — 212 тонн; жирів — 15,4 тонни, від ЮНРРА — 57 тонн тощо [10]. У березні 1946 року для дитячих будинків області від ЮНРРА надійшли 600 ящиків раціонів

«К», 3 тонни квасолі та 5 тонн «соко-фруктів» [11]. З припиненням діяльності міжнародної організації вихованці дитячих будинків, дитячих ясел та садків отримували одноманітну низькокалорійну їжу в обмежених кількостях, що спричинило серед них поширення дистрофії.

На фото: лист голови обласного суду Чернухи до голови виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих Іщенка з проханням виділити талони на одяг та взуття. На листі — резолюція «Фондів немає!». Квітень 1946 р. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 24.

Злидні обсіли керівні кадри та творчу інтелігенцію обласного центру. Сотні заяв від них надходили на ім'я голови Кіровоградської обласної ради де-

путатів трудящих Іщенка з проханням про допомогу у виділенні тканини, взуття, одягу, шкарпеток. «Обносилися», «немає в чому йти на роботу», «холодно, а пальта немає», «чоботи ще з війни, вже немає, де латку ставити», «роздягли прямо на вулиці, все відібрали» — у відчаї писали в заявах начальники відділів і управлінь, працівники суду та прокуратури, артисти театрів та викладачі педінституту, директори та головні інженери підприємств. Скаржилися в ЦК КП(б)У сім'ї Героїв Радянського Союзу, інваліди війни, орденоносці. Тільки одну заяву, адресовану особисто «тов. Сталіну» з проханням виділити тканину для пелюшок новонародженій дитині, задовольнили. Для всіх заявників відповідь з обласвиконкому, адже скарги, адресовані в столиці, обов'язково поверталися в обласний центр для вирішення проблеми на місці, була схожою: «прохання задовольнити не можемо через відсутність фондів».

Що вже тоді говорити про найзлиденнішу верству населення тогочасної держави — робітників та колгоспників. Влітку 1946 року прокурор Бобринецького району Тузов перевіряв умови праці в Бобринецькій МТМ і виявив, що в токарному, електрозварювальному, ковальському цехах токарі, слюсарі, молотобійці, учні електрозварювальника працювали босими по 8 і більше годин [12].

Директор Кіровоградського мотороремонтного заводу Чернегель 24 червня 1946 року в листі на ім'я голови обласного виконавчого комітету Іщенка скаржився, що впродовж 1944, 1945 та в першому півріччі 1946 року робітники й службовці не отримували одягу й взуття, «колектив ливарного цеху обносився — 6 чоловік залишили роботу». «Прошу надати допомогу в отриманні хоча б 100 м мануфактури, 25 спеціальних

костюмів та 15 пар взуття для робітників ливарного цеху», — писав у заяві директор Кіровоградського МРЗ ім. 15 років Жовтня [13].

В 1945 році, тільки в період із 15 листопада по 15 грудня, завод «Червона зірка» самовільно залишили, а на тогочасній мові — «дезертирували», 21 робітник, а всього за друге півріччя 1945 року таких «дезертирів» по заводу налічили 228 робітників. Як встановила прокуратура, причинами втеч з виробництва, за що «дезертири» притягувалися до карної відповідальності, було те, що «робітники не мали взуття» [14].

Колгоспниця Петренко Марія Потапівна з с. Любомирка Олександрівського району — мати автора цієї книги — з порожнього лантуха з-під зерна, здійснивши нехитрі кравецькі дії — вирізавши отвори для голови та рук, змайструвала собі «кофту», і було це весною 1947 року. У цій кофті, що не викликала в односельчан ні подиву, ні насмішок, й «дівувала» з сапою на колгоспному полі впродовж кількох років.

«Пам'ятаю, вже після війни повернувся Картоплина (остарбайтер. — Авт.) у такому добротному одязі, що всі, хто його зустрічав, заздрили, бо де після війни можна було дістати той одяг. А потім як сів на колгоспні воли (колгосп ім. Петровського села Нова Осота Олександрівського району), то на них за роботою і помер», — згадував олександрівець І. П. Черкас.

Тож допомога по лінії ЮНРРА, що здійснювалася переважно за рахунок США, виявилася такою бажаною і необхідною в тяжкі повоєнні роки — тисячі жителів області змогли поліпшити свій раціон харчування та вдовольнити вкрай скромні потреби в одязі та взутті. Однак колгоспникам перепали тільки крихти з щедрої заокеанської допомоги — на більше вони не мали права.

20. ТОРГІВЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ НА БАЗАРАХ ОБЛАСТІ. 1947 рік

У вільний продаж хліб впродовж осені-зими 1946 року майже не надходив. Про це «подбав» уряд УРСР: 13 липня 1946 року Рада Міністрів Української РСР затвердила постанову № 1213 «Про заборону колгоспам, колгоспникам і одноосібним господарствам продажу і обміну зерна, борошна та печеного хліба до виконання плану здачі зерна державі з урожаю 1946 року» [1]. Відтоді порушників цієї постанови — голів колгоспів — мали право притягувати до судової відповідальності, а на колгоспників та одноосібників, винних у незаконній торгівлі хлібом, на перший раз накладався штраф у розмірі 300 крб., а при повторному порушенні — судили. Продукти харчування, що «незаконно» продавалися, вилучалися. Тож не дивно, що впродовж 1946 та зими-літа 1947 року їх у вільному продажі, перш за все на базарах області, було обмаль.

Ситуацію з об'ємами проданих на базарах міста Кіровограда продуктів харчування роз'яснює довідка, направлена 26.01.1947 року уповноваженим Держплану УРСР по Кіровоградській області Пархоменком до Держплану СРСР. Згідно цієї інформації на чотирьох базарах обласного центру впродовж січня 1947 року продали [2]:

Назва продуктів харчування	Об'єм проданого (в цнт.)
Жито	10,6
пшениця	20,9
борошно пшеничне	11,8
овес	27,8
телятина	3,9

Тобто в середньому на кожному з чотирьох базарів м. Кіровограда в січні 1947 року продали трохи більше 250 кг жита, понад 500 кг пшениці, майже 300 кг борошна, по 700 кг вівса та по 100 кг м'яса. Зрозуміло, що для ледве не стотисячного населення обласного центру цих продуктів харчування катастрофічно не вистачало, адже об'єм проданого виявився мізерним. У своєму листі на адресу Держплану СРСР Пархоменко проінформував про значне скорочення кількості реалізованих у січні 1947 року, порівняно з груднем 1946 року, бобових, картоплі, баранини,

сала, масла вершкового, сметани — «у зв'язку з різким подорожчанням цих товарів» [3].

Ріст цін на основні продукти харчування в січні 1947 року досконало вивчив заступник уповноваженого Держплану СРСР по Кіровоградській області Хворостенко та 6.02.1947 року проінформував про це Москву [4].

Назва продуктів харчування	На скількох базарах області зафіксовано	Максимальна ціна	Ріст цін порівняно з груднем (у %)
Борошно житнє	13	70 крб. за кг	128,9
борошно пшеничне	13	80 крб. за кг	128,2
картопля	30	20 крб. за кг	133,6
яловичина	29	70 крб. за кг	136,6
молоко	30	15 крб. за літр	113,1

Вивчення розміру цін на 31 базарі в районних центрах Кіровоградської області впродовж січня 1947 року, що його здійснило обласне управління статистики, свідчить, що в кожному районі ціни на основні продукти харчування порівняно з груднем минулого року не тільки не зменшилися, а, навпаки, зросли. Ріст цін на свинину зафіксований на 27 базарах області, на пшоно — на 25, на картоплю — на 27, на борошно пшеничне та борошно житнє — на 13 базарах. Ріст цін у бік значного підвищення спостерігався по 15 найменуванням основних продуктів харчування [5]. Їх дефіцит ставав тотальним.

На фото: Центральний базар в м. Кіровограді. 50-і роки XX ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

У лютому 1947 року реалізація сільськогосподарської продукції на базарах Кіровограда ще зменшилася. Це стосу-

валося кукурудзи в зерні, ячменю, дерті, круп, гороху, насіння соняшнику, картоплі, капусти, олії, м'яса свинини та яловичини, сала, цибулі та ін. Тобто пересічному кіровоградцю купити щось з продуктів харчування на міських базарах практично стало неможливим з двох причин: майже повної відсутності самих продуктів харчування та надзвичайно високих цінах на тих, що зрідка появлялися.

Зокрема, кукурудзи в лютому продано 85,6 % до січня, сала свинячого — 54,0 %, круп і дерті — 45,1 % порівняно до січня 1947 року. Майже стільки, як у січні, продали в лютому пшениці — 20,9 цнт. та борошна

житнього — 12,8 цнт. Начальник сектору товарообігу і фінансів обласного управління статистики Могилевський пояснював таку ситуацію з реалізацією продуктів харчування на базарах обласного центру «... зменшенням підвозу з районів, так і подорожчанням самих продуктів» [6].

Ціни в лютому 1947 року порівняно до січня знову зросли: на борошно житнє — на 114,2%, на борошно пшеничне — на 117,2%, на пшоно — на 117,2%, на картоплю — на 107,8% тощо. Чергове зростання цін у лютому зафіксоване на всі продукти харчування на всій території Кіровоградської області — зробив висновок начальник обласного управління юстиції Хворостенко [7].

Ціни на борошно пшеничне в лютому на деяких базарах області виявилися такими [8]:

Район	Ціна в крб. за 1 кг
Єлизаветградківський	80 крб.
Червонокам'янський	95 крб.
Новогеоргіївський	85 крб.
Олександрівський	75 крб.
та ін.	

Станом на 1.01.1946 року середню щомісячну зарплату вчителям початкових, неповних і середніх шкіл області нарахували в 539 крб., вихователям дошкільних закладів — 252 крб., вихователям дитбудинків — 253 крб., сторожам і прибиральникам шкіл — 122 крб. [9]. Заробітну плату голові Тарасівської сільської ради Аджамського району встановили в розмірі 150 крб., секретарю цієї сільської ради — 125 крб. та 40 крб. надбавки, техпрацівниця сільської ради отримувала 75 крб., фельдшер та сільська акушерка — 325 крб. [10]. Проте встановилася практика, коли зароблених коштів вчителям, медпрацівникам, вихователям вчасно не виплачували, допускаючи при цьому велику заборгованість. Це явище набрало хронічних ознак. 23.09.1946 року питання затримки виплат заробітних плат розглядалося на засіданні виконкому Кіровоградської обласної ради (рішення № 1659), де відмічено, що вчасно заробітної плати не отримували вчителі і медпрацівники Олександрійського району, зокрема в Косівській сільраді. В Долинському районі велика заборгованість була перед вчителями та медпрацівниками Гурівської сільської ради [11]. В Кіровоградському сільському районі з вчителями та медпрацівниками вчасно не розраховувалися за лютий та березень 1947 року, тож виконком Кіровоградської районної ради депутатів трудящих своїм рішенням від 9.04.1947 року (протокол № 11) виділив сільським радам позики та зобов'язав повернути її «не пізніше, як через два місяці». Всього для вчителів району отримали того разу 44 тис. 400 крб. коштів на покриття заборгованості по зарплаті [12].

Тоді, в лютому 1947 року, на свою місячну заробітну плату вчитель міг теоретично купити на базарі борошна 6 кг, а техпрацівниця чи сторож школи — 1,5 кг, не витрачаючи жодної копійки на придбання чогось

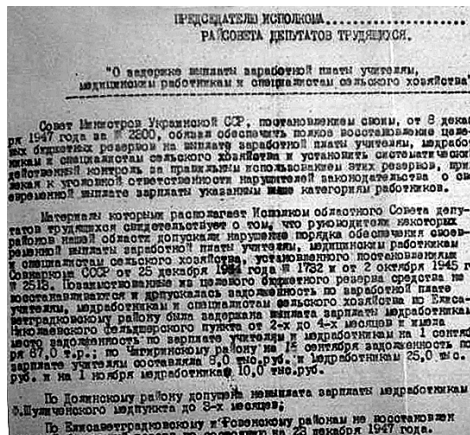
іншого. Однак через заборгованість по зарплатні тому ж таки вчителю чи техпрацівниці, лікарю чи санітарці часто придбати будь-які продукти харчування, окрім того, що отримували по картках, було неможливо. Крім того, частина заробітної плати обов'язково відбиралася на державні позики.

В листопаді 1947 року прокуратура Аджамського району провела перевірку стану виплат заробітних плат по 5 держустановах району. Заборгованість в деяких з них зафіксована впродовж серпня, вересня та жовтня. Загальна сума заборгованості становила 174305 крб. [13].

На фото: лист голови обласного виконавчого комітету депутатів трудящих до голів райвиконкомів про подолання практики затримок виплат заробітних плат вчителям, медичним працівникам і спеціалістам сільського господарства. Грудень 1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 331.

Заборгованість по зарплаті держустанов Олександрійського району становила 1 місяць на день перевірки, що її здійснив 4. 11. 1947 року прокурор району Сеймук. Заборгованість по зарплаті робітникам і службовцям на підприємствах буровугільної промисловості теж становила 1 місяць, а на такому підприємстві, як «Брикетбуд» і БМУ 5 Олександрійського вуглерозрізбуду, заборгованість по зарплаті виникла за два місяці [14]. В. о. генерального прокурора СРСР Сафонову та прокурору УРСР Руденку за підписом прокурора Кіровоградської області Трушина 24 листопада 1947 року надійшла доповідна записка про стан справ на Єлизаветградському районному птахокомбінаті, робітники якого не отримували заробітної плати з травня 1947 року і на день перевірки — по листопаду 1947 р. Робітники цього підприємства не мали відпусток за 1946 і 1947 рік, а заборгованість по зарплаті становила 22 тис. крб. [15]. Невиплата вчасно заробітних плат тільки поглиблювала фізичні муки і страждання жителів області, спричинені хронічним недоїданням.

В тяжкому становищі опинилися престарілі матері, які на фронтах Великої Вітчизняної війни втратили своїх синів і про смерть яких мали документи. По колгоспу ім. 20-річчя РСЧА Тарасівської сільської ради Аджамського району станом на 2.02.1944 року 74-річна Колісник Фіона Іванівна за вбитого сина отримувала 36 крб. пенсії, а Щербині Вусті

Федорівні такої пенсії нарахували тільки 18 крб. 73 коп. [16]. З проведенням масової мобілізації чоловіків у діючу армії кількість матерів, які втратять своїх синів, та сільських вдів різко зростає. Однак влада, щоб уникнути виплати навіть таких пенсій згорьованим матерям та вдовам, винайшла досить цинічний, але дієвий механізм економії бюджету — солдати навіть у 1944 та 1945 роках масово пропадали «безвісти», тож для отримання за них пенсії рідним доводилося боротися.

Новий ріст цін на основні продукти харчування фіксується в березні 1947 року. В цьому ж місяці кількість проданого на кіровоградських базарах зерна та борошна майже не зростає. Жита продали більше лише на 70 кг, пшениці — на 610 кг, борошна житнього — на 920 кг, а борошна пшеничного — більше на 30 кг [17].

Квітень 1947 року не приніс для кіровоградців полегшення в справі забезпечення продуктами харчування: ціни на борошно житнє, борошно пшеничне, пшоно, картоплю та ін. знову зросли порівняно з березнем [18]. Ціна на 1 кг борошна пшеничного встановилася на рівні 100 крб., борошна житнього — 90 крб., картоплі — 28 крб. тощо.

Ціни на борошно житнє й борошно пшеничне не вдалося вивчити на 15 базарах в таких районах області: Аджамському, Бобринецькому, Великовисківському, Витязівському, Добровеличківському, Долинському, Знам'янському, Компаніївському, Новгородківському, Онуфріївському, Піщанобрудському, Петрівському, Рівнянському, Тишківському, Устинівському [19]. Напевне, що на цих базарах борошно взагалі не продавалося через відсутність його в продавців.

Тільки в червні 1947 року на базарах обласного центру спостерігалось деяке збільшення заводу практично всіх продуктів харчування, що пояснювалося очікуваннями нового врожаю, тож деякі господарства області вивезли на базари всі лишки, які вдалося приховати. Зростання кількості проданих овочів і фруктів, а також молока і молочних продуктів, пояснювалося настанням сезону та зростанням кормової бази для худоби [20].

Назва продуктів харчування	Збільшення кількості проданого (у %)	Об'єм проданого (в цнт)
Жито	154,5	58,0
пшениця	131,3	64,6
кукурудза	170,0	124,8
крупя	215,3	45,0
овочі	177,5	58,4
фрукти	3127,2	34,4

Незаперечно, що майже для стотисячного населення обласного центру цих продуктів харчування, кількість яких у продажу зросла, знову катастрофічно не вистачало.

Станом на 22 червня 1947 року спостерігалось незначне зниження цін, вперше за останні півроку:

Назва продуктів харчування	Зменшення цін (на кількох базарах області)
На борошно житнє	5
на борошно пшеничне	7
на пшоно	9
на картоплю	12
на масло	20

Проте в цінах значного зменшення не відбулося, тож у червні в більшості районів області борошно житнє коштувало по 90 крб. за 1 кг, пшеничне — по 100 крб., масло — 180-220 крб., м'ясо свинини — по 85 крб. за 1 кг [21]. Ціни на борошно житнє та пшеничне не вдалося зафіксувати в 13 районах області [22]. Хліб і в червні 1947 року для більшості жителів області залишався недоступним через його майже повну відсутність та надзвичайно високу ціну на той, що зрідка з'являвся в продажі.

Велике розчарування чекало жителів області в липні 1947 року: кількість продуктів харчування у вільному продажі різко скоротилася — постановою Кіровоградського обласного виконавчого комітету депутатів трудящих з 5 липня заборонялася торгівля будь-яким хлібом. В умовах існування карткової системи, що забезпечувала лише мінімум продуктів харчування для відносно незначної кількості жителів області, базари були тим місцем, де, хоч і дорого, можна щось купити з харчів. Однак підбати в достатку серед літа хліб, саме в розпал жнив, та вперше за рік досхожу наїстися більшість населення області не змогла, бо саме в липні реалізація зерна значно скоротилася: жита продали на 51,9% менше порівняно з червнем, пшениці — на 56,0%, кукурудзи — на 34,6%, вівса — на 43,0%, дерті — на 85,8%, борошна житнього — на 72,6%, борошна пшеничного — на 74,6%, сала — на 29,9%, свинини — на 35,3% [23].

Впродовж серпня 1947 року ситуація з продуктами харчування на базарах області продовжувала погіршуватися. Житнього борошна в продажу зменшилося ще на 89,3%, круп — на 54,8%, завезення пшеничного борошна скоротилося на 96,4%. Реальний голод впродовж липня-серпня 1947 року не відпускав більшість населення області, адже борошна житнього в серпні 1947 року продали на 4 базарах міста Кіровограда тільки 17,6 цнт., тобто майже стільки, скільки його продали у січні (17,3 цнт.), борошна пшеничного в серпні продали 24, 2 цнт. (у лютому — 20,4 цнт.). Пояснення цьому таке: колгоспам суворо заборонили продавати зерно врожаю 1947 року до виконання обов'язкових планів поставок зерна державі [24]. Знову, як і в 1946 році, держава максимально відбирала з колгоспів хліб, вирощений і зібраний в 1947 році, не дивлячись на те, що переважна більшість жителів області хронічно недоїдала.

Лише у вересні 1947 року ціни на основні продукти харчування різко знизилися: 1 кг борошна житнього вже продавали по 25 крб., 1 кг борошна пшеничного — по 35 крб., 1 кг пшона — по 35 крб., 1 кг яловичини — по 45 крб., 1 кг свинини — по 65 крб., 1 кг масла вершкового — по 170 крб., олію — по 170 крб. за 1 літр [25]. Все це сприймалося як деяке

полегшення проти голодних місяців зими, весни та літа 1947 року, тож вгамувати голод за рахунок житнього чи пшеничного хліба мали змогу вже багато жителів області.

До грудня 1947 року ціни на продукти харчування знову знизилися: борошно житнє коштувало в області в середньому по 19 крб. за 1 кг, борошно пшеничне можна купити по 25 крб. за 1 кг, яловичину — по 35 крб., свинину — по 55 крб., масло вершкове — по 130 крб. Ціна на олію залишалася незмінною — 170 крб. за 1 літр [26].

Тож з осені 1947 року голод відступив з Кіровоградської області, і хоча достатку в сім'ях колгоспників, робітників та рядових службовців все ще не було, елементарне для фізичного виживання — хліб пшеничний та житній — в населення області з'явилося.

Хто були основними продавцями зерна та борошна на базарах області? Міліція суворо стежила за ситуацією на базарах та особливо прискіпливо ставилася до рядових колгоспників, перевіряючи, чи виконали селяни плани по своїх зобов'язаннях з поставок державі продуктів харчування з підсобних господарств. Хто з селян не мав квитанцій про виконання зобов'язань, на базар не допускався. Та де в селян взимку та весною 1947 року було те надлишкове зерно? Тож продавцями продуктів харчування на базарах області були колгоспи.

Колгоспи для продажу на базарах зарезервували 6225 цнт. зерна [27]. Незаперечно, що й цю кількість, через невиконання колгоспами планів здачі державі зерна за 1946 рік, значно зменшили, а то й переполовинили. Тож вивозили на базар зерно, дерть, крупи з однією метою — заробити «живі» гроші та розрахуватися, в першу чергу, за облігації державних позик, плани щодо яких теж доводилися колгоспам. На засіданні виконавчого комітету Кіровоградської районної ради депутатів трудящих, що відбулося 15.05.1947 року, затвердили рішення, згідно якого «...з метою прискорення темпів збору на позику готівкою» головам сільських рад та головам колгоспів рекомендувалося «виділити необхідну кількість підвід та коней для вивозу сільськогосподарської продукції на базар» [28].

Про санітарний стан базарів області у весняно-літній період 1946 року свідчить довідка головного державного інспектора по торгівлі по Кіровоградській області Гришина Я.З., направлена до обласного виконавчого комітету: «Перевірені базари знаходяться в незадовільному антисанітарному стані, більшість з них не очищені від сміття, бруду та грязюки, — доповідав інспектор. — Так Знам'янський міський базар вкритий гряззю, площа базару покрита ярами, закиданими сміттям. Піщанобрідський колгоспний базар, що знаходиться на ст. Помічна, перебуває в антисанітарному стані — сміття, залізобетонні уламки, столи та рундуки вкриті камінно-вугільним пилом, базар не очищується від гнилих овочів, зелені...» [29].

Попри все базари залишалися тим єдиним місцем, де можна було купити хоч якісь продукти харчування.

21. МАГАЗИНИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ. «ОРСи»

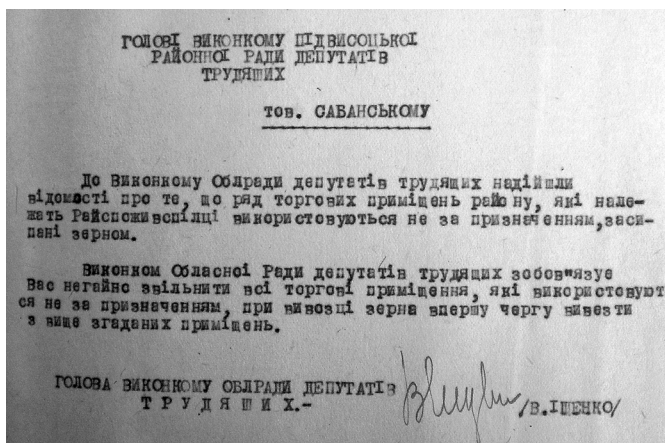
Систему торгівлі в післявоєнний період побудували так, що у вільному продажі пересічному громадянину купити що-небудь практично стало неможливим. Причиною цього виявилася карткова система розподілу продуктів харчування та промислових товарів. Тож на картки «отоварювалися», сплачуючи при цьому за товар чималі кошти, лише ті, хто ці картки мав. Картки видавалися не всім жителям області. Тому придбати в магазині, що входив, для прикладу, до системи облспоживспілки, будь-який товар (і, в першу чергу, хліб) колгоспник не міг як через відсутність коштів, так і, головне, карток.

Ціни на продовольчі товари, що реалізовувалися облспоживспілкою в Кіровоградській області, дещо різнилися від ринкових, але не набагато (ціни зафіксовані 25.04.1947 року) [1]:

Товар	Ціна в магазинах облспоживспілки (крб. за 1 кг)	Ціна на базарі (крб. за 1 кг)
Яловичина	45	50
сало свиняче	120	200
картопля	12	18
помідори солоні та ін.	7,0	12

Насиченості товарами магазинів облспоживспілки впродовж зимовесни 1947 року не спостерігалось, та й покупці магазини майже не відвідували — вільно купляти стало неможливо, тож у січні план роздрібної торгівлі в області виконали лише на 25,3 %, у лютому — на 27,0 %, у березні — на 48,8 % [2].

Частину отриманих продуктів з централізованих фондів спрямовували для комерційної торгівлі. За комерційними цінами, розміри яких встановити не вдалося, але, без сумніву, набагато вищими, ніж у «звичайних» магазинах, в I кварталі 1947 року продали рибу і рибні консерви — на 240 тис. крб., масло вершкове — на 81 тис. крб., олію — на 178 тис. крб., цукор — на 1млн. 709 тис. крб., хліб — на 370 тис. крб., горілку і лікєро-горілчані вироби — на 800 тис. крб. [3].

На фото: розпорядження облвиконкому про негайне вивільнення всіх торговельних приміщень в Підвисоцькому районі, що не використовуються за призначенням, бо «засипані зерном». Жовтень 1947 р.

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 127.

В області діяли ресторани, закриті (відомчі) їдальні, чайні, для яких в I кварталі 1947 року централізовано надходили продукти харчування. Зокрема, м'яса, птиці та ковбас надійшло 1832 цнт., риби свіжої та копченої — 147 цнт., масла — 114 цнт., олії — 114 цнт., борошна — 702 цнт., хліба та хлібобулочних виробів — 5861 цнт. [4]. Зрозуміло, що серед відвідувачів комерційних магазинів, ресторанів фігурували в першу чергу заможні громадяни області, які отримували високі зарплати, або злочинці, які гроші здобували шляхом грабунків та розбоїв. Якісні продукти харчування в закритих їдальнях споживали в першу чергу представники т. зв. «радпартактиву». Робітникам з їхніми мізерними зарплатами та колгоспникам з їхніми копійками, нарахованими на трудовні, робити в післявоєнних комерційних магазинах, ресторанах та «Чайних» було нічого. Зокрема, в «Чайній» №3 Кірторгу, згідно меню на 18.03.1946 р., склянка чаю коштувала 2 крб., 1 пиріжок з м'ясом — 5 крб., 100 грамів ковбаси «Польської» — 22 крб., ковбаса гов'яжа — 17 крб. за 100 грамів, 100 грамів хліба пшеничного 72% — 2 крб. 50 коп., 1 л пива — 12 крб. [5]. Цим меню «Чайної» і вичерпувалося.

Одночасно (ст. на 18.03.1946 р.) меню по ресторану №1 м. Кіровограда було дещо іншим: булочки по ціні 3 крб. 50 коп. за 1 шт., яйце відварене по 5 крб. за 1 шт., шніцель свинячий з картопляним пюре по 24 крб. за 1 порцію, гуляш свинячий з картопляним пюре — 24 крб. за 1 порцію, крім того салат «Олів'є» по 10 крб. за 100 грам та вінегрет, 145 грамів якого коштували 10 крб., 100 грамів горілки «Московської» пропонували по 14 крб. [5].

Зрозуміло, що продукти харчування увесь час дорожчали, тож неважко підрахувати, що для того, щоб випити в березні 1947 року в обласній «Чайній» №3 склянку чаю з піріжком, начиненим м'ясом, по ціні попереднього року, колгоспнику колгоспу ім. Чкалова с. Злинка Маловисківського району потрібно виробити не менше 300 трудоднів у 1946 році. Щоб поласувати ста грамами ковбаси «Польської» в тій же чайній за ціною 1946 року, колгоспнику колгоспу ім. Шевченка с. Тарасівка Маловисківського району потрібно виробити майже 150 трудоднів та ще й якийсь спромогтися повністю отримати з колгоспної каси зароблені гроші, що було практично неможливим.

На фото: фейлетон
про роботу чайної
м. Кіровограда.

З фондів ДАКО —
газ. «Кіровоградська
правда», 11.10.1946 р.

Відомчі (закриті)
їдальні, яких в області
станом на 18.02.1947 р.
нараховувалося 50 і до-
ступ до яких сторонніх з
«вулиці» був абсолютно
неможливим, рятували
від голоду студентів,
деяких категорій ро-
бітників та службовців
[6]. В голодний 1946
рік для громадського

харчування, зокрема студентів Кіровоградського педінституту, згідно звіту «ОРСу», виділили 79 кг хліба, 1103 кг борошна, 292 кг сала, 347 кг олії, 88 кг масла, 12230 кг картоплі тощо [7]. Частина цих продуктів харчування, що їх скуштували тогочасні студенти, надійшла з США, Канади, Австралії, Аргентини та інших країн як допомога по лінії ЮНРРА.

В II кварталі 1947 року постачання магазинів з централізованих фондів дещо збільшилося, тож м'яса, птиці і ковбас продали на 112,4% більше порівняно з I кварталом, олії — на 166,6%, борошна — на 146,5%, хліба — на 123,8%, круп і макаронів — на 166,0% [8]. Проте реальне забезпечення майже мільйонного населення області продуктами харчування було досить-таки незначним. Власні резерви вичерпалися шляхом обов'язкових поставок державі.

Мережа магазинів у системі Кіровоградської облспоживспілки сформувався така (станом на 26.09.1947 року) [9]:

ПРО КОМЕРЦІЙНУ ПРИСТРАСТЬ ОДНІЄІ ЧАЙНОЇ

В самому центрі міста, по вул. Леніна, є чайна. А в ній, звичайно, лав, буфетники, повари, офіціантки і т. д. Одне слово — повний штат. Навіть гармоніст запрошений, щоб, знаєте, людина, яка сиди завітає, змогла з більшим асортиментом підкріпитися під мелодійні звуки... Хоч, правда, «репертуар» гармоніста дуже блідий — всього декілька нудних мелодій (в тім числі — одна з свистом!), а все ж такі — культурне обслуговування, як кажуть, наяву.

Проте не в цьому, власне, справа. Це лише, так би мовити, формальна сторона. Більш важливіше — саме обслуговування.

Перше, що вражає відвідувача — це неввічливе ставлення офіціанток. Останнім дуже не подобається, якщо ви купуєте мало страв або дешево. Особливо, коли скажемо, в чайній торгують булочками, а ви виладате на стіл свій хліб. Не сподобайтесь, в такому разі, що в вас візьмуть скоро замовлення.

Але, припустимо, клієнт дочекався офіціантки і не замовив ні вина, ні салатів ніяких, а тільки запросив чару стаканів чаю. Довго йому доводиться чекати.

Комерційні погляди чомусь дорожчі для колективу працівників чай-

ної, ніж культурне обслуговування трудящих.

Спробуйте, наприклад, зауважити офіціантці на її неповороткості або про те, що вона принесла холодний чай. Подумай, морочить голову, — образиться вона. — Замовив тільки на три карбованці та ще й нездоволений!

До речі, тут часто зовсім не подають до чаю хліба.

— Аби ви брали повний обід, — кажуть, тоді інша справа. А до самого чаю ми хліба не продаємо.

Про грубе нехтування інтересами трудящих, які відвідують чайну, свідчить ще й такий факт. Тут можна просидіти більше години поки понебудь приготують. Це буває тому, що повари не поспішають. Особливо вранці, коли відвідувачів не так багато, а значить і виручка мала. Якщо про не хтонебудь скаржиться працівникам чайної, останні сердито відказують:

— Ціть сидіть... Прийде черга — вас обслужать.

Дозволено після цього запитати в завідувачку чайної тов. Гертляковської: чи довго ще триватиме таке нікчемне обслуговування відвідувачів?

А. Росенко.

Специфіка продовольчого магазину	К-сть магазинів в містах і селищах	К-сть магазинів в селах
Хлібні	18	10
плодоовочеві	12	—
м'ясорибні	4	1
ларки хлібні	5	2
ларки плодоовочеві	13	6
магазини змішані, де торгували хлібом	120	36

На фото: винно-горілчаний відділ магазину. Кіровоградщина. 50-і роки XX ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Таким чином, в переважній кількості сіл колгоспники позбавлялися будь-якої можливості придбати продукти харчування на-

віть в магазинах споживчої кооперації, пайовиками якої чимало селян перебували. Для понад шестисот тисяч сільських жителів області діяли тільки 55 магазинів, які в народі дістали назву «сільпо», або «кооперація», але придбати хоч якісь продукти харчування в них мали право тільки власники «продовольчих» карток — сільські вчителі, медпрацівники, робітники МТС, працівники пошти, сільрад тощо. В багатьох селах приміщення магазинів зайняли інші організації: в с. Братолюбівка Долинського району сільмаг віддали «Заготзерну», магазин в с. Варварівка Долинського району та деякі магазини Новогеоргіївської РСС віддали під школи, на ст. Помічна магазин Помічнянської РСС зайняло поштове відділення Піщанобродського районного відділення зв'язку. В магазинах області розміщувалися також військкомати, контори «Держсортфону», деякі інші організації та установи [10].

Отже, дискримінація колгоспників в плані постачання їх продовольчими та промисловими товарами через мережу магазинів сільських споживчих товариств (ССТ) є очевидною та переконливою. Фактично селян кинули напризволяще, тож багато з них виживали завдяки листю та цвіту дерев, мерзлій минулорічній картоплі, чимало вдавалися до крадіжок. Варто відзначити, що в Кіровограді відкрили магазини «Особунівермаг» та «Головособгастроном», створені, напевне що, для керівної верхівки області та членів їх сімей [11]. Для створення

«Головособастроному» сам міністр торгівлі УРСР Дрофа наказав Кіровоградському облторгвідділу виділити в обласному центрі в III кварталі 1946 року «кращий магазин і краще обладнання» [12].

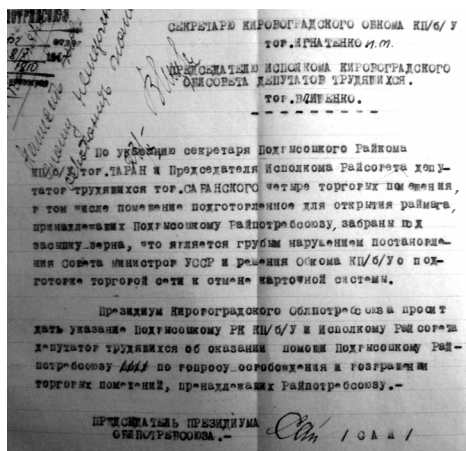
Відібравши вирошене селянами зерно врожаю 1946 року, викачавши у формі податків майже все зібране селянами на присадибних ділянках, не розрахувавшись повністю з колгоспниками за трудовні, наповнюваність яких, за результатами праці в 1946 році, зерном та коштами була мізерною, влада країни взимку 1947 року залишила всіх без винятку колгоспників у стані голодного жебрацького існування.

В дещо кращому, але теж тяжкому становищі перебувала частина жителів області, зайнятих в промисловому виробництві. Їхнім забезпеченням займалися т. зв. «ОРСи» (рос.) — відділи робітничого постачання.

На фото: лист голови президії облспоживспілки Сая до обкому КП(б)У та облвиконкому про те, що в Підвисоцькому районі «...чотири торгових приміщення, зокрема і приміщення, підготовлене для відкриття раймагу, ...забрані під засипку зерна». 18.10.1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 128.

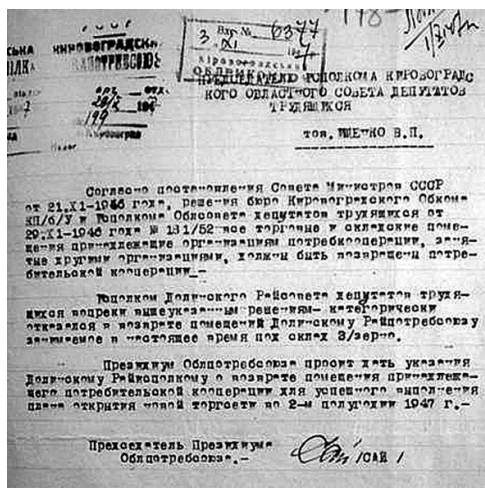
20 травня 1946 року міністр торгівлі УРСР Дрофа підписав наказ №38 по міністерству торгівлі «Про стан торгівлі і громадського харчування в районах підприємств вугільної промисловості Кіровоградської області». Міністр, ознайомившись зі станом торгівлі в районі будівництва шахт по видобутку вугілля на Кіровоградщині, зокрема в м. Олександрії, зробив висновок, що «постачання робітників і службовців, зайнятих у вугільній промисловості, здійснюється незадовільно», «...постачання хлібом відбувається з переборами... є факти невідачі хліба робітникам по кілька днів... хліб дуже неякісний... громадське харчування організоване незадовільно — меню одноманітне, треті блюда відсутні». Цим наказом для робітників вугільної промисловості області наказувалося виділити: 800 м бавовняних тканин, 15000 одиниць посуду для їдалень, 25 тонн повидла, 20 тонн вівсянки, 30 тонн бобових, 10 тонн рису, 1 тону цукру [13].

Про те, як постачалися робітники Байдаківського будівельного монтажного управління, свідчать результати діяльності «Байдаківського

ОРСу»: в 1947 році для робітників цього управління надійшло 1078 кг м'яса і птиці, 767 кг ковбас, 296 кг риби, 557 кг олії, 296 кг масла, 1288 кг борошна, 3247 кг хліба, 160 кг макаронів [14]. Нам невідома кількість будівельників цього управління, тож невідомо, скільки продуктів харчування припало на кожного працюючого в 1947 році. Незаперечно одне — робітники знаходилися в дещо кращому становищі, ніж селяни, але теж відчули на собі недоїдання та значні матеріальні нестатки, адже їх постачання в 1947 році, порівняно з 1946 роком, набагато скоротилося. Це добре ілюструє таблиця [15]:

Назва продуктів харчування	Поставки в 1946 році (в кг)	Поставки в 1947 році (в кг)
М'ясо і птиця	22046	1078
ковбаси	5253	767
риба	9181	296
олія	4678	557
масло	2988	296
борошно	10046	1288
хліб	97574	3247

На фото: лист голови президії облспоживспілки Сая до голови виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих Іщенко з проханням дати вказівку керівництву Долинського району звільнити магазин, що використовується під склад зерна. Жовтень 1947 р. ДАКО. — Ф.2860. — Оп. 1. — Спр.755. — Арк. 178.

Впродовж 1947 року для працівників Байдаківського БМУ продали через «ОРС» також 360

метрів бавовняних тканин, 111 метрів вовняних тканин, 2 жіночих плаття, 256 пар шкіряного взуття, 41 пару гумового взуття, 1 пару валянок, 79 брусків мила господарчого та 16 — туалетного, 181 упаковку парфумерії [16].

Допомога суттєва, але продовольчих і промислових товарів, як правило, дуже дорогих, на всіх шахтарів та будівельників не вистачало, тож були «щасливчики» та «ображені», адже наявність в робітника картки на промисловий товар ще не гарантувала отримання цього товару.

На фото: працівники торгівлі за буфетною стійкою. 1952 р. м. Кіровоград. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

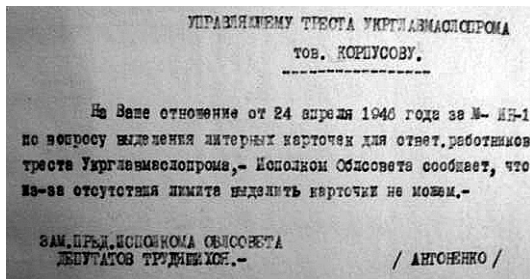
Серед тих, хто не зміг придбати промислових товарів взагалі, хоч мали на це право, опинилися робітники Олександрівського ліспромислового господарства: з 1 жовтня 1946 року

по 1 січня 1947 року їхній «ОРС» не отримав товарів, «призначених для гарантованого постачання». Зокрема, для робітників ліспромислового господарства не надійшла жодна пара будь-якого взуття, не отримали робітники і мила, тютюну та трикотажних виробів. У графі звіту про продаж цих та інших промислових товарів робітникам працівники «ОРСу» поставили лише нулі [17]. В той же час на 1 січня 1947 року «ОРС» Олександрівського ліспромгоспу заготував для своїх робітників 47,2 т картоплі, 800 кг м'яса і птиці, 200 кг масла, 2,6 т борошна, 3,3 т круп тощо [18]. Ця кількість продуктів харчування призначалася для 463 робітників і службовців Олександрівського ліспромгоспу та 652 працівників лісгоспу (кількість працюючих станом на 29.09.1946 року) [19]. Нескладний підрахунок показує, що для кожного з-понад тисячі ста працюючих борошна та круп на 1947 рік припасли в мінімальній кількості — по 3,3 кг круп, по 2,5 кг борошна; запаси м'яса, масла виявилися ще меншими, і тільки картоплі заготували вдосталь.

Отже, в 1946-1947 роках велику скруту переживали і робітники, для яких норми постачання продуктів харчування та промислових товарів через систему відділів робітничого постачання різко скоротилися. В подібній ситуації опинилися і службовці. Абсолютні злидні обсіли селян, які в тогочасній ієрархічній суспільній системі знаходилися на самому її дні.

22. «КОНТИНГЕНТ», ЩО ПОСТАЧАВСЯ ПРОДОВОЛЬЧИМИ ТОВАРАМИ. ПРОДОВОЛЬЧІ КАРТКИ

З майже мільйонної кількості населення Кіровоградської області, а в ній на 1.01.1945 року проживало 935 тис. чол.[1], розраховувати на хліб та інші продовольчі товари від часу визволення території від німецьких загарбників і до кінця 1947 року, коли відмінили карткову систему, могли лише окремі категорії жителів, яких влада називала «контингент, що постачався хлібом». Отримати певну норму хліба, а також продовольства та промислових товарів, громадяни мали право у випадку наявності в них спеціальних карток, наповнюваність яких для різного «контингенту» була диференційованою. А саме постачання відбувалося як через магазини облспоживспілки та «ОРСів», так і через закриті розподільники (для «раднарпактиву») або відомчі їдальні.

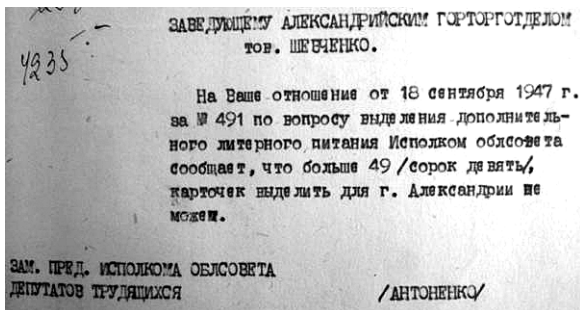
На фото: лист з відмовою у видачі літерних карток на харчування для працівників «Укрголовмаслопрму». 6.05.1946 р.
З фондів ДАКО — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 589. — Арк. 195.

Списки, тобто «контингент» на отримання хліба, продовольства затверджувалися в кожному районі на засіданнях виконавчих комітетів районних рад депутатів трудящих. Узагальнені дані по області направлялися до Москви на адресу Держплану СРСР, де кількість «контингенту» коригувалася.

Посилення й поширення голоду в області викликала, зокрема, акція зняття за вересневими 1946 р. постановами столичної влади про економію хліба з централізованого пайкового постачання хлібом за картками

населення, яке проживало в сільській місцевості: урядовою телеграмою з Москви на адресу Кіровоградського облторгвідділу наказувалося скоротити витрати хліба на картки в жовтні на 30 % порівняно з вереснем, а для населення сільської місцевості, яке мало право на хлібні картки, норму споживання скоротили на 70 %. Заборонялося видавати на картки крупу, повністю припинялася торгівля зернофуражем, дітям скоротили норму споживання хліба з 400 грам до 150, доросле непрацююче населення міст зовсім позбавлялося будь-якої допомоги хлібом [2]. Якщо у вересні 1946 р. на картки хліб купували 192,1 тис. мешканців Кіровоградщини, то в жовтні — тільки 34,4 тис. чоловік, що майже в 5,6 раза менше. «Шофери, ремонтні робітники й службовці нашої автобазис... пайка ніякого не отримують, і тільки тому, що наша автобаза носить назву «Піщано-Брідська», а Піщано-Брідський район належить до сільської місцевості, є факти самовільного залишення виробництва тому, що їх [робітників] існування в подальшому неможливе. Робітники бази у більшості — демобілізовані і з колгоспами не пов'язані, городів 1946 р. також не мали». На цей лист-прохання дирекції автобазис на початку 1947 р. до секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича про занесення робітників автобазис до списку на отримання продовольчих карток 22 квітня 1947 р. отримана відпо-

На фото: лист з обліконкому до Олександрійського міськвиконкому про неможливість видати більше 49 літерних карток на харчування для міста. 29.10.1947 р.

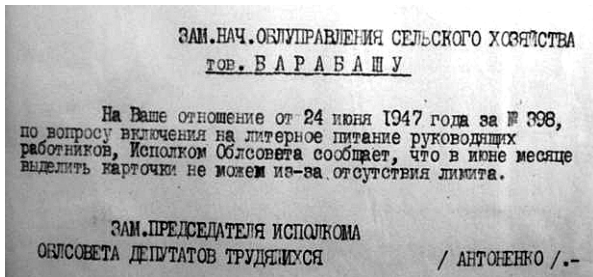
З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр.755. — Арк.95.

відь Республіканського контрольнооблікового бюро: «Предусмотреть для снабжения пайковым хлебом контингент работников автобазис «Союззаготавтотранса» Министерство торговли УССР лишено возможности». Під зазначену постанову про економію витрачання хліба підпадали робітники підприємств, розташованих у сільській місцевості, де нерідко працювали й жителі міст, які не мали ні присадибних ділянок, ні городів, а також ніяких підсобних господарств. З жовтня 1946 р. з постачання хлібом та крупою зняли також дитсадки районних центрів, сіл, через що деякі дитячі садки припинили роботу [3].

Система постачання населення продуктами харчування на картки встановилася досить складна — існувало кілька типів «контингентів» відповідно до професії, місця роботи та проживання дорослого грома-

дянина області. Тип «контингенту» досить суттєво впливав, зокрема, на розмір хлібної чи продуктової пайки та визначав соціальний статус громадянина.

Так, до списку «контингенту, що постачався в лютому 1947 року по Кіровоградській області «за рахунок централізованих фондів», вписали: 758 робітників, що постачалися за особливо завищеними нормами; 3225 осіб, що постачалися за підвищеними нормами; 14235 осіб «особливого списку»; на окремому обліку перебували діти робітників і службовців в кількості 12723 особи. Право отримувати молоко надали 204 особам. «За рахунок централізованих фондів» постачалися робітники: мінсільгоспмашинобудування, міністерства машприладбуду, міністерства шляхів сполучення, міністерства вугільної промисловості, міністерства паливбуду, міністерства лісової промисловості та міністерства харчової промисловості [4]. Їхня кількість в області сягала трохи більше 30 тис. чоловік.

На фото: відмова про включення до списку на літерне харчування працівників обласного управління сільського господарства «через відсутність ліміту». Червень

1947 р. 3 фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 115.

Обласний виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих затвердив список «контингенту, що постачався за рахунок фондів облторгвідділу». До нього в лютому 1947 року записали 8685 дорослих та 3332 дітей. Всього — 12017 осіб: працівники системи зв'язку, учні ФЗН, працівники ВОХРу, вихованці дитбудинків, будинків дитини, утриманці будинку інвалідів Великої Вітчизняної війни тощо [5].

Через «закриту торговельну сітку по призначенню» постачалися продуктами харчування 220 вихователів дитячих будинків, 1150 інвалідів Великої Вітчизняної війни, працівники науки, літератури, мистецтва — 333 чол., радянський і партійний актив — 1250 чол., студенти вузів і технікумів — 3500 чол., 100 викладачів та асистентів вузів тощо. Всього — 7924 особи [6].

«Контингент, що знаходився на постачанні продуктами харчування», налічував у лютому 1947 року по Кіровоградській області 75216 чол.: з них 47872 робітників, 5453 службовців, 9168 утриманців, 12723 дітей віком до 12 років [7].

Голова виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих Іщенко затвердив на лютий 1947 року «контингент, що постачався хлібом в сільській місцевості тільки за талонами». До цього «контингенту» вписали 8200 сільських вчителів, 245 сільських лікарів, 1787 спеціалістів сільського господарства, 2100 працівників радянського та партійного активу, 510 робітників лісозаготівлі, 400 вихователів сільських дитячих будинків, 330 інвалідів Великої Вітчизняної війни тощо. Всього на селі того місяця хліб могли отримати 12941 особа [8]. У цьому «контингенті» намарне знайти прізвища хоча б одного колгоспника.

*На фото: жителі
вул. Островсько-
го в м. Кіровограді
— їхній побут не дуже
різнився від сільсько-
го. 40-50-і роки XX ст.
З архіву Ю. В. Тютю-
шкіна.*

Додаткове харчування в лютому 1947 року за «рахунок обласних фондів» мали право отримати 2885 дітей міських дитячих садків та їхні вихователі, 2478 хворих лікарень, учні міських шкіл — 17232 особи [9]. Всі вони вкрай потребували додаткового харчування, адже й основного отримували не завжди вчасно та в повному обсязі. 11-17 січня 1947 року начальник слідчого відділу обласної прокуратури Святченко здійснив ревізію деяких об'єктів та установ Олександрійського району. При їх перевірці він, зокрема, встановив таке:

в самому місті Олександрії (в райлікарні, дитбудинку, дитячих яслах) хліб не постачався впродовж кількох днів підряд — 5, 11 та 12 січня, а 160 вихованцям дитбудинку видачу хліба постійно затримували, а то й не видавали зовсім [10].

На «додаткове лімітне харчування», що суттєво поліпшувало якість харчування, впродовж 1946 та у 1947 році могли розраховувати тільки найвищі категорії працівників управлінського апарату радянських, партійних, правоохоронних органів, керівників промислових підприємств тощо. Зокрема, лімітовані картки на харчування отримали в серпні 1946 року співробітники Кіровоградського обласного управління МВС і розподілили їх так: підполковники і майори управління — всього 6 чол., отримали лімітні картки I категорії; капітани (15 осіб) отримали лімітовані картки II категорії, а 90 співробітникам обласного управління в званні від старшого лейтенанта і нижче дісталися картки III катего-

рії. Крім того, обласне картбюро виділило для управління 1000 талонів на «другу гарячу страву» [11]. В той же час впродовж всього 1946 року та в першій половині 1947 року, з місяця в місяць, кількість отримувачів лімітних карток неухильно скорочувалася. У відповідь на письмові звернення керівних працівників на адресу обласного виконавчого комітету з проханням видати їм лімітні картки на додаткове харчування, відповідь від заступника голови облвиконкому Антоненка чи голови облвиконкому Іщенка скаржники отримували стандартну: «Виділити не можемо через відсутність фондів». Все це породжувало численні нарікання та повторні звернення, однак облвиконком дійсно нічим допомогти навіть привілейованому прошарку жителів області не міг — хліба хронічно не вистачало.

Взимку 1947 року т. зв «лімітні карки» отримували:

Контингент/кількість осіб	I група ліміт-ного харчу-вання	II група ліміт-ного харчу-вання	III група лімітного харчування
Радпартактив	145	433	714
ВЦРПС, держплан	5	12	15
контрольно-облікове			
і карткове бюро	4	10	22
хлібна інспекція	3	6	—
тощо			

17 інспекторів шкіл отримували «окремі гарячі обіди» [12].

У лютому 1947 року населенню області видали 137796 карток на хліб, що було значно більше порівняно з останніми місяцями 1946 року. Норми відпуску хліба встановили такі [13]:

Норма відпуску хліба на 1 картку (в грамах)	Мали право отримати (к-сть осіб)
1200	544
1000	2466
800	6058
700	6573
650	4605
600	4519
500	35313

Решта власників хлібних карток отримували на них від 400 до 100 грамів на добу. Право на отримання хліба на картки мали трохи більше 15 % жителів Кіровоградщини.

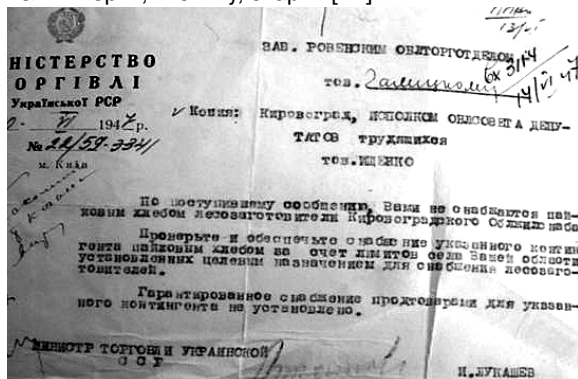
Серед них не виявилося жодного з тих, хто цей хліб вирощував, що об'єктивно свідчило про їхнє призначення в тогочасній державі — тяжко й виснажливо працювати задарма змалечку і до глибокої старості. Саме слово «колгоспник», адресоване під час побутових сварок у мі-

стах будь-кому, вимовлялося, як правило, зі зневагою, та вживалося до кожного з метою приниження та глибокої образи людини, яка навіть не проживала в селі і не була членом колгоспу.

На фото: директор Хашуватської МТС Ніколау Х. А. отримує перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР. 1947 р. З фондів ДАКО — № 150, оп. 1.

Навьяність картки на хліб ще не гарантувала отримання хліба в повному обсязі її власником — впродовж всього періоду існування карткової системи чіткої та безперебійної роботи по розподілу продуктів харчування так і не налагодили. В червні 1944 року біля хлібних магазинів у Кіровограді створювалися великі черги за хлібом. До вечора не всі могли його отримати. Зранку до ночі черги утворювалися також біля магазину № 15. При нормі 2-1,5 тонни магазин отримував із хлібозаводу хліба набагато менше, що спричинило великі черги, тисняву, сварки [14].

На фото: лист міністра торгівлі УРСР про відмову гарантованого постачання хлібом лісозаготовачів. 10.06.1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 1.

У хлібному відділі магазину «Гастроном» м. Кіровограда «...хліб на полицях рідко коли буває», — писала газ. «Кіровоградська правда» в номері за 26.10.1945 року. — «Ті, хто прикріплений до магазину, хліб можуть отримати лише в окремих випадках. Неотоварення карток стало системою. Щомісяця сотні громадян викидають свої картки як непотріб».

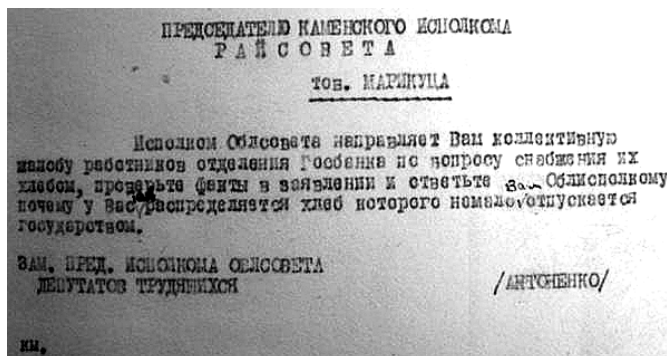

*На фото: робітники майстерні Кам'янської МТС. 1947 р.
З фондів КІМу — Ф. № 2838.*

У квітні 1946 року головний державний інспектор по торгівлі в Кіровоградській області Гришин здійснив перевірку стану торгівлі хлібом в м. Кіровограді. В довідці на ім'я голови облвиконкому Іщенка інспектор повідомив, що «...стан торгівлі хлібом і хлібобулочними виробами відбувається вкрай незадовільно, безперебійна торгівля хлібом не забезпечена, хліб в магазинах з'являється випадок від випадку, в результаті чого біля магазинів щоденно утворюються великі черги. 2 квітня 1946 року в магазин № 22 надійшло 750 кг сирого і зіжмаканого хліба. Низькою виявилася якість хліба (120 кг) в магазині № 86. В перевірених магазинах торгівля відбувалася по записках. Найбільш характерні записки: «Завмагу № 22. Отпустите 5 кг хлеба сотруднику торго. 2.04.46 г. — Акименко». В магазинах постійно трапляються обважування покупців. 14.04.1946 року, при повторній перевірці магазину № 39, встановлено, що продавець, відпускаючи споживачу Пирогову І. Ф. хліб вагою 1,2 кг, недоважила 165 грамів. При відпуску хліба вагою 1,6 кг продавець магазину № 86 обважила покупця на 150 грамів. В підсобних приміщеннях магазину № 39 на кінець дня знайдено 222 крб. 50 коп. надлишку грошей та схованого під прилавком 3 кг хліба» [15].

В січні 1947 року в Олександрівському районі не отоварили карток на 102 кг хлібом через відсутність самого хліба, отоварення ним відбувалося не день в день, а із затримкою на 5-10 днів. Виявлено чимало фактів, коли інваліди Великої Вітчизняної війни, які проживали на території Олександрівського району, не отримували пайкових продуктів, бо «їх розбирали працівники торгівлі» [16]. В січні 1947 року для робітників «Укооппромлісгоспу» замість 390 хлібних талонів видали 335, в лютому — тільки 315, у березні знову недодали 50 карток [17]. Для робітників «ОСМТ — 316» (м. Кіровоград) недодали 474 талони на хліб [18]. Аналогічна ситуація з отоваренням карток створилася в Маловісківському

районі. В квітні 1947 року в магазині №5 Малої Виски хліб могли одержати лише половина тих, хто з картками прийшов по нього. «Хліба немає, буде завтра!» — заявляв продавець на прохання й крики громадян видати хліб [19].

На фото: лист від заступника голови облвиконкому до голови Кам'янського виконкому райради про скаргу працівників відділення Держбанку щодо постачання їх хлібом. 19.06.1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 38.

Влада контролювала видачу хлібних карток, але ліквідувати зловживання при їхньому розподілі виявилось для неї не під силу. 20 березня 1946 року до 15 районів області виїхали ревізори для перевірки правильності видачі хлібних карток. До Новогеоргіївського району відрядили Москаленка, до Бобринецького — Куроп'ятникова, до Компаніївського — Воробйова, до Новгородківського — Перегудова тощо [20]. Зловживань ревізори виявили чимало. В I кварталі 1946 року за зловживання з продуктовими і промисловими картками засудили 8 осіб: п'ять посадовців отримали до 2 років позбавлення волі, три особи — до 5 років [21]. Під час обшуку особистого помешкання касира райкартбюро № 2 м. Кіровограда знайшли чимало карток на хліб. По Знам'янському міськкартбюро виявили недостачу карток на 90 кг хліба, 3 кг жирів, 13 кг крупів, 5 кг цукру та 320 промтоварних одиниць [22].

В листопаді 1946 року на бюро Кіровоградського міськкому КП(б)У обговорили питання «Про результати перевірки роботи карткових і контрольно-облікових бюро по місту». Перевірка виявила численні зловживання при видачі карток. Зокрема, міське карткове бюро видавало хлібних і продовольчих карток більше, ніж числилося по штатному розпису робітників і службовців. Такі порушення виявили в паровозному депо станції Кірово-Українська, в обласній конторі «Союззаготтранс», облміськпостачі, тресті тваринницьких радгоспів тощо. При видачі карток на хліб викрили багатьох працівників, які їх отримували по дві замість однієї. Деякі працівники отримували картки по категорії «ро-

бітник» замість «службовець». На млині № 8 таких викрили три особи, в артілі «Утильзбір» — 6 чоловік, в конторі військторгу — 8 чол. Щоб отримати більшу кількість хліба, деякі керівники приписували у відомість про видачу карток фіктивні посади та неіснуючих працівників — т. зв. «мертвих душ», а отриманий по цих картках хліб привласнювали. Бюро доручило міському прокурору розслідувати обставини неправильної видачі карток на хліб і винних притягти до відповідальності [23].

Картки відмінили тільки в грудні 1947 року, проте продуктів харчування це не додало — їх, як і промислових товарів, і надалі залишалося вкрай мало.

23. ПОСТАЧАННЯ «КОНТИНГЕНТУ» БОБРИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ. 1946-1947 роки

Бобринецький район щодо наслідків господарської діяльності за 1946 рік перебував серед лідерів — наслідки погодних умов суттєво не вплинули на врожайність основних сільськогосподарських культур, тож їх збір залишився майже на рівні попереднього року. Проте відразу після того, як район здав основну масу зібраного хліба державі, на Бобринеччині розпочалися великі ускладнення з забезпеченням продуктами харчування всіх жителів, зокрема, й тих, яких зарахували до т. зв. «контингенту». Це тривало з вересня 1946 по осінь 1947 року. Район, як і вся область, голодував від жнив до жнив.

25 вересня 1946 року відбулося засідання виконкому Бобринецької районної ради депутатів трудящих, на якому розподілили виділений рішенням обласного виконавчого комітету (рішення №1540 від 14.09.1946 р.) фонд борошна — 31,5 тонни, 100 кг манної крупи та 2 тонни картоплі (замість крупи). Для 6692 жителів міста (така кількість населення м. Бобринця зафіксована станом на 28.10.1946 року. — Авт.) виділили 26,5 т борошна, для пільгових категорій села — 500 кг. Манну крупу та картоплю віддали дитячому будинку, дитячим яслам, дитячому садку та райлікарні. Виділену норму хліба поїли за два тижні. Тож з другої половини місяця вересня повністю припинилося постачання хлібом медпрацівників, вчителів, вихованців дитбудинків, дитячих ясел та дитячого садка, хворих лікарень та студентів технікуму. Не отримали хліба утриманці та діти «основних робітників та службовців» [1].

Виконком Бобринецької районної ради депутатів трудящих своїм рішенням від 15.11.1946 року (протокол № 15) «прийняв на постачання хлібом на листопад 1946 року контингент, встановлений областю в кількості 1155 чол.». Область для цих цілей виділила борошно в кількості 11306 кг, що майже втричі менше, ніж у вересні [2]. В додатку до протоколу розписали не тільки кількість працівників, що постачалася хлібом, а й норми хліба на день (дітям-сиротам спочатку планували виділити по 500 грамів хліба, але фактична норма суттєво зменшилася, тож становила лише 200 грамів) [3].

Контингент Бобринецького району	Кількість/чол	Норма на день/грам	Норма на місяць/кг
Райпартактив	80	500	15
вчителі	328	500	15
лікарі	87	500	15
медсестри	11	300	—
зв'язок	22	500	15
райуповмінзаг	13	500	15
заготзерно	57	500	15
МВД (офіцери)	4	800	24
МДБ (офіцери)	3	800	24
інв. ВВв I та II гр.	99	350	10,5
діти загиблих воїнів	42	200	6
діти дитбудинку голови і секретарі с/рад та ін.	250	500 (фактично — 200 грам)	15
Всього осіб:	1155	350	10,5

6 грудня 1946 року виконавчий комітет Бобринецької районної ради (протокол №38) затвердив списки «контингенту на постачання хлібом на грудень 1946 р.» в кількості 1416 чол., для них виділили 14093 кг борошна [3]. Окремо затвердили «контингент робітників», «контингент утриманців» та «дітей контингенту, що мав право на постачання хлібом». Тобто сім'я секретаря райкому партії, яка складалася з нього, його непрацюючої дружини, їхніх дітей, рідних батьків секретаря чи його дружини, які проживали однією сім'єю, теж гарантовано постачалися хлібом по категорії «утриманці». Всіх жителів Бобринецького району, які мали право на отримання щоденної норми хліба та інших продуктів харчування, налічувалося в районі (станом на 25.10.1946 р.) 9578 чол., з них утриманців — 1957 чол., дітей — 2929, решта — робітники та службовці, вчителі та лікарі, працівники органів влади, учні технікуму та спеціалісти сільського господарства по лінії МТС, різноманітні управлінці [4]. Більшість з них до списків «контингенту» не потрапили.

У грудні 1946 року, вперше після жнив, для Бобринецького району область виділила, крім хліба та картоплі, інші продукти харчування, які виконком Бобринецької районної ради розподілив так [5]:

Контингент	Картопля/кг	Овочі/кг	Цибуля/кг	Макарони/кг
Дитбудинок	—	600	100	50
дитсад	250	500	30	25
дит'ясла	270	500	30	25
лікарня	2	6000	100	100
рад. партактив	2560	1280	240	—
інваліди ВВв	720	720	—	—

З кожним місяцем норми відпуску хліба для деяких категорій громадян постійно скорочувалися: якщо восени 1946 року працівники Бобринецького МДБ отримували хліба по 1 кг — 1,5 кг хліба на день, потім — по 800 грамів, то в грудні для них встановили норми по 700 грамів, а діти, батьки яких загинули на фронті, замість 200 грамів хліба стали його отримувати по 150 грамів [6]. На середину лютого 1947 року, через скорочення фондів на отримання області борошна, денна норма отримання хліба для деяких категорій громадян Бобринецького району знову скоротилася — робітникам видавали по 200 грамів, утриманцям — по 100 грамів [7]. На норму 500 грамів хліба на добу перевели працівників РВ МВС [8]. В лютому місяці з 85 спеціалістів сільського господарства хліба видали тільки для 60 чоловік, зі 125 медичних працівників і фармацевтів хліба вистачило тільки для 108. Зовсім нічого не отримали демобілізовані воїни Радянської Армії [9]. В цьому місяці з великим запізненням отримували борошно вчителі, медпрацівники, які працювали на селі [10]. У січні зовсім не отримали хліба вихованці дитячих ясел Бобринеччини [11].

Незаперечно, що період з листопада 1946 року по березень 1947 року виявилися найгоłodнішими місяцями для жителів району.

У березні Бобринецький район отримав продуктову допомогу — 300 кг макаронів та 150 кг пшона, які на засіданні виконкому розподілили так: лікарні для хворих виділили 40 кг макаронів, райпартактиву — 223 кг макаронів, демобілізованим з рядів Радянської армії — 50 кг пшона та 17 кг макаронів, курсанти школи механізації отримали 20 кг макаронів та 100 кг пшона [12].

На фото: вивчення історії ВКП(б) в парткабінеті Бобринецького РК КП(б)У. 1947 р. З фондів ДАКО — № 887.

У квітні для жителів Бобринецького району надійшов з області новий «подарунок» — рішенням Кіровоградської обласної ради (№ 553 від 4.04.1947 р.) виділено 1 тону «комерційного борошна» для продажу його «утриманцям райпартактиву, вчителів та лікарів». Це борошно район отримав тільки 10 квітня [13].

«Комерційну крупу» в кількості 3 тонни облвиконкомом виділив для Бобринецького району 8 травня 1947 року. В районі її продавали «в одні руки не більше 0,5 кг» і тільки для «робітників, райактиву, інтелігенції» [14].

27 травня 1947 року виконком Бобринецької районної ради депутатів трудящих розподілив зерно в кількості 5 тонн на 2 місяці (з 10 травня по 10 липня) «для надання допомоги хлібом населенню, що проживає в місті і селі, і не пов'язане з сільським господарством». 350 дітей — вихованців дитбудинку, дитячих ясел мали змогу отримувати впродовж травня — липня 1947 року по 100 грамів хліба [15].

У червні для району, згідно рішення облвиконкому (№ 1026 від 3.06.1947 р.), виділили додатково борошно та 1650 кг крупи. 500 кг цієї крупи віддали для райпартактиву Бобринецького району, решту розподілили для дитбудинку, дитячого садка, для райлікарні тощо [16].

З новими жнивими Бобринеччина поволи наїлася, а з грудня 1947 року такий термін, як «контингент, що постачався хлібом», зник з партійно-державної риторики — в країні відмінили карткову систему.

24. КОЛГОСП ім. ШЕВЧЕНКА 2-ї НОВГОРОДКІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ. 1947 рік.

Робітники та службовці області мали змогу отримувати на картки хліб. Як виживали в цей час колгоспники, добре ілюструє стан справ у досить типовому на той час колгоспові ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради.

У 1946 році колгосп ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради зібрав 1235 цнт зерна. Держава довела йому план обов'язкових розрахунків по зерну в кількості 967 цнт. Впродовж літа-осені 1946 року колгосп зумів здати в план тільки 387 цнт зерна, заборгувавши державі майже 600 цнт. Реальна врожайність в колгоспі, при доведеному плані в 9,3 цнт з 1 га, виявилася тільки по 3,6 цнт зерна з 1 га. Залишаючись боржником державі, правління колгоспу вирішило розподілити колгоспникам на трудодні по 0,25 крб. грошима та по 480 грамів зерна. На той час, порівняно з іншими господарствами області, це виявилось дуже високим показником наповнюваності трудодня. Однак тільки на папері.

2 лютого 1947 року, перед проведенням звітних зборів, в колгоспній коморі зробили ревізію, яка виявила нестачу 9кг борошна та 25кг капусти, проте вівса виявилось більше від зазначеного в документах на 52кг. Черз це роботу комірника визнали «вкрай незадовільною» [1].

5 лютого 1947 року правління колгоспу скликало загальні збори колгоспників. У своєму звіті голова правління Цвіток Григорій Оникійович розповів, зокрема, про труднощі попереднього року та зазначив, що грошима колгосп розраховувався з колгоспниками повністю, а от зерном — ні, бо план колгосп не виконав, тож зерно врожаю 1946 року господарство продовжувало вивозити на державні склади.

При цьому великої різниці в кількості зерна, зібраного в 1945 та в 1946 роках, майже не було: в 1945 році колгосп зібрав 1260,5 цнт зерна, що більше проти 1946 року тільки на 25,5 цнт. Але того року колгосп повністю видав колгоспникам по 0,3кг зерна та по 0,54 крб. на вироблений трудодень. Тож не погодні умови вплинули на господарську діяльність колгоспу ім. Шевченка в 1946 році та не вони спричинили

невиплату колгоспникам у повній мірі заробленого хліба на трудодні. Справа в іншому — в 1945 році з зібраних 1260,5 цнт зерна колгосп здав державі в рахунок обов'язкових поставок тільки 333 цнт хліба, що майже втричі менше від обов'язкових поставок у 1946 році [2]. Зрозуміло, що реальне наповнення трудоднів зерном для колгоспників в 1946 році через це значно скоротилося.

*На фото: весняний обробіток колгоспного поля. с. Новгородка. 1945 р.
З фондів ДАКО — № 571, оп. 1.*

Не дивно, що зима-весна 1947 року для колгоспників колгоспу ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради, як й інших колгоспів району та області, виявилася сутужною — в селян не було чого їсти. В січні 1947 року селянин Легенький із с. Новгородка писав у листі до брата в Новоросійськ: «У нас зовсім нічого немає з продовольства, хліб ми вже й забули, коли бачили. Зараз становище дуже тяжке. Батько й мати опухли від голоду. Батько — інвалід, працювати не може, а я

малий. Доведеться нам, брате, померти голодною смертю». За змістом кореспонденції пильно стежило МДБ, тож цей лист був вилучений, так і не потрапивши до адресата. Це не єдиний лист з Кіровоградщини з проханням про допомогу: якщо військова цензура МДБ УРСР при перегляді поштової кореспонденції тільки за час з 10.04. до 15.05. 1946 року виявила по Кіровоградській області 2815 листів зі скаргами на нестачу продовольства, то наприкінці лише вересня 1946 року з Кіровоградської області направлено вже 6751 лист з проханням про допомогу продуктами харчування та скаргами на голод [3].

Тож голод настирливо ліз у кожну селянську родину Кіровоградщини, де міцно оселилися відчай, злидні, хвороби, соціальна депресія, холод.

7 січня 1947 року, на Різдво, правління колгоспу ім. Шевченка зібралося на засідання, де розглянули питання «Про виділення продуктів на спільне харчування колгоспників та фуражу для свиней» та постановили «...видавати картоплю з розрахунку 600 кг на трудодні і на фураж свиням картоплю списану згідно акта в кількості 700 кг» [4]. Ця «списана» картопля, а напевне, що гнила, якої видали трохи більше, як по 8 кг в одні руки, допомагала колгоспникам боротися з голодом впродовж січня, лютого та до середини березня 1947 року. Зрозуміло, що цього

виявилося надзвичайно мало, тож впродовж всього цього часу селяни виживали кожен як міг.

11 березня 1947 року, в переддень весняної посівної кампанії, правління колгоспу ім. Шевченка с. Новгородка розподілило 100 кг державної насінневої позики для сімей колгоспників: 79 кг зерна віддали всім на трудові, або в середньому по 1 кг на кожного працюючого, а 21 кг зерна — для «гострунужаючихся», тобто вкрай голодним. Правління розглянуло заяву колгоспника Залізького Артема про відпуск з колгоспу продуктів на прогодування його сім'ї та ухвалили відпустити йому 10 кг картоплі [5].

Наступного дня, 12 березня 1947 року, правління колгоспу ім. Шевченка знову зібралося на засідання, де розподіляли нову зернову позику в кількості 40 кг. Ухвалили: «видавати тільки крайненуждаючимся членам колгоспу»:

Головачу Івану — 4 кг,	Вороні Сані — 4 кг,
Кушнір Якиліні — 4 кг,	Кравцовій Марії (ланкова) — 2,6 кг,
Гончар Олені — 5 кг,	Олександровській Г. — 2,6 кг,
Семеновій Клавії (ланкова) — 4 кг,	Мозговій Марії — 2 кг,
Задираці Гашці — 3 кг,	Залізькому Артему — 2,6 кг,
Комісарчуку Петру — 4 кг,	Тимченко Ликері — 2,6 кг,
Вороні Ганні (ланкова) — 3 кг,	Вороні Федосьці — 2,6 кг [6].

17 березня правління колгоспу розподілило «для крайненуждаючихся» ще одну — третю зернову позичку держави в кількості 100 кг, яку зобов'язалося повернути з нових жнив: Комісарчуку Петру виділили 6,7 кг, три колгоспники отримали по 5 кг, 12 селянам дісталось по 4 кг, решта мали змогу отримати по 2-3 кг зерна, 6 кг зерна виділили для голови колгоспу Цвітка Григорія. Цього разу вже 29 колгоспників отримали зерно, навпроти прізвища двох — Залізького Івана та Головача Івана, внесених до списку, — стояли прочерки [7].

Отже, 43 колгоспники колгоспу ім. Шевченка с. Новгородка отримали мізерну кількість зерна як допомогу від держави винятково тому, що посівна кампанія вкрай потребувала робочих рук. Проте 33 колгоспникам з числа тих 76 чол., хто числився членом колгоспу ім. Шевченка станом на 30.03.1947 року, не вистачило зерна ні під час першого його розподілу, ні під час другого. Отриманого зерна катастрофічно не вистачало для прогодування сімей «щасливчиків», його зовсім не було в решти колгоспників, тож до правління колгоспу почали масово надходити заяви від селян про виділення їм на прогодування хоча б колгоспної картоплі, що в кагатах зберігалася на полі. 26 березня на засіданні правління колгоспу ім. Шевченка ухвалили: «картоплю не видавати, а забронювати на посів» [8].

30.03.1947 року в колгоспі створили дві кухні — одну для зайнятих у полі на посівній, іншу — на тракторній бригаді. Це не була ініціатива правління колгоспу — дозвіл на створення кухонь в колгоспах дали виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради та бюро обкому КП(б)У, затвердивши 10.03.1947 року спільну постанову № 53 [9].

Кандидатури кухарок прискіпливо обговорювали на загальних зборах колгоспників колгоспу ім. Шевченка та затвердили: «Залізьку Любку виділити кухаркою в поле, Васильченко Марфу — до тракторної бригади» [10].

200 кг зерна з нової, четвертої, позички держави для колгоспників колгоспу ім. Шевченка вирішили перемолоти на борошно і видавати «печеним хлібом колгоспникам, які працюють у полі по 300 грам, а старим і дітям — по 200 грамів». Для того, щоб видати навіть цей хліб, до правління колгоспу надійшов окремий дозвіл з Новгородківського РВК і РК КП(б)У [11].

Отже, як позичку від держави — 440 кг зерна, такого вкрай необхідного для виживання селян і за що потрібно обов'язково розрахуватися з нового врожаю, — колгоспники колгоспу ім. Шевченка отримали впродовж березня — квітня 1947 року. В середньому це становило по 5,5 кг на кожного працюючого. Цього зерна для прогодування сімей катастрофічно не вистачало. Тож нестача продуктів харчування штовхала селян на крадіжки. 1.03. 1947 року міліція заарештувала за звинуваченням у крадіжці 167 кг посівного зерна сім'ю Легеньких з Новгородки. Обшуком, здійсненим у їхньому помешканні міліцією, вкрадене зерно знайшли. Міліція відправила до КПЗ всю сім'ю Легеньких — батька, сина та дочку. Допити та перебування під вартою тривали для них півтора місяця. Батько всіляко вигороджував своїх дітей, заявляючи, що хліб викрав саме він. Зрештою, малолітніх дітей відпустили, а батька засудили на 6 років позбавлення волі [12].

3 1 квітня 1947 року по колгоспу ім. Шевченка посилили охорону посівного матеріалу. Крім сторожів, посівне зерно стерегли бригадири та члени правління колгоспу. Комірник щовечора звітував про кількість використаного та невикористаного зерна.

10 квітня 1947 року відбулися загальні збори колгоспників колгоспу ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради. З 76 членів колгоспу на збори з'явилося 45 чол., прибув також представник з райкому партії. На зборах колгоспники прослухали текст листа, який мали намір надіслати тов. Сталіну від імені всіх членів свого колгоспу. Крім звеличення особи Сталіна та численних йому подяк за «щасливе колгоспне життя», колгоспники колгоспу ім. Шевченка взяли на себе зобов'язання добитися в 1947 році: «збір з 1 га 250 цнт цукрових буряків, 60 цнт кукурудзи, 20 цнт зернових» та запевнили вождя, що «взяті нами зобов'язання будуть виконані». За текст листа проголосували всі присутні на зборах [13].

Впродовж весняної посівної кампанії колгосп ім. Шевченка отримав як позику від держави також насіння ярих зернових, насіння проса, кукурудзи, соняшнику, люцерни, бо свого посівного зерна майже не мав, залізаючи ще й цим у великі борги перед державою. Посівна кампанія пройшла згуртовано, організовано та в стислі строки — про це голова колгоспу прозвітував до райвиконкому.

Коли зерновий колос почав половіти, на засіданні правління колгоспу, що відбулося 7.08.1947 року, вирішили виділити для охорони полів «об'їзджиків», оскільки колгоспні поля «почали стригти» [14]. Це рішення правління колгоспу стало відповіддю на постанову Ради міністрів УРСР від 9.07.1947 р. № 1104 «Про заходи по охороні посівів хліба в колгоспах і радгоспах УРСР».

Двічі селяни на загальних зборах, що відбулися 23.06. та 14.08. 1947 року, обговорювали «колгоспників, що не виробили встановленого мінімуму трудоднів за I період» та ухвалювали «передати матеріали в народний суд для притягнення до відповідальності: Бахтин Віру, Ворону Катерину, Насінник Л., Тимченко Я., Кушнір О., Колгодгошко О., Ляпченко О., Коваленко Н., Зінченко О., Бойко М., Шапенко О., Міщенко Л., Шапенко О.» [15]. До списку колгоспників, які не виробили мінімуму трудоднів, а отже, повинні бути покараними, вписали також прізвища колгоспниць Насінник Лідії (на утриманні мала дитина), Чорної Олександри (хворіла два місяці), Григорян Марії (малі діти), Гончар О. (на утриманні 4 дітей та погані матеріальні умови). Незважаючи на це, на деякого з них справи передали до суду [16].

Впродовж 1947 року колгоспники колгоспу ім. Шевченка зобов'язувалися сплатити по 20 крб. т. зв. самообкладання, а ті з селян, які мали на присадибних ділянках посіви, повинні сплатити по 80 крб. Три господарства: Кривошеї Серафими, Мозгової Марії, Олександровської Г. — звільнялися від сплати по самообкладанню [17].

27.05.1947 року на загальних зборах фінагент Ворона А. зачитав списки по обов'язковому страхуванню, які збори затвердили. 8 липня 1947 року на зборах колгоспників все той же фінагент Ворона А. П. зачитав списки по сільгосподатку на 1947 рік. Загальні збори колгоспників ухвалили: «Прочитані списки затвердити і рахувати правильними» [18].

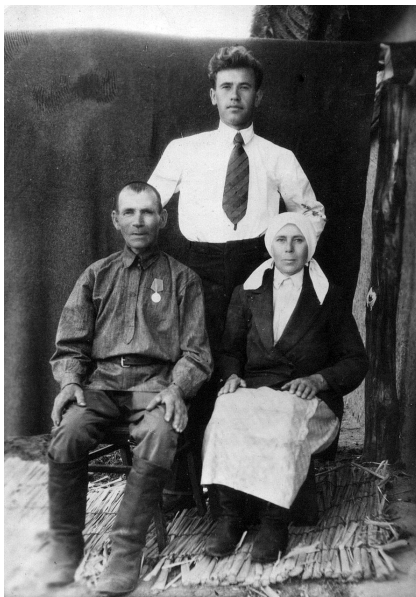
Неодноразово на загальних колгоспних зборах голова колгоспу Цвітко Григорій Онікійович закликав колгоспників закінчити сплату коштів на державну позику «2-го року відбудови та розвитку народного господарства СРСР». 25 листопада 1947 року визначили останнім днем закінчення збору всіх податків з колгоспників та розрахунків за грошову державну позику [19].

За таких умов фактичного здирства з боку держави щодо колгоспників, які майже все вироблене тяжкою працею змушені здавати державі, колгоспники колгоспу ім. Шевченка II-ї Новгородківської сільської ради, як і всіх колгоспів області, залишалися голодними впродовж зими — весни та початку літа 1947 року. Не мали вони достатку в жнива та після них.

Тож тільки голод та злидні примусили колгоспників колгоспу ім. Шевченка викрасти 7 листопада 1947 року з колгоспного курятника 151 курку, а 16 листопада — двох овець з колгоспної вівчарні. На колгоспних зборах у зникненні курей з курятника звинуватили тхора [20].

25. «ТУРБОТА» ДЕРЖАВИ ПРО СЕЛЯН

В зиму 1947 року більшість колгоспників не мали хліба, палива, тепло та якісного одягу, відповідного взуття. Для них не передбачалася жодна картка на отримання хліба та якихось інших продуктів харчування. Страхітлива картина пограбування селян державою посилювалася через урізання виплат по трудоводнях, нарахування на які й так були мінімальними. Крім того, селяни не мали права на картки для отримання промислових товарів.

На фото: колгоспники колгоспу «Прогрес» с. Івангород Олександрівського району Хома Дорофійович, Устина Михайлівна Дроботи та їхній син Олексій, фронтовик — інвалід війни, студент Кіровоградської фельдшерсько-акушерської школи.

Серпень 1946 р.

З архіву Н. О. Вихрист.

В червні 1946 на адресу першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова надійшов анонімний лист з Олександрівського району. В листі викладена скарга на матеріальні нестатки, з якими демобілізований воїн зіткнувся після повернення на Батьківщину: «Хіба можна, щоб я воював, вернувся з війни, а в мене город забрали й нікому

не дають, нехай пустує... А то вони (районне начальство. — Авт.) ходять та забирають все в колгоспах та артілях, можуть і корову в дядька взяти, взагалі все, що їм сподобається. Як далі жити? У селі Кримках пухне на-

род — до чого доводять радянські бандити... народ голодує, мучиться» [1]. Автора листа репресивні органи швидко знайшли — ним виявився Кузьменко Соловей Минович — робітник райспоживспілки, житель містечка Олександрівка. Зміст листа працівники Олександрівського РВ МДБ трактували як «...документ націоналістичного змісту із різко вираженим наклепом на радянську владу, на керівний склад партійно-радянських організацій», тож 31 грудня 1946 року автора заарештували, а наприкінці серпня 1947 року ще й засудили на 10 років позбавлення волі [2].

В області діяли й такі колгоспи (всього 500), в яких на трудодні колгоспникам зовсім не виділили ні хліба, ні грошей. 11 лютого 1947 року до Єлизаветградківського району з перевіркою прибула помічник прокурора Кіровоградської області Зібурина, яка в довідці на ім'я прокурора писала, що в «...11 перевірених колгоспах Єградківського району не давали по т/дням колгоспникам хліб натурою і грошима» [3].

Голодування колгоспників було настільки масовим, що 13 січня 1947 року виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих постановив відкривати в колгоспах області їдальні для харчування «нуждающихся» колгоспників.

23 січня на засіданні виконкому Бобринецької районної ради депутатів трудящих та РК КП(б)У розглянули питання про відкриття таких їдалень в колгоспах Бобринеччини. Для харчування визначили 700 «нуждающихся» колгоспників, для яких планували відкрити їдальні: в Богодарівській сільській раді в колгоспах: ім. Фрунзе, ім. Чапаєва, ім. Крупської, ім. Молотова — для 160 колгоспників з розрахунку 40 чол. у кожній їдальні. Їх планували відкрити також в колгоспі ім. Горького Степанівської сільської ради, ім. Орджонікідзе Олексіївської, ім. Сталіна та ім. Ворошилова Береславської, ім. Петровського, ім. Енгельса, ім. Сталіна Кам'янської сільських рад. Всього передбачалося створити 11 їдалень. Годувати в них планували в першу чергу «дітей, патронованих сиріт, багатодітних сімей, інвалідів війни, сімей загиблих воїнів, престарілих колгоспників, «нуждающихся» колгоспників і їх сімей». Обіди в їдальнях встановлювалися платними. На засіданні виконкому затвердили й норми, що закладалися в кожен обід: м'ясо-риба — 25 грамів, картопля — 50 грамів, овочів — 20 грамів, хліб — 100 грамів [4].

Оскільки виділення продуктів харчування передбачалося за рахунок фондів райспоживспілок, а наповнення фондів як таких не було, то створення їдалень відбулося в більшості колгоспів тільки на папері.

Питання щодо виконання постанови бюро обкому КП(б)У «Про відкриття в колгоспах їдалень для харчування колгоспників і дітей» заслухали на засіданні Підвисоцького РК КП(б)У 17 лютого 1947 року. Доповідав голова РСС т. Топко. Заслухавши Топка, райком КП(б)У відмітив, що «...робота колгоспних їдалень для харчування колгоспників організована незадовільно. З боку працівників споживчої кооперації недостатньо на-

дається допомога та не забезпечується керівництво їдалень. Вартість обідів підвищена. Мають місце часті перебої в забезпеченні їдалень хлібом». «Зобов'язати голів колгоспів покращити роботу колгоспних столових» — таке рішення затвердив Підвисоцький РК КП(б)У [5]. Але які колгоспи тоді мали продукти харчування, тож як голови колгоспів могли покращити роботу їдалень?

Незаперечно, що така ситуація з харчуванням колгоспників взимку 1947 року виникла і в інших районах області, тож в січні та лютому колгоспників в колгоспних їдальнях майже не годували. У своєму рішенні від 20.03.1947 року, напередодні посівної, виконком Бобринецької районної ради (протокол № 13) розробив та затвердив чергові «Заходи у наданні допомоги харчуванням потерпілим від посухи 1946 року». Відповідно до них передбачалося (вже вдруге) «організувати харчування та підготувати приміщення для їдалень в таких населених пунктах: колгосп ім. Горького Степанівської сільської ради, колгосп ім. Молотова Богодарівської сільської ради, колгосп ім. Сталіна Береславської сільської ради, колгосп «Червона Зірка» Н. Олександрівської сільської ради та в районі використати харчопункт РСС» [6].

Створення їдалень в деяких колгоспах саме в березневі дні спричинене перш за все турботою влади про весняну посівну кампанію 1947 року, тож голодних селян планували підгодувати перед їхнім виходом у поле. Створення цих чотирьох їдалень навряд чи покращило справу з постачанням продуктів харчування всіх колгоспників Бобринецького району.

У червні, вперше за увесь період від жнив 1946 року до початку жнив 1947 року, «для їдалень при колгоспах» Бобринецьчини виділили 4500 кг борошна [7]. Оскільки станом на 1.01.1947 року в Бобринецькому районі числилося 5371 господарство колгоспників, тож виділеного борошна не вистачало навіть по 1 кг на кожен селянський двір [8]. Проте й те, що виділили, надійшло тільки для колгоспних їдалень.

В Олександрівському районі 16 січня 1947 року спільною постановою виконкому районної ради та РК КП(б)У зобов'язали голову РСС Грушовенка до 20 січня відкрити їдальні для «потребуючих» в таких населених пунктах району: в с. Триліси — на 150 чол., Соснівці — на 35 чол., Китайгороді — на 50 чол., Іванівці — на 50 чол., Вищих Верещаках — на 50 чол., Любомирці — на 50 чол., Стримівці — на 35 чол. Передбачалося охоплення харчуванням 400 колгоспників [9]. Однак, як і в інших районах, створили ці їдальні тільки на папері — продуктів для них не знайшлося. В лютому 1947 року Олександрівський район отримав фонди на зерно січавиці в кількості 70 кг, яке розподілили так: 20 кг віддали промкомбінату, 15 кг — промкомбінату РСС, 35 кг — райцентровим дитячим яслам і дитсадку [10]. В лютому 1947 року 210 кг макаронів, отриманих на підставі розпорядження облторгвідділу,

в Олександрівці розподілили так: райпартактиву виділили 76 кг, інвалідам війни та праці — 64 кг, для лікарні — 70 кг [11].

*На фото: Л. М. Шнапер — голова планової комісії виконавчого комітету
Олександрівської районної ради депутатів трудящих. 1947 р.
З архіву В. Л. Шнапер.*

На середину лютого 1947 року в 1721 колгоспі області планувалося створити 120 їдалень, дозвіл на які видала влада [12]. Вони аж ніяк не могли охопити харчуванням понад 600 тис. сільських жителів — колгоспників та членів їхніх родин.

У березні 1947 року в Олександрівському районі організували щоденне харчування для дітей-сиріт і патронуваних при школах в таких селах: Стара Осота — харчування для 10 дітей, Китайгороді — для 15 чол., Трилісах — для 20 чол., Любомирці — для 10 чол., Соснівці — для 15 чол., Бірках — для 10 чол. і в Олександрівці — для 20 дітей при «їдальні дитсадку наросвіти». Для них затвердили норми харчування: суп-концентрат — 50 грамів, жири — 6 грамів, картопля — 170 грамів, пульпа овочева — 50 грамів. Гаряче харчування давали для 100 дітей-сиріт. Для них, позбавлених батьківської турботи, це була суттєва підтримка і можливість вижити. Решта сільських дітей, які жили в сім'ях, хронічно голодували.

З впевненістю можна стверджувати: «турбота держави про селян» проявилася тільки під час весняної посівної кампанії 1947 року, коли їдальні в колгоспах запрацювали. Проте після закінчення висіву зернових культур і до жнив селяни знову голодували.

26. ОХОРОНА ЗЕРНА

Ситій людині ніколи не спало б на думку красти зерно з поля, току, колгоспної комори, складів «Заготзерна» та «Держсортфонду» тощо, наражаючись при цьому на величезну небезпеку бути спійманим та засудженим до позбавлення волі. Але якщо людина голодна, то це, всупереч страху, спонукало її йти на крадіжку. Щоб не допустити масовості цього явища, держава запровадила охорону зерна. Особливо пильною вона була впродовж 1946 та 1947 років. Та й не дивно, адже нестача харчів, в першу чергу хліба, спостерігалася в усіх селах та містах області.

Примусивши колгоспи та колгоспників, робітників та службовців Кіровоградщини здавати майже все зерно на виконання прямо-таки фантастичних планів, органи влади вживали всіх заходів для його охорони, як того, що вже належало державі, так і того, що ще зберігалось в колгоспних коморах у невеликих кількостях.

З кінця червня 1946 року всім конторам «Заготзерна» та «Держсортфонду», де повинне зберігатися зерно нового врожаю, як товарне, так і насіннєве, Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) поставила завдання вдаватися до найрішучіших заходів по збереженості хліба, недопущення його розбазарювання, крадіжок і порчі. Заготівельні контори повинні комплектуватися «перевіренними кадрами»; на випадок виявлення крадіжок, винні притягувалися до суворой відповідальності; облік хліба мав бути «суворим». З липня місяця на державних хлібних складах запроваджувалася цілодобова «сторожова охорона» [1].

Третього серпня 1946 року Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У затвердили постанову № 1365 «Про заходи по забезпеченню збереженості хліба, недопущенню його розбазарювання, крадіжок і порчі». В ній нагадали, як приклад «розбазарювання», відпуск із Кіровоградської контори «Заготзерна» «різним споживачам» 19 тонн манної крупи. «Провести рішучу боротьбу з крадіжками і розбазарюванням хліба, притягувати крадіїв і їх пособників до судової відповідальності», «вжити рішучих заходів до охорони хліба» — наказувала постанова РМ УРСР [2].

З 14 серпня 1946 року, згідно постанови № 211 виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У,

проводиться суцільна перевірка стану зберігання та схоронення зерна на заготівельних пунктах та здійснюється перевірка особового складу охорони. Для цієї роботи залучаються міліція, інспекція контролю, агенти мінзагу [3].

20 серпня 1946 року виконком обласної ради спільно з бюро обкому КП(б)У затвердили ще одну постанову «Про заходи забезпечення схоронності хліба, недопущення його розбазарювання, крадіжок та порчі». В постанові вказується на випадки шахрайства в системі «Заготзерна», коли, наприклад, на Фундукліївському заготзерні (Олександрівський район) завскладом Погорелов зменшив кількість зерна, що його привезли колгоспи ім. Комінтерну та ім. Сталіна, на 50 кг, а завскладом Бершацький зменшив вагу зданого жита на 450 кг. Постанова зобов'язувала прокурорських працівників провести розслідування по крадіжках зерна, на що їм відводилося 20 днів [4].

Після перевірки всіх пунктів приймання зерна виявили його лишки в 2664 тонни. Найбільше неврахованого зерна — 1903 тонни — знайшли на Долинському «Заготзерні», 226 тонн — на Куцівському, 28 тонн — на Користівському, 29 тонн — на Знам'янському тощо. Крім того, на деяких пунктах прийому зерна виявили його нестачу в 1716 тонн. Найбільше недорахувалися хліба на Бобринецькому «Заготзерні» — 294 тонни, Фундукліївському — 137 тонн, Павлиському — 128 тонн тощо [5]. Все це свідчило про цинічне розкрадання та приховування зерна посадовими особами, що стало можливим тільки в результаті обважування здавачів хліба — безпосередніх його виробників. Масові розкрадання зерна виявили на Долинському, Шостаківському, Пантаївському, Кіровоградському, Павлиському, Капітанівському складах «Заготзерна».

6 грудня 1946 року виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих затвердив ще одну постанову «Про забезпечення збереження державного хліба». 25 грудня 1946 року на виконкомі Бобринецької районної ради (протокол № 41) заслухали звіт про виконання цієї постанови облвиконкому. «При вивозці зерна з глибинних пунктів має велике розходження у вазі та краді зерна в дорозі. На Степанівському глибинному пункті розкрадено 40 цнт пшениці, велика кража здійснена в Н. Олександрівському глибинному пункті. На 45 вартових є лише 10 гвинтівок» — констатує райвиконком та затверджує розлогу постанову, що зобов'язує всіляко посилити охорону зерна.

21 грудня 1946 року Рада Міністрів УРСР в постанові № 2079 вже вкотре наказує «застосовувати якнайсуворіші заходи для збереження державних хлібних ресурсів» [6].

Чим більше голодувало населення, тим суворішими ставали заходи по охороні зерна. Так, у січні 1947 року всім заготівельним конторам «рекомендовано» звертатися до військкоматів та організації ТСОВІАХІМ для придбання в них «вибракуваної спортивної та нарізної зброї» [7].

На фото: голова колгоспу «Україна», депутат Верховної Ради СРСР Задрашко І. С. і бригадир Ветров В. С. перевіряють якість посівів. Новоукраїнський район. 10.03.1947 р. З фондів ДАКО — № 888.

В січні 1947 року в населених пунктах області запроваджується патрулювання «груп самоохорони» ночами. 13 січня 1947 року такі «групи по самоохороні» створюють в Добронадеждинській сільській раді Червонокам'янського району. Список нічних охоронців зачитав членам виконкому голова сільради Заворо-

тний. Список охоронців виконком Добронадеждинської сільської ради (протокол №2) затвердив. Села, для кращого контролю, розбивалися на десятихатки.

З перших днів лютого 1947 року в колгоспах області та, зокрема, в господарствах Кіровоградського району запроваджується посилена охорона посівного зерна — таку постанову затвердив виконком районної ради (протокол №5 від 15.02. 1947 р.) [8]. Для виявлення крадіжок насіння обласна прокуратура відсилає в райони області своїх працівників. Наприкінці березня — на початку квітня 1947 року вони наполегливо розкривають факти крадіжок з колгоспних комор та під час посівної. Одночасно з прокурорськими працівниками на села виїжджають уповноважені від РВ МВС.

16 березня 1947 року виконком Тарасівської сільської ради Аджамського району постановив: «Головам колгоспів посилити охорону посівматеріалу. Недопускати розбазарювання посівматеріалу, винних у цьому притягти до суворої відповідальності. Виснажених коней поставити на відгодівлю» [9].

У травні 1947 року виконком Кіровоградської районної ради заслухав питання «Про стан охорони та нічного патрулювання в населених пунктах району». З доповіддю по цьому питанню виступив начальник РВ МВС т. Ситніков: «Особливо погано поставлена робота в справі посилення зберігання соцвласності та організації нічного патрулювання

по 10-дворкам в сільських радах: Федорівській, Черняхівській, П. Званівській, Калинівській, — звітував Ситніков. — За 1947 рік в районі зроблено 14 краж, з них краж зерна — 4, кваліфікованих — 5, простих — 5». Райвиконком, заслухавши начальника міліції, вирішив: «У всіх населених пунктах по 10-дворках організувати нічне патрулювання, а партактиву та радактиву проводити нічну перевірку патрулювання» [10].

В переддень жнив, на початку липня 1947 року, до Тарасівської сільської ради прибув уповноважений Аджамського райкому партії т. Горбань. Згодом до нього приєднався уповноважений т. Сухицький. Ознайомившись з підготовкою колгоспів до жнив та проведення збирання хлібів, уповноважені про наслідки перевірки доповіли на засіданні виконкому сільської ради, що відбулося 14.07.1947 року. Горбань та Сухицький помітили, що «...охорона врожаю незадовільна, об'їзників не перевіряють, зерно з токів розкрадають, а члени правління в його охороні не беруть участь». «Зобов'язати правління колгоспів негайно посилити охорону колгоспно-державного хліба, зобов'язати голів колгоспів негайно виключати з колгоспів тих, хто був виявлений у крадіжках хліба, та винних передавати до слідчих органів» — таку різну постанову затвердив виконком Тарасівської сільської ради [11].

Незаперечно, що крадіжки зерна влітку 1947 року набули масового характеру. Тільки впродовж червня 1947 року, як про це поінформував членів Бобринецького районного виконавчого комітету замісник начальника РВ МВС т. Курчинов, в районі пограбували комори колгоспів «Комінтерн», ім. Куйбишева, «13-го з'їзду КП(б)У» та ін. [12].

В розпал жнив, 19.08.1947 року, виконком Тарасівської сільської ради Аджамського району збирається на своє чергове засідання та знову заслуховує питання про охорону посівів та зерна в колгоспах. Виконком сільської ради постановляє: «Зобов'язати правління колгоспів посилити охорону посівів та хліба, щоб ліквідувати можливість крадіг хліба, а виявлених негайно передавати до суду. Посилити цілодобову охорону хліба довіреними колгоспниками». Оскільки великої довіри до голодних сторожів теж не було, то виконком Тарасівської сільської ради вирішує «...організувати щоденну перевірку сторожів та слідкувати за правильним обліком намоложеного і зданого хліба» [13].

Якою б зброєю не озброювали охоронців зерна та яку б пильність вони не демонстрували, скільки б сторожів не ставили до комор і скільки б не призначали сторожів над сторожами, голод примушував людей долати і ці перепони, щоб тільки роздобути їжу. Тож населення теж брало зброю і нею здобувало собі хліб, наражаючись при цьому на смертельну небезпеку.

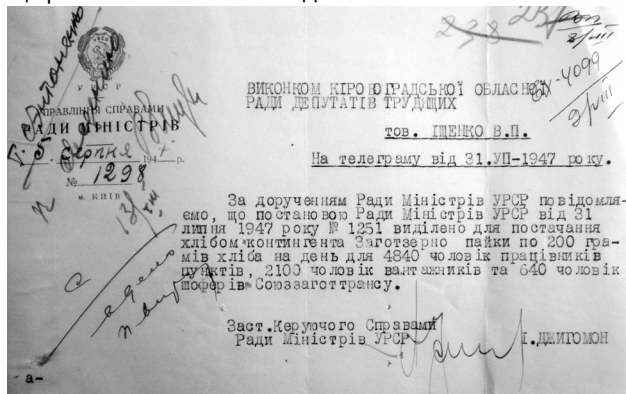
З 7 по 12 квітня 1947 року судова колегія по карних справах Кіровоградського обласного суду заслухала кримінальну справу по звинуваченню 24 осіб у крадіжках хліба, здійснених ними в кінці 1946 та на початку 1947 року. Група чоловіків, застосовуючи зброю, здійсню-

вали «дерзкие вооруженные налеты» на склади «Заготзерна», глибинні пункти та колгоспні коморі. Всього ними здійснено 10 крадіжок та викрадено 16 тонн зерна. За це 7 осіб засудили до вищої міри покарання — розстрілу, 11 чол. — до 10 років позбавлення волі, решту — на менші терміни ув'язнення [14].

З осені 1946 року, з метою контролю, розпочали переважувати зерно в коморі колгоспу ім. Петровського с. Нова Осота Олександрівського району щомісяця. А взимку 1947 року правління колгоспу наказало комірнику Ковтуну переважування робити щотижня — так, вважали, швидко вдасться виявити крадіжки зерна, якщо такі будуть. «Ледь не щотижня моя мати Крамарчук Агафія Михайлівна, після переважування посів-матеріалу в коморі, приносила додому пригріщ зерна, заховавши його на собі — так його крали всі колгоспниці. Нестачу в 1-2 кг, яка обов'язково виникала, комірник з членами правління списували на гризунів, що, нібито, розплодилися тієї зими в колгоспі. Батько потай молов ту жменю зерна на борошно, а мати варила з нього пісні галушки, розміром з вишню, смак і запах яких мені пам'ятаються й досі. Мудрим був той комірник, адже давав можливість не одній матері принести додому, хай і небагато, але, все-таки, справжнього хліба. А що, якби матір затримали та вилучили оте зерно? Що б тоді робили ми — її четверо малолітніх дітей?» — згадував Крамарчук В. І., 1942 р. н., житель с. Нова Осота Олександрівського району.

27. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗА КРАДІЖКИ ЗЕРНА: СУДОВА СПРАВА № 2-84. 1947 рік

Крадіжки зерна голодними людьми владою трактувалися як найтяжчі злочини. Так було до війни та довгий час після неї. Навіть ті, хто отримував по картках хліб, зокрема робітники, неабияк голодували, тож і вони вдавалися до покраж, надзвичайно ризикуючи при цьому власним життям і здоров'ям, адже розплата за це чекала неймовірно жорстока — робітників і селян суди засуджували до тривалого ув'язнення у віддалених місцях СРСР, а декого — і до розстрілу. Що штовхало населення області на таку небезпеку? Без сумніву, голод. Саме він впевнено поселився в їхніх домівках, тож примушував долати страх та вдаватися до порятунку себе та дітей від голодної смерті шляхом крадіжок. Уникнути за це розплати багатьом не вдалося.

На фото: дозвіл РМ УРСР виконкому обласної ради про виділення в серпні 1947 року для працівників «Заготзерна», вантажників та шоферів по 200 грамів хліба на день. 5.08.1947 р.

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 237.

Типовою є судова справа по звинуваченню Нужненка Пантелія Васильовича, Олещенка Антона Дмитровича, Кас'яненка Івана Потаповича

в крадіжці колгоспного зерна. Її розпочали 11 липня 1947 року — саме цього числа уповноважений Знам'янського РВВС молодший лейтенант Янишевський трьох чоловіків заарештував та порушив проти них кримінальну справу [1].

Суть справи пояснює акт, складений 11 липня 1947 року головою колгоспу ім. Лебедя с. Орлова Балка Знам'янського району Кладницьким І. К., завгоспом Годовим Ф. Г., польовим охоронцем Михайловим І. та колгоспниками Немержицьким К., Кардашем Є., Ярмоленком Т. про те, що в ніч з 10 на 11 липня 1947 року, о другій годині ночі, вони затримали своїх односельців — робітників вагонного депо ст. Знам'янка Нужненка Пантелія Васильовича, Олещенка Антона Дмитровича, Кас'яненка Івана Потаповича з мішками, наповненими зрізаними колосками з накошених і складених колгоспних кіп. Акт підписали й затримані, не заперечуючи факту зрізання колосків та не розуміючи, напевне, до кінця, що їх чекає в майбутньому.

Вранці, 11 липня, уповноважений Знам'янського РВ МВС Янишевський в присутності понятих переважив зрізані колоски. Виявилось, що в мішку Нужненка знаходилося 11 кг колосків, в Олещенка — 12 кг, у Кас'яненка — 11 кг. Згідно накладної, зрізані колоски в кількості 34 кг повернули колгоспу, але не як добровільна здача затриманими, а як речові докази їхнього злочину. На колгоспному дворі чоловіків відразу заарештували, а на їхнє майно наклали арешт.

Відіславши заарештованих до камери попереднього ув'язнення при Знам'янському РВ МВС, молодший лейтенант Янишевський відправився описувати їхнє майно, взявши для цього свідків. Там роботи для нього виявилось небагато. В протоколі опису майна робітника Нужненка П. В. записано: «Нет чего описывать, один старый стол и поломанная кровать». Щодо опису майна Олещенка в протокол вписали так: «Сундук черный 1 шт. и больше нет чего описывать». В Кас'яненка з «цінних» речей виявилось: «Шкаф для посуды 1 шт., полка для посуды 1 шт.». У двох протоколах з трьох, що складені по опису майна заарештованих, поняті не розписувалися, як зазвичай, а навпроти свого прізвища ставили хрестики.

Жахлива бідність сімей заарештованих не розчулила молодшого лейтенанта, не спонукала відпустити чоловіків додому, тож в приміщенні Знам'янського РВ МВС він провів початкові допити підслідних. Першим на допит привели Нужненка Пантелія, 1910 р. н., слюсара вагонного депо ст. Знам'янка, одруженого, батька малолітніх дітей, яким виповнилося 3 та 5 років. На питання слідчого, що штовхнуло на здійснення цього злочину, заарештований відповів: «Я пішов на цей злочин через тяжкий матеріальний стан сім'ї». Допитуваний Олещенко Антон на момент арешту мав 35 років, сім'ю з 7 душ і теж працював слюсарем вагонного депо. На запитання, що штовхнуло на крадіжку колосків, відповів: «Крім мене і дружини, я маю ще п'ятеро дітей, а матеріальні умови вкрай тяжкі, оскільки хліб я отримую тільки на себе, тому, щоб хоч частково виправити ситуацію, я пішов на крадіжку».

Найстаршим з допитуваних був Кас'яненко Іван, 1903 р. н., який мав сім'ю з чотирьох душ та теж проживав у край тяжких матеріальних умовах, що й примусило його здійснити крадіжку колосків. Після допиту заарештованих, які в зізнаннях виявилися абсолютно щирими та правдивими, їх відправили до тюрми № 1 м. Кіровограда. 22 липня 1947 року, через десять днів після арешту, над робітниками Знам'янського вагонного депо вчинили суд. Всі троє вини своєї не заперечували, але заявили: «Крали колоски тому, що не було чого їсти». Нужненко Пантелей, батько малолітніх дітей, звертаючись до судді, сказав: «...як нам було прожити, щоб не попухнути з голоду?» Жахлива матеріальна бідність робітників, злиденні умови існування їхніх чималих сімей, постійне голодування дітей не стали пом'якшувальною обставиною — 31 липня 1947 року всіх їх засудили до 5 років позбавлення волі з утриманням у виправно-трудовах таборах.

Кричущі злидні, голодне існування в сім'ях міцно вгніздилися навіть тоді, коли батьки працювали. Що чекало ці робітничі родини, особливо дітей, коли годувальники опинилися в тюрмах? Як в цей час виживали родини колгоспників, позбавлених будь-яких хлібних карток?

Судова справа на працівників Бобринецького пункту «Заготзерно» в Устинівському районі. 1946 рік

Перевірка зерна, що зберігалось на складах Бобринецького пункту «Заготзерно» в Устинівському районі, здійснена в липні 1946 року, виявила його нестачу, яку оцінили за ринковими цінами на суму понад 109 тис. крб. В крадіжці зерна звинувачувалися конторські працівники «Заготзерна» та їздовий. 13 липня 1946 року міліція здійснила арешти підозрюваних та розпочала слідство по Закону від 7.08.1932 року — з приводу крадіжок зерна, що його нібито здійснили Бель Єлизавета Савеліївна, Гніда Ганна Семенівна, Малиновська Раїса Василівна, Лисенко Ганна Марківна, Лемешко Олександра Максимівна, Царенко Євгенія Савеліївна та Царенко Федір Савелійович [2].

На час арешту Лемешко Олександрі виповнилося 18 років, Лисенко Ганні — 19, Царенко Євгенії — 22, Бель Єлизаветі — 25 років. Найстаршим серед них був Царенко Федір — він мав 30 років. Переважна більшість заарештованих не мали сімей, жили з батьками. Тільки в однієї з жінок на вихованні знаходилися троє малолітніх дітей.

До свого арешту всі працювали на різних посадах у глибинному пункті «Заготзерна» — хто нормувальником, хто бухгалтером, а Царенко Федір — візником.

Обшуки, проведені по місцю проживання кожного заарештованого, захованого зерна не виявили. Міліція не знайшла в них і будь-яких матеріальних цінностей. Тож розпочалися тривалі й безкінечні допити. в результаті чого таксировщицю Бель Є. С., як таку, що займала найвищу посаду серед заарештованих, звинуватили в організації масових крадіжок зерна шляхом підробки документів та залученні до цього ін-

ших працівників. На допитах всі зізналися, що зерно дійсно брали, адже потрібно їм якось жити, проте зовсім не в тих величезних обсягах та кількостях, що їм приписувало слідство.

На фото: повідомлення про розкрадання хліба на Кіровоградському пункті «Заготзерно». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 6.08.1946 р.

Доказом про злочинну діяльність, зокрема Бель Є.С., записали свідчення односельців про те (прізвища свідків не вписані до книги з етичних міркувань. — Авт.), що її мати продавала на базарі соняшникову олію по 110 крб. за 1 л та що мати тримала дома підсвинка вагою трохи більше 70 кг — тож слідством він був вилучений, як і особисті речі Бель: до нажитих нею «великих багатств» вписали плаття, спідницю, пальто тощо.

Недостачу зерна розподілили не між всіма працівниками Бобринецького пункту «Заготзерна» в Устинівському районі, а тільки між заарештованими, тож, зокрема, на «організатора злочинної групи» Бель Є. «припало» 190 кг зниклої пшениці, 230 кг ячменю, 100 кг кукурудзи, 897 кг соняшнику.

Суд тривав з 4 по 6 грудня 1946 року. Кримінальна колегія Кіровоградського обласного суду ухвалила суворий вирок: Лисенко Г., Гніда Г., Лемешко О., Малиновська Р., Царенко Є., Царенко Ф. засуджувалися до 10 років позбавлення волі, а двадцятип'ятирічна Бель Єлизавета Савівна — до вищої міри покарання — розстрілу.

Всі як один оскаржили ухвалу Кіровоградського обласного суду, направивши касаційні скарги на адресу Верховного суду УРСР. 3 січня 1947 року судовою колегією в кримінальних справах Верховного суду УРСР ухвалила — вирок обласного суду залишити в силі: Бель вибрати міру покарання — розстріл, іншим — 10 років позбавлення волі.

Боротьбу за своє життя Бель не припинила, тож звернулася до Верховного суду СРСР з оскарженням вироку Верховного суду УРСР. 27 лютого 1947 року на засіданні Верховного суду СРСР щодо Бель Є.С. ухвалили: «покарання назначити в 15 років каторжних робіт», про що телеграмою повідомили заявницю, яка чекала цієї звістки в тюрмі м. Кіровограда.

27 серпня 1947 року звільнився з-під варті Царенко Федір Савелійович, який перебував на цей час у пересильній тюрмі № 24 м. Дніпропетровська та направлений до місця постійного проживання в с. Устинівка.

Нині, переглянувши майже 400 сторінок цієї судової справи, приходиш до висновку, що не були злочинцями жінки та дівчата з Устинівки, бо, фактично, на дрібну крадіжку зерна робітниць «Заготзерна» штовхнули перш за все напівголодне існування, а також тяжкі матеріальні умови, бідкування їхніх батьків та малолітніх дітей, злидні, адже, окрім як плаття, спідниці, вилучати в арештованих було нічого. Переважна більшість з них не зазнали щастя материнства, а дитинство і юність провели в умовах страхітливих випробовувань, спричинених діями більшовицької влади в передвоєнні роки та окупантами у війну. На крадіжку дівчат та жінок спровокувала сама держава.

Крадіжки зерна колгоспниками. 1944-1947 роки

Нині незаперечним є той факт, що востаннє селяни, перед тяжкими роками повоєнного голоду, наїлися в умовах нацистської окупації. Відразу після визволення краю від гітлерівських загарбників колгоспники опинилися в стані жебрацького напівголодного, а то й зовсім голодного існування. Причин тут кілька, та найголовніша з них — неймовірна експлуатація селян більшовицькою державою, аналогів чому на всьому післявоєнному європейському просторі не спостерігалось.

Віддавши на вівтар Перемоги десятки тисяч своїх синів та дочок, батьків та чоловіків, згорьовані одинокі матері чи жінки-вдовиці з Кіровоградщини, на руках яких залишилися малолітні діти — безбаченки та, часто, престарілі батьки, як свої, так і вбитого чоловіка, демобілізовані воїни, багато з яких прийшли з війни інвалідами, а також сільські підлітки, зіткнулися з проблемою: де взяти хоч якісь продукти харчування, щоб не попухнути чи не померти з голоду, адже майже все, що вони виробили в колгоспі та в своєму господарстві, держава забирала.

Вихід у цій безвиході багато з них вбачали в крадіжках перш за все будь-якого зерна, з якого можна приготувати хоч якусь примітивну їжу. Зерно можна було вкрати під час жнив, з колгоспної комори, під час транспортування (з поля, до «Заготзерна», на поле під час сівби), тож крали його як чоловіки, так і жінки, добре усвідомлюючи всі наслідки виявлення таких крадіжок. Голод пересиливав страх покарання. Розправа, як правило, сувора, наставляла надміру швидко, і з позицій сьогодення цього дня розцінюється як абсолютно неадекватна.

Тяжка розплата чекала на багатьох колгоспників Кіровоградщини за крадіжки не тільки ними ж виробленого зерна, а також соломки, цукрових буряків, картоплі, кукурудзи тощо — їх віддавали до суду та судили за Законом від 7.08.1932 р., по ст. 170 КК (крадіжки соціалістичної власності) та по Закону від 4.06.1947 р. «Про кримінальну відповідальність за викрадення державного і громадського майна».

Красти зерно колгоспники розпочали вже в жнива 1944 року. Відразу влада відновила дію закону про охорону соціалістичної власності від 7 серпня 1932 р., названого в народі «законом про 5 колосків». Ним передбачалося 5-10 років позбавлення волі з перебуванням в таборах

віддалених районів СРСР за крадіжку кількох кілограмів зерна, а за крадіжку 1-2 центнерів — кара підвищувалась до 10-20 років ув'язнення. Щедримі були суди і щодо вищої міри покарання.

Кіровоградський обласний суд у II півріччі 1944 року розглянув кілька справ по Закону від 7.08.1932 року та засудив за крадіжки зерна: до розстрілу — 2 осіб, до 10 років ув'язнення — 4 чол., до 8 років — 1 особу, до 5 років — 4 чол. тощо [3]. У період з 1.06. по 1.10.1944 року судова колегія по карних справах Кіровоградського обласного суду розглянула 82 касаційні скарги по ст. 170 КК — крадіжки суспільного майна. З 82 справ залишили в силі вироків по 49 справах, повернули на подальший розгляд — 20 справ, припинили — 7 і змінили покарання по 6 справах. Всього засудили до позбавлення волі на різні терміни від 1 до 10 років 80 чоловік [4].

Так, народний суд Олександрівського району засудив восени 1944 року колгоспника Держака Н.Я. до 3 років позбавлення волі нібито за крадіжку цукрових буряків з колгоспного поля. У скарзі на ім'я голови обласного суду колгоспник стверджував, що дійсно привіз для себе з поля відламані хвости з буряків, що залишилися в полі як відходи, але не буряки.

*На фото: демонстрація в Кіровограді з нагоди свята 1 Травня. 1948 р.
З архіву Ю. В. Тютюшкіна.*

«М'яким» визнала обласна прокуратура покарання в 2 місяці примусових робіт для колгоспниці з Олександрівського району Здихальської Олени Степанівни, яка восени 1944 року принесла з колгоспу додому кілька снопів жита [5]. Нарсуд Новгородківського району засудив до 6 років позбавлення волі Лютю О.Х. за те, що жінка, працюючи сторожем на колгоспному току, нібито викрала 12 кг пшениці, яку знайшли в її помешканні під час обшуку восени 1944 року. Суд проігнорував твердження колгоспниці про те, що це зерно вона отримала за роботу ще в громадському дворі, за німців [6].

Отже, вже відразу після визволення території області від німецьких загарбників населення вдавалося до крадіжок зерна та інших продуктів харчування, чого практично не робило в роки окупації. Напевне, що не тільки страх покарання від окупантів утримував їх від цих вчинків.

Впродовж 1945 року за розкрадання хліба до кримінальної відповідальності притягнули 713 жителів області, які загалом викрали 1459 цнт зерна [7]. Крадіжок суспільного майна в 1945 році зафіксували 1012 випадків, по яких теж порушили кримінальні справи [8]. В 1945 році народний суд Хмельницького району засудив Муравенка С. К. до 2 років позбавлення волі за крадіжку 5 цнт соломи в колгоспі. Цього року Піщанобридський народний суд засудив Рябошапку М. В. до 3 років позбавлення волі за крадіжку з елеватора 5 кг пшениці, з якою її затримали при виході з роботи. В 1945 році до 2,5 років позбавлення волі засуджений Новомиргородським народним судом Скотарь П. А. за крадіжку з колгоспного поля 8 кг ячменю. При перевіюванні переважуванні виявилось, що ячмінь є «брудним», тож чистого зерна виявилось фактично 4 кг, проте на термін покарання це аж ніяк не вплинуло [9].

В I кварталі 1946 року правоохоронні органи розпочали 436 справи по фактах крадіжок хліба [10]. У 9 справах позбавлення волі на 10 років отримали 9 чол. [11]. На нараді суддів, райпрокурорів, начальників районних відділів міліції, що відбулася 13-14 лютого 1946 року в Кіровограді, голова обласного суду повідомив такі дані: по Закону від 7.08.1932 р. за період з першого січня і до початку лютого 1946 року тільки в Маловисківському районі засуджено 11 чол. терміном на 10 років позбавлення волі за крадіжку зерна з Плетеноташлицького «Заготзерна». В Новопраському районі за крадіжку зерна з колгоспного току — 11 цнт 2 кг проса — до 10 років ув'язнення засудили трьох колгоспників [12].

12 вересня 1946 року Новомиргородський народний суд засудив до 2 років позбавлення волі Багна В. Р. за те, що під час обшуку його помешкання в печі знайшли 100 кг пшениці. Восени 1946 року Маловисківський народний суд засудив колгоспного сторожа Іванцова К. С. до 4 років позбавлення волі з відбуванням покарання в далеких місцях СРСР за те, що під час чергування він викрав 22 кг пшениці, з чим його і затримали [13].

За I кв. 1947 року в народні суди Кіровоградської області надійшло 213 кримінальних справ про крадіжки хліба. За цей період засудили 365 чол., з яких 32 жителям області винесли покарання про позбавлення волі понад 5 років, 53 чол. засудили до 3 років, 122 — до 1 року, 39 громадян — до виправних робіт тощо [14]. За період з липня по вересень 1947 року (період жнив) слідчим апаратом області закінчено 1375 справ, пов'язаних з крадіжками громадського майна: в липні — 590 справ, у серпні — 419, у вересні — 366. З них 1069 справ стосувалися винятково крадіжок зерна в колгоспах, радгоспах, системі «Заготзерно» — за період збирання і заготівлі хліба. В липні 1947 року засудили 799 осіб, в серпні — 696, у вересні — 515 чол. Ними, за підрахунками правоохоронних органів,

викрадено 100 тонн 112кг зерна [15]. В ІІІ кварталі 1947 року за крадіжки державного і громадського майна притягли до відповідальності 1507 чол., з них засудили — 1433 особи: 12 чол. отримали покарання у вигляді позбавлення волі до 20 років; 8 чол. — понад 15 років; 15 років ув'язнення отримали 27 чол.; 10 років — 97 чол.; до 8 років — 231 чол. тощо [16].

На три роки позбавлення волі засудили колгоспника колгоспу ім. Будьонного Топилівської сільської ради Знам'янського району Балашова В. А. за крадіжку весною 1947 року 76кг ячменю. Колгоспники Гордієнко, Цигульський, Калатинський, Лупашко, Мамалат, Лупашко Д., Потапов Микола, Садієр, Потапов Ничипір, всього 9 чол., викрали з кагатів колгоспу ім. Орджонікідзе Макаринської сільської ради 47 цнт картоплі. Розплата виявилася жорстокою: 4 колгоспників засудили до 10 років позбавлення волі, трьох — до 5 років, двох — від трьох років до шести місяців.

Головенко В. Т., охороняючи комору колгоспу «Змичка» Доніокам'янської сільської ради Знам'янського району, не зумів запобігти крадіжку пшениці, проса, квасолі (разом до 3 цнт), тож його засудили на три роки позбавлення волі. 7 років ув'язнення отримав колгоспник колгоспу ім. Ворошилова Суботцівської сільської ради Сиротенко І. за крадіжку 93кг вівса [17]. До 5 та 7 років засудили колгоспників колгоспу «Комунар» Григорівської сільської ради Козлова А. І., Козлова С. А., Назаренко Євдокію — за крадіжку 80кг пшениці з колгоспної комори. Всього по Знам'янському району за період з 1 січня по 15 квітня 1947 року з колгоспів викрали 16 цнт 85кг зерна, а також картоплю та буряки, за що засудили 14 колгоспників, 4 чол. «неорганізованого населення», 3 охоронців зерна, 2 комірників та кількох робітників [18]. У Тишківському районі колгоспник Поветанович з колгоспу ім. Леніна весною 1947 року викрав 14кг картоплі, за що отримав покарання — 1 рік виправно-трудових робіт по місцю проживання [19]. На 5 років позбавлення волі засудили колгоспницю колгоспу ім. «КІМ» с. Оситняжка Кіровоградського району Вовченко І. І. за крадіжку 10кг ячменю [20].

Народний суд Олександрівського району засудив 18.01.1947 року Дзюбу М. Ю. та Дзюбу Є. К. на 1 та на 1,5 років позбавлення волі за звинуваченням у крадіжках цукрових буряків. Засуджені пояснювали суду, що конфісковані в них буряки відповідно 180кг та 90кг вони збирали на дорозі після того, як машини проїхали та розгубили вантаж, що його везли на цукровий завод [21]. У березні 1947 року міліція затримала 23-річну колгоспницю колгоспу «Прогрес» с. Івангород Олександрівського району Кірман Ганну з 15кг цукрових буряків. Проти неї, матері 2-місячної дитини, порушили кримінальну справу. Суд, що відбувся 14 березня 1947 року, засудив колгоспницю на 1 рік виправних робіт по місцю проживання та утримання із зарплати 25% зароблених коштів. За крадіжку 70кг цукрових буряків засудили 18 січня 1947 року на 7 років позбавлення волі 70-річного Зименка Йосипа з колгоспу «Шлях колективіста» Олександрівського району. 24 лютого 1947 року Олександрівський народний суд

засудив на 1 рік позбавлення волі колгоспника колгоспу «Червона нива» Хлівного Трохима за крадіжку ним 11 кг ячної соломи [22].

За період жнив (з кінця червня по вересень) 1947 року по Новогеоргіївському району притягли до кримінальної відповідальності за крадіжки хліба 28 чол., по Онуфріївському району — 16 чол., по Новоархангельському — 9 чол. Такі дані надійшли у звіті обласної прокуратури на адресу Генеральної прокуратури СРСР та прокуратури республіки [23].

Тільки за період жнив та під час хлібоздачі в 1947 році в Добровеличківському районі притягли до кримінальної відповідальності 40 колгоспників, у яких вилучили 1300 кг краденого зерна. За крадіжки зерна з глибинних пунктів «Заготзерна» затримали 6 осіб, у яких вилучили 95 кг вкраденого зерна. Всі вони отримали покарання на різні терміни позбавлення волі — звітував до обласної прокуратури Добровеличківський районний прокурор 6.10.1947 року [24]. Голодне населення продовжувало викрадати продукти харчування до кінця 1947 року. 1 грудня 1947 року в колгоспі ім. Хрущова Новоукраїнського району з комори колгоспу викрали 15 кг олії, в млині колгоспу ім. Ворошилова поцупили 20 кг борошна — про це телеграмою 31.12.1947 року доповів в область прокурор Новоукраїнського району Федоров [25].

Восени 1947 року колгоспник колгоспу «Комунар» Єлизаветградківського району Геращенко Федот Максимович привіз до двору 300 кг соломи, яка в полі лежала під дощами два місяці. Солому міліція конфіскувала та описала майно колгоспника, крім того ще й порушила кримінальну справу по факту крадіжки колгоспного майна. 16 вересня 1947 року колгоспницю колгоспу «Комінтерн» Овчарову Олександру Пилипівну затримали з 101 качаном кукурудзи, які жінка несла додому з колгоспного поля. Кукурудзу, якої після переважування виявилося 18 кг (з качанами), здали в комору, а саму колгоспницю Єлизаветградківський народний суд засудив до 8 років позбавлення волі. За крадіжку 5 жовтня 1947 року 8 кг кукурудзи з колгоспу ім. Сталіна описали майно в колгоспника Головченка Є. П., а його самого заарештували — звітував до області Єлизаветградківський райпрокурор Касьянов [26].

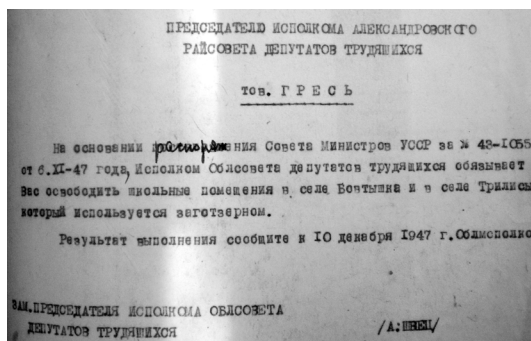
Незаперечно, що в усіх цих крадіжках вина влади є визначальною та неспростовною.

Крадіжки посівного матеріалу. 1947 рік

Весною 1947 року, коли в господарствах області розпочалася посівна кампанія, голодні люди, в першу чергу колгоспники, наважувалися на крадіжки посівного зерна з метою роздобути їжу. Розпочалася нова хвиля крадіжок. Правоохоронні органи посилили свою пильність по виявленню покраж насіння, тож в народні суди надходили сотні справ на колгоспників, звинувачених у крадіжках весною 1947 року протруєного, як правило, від шкідників посівматеріалу.

З 28 березня по 6 квітня 1947 році обласна прокуратура в особі працівника Зибуриної здійснила перевірку Червонокам'янського району з

приводу його підготовки до весняної сівби. В колгоспі «23 партизани» вона виявила нестачу посівного зерна в кількості 158 кг. У крадіжці звинувачувалися відповідальний за доставку зерна з глибинного пункту Щербина та візник Бублик. Справу на них передали до суду. Тільки в період з 28 березня по 5.04.1947 року в цьому районі виявили 7 крадіжок посівного зерна з колгоспних комор. Зокрема, 28 березня з комори колгоспу «Боротьба» невідомі викрали 189 кг зерна, в колгоспі «17-го партз'їзду» — 15 кг. Це вже не перша крадіжка з колгоспної комори колгоспу «17-го партз'їзду» — 18.02.1947 року з неї викрали 60 кг вівса та 70 кг соняшнику. В колгоспі «Червоний степ» села Морозівка в ніч з 1 на 2 квітня розікрали з колгоспу 2 цнт ярої пшениці. Колгоспників від крадіжки не зупинило навіть те, що в ту ніч в колгоспі «чергували» уповноважений райкому партії т. Брехун та начальник РВ МВС Плиндик, а колгоспна комора знаходилася поряд з квартирою, де ночував начальник міліції [27].

На фото: розпорядження про звільнення шкільних приміщень в с. Бовтишчі та в с. Трилісі Олександрівського району, перетворених на склади «Заготзерна». 1947 р. 3 фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 269.

Охорона та наглядачі, з метою попередження крадіжок посівного матеріалу, відряджались фактично до кожної комори, сівалки, наглядали ледь не за кожним сівачем та візником. Але голод перемагав — в колгоспі «Червоний степ» с. Морозівка Червонокам'янського району 30 березня 1947 року під час посівних робіт викрали 4 кг ячменю. А вже 9 квітня трьох сіячів, що того дня працювали в полі, засудили. В колгоспі ім. Будьонного, при перевезенні зерна до поля, вчинено крадіжку 4 кг посівматеріалу. На полі, біля сівалки, їздову заарештували та розпочали проти неї кримінальну справу. Слідство по жінці тривало чотири дні, після чого справу направили до народного суду.

Що, як не голод, штовхнуло Ємченка Федора, колгоспника с. Вовнянка, зламати замок у колгоспній коморі та взяти звідти лантух ярої пшениці? Нагодувати сім'ю не встиг, бо його відразу затримала міліція [28].

8 квітня 1947 року обласна прокуратура здійснила перевірку виконання наказу Прокурора СРСР № 58 «Про боротьбу з крадіжками посівного насіння» в Маловисківському районі. Об'єктом крадіжок в цьому районі, як, проте, і в інших, було зерно, що зберігалось в колгоспних

коморах. Так, в ніч на 11 березня невідомі пограбували комору колгоспу ім. Горького, з якої винесли 2 цнт ярого ячменю, в ніч на 13 березня з комори колгоспу ім. Шевченка викрали посівне насіння та зерновідходи. Крім того, колгоспників Волобая П. С. та Гудзенка спіймали з лантухом зерна вагою 50 кг, за що обох віддали до суду [29]. 7 квітня 1947 року в приміщенні Маловисківського народного суду розглядалася справа Левченка О. П. — сторожа посівматеріалу в колгоспі ім. 12-річчя Жовтня Паліївської сільської ради. Як з'ясувало слідство, 29 березня сторож через вікно заліз до комори, де набрав собі зерна. Вранці в хаті Левченка знайшли 7 кг проса, а в коморі, після переважування всього посівного зерна, виявили недостачу 108 кг проса та 28 кг гречки. Цю нестачу слідство трактувало як крадіжку, здійснену власноруч сторожем, за що народний суд засудив колгоспника Левченка на 7 років позбавлення волі [30].

В Новомиргородському районі вантажники Грищенко, Лалаган, Фізон, Мінар'єв, перевозячи посівматеріал з «Заготзерна» до колгоспу, зіштовхнули з автомобіля три мішки зерна на дорогу, де на нього вже чекали їхні діти й дружини, які, поділившись краденим, перенесли зерно по домівках. Крадіжку скоро виявили, тож невідомо, чи встигли нагодувати батьки своїх дітей, адже відразу їх заарештували та віддали до суду. Первозячи зерно до поля, де йшла сівба, їздовий Балакан з лантухів викрав 30 кг вівса, подосипавши туди пісок. 28,5 кг піску, виявленого в лантухах з зерном, стало незаперечним доказом крадіжки, вчиненої колгоспником [31].

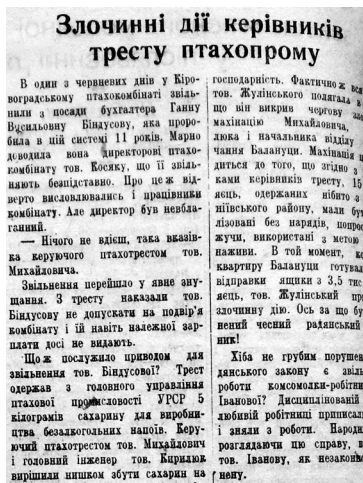
В період посівної кампанії з комори колгоспу в Новгородківському районі викрали 735 кг зерна, а повернули — 260 кг. По цій справі засудили 3 особи відповідно на 6, 4 та 3 роки позбавлення волі кожного [32].

Дві торбини з посівним зерном вагою по 17,5 кг в кожній знайшли правоохоронці в лісі неподалік поля колгоспу «1 серпня» Новопраського району, де йшов сів. Сівачі на допитах в міліції не зізналися в крадіжці, тож уникли покарання [33].

Таким чином, крадіжки зерна в колгоспах, в системі «Заготзерна», на полі під час посівної кампанії стали масовими. Так відповіло населення на політику тогочасної держави на відбирання в колгоспах майже всього виробленого та зібраного, від чого колгоспникам хронічно не вистачало на прогодування своїх родин. Крім того, карткова система розподілу продуктів харчування не забезпечувала навіть для пільгової верстви суспільства, т. зв. «контингенту», мізерних потреб в їжі, тож крали при нагоді всі — колгоспники, робітники, вихователі дитячих садків та ясел, вихователі дитячих будинків та директори шкіл, продавці та завідувачі продовольчими магазинами та базами тощо. Інформації про ці крадіжки регулярно надходили з прокуратури Кіровоградської області на дві адреси: до Генеральної прокуратури в м. Москву та Прокурору УРСР. Однак в судових справах по крадіжках домінували колгоспники, як найбільш зневажена та обкрадена частина тогочасного суспільства.

28. ПРИВЛАСНЕННЯ КОЛГОСПНОГО МАЙНА

До кримінальної відповідальності робітники та колгоспники притягувалися за крадіжку кількох кілограмів зерна, картоплі, буряків, соломи тощо. В той же час представники т. зв. «раднактиву» та, взагалі, будь-яке начальство, в першу чергу районного рівня, безкарно привласнювали десятки і сотні кілограмів зерна, овочів, м'яса, жирів, беручи все це з колгоспної комори фактично задарма тільки тому, що належали до тогочасної панівної верстви суспільства. Кримінальна відповідальність за привласнення ними громадського майна, як правило, не наставала, хоча своєю постановою № 253 від 3.10.1946 року Кіровоградський облвиконком та обком КП(б)У заборонили «під страхом кримінальної відповідальності районним і іншим організаціям і працівникам вимагати з колгоспів хліб, продукти і гроші...» [1].

На фото: стаття про посадові злочини керівництва Кіровоградського птахокомбінату. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 6.08.1946 р.

Ця постанова, як і страхання кримінальною відповідальністю, «раднактивом» всуціль ігнорувалися та майже повсюди ними зневажалися тогочасні закони — до цього їх штовхали матеріальні нестатки. Зокрема, восени 1946 року уповноважений Знам'янського РК КП(б)У Білан, пробувши в колгоспі «Трудова Зірка» лише два дні, взяв з колгоспної комори 32 кг пшеничного борошна і повернувся додому. Відповідальний працівник Сошенко взяв з цієї ж комори 50 кг борошна [2]. Картоплю, яблука, борошно, свинину брав у колгоспах Тишківського району нар-суддя Бут. В Піщанобридському районі з комори колгоспу ім. Молотова

Молотовської сільської ради роздали «різним особам» 1500 кг картоплі, 212 кг зерна, 230 кг борошна, 14 кг м'яса та чимало олії. Серед тих, хто задарма отримав ці продукти харчування, — заврайземвідділом Андреев, директор Піщанобридської МТС Перетятко, нарсуддя Панченко тощо [3].

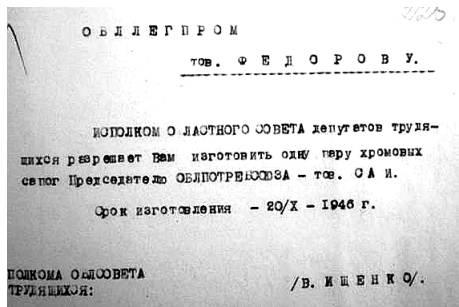

*На фото: демонстрація трудящих м. Кіровограда з нагоди 1 Травня.
1948 р. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.*

Розбирання продуктів харчування з колгоспних комор набуло масового характеру. 11-15 лютого 1947 року працівник обласної прокуратури Корольов здійснив перевірку виконання постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19.09.1946 р. «Про порушення Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах» у Знам'янському районі. Доскіпливий правоохоронець виявив, що працівники Знам'янського районного виконавчого комітету взяли з колгоспів 1250 кг зерна; працівники районного комітету партії — 900 кг зерна; співробітники РВ МДБ з колгоспних комор взяли 600 кг картоплі; 125 кг насіння кукурудзи «виписали» для себе працівники районного відділення Держбанку тощо. 54 керівні особи Знам'янського району та області привласнили таким чином 2543 кг зерна та 1685 кг овочів. Серед них — співробітник обласного управління МДБ Семенов, який взяв 290 кг овочів. 230 кг картоплі з колгоспної комори взяв для себе голова Знам'янської сільської ради Клименко, 200 кг кукурудзи і 7 кг олії привласнив уповноважений Знам'янського РВ МДБ Жеребцов тощо. Крім того, ще 47 чоловік, взявши продукти харчування в колгоспах Знам'янського району, «вибули невідомо куди», не розрахувавшись за них [4]. Нині немає сумніву в тому, що ці 47 чоловік вибули до обласного центру, де займали досить таки високі посади, що дозволяло їм брати абсолютно

безкоштовно сотні кілограмів продуктів харчування з колгоспних комор, адже випадкова людина навіть грама зерна з колгоспної комори взяти не змогла б. «Невідомо де подівся» голова Новгородківського райвиконкому Усольцев, який з колгоспів району взяв для себе продуктів на 780 крб., а потім зник [5].

Начальник відділу загального нагляду Кіровоградської облпрокуратури Корольов, виявивши привласнення продуктів харчування на кілька тонн представниками влади в колгоспах тільки Знам'янського району, кримінальної справи проти них не порушив, обмежившись констатацією того, що вони «не учинили расчет за взятое зерно и картофель».

На фото: на пошиття хромових чобіт для голови облспоживспілки т. Сая потрібна спеціальна вказівка облвиконкому. Вересень 1946 р.

3 фондів ДАКО. —
Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589.
— Арк. 225.

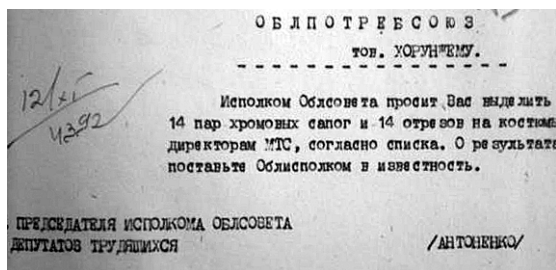
Подібна ситуація спостерігалася також в інших районах області. Зокрема,

з колгоспу «1 Травня» Підвисоцького району станом на 20.09.1946 року продукти харчування взяли 34 керівних працівники: 24 кг пшениці взяв собі секретар сільської ради, працівник РВ МВС Семеніхін пшениці взяв 30 кг, працівнику РВ МВС Дудкіну перепало 50 кг ячменю, його колезі Смирнову з колгоспної комори відважили 15 кг пшениці, 15 кг ячменю та 2 кг 750 грамів масла. Пожилися з колгоспу районний військомком, чимало працівників РЗВ, районний фінагент, голова сільської ради, ветеринари тощо [6]. Секретар парторганізації Перегонівського цукрового комбінату Горбенко — уповноважений по колгоспу ім. Кірова, звітуючи до Підвисоцького РК КП(б)У 20.10.1946 року, вказав на те, що «...в колгоспі ім. Кірова було розвинене поборництво, більш як 35 працівників району взяли з колгоспу 70 кг цукру, 40 кг меду, 20 кг масла, кілька центнерів борошна, зерна, картоплі» [7].

У жовтні 1946 року директор Ворошилівської МТС Устинівського району Шліхта безкоштовно взяв у колгоспах району 742 кг хліба. Завідуючий Новоукраїнським РЗВ Данілов в цей же час з колгоспних комор забрав для себе 1,5 цнт зерна. 211 поросят та 9 корів, за розпорядженням завідуючого РЗВ Пощупайла, розібрали з колгоспних ферм керівники Витязівського району. Оббирали колгоспи голова сільради Новгородківського району Бондар, секретар по кадрах Знам'янського РК КП(б)У Беліков, «побирав» колгоспи голова Новоархангельського РВК Жаботинський. Декого з них за ці зловживання виключили з партії та зняли з роботи,

а їхні вчинки піддавалися публічному осуду на сторінках обласної газети «Кіровоградська правда» [8]. «Покарання» їх цим і обмежилось.

Представники тогочасної влади винайшли ще один дієвий спосіб привласнення результатів чужої праці — упродовж 1946 року трудодні в колгоспах отримували 1152 особи, не пов'язані з сільським господарством, за що їм нарахували 269074 трудодні [9]. Окрім фотографів, перукарів, персональних візників тощо, чимало серед них затесалося працівників державних органів, які, фактично, паратизували на колгоспах. Зокрема, в колгоспі «Комінтерн» Єлизаветградківського району народному судді Колесникову нарахували 150 трудоднів за 1946 рік, по яких йому видали 60 кг зерна, хоча в колгоспі, зрозуміло, суддя не пропрацював жодного дня [10].

На фото: заявка на отримання «14 пар хромових чобіт і 14 відрізів на костюми директорам МТС». Листопад 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 179.

Великого розмаху серед керівників всіх рангів набрало привласнення колгоспних коней, корів, свиней. Зокрема, голова Гаївської сільської ради Аджамського району Стешенко без відома правління колгоспу, без згоди загальних зборів колгоспників колгоспу «14 років Жовтню» взяв з колгоспної стайні коня для власного виїзду та примусив колгосп ще й нараховувати своєму персональному конюху трудодні за рахунок сільгоспартілі. В лютому 1946 року голова Високобайрацької сільської ради Аджамського району Колесник взяв з колгоспної ферми в особисте користування корову. Заступник голови Великописківської районної ради Старцев взяв в колгоспі ім. Леніна свиню, і грошей, звичайно, не заплатив. Завідуючий Великописківським РЗВ Веселий «виписав» з колгоспу ім. Ворошилова бичка, а в колгоспі ім. Компанійця — барана [11]. В 1945 році голова Аджамського райвиконкому Ніколенко розпорядився забрати з колгоспу ім. Дем'яна Бедного троє коней, які передали різним організаціям. По одному коню віддали для районних організацій колгоспи ім. Кагановича, ім. Сєдова Аджамського району [12].

Упродовж 1946 року з колгоспів Підвисоцького району різні районні організації взяли 27 коней, 10 возів, 4 брички, 2 корів [13].

Завідуючий райземвідділом Долинського району Огеренко взяв з колгоспу «Країна Рад» кнура; 23 поросят забрав з цієї ж артілі завтваринницьким відділенням Веремєнко [14].

Неправильне витрачання трудовнів

Неправильне витрачання трудовнів у колгоспах аде по аінп роздування штатів управліньського і обслуговуючого персоналу в колгоспах і надмірно високих витрат трудовнів та грошових коштів на адміністративно-управлінськї витрати.

Неправильне використання праці в наслідок нічим не обгрунтованого, надмірного розширення штатів адміністративного і управлінського персоналу привело в багатьох колгоспах до неадастаті працездатних колгоспників для роботи в полі і на фермах, в той час, як на обслуговуючих посадах виявилоса багато людей, які нічого не роблять і одержують оплату вищу ніж на виробничих роботах.

Великого поширення в колгоспах набула шкідлива практика відпуску по записках голів колгоспів продуктів окремим колгоспникам неадастатно від зароблених ними трудовнів.

Поряд з цим у багатьох колгоспах на вимогу місцевих органів влади утримуютьса за рахунок трудовнів колгоспу особи, які не працюють в колгоспі і не мають ніякого відношення до колгоспного виробництва, чергові, сторожі і кур'єри сільрад, начальники пожежних дружин, різного роду позаштатні працівники сільрад і районних організацій.

Крім того, в колгоспах часто утримуютьса за рахунок трудовнів дерукарі, шевці, хравці та інші працівники,

На фото: стаття про неправильне витрачання трудовнів в колгоспах. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 21.09.1946 р.

Голова виконкому Рівнянської районної ради Тихонов забрав з молочної ферми кращу корову; директор Рівнянської МТС Степанов взяв собі корову з артілі ім. Тельмана Захарівської сільської ради; привів собі

до двору корову з колгоспу «Культпраця» завраїземвідділом Олексієнко [15]. Впродовж тільки 1946 року представники влади взяли з колгоспів області 278 коней, 46 корів, 110 голів дрібної худоби тощо [16].

Всі вони, крім заробітної плати, отримували ще й гарантовані продукти, хлібні, а чимало з них — ще й лімітні картки на додаткове харчування; члени їхніх сімей теж мали право на гарантоване харчування, чого абсолютно позбавлялися колгоспники. От щодо них та ще робітників влада та її репресивні органи спрямували вістря каральних операцій тільки за спробу взяти кілька жмень зерна чи зрізати торбу колосків. А стосовно тих, хто безцеремонно, користуючись своїм службовим становищем, привласнював громадське добро, влада зрідка обмежувалася такими «тяжкими» покараннями, як виключення з партії та «пропосо-чування» в обласній пресі.

Проте серед керівництва районної ланки не всі відважувалися нахабно запустити руку до колгоспної комори. Маємо й інші приклади поведінки тогочасного начальства. Його, зокрема, продемонстрував секретар Кіровоградського РК КП(б)У, інвалід війни другої групи Авдєєв І. М., який звернувся із заявою до райвиконкому про виділення йому «через гостру потребу в продуктах харчування якихось продуктів». 16.12.1946 року виконком Кіровоградської районної ради вирішує «...виділити 20 кг борошна т. Авдєєву з фонду, виділеного на покращення харчування райпартактиву, і 2 кг жирів» [17].

«В зв'язку з вкрай тяжким матеріальним становищем, — писав у заяві голові Кіровоградського облвиконкому Іщенку голова Велико-висківського райвиконкому Шевченко, — переконливо прошу Вашого сприяння в отриманні кредиту в сумі 4-5 тис крб. для купівлі корови». Однак це, радше, винятки, адже переважна більшість керівників різного рівня, як правило, членів партії, демонстрували в той час зовсім іншу поведінку — своє матеріальне становище вони поліпшували за рахунок

колгоспів, демонструючи цим всіляку зневагу до тих, хто тяжкою працею виробляв хліб та м'ясо, довго й тяжко голодуючи при цьому.

Надзвичайно цинічним у поведінці представників влади в післявоєнний час було й те, що для власних потреб, як правило, для роз'їздів, вони забирали з колгоспів кращих коней. Війна винищила велику кількість поголів'я цих тварин, тож їх, особливо в перші роки після закінчення війни, катастрофічно не вистачало, тому ще довгий час колгоспні поля оралися селянськими коровами, а колгоспні борони жінки тягли власноруч, запрягшись в них замість худоби. Спроби селян не дати на оранку або для вивезення врожаю на склади «Заготзерна» своєї корови спричиняли те, що колгоспників всіляко переслідували, виключаючи навіть з колгоспів або запроторюючи до камер попереднього ув'язнення при РВ МВС. В той же час серед керівників різного рангу виключених з партії та звільнених з посад за привласнення колгоспного майна зафіксовано одиниці.

Отже, «привласнення» рядовими колгоспниками кількох кілограмів зерна влада кваліфікувала як «тяжкий» злочин, в той же час безцеремонні й нахабні крадіжки колгоспного майна, здійснені представниками тогочасної влади, розцінювалися лише як таке собі невинне «привласнення» або «проступок», тож кримінальної відповідальності начальство впевнено уникало.

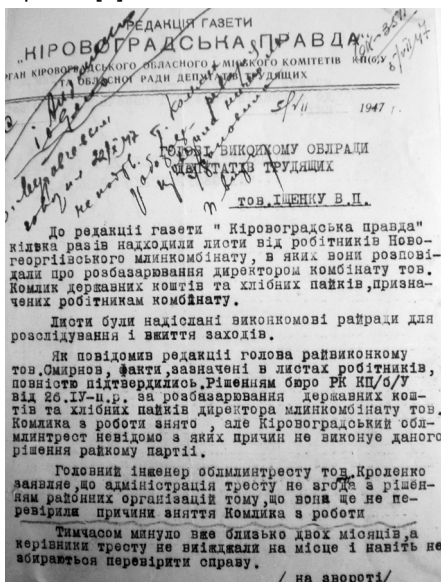
Немає сумніву в тому, що в області не було таких колгоспів, до комор яких не протоптали б стежки, з метою наживи, представники тогочасної влади.

Мусіхін привласнив 50 кг ковбаси. 8 вересня 1945 року уповноважений Кам'янського РВ НКВС старший лейтенант П'ятов, присланий райкомом партії на заготівлю хліба, викликав серед ночі до сільради колгоспницю Прохорову і примушував її стати до нічної роботи. Коли колгоспниця відмовилася виконати наказ міліціонера й зібралася йти додому, П'ятов вистрелив у неї і тяжко поранив [1].

На фото: лист від редакції газети «Кіровоградська правда» до голови облівинконкому про зловживання владою керівництвом Новогеоргіївського млинокомбінату. 3.07.1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 202.

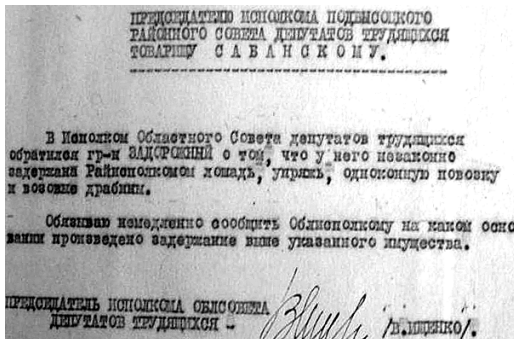
Голова 5-ї Іванівської сільської ради Великовисківського району Ткач самовільно та неодноразово здійснював обшуки помешкань громадян. 31.10.1945 року під час обшуку в гр. М. Паршенку Ткач знайшов 3 літри горілки та сулію вишневої наливки, які рекувізував та з групою товаришів пропив, а сам направив на жінку матеріали про самогонваріння до суду [2]. В листопаді 1945 року голова колгоспу ім. Чкалова Петрівського району Довгополий у відсутність колгоспниці Антоненко зірвав замок з її хати та забрав два вулики. У Хмелівському районі голова колгоспу Данильченко жорстоко побив колгоспника Логвиненка. Директор Олександрійського радгоспу Мартинковський, будучи уповноваженим райради в колгоспі «Перше Травня», побив завгоспа цього колгоспу тільки за те, що той не зміг своєчасно організувати роботу по прибиранню хліба з току. Судовий виконавець Чигиринського нарсуду Мостовий 28.08.1945 року побив 86-річну колгоспницю Цапів'яз так, що та через чотири дні померла. В Добровеличківському районі голова сільської ради Савченко і голова колгоспу Кириленко в червні 1945 року побили колгоспницю Косторович [3].

У вересні 1945 року в колгоспі «Хвиля революції» Маловисківського району 2-й секретар РК КП(б)У Петраков дав вказівку голові господарства про те, що для зміцнення трудової дисципліни в господарстві потрібно когось виключити з колгоспу, викинути з хати та конфіскувати майно. На підставі усного розпорядження секретаря райкому партії на загальних зборах колгоспників 26.09.1945 року з членів колгоспу

виключили Анікеєва, а вже вночі 27 вересня його з сім'єю виселили з хати, відібрали худобу й все майно, включно з кухонним посудом. Виселенням сім'ї, конфіскацією майна особисто керував 2-й секретар РК КП(б)У Петраков. Кого ж виключили з колгоспу та виселили серед ночі з хати, відібравши при цьому все нажите сім'єю майно? Сам постражданий — голова сім'ї Анікеєв — отримав інвалідність ще в Першу світову війну. В колгоспі перебував з перших днів його створення, в 1944 році інвалід виробив 338 трудоднів, а на момент виключення мав їх 158. Син Анікеєва загинув на фронті в боях проти гітлерівців.

Колгоспник Анікеєв не одна жертва сваволі маловисківських керівників: особисто Петраков та голова Маловисківського райвиконкому Волошина виселяли колгоспників з хат і в інших селах району та арештовували їх [4]. Все це нагадувало ті методи розкуркулення, до яких влада вдавалася на початку 30-х років.

На фото: лист до голови Підвисоцького районного виконавчого комітету з проханням встановити, «на якій підставі здійснене затримання... майна» у гр. Задорожного. Листопад 1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 136.

У Златопільському районі на нараді в райкомі партії, що відбулася у вересні 1945 року, на яку запросили голів колгоспів та сільських рад, секретар РК КП(б)У Тюленев дав команду про те, щоб тих колгоспників, які не виходять на колгоспні поля зі своїми коровами, виключати з колгоспів, відрізати городи, забирати в них худобу та виселяти не тільки з хат, а й з сіл взагалі. Подібні незаконні явища зафіксовані в Олександрівському, Новопраському районах [5].

У лютому 1946 року голова колгоспу ім. Держинського Ленінської сільської ради Хмелівського району разом з головою сільської ради відібрали в колгоспниці Коваленко корову за те, що вона не здала до колгоспу теля [6].

В березні 1946 року голова Хмелівської сільської ради Корчак, агент уповноваженого Шаповалов та працівник міліції Ярош, не маючи ордера на обшук, самовільно здійснили трус у селянина Гордієнка Г. П., та, нібито розшукуючи зброю, конфіскували 50 кг пшениці та сіно. Голова колгоспу «Перемога» Попельнастівської сільської ради Червонокам'янського району Лисяк і його заступник Боцман здійснювали масові обшуки підвір'їв громадян, шукаючи колгоспне й трофейне майно. Обшуки

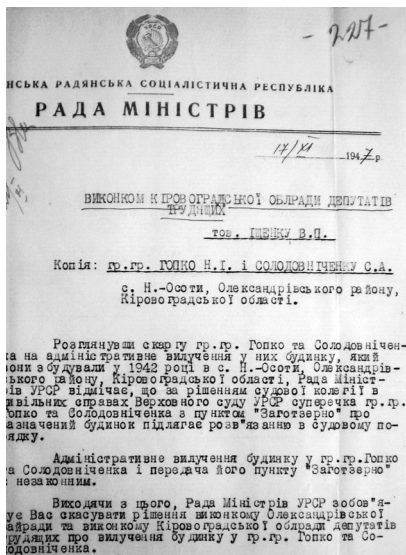
закінчилися фактичним пограбуванням громадян Сильченка, Шевченка, Охріменка: в них забрали дерев'яні ящики, вірвовки, а в Охріменка конфіскували ще й пасок від швейної машинки.

В Долинському районі правління колгоспу ім. Волкова ухвалило рішення, згідно з яким у колгоспника Степана Галушка відібрали дійну корову та здали в рахунок м'ясопоставок за інших колгоспників. У Великописківському районі за ухвалою суду корову забрали в гр. Грабар і передали уповнакомзагу в рахунок виконання плану по м'ясу [7]. Корову за постановою Долинського нарсуду забрали і в гр. Гайдук Ярини — худобу передали в дохід держави через те, що цю корову селянці дали німці взамін тієї, що свого часу в неї забрали [8].

*На фото: реагування заступника
голови РМ УРСР на скаргу жителів
с. Нова Осота Олександрівського
району про відбирання в них
«Заготзерном» хати, що ті
власноруч збудували в 1942 р.
17.11.1947 р. З фондів ДАКО.
— Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755.
— Арк. 227.*

26.02.1946 року з членів колгоспу «Більшовик» Новогеоргіївського району виключили колгоспника Гончаренка — за невихід на роботу. Правління колгоспу зовсім не врахувало того, що з війни колгоспник повернувся інвалідом, рана не заживала, тож у лютому він не міг виходити на роботу — рани відкрилися і кривавили, а необхідних ліків фронтовик не мав. 26 лютого 1946 року незаконне рішення правління колгоспу про виключення інваліда війни колгоспника Гончаренка з членів колгоспу затвердили ще й на засіданні Новогеоргіївського РВК. 19.03.1946 року з членів колгоспу виключили колгоспного бригадира Джулая Василя, а через день у нього відрізали город по саму хату. Це незаконне рішення правління колгоспу знову затвердив Новогеоргіївський райвиконком [9].

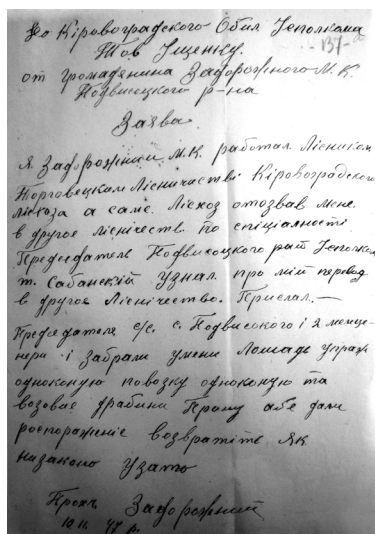
Місцева влада, не маючи на те прав, щедро вдавалася до штрафів колгоспників. 10.08.1945 року виконком Свердловківської сільської ради Підвисоцького району (протокол № 26) вирішив штрафувати колгоспників за їх невихід на роботу та карати їх одним місяцем примусових робіт в колгоспі. Зокрема, в такий спосіб покарали колгоспників колгоспу ім. Молотова Поліщук Ф. і Поліщук Л. [10]. Кіровська сільська рада Витязівського району в лютому 1946 року оштрафувала колгоспника

Шаманського на 100 крб. за те, що той самовільно пішов з чергування в сільській раді [11].

В травні 1946 року голова Кіровоградського райвиконкому Логвиненко дав усну вказівку голові Аннінської (Ганнівської) сільської ради про конфіскацію в колгоспників сепараторів за невиконання ними плану обов'язкових поставок державі молока. В 10 селян сепаратори безпідставно конфіскували [12].

Голова колгоспу ім. Ворошилова Знам'янського району Кацевич та завідувач тваринницькою фермою Урилов у квітні 1946 року намагалися забрати телицю в колгоспника Андрейченка. Оскільки господар чинив опір, то колгоспні керівники його побили та відібрали не тільки теля, а й корову [13].

На фото: скарга Задорожнього М. К. до голови облвиконкому про неправомірні дії голови Підвисоцького райвиконкому Сабанського. Листопад 1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 137.

Прямо на полі, під час польових робіт, побили селянку Півень — колгоспницю колгоспу ім. Войкова М. — Бурдзенківської сільської ради Долинського району. Зробив це бригадир рілничої бригади Крюк І. С., член ВКП(б) з 1945 року. За це його засудили на 3 місяці примусової праці по місцю роботи та відібрали партійний квиток — один з небагатьох зафіксованих випадків покарання представників влади [14].

Голова Рубаномостівської сільської ради Златопільського району Третяк та заврайощадкасю Тронь здійснювали в 1946 році обшуки помешкань громадян с. Рубаний Міст, речі конфісковували та привласнювали. Обшуки помешкань здійснювала голова Кам'янської сільської ради Златопільського району Тронь Г. Т. та накладала на селян штрафи по 300 та 600 крб. [15].

Отже, сваволя місцевих керівників в перші роки після закінчення війни набула всеохоплюючого та цинічного характеру: штрафи, конфіскації, побиття, відбирання майна, житла, худоби, арешти застосовувалися щодо тих, хто не мав захисту та тяжко голодував — як правило, проти колгоспників. В селах міцно вгніздився страх.

30. ДЕРЖАВНІ ВНУТРІШНІ ПОЗИКИ — ПОЗИЧЕНО БЕЗ ВОРОТТЯ!

У пограбуванні власного народу влада виявилася надзвичайно винахідливою. Одним з таких винаходів стали регулярні позички в народу грошей, які держава намагалася не віддавати. Офіційно це називалося державні внутрішні позики: забираючи в своїх громадян «живі» кошти, держава їм взамін вручала облігації з обіцянкою повернути позичку рівно через 20 років.

Першу таку позичку від населення країна отримала в 1927 році. Починаючи з цього року кожної наступної весни виходила нова чергова позика. Вони так і називалися: «Перша позика індустріалізації» (1927 р.), «Друга позика індустріалізації» (1928 р.), «Позика п'ятирічки за чотири роки» (1930 р.), позики другої та третьої п'ятирічки, позики Великої Вітчизняної війни, позики відбудови народного господарства тощо. В період з 1927 року по 1947 рік таких позик випустили 21. Для робітників та службовців, а особливо для колгоспників, кожна позика перетворювалася на справжнє боже покарання, що розпочиналося навесні. Уникнути позик — справжнісінького фінансового ярма не було ніякої можливості — для збирання грошей з населення залучався потужний державний апарат, невиконання планів по зборі коштів по позиках розцінювалося як тяжкий проступок, за що влада суворо карала. Переслідувань зазнавали й ті, хто відмовлявся від позик — це трактувалося як глибоко антидержавний, антипатріотичний вчинок. Примусові позики перетворилися для населення на ще один, поряд з іншими, обтяжливий оброк.

Отримуючи, інколи невчасно та, як правило, в невеликих розмірах, зарплату, робітники та службовці кошти все ж таки мали. Колгоспникам гроші на трудовні нараховувалися, зазвичай, в кінці року, грошове наповнення трудовнів було мінімальним, а то й взагалі відсутнім, а аванси впродовж року, якщо хтось їх і отримував, не покривали того мізеру селянських потреб, що виникали щодня. Навіть нарахувавши на трудовні копійки, колгосп часто не міг їх виплатити колгоспникам в повному обсязі через відсутність коштів в колгоспній касі. Однак влада на це не зважала, тож збирання грошей на позичку, зокрема, в селах області

серед колгоспників, відбувалося не тільки агітацією та переконанням, а й шляхом залякування, шантажу, погроз, побиття, відбирання майна, арештів, утримання коштів із зарплат. Стероризоване населення міст і сіл вимушено підписувалося на ці позики, чим ще більше поглиблювали свої злидні та скруту.

Відбирання грошей в населення шляхом підписок на державні позики відновилося відразу після вигнання ворога з території Кіровоградської області.

Для змордованого війною та післявоєнною відбудовою колгоспного та міського населення офіційні засоби пропаганди щорічну державну позику проголошували, як і завжди, ледь не як свято.

На фото: посвідчення уповноваженого по позиці Воробйової О. Ф. с. Тишківка, колгосп «Більшовик». 1955 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

«З великою радістю зустріли трудящі нашої області Декрет Уряду про випуск Третьої державної воєнної

позики, — писала газ. «Кіровоградська правда» в номері за 5 травня 1944 р. — Всюди, на заводах, фабриках, в колгоспах, установах відбуваються багатолюдні мітинги, які стали могутньою демонстрацією яскравого радянського патріотизму, безмежної відданості і любові трудящих до нашої Батьківщини. У своїх виступах трудящі радо вітають випуск III Державної воєнної позики!»

«Колектив заводу «Червоний Профінтерн» зібрався на мітинг, присвячений випуску Третьої воєнної позики, — повідомляла газ. «Кіровоградська правда» в цьому ж номері. — «Пригадую той час, коли над нами знущалися німці, — каже начальник суміжного цеху тов. Суханов, — та все тяжке залишилося позаду. І ось зараз велике щастя для мене допомогти державі своїми заощадженнями». Тов. Суханов передплатив позику на півторамісячний заробіток. Тов. Овчаренко з заводу «Червона Зоря» передплатив позики на суму, що становить 150% його місячного заробітку. Протягом 40 хвилин червонозорівці передплатили Третю воєнну позику на суму 279950 крб.»

На кінець дня 5 травня робітники та службовці обласного центру закінчили передплату та віддали в позику державі 4 млн. 890 тис. крб., що майже вдвічі перевищувало місячний фонд зарплати. Колгоспники Кіровоградщини позики передплатили на суму 26 млн. 590 крб., з них готівкою внесли 4 млн. 670 тис. крб. На кінець дня 5.05.1944 року всі жителі області передплатили позики на 42 млн. 836 тис. крб. [1].

На фото: радянський агітаційний плакат.
40-і роки XX ст.

Впродовж 5 травня 1944 року на Третю воєнну позику підписалися всі дорослі жителі Іванківської сільської ради Кіровоградського району. Колгоспники і службовці віддали в позику державі 2-3-х місячний заробіток, що становило по сільраді 72 тис. 850 крб. [2].

До 10 травня 1944 року загальна сума передплати по державній позиці в області сягла 79 млн. 436 тис. крб. З цієї суми робітники підписалися майже на 22 млн. крб., колгоспники — на 57 млн. 452 тис. крб. Маховик підписки все розкручувався. Тож на 16 червня сума підписки на позику вже досягала майже 89 млн. 522 тис. крб. [3].

На фото: фрагмент статті про збір коштів серед колгоспників «на будову бойової техніки для Червоної Армії». Газ. «Більшовицький шлях», 8.01.1945 р.

Але ці вражаючі цифри були тільки на папері, бо готівкових коштів населення області майже не вносило: в Златопільському районі готівкою зібрали тільки 7,9% передплати на позику, в Тишківському — 15,9%, ще менше здали коштів в Підвисоцькому та Петрівському районах. Тож виконком обласної ради депутатів трудящих зобов'язав голів РВК, заврайфінвідділів і ошадкас Златопільського, Тишківського, Підвисоцького, Добровеличківського та ін. районів протягом декади ліквідувати відставання в сплаті суми передплати на позику. Незаперечно, що, використавши всі важелі тиску на робітників, службовців та колгоспників, область виконала всі плани по сплаті коштів на позику. «Достроковою сплатою готівки по позиці прискоримо розгром ворога!» — закликав населення області, звертаючись до його патріотичних почуттів, начальник обласного управління ошадкас А. Яременко [4].

Підписці на державну позику передувала кампанія по збору коштів з населення на побудову танкової колони «Кіровоградський комсомолец», що розпочалася в лютому 1944 року та яка, поряд зі сплатою державної позики, вимагала величезних фінансових пожертвуваль від колгоспників, робітників та службовців. Станом на 28.02.1944 року колектив робітників кіровоградської швейної фабрики на побудову тан-

Все—для фронту, все—для прискорення розгрому ворога!

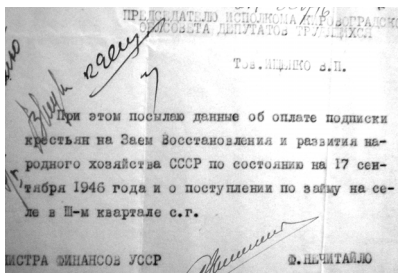
Цим патріотичним почуттям пробіяні колгоспники, про це дбають вони повсякденно.

Коли 150.000 крб. з своїх збережень внесли колгоспники у фонд оборони країни на будову бойової техніки для Червоної Армії. На віднак річницю визволення Кіровоградщини від німецьких загарбників, вони вирішили в подарунок Червоній Армії побудувати на свої кошти танк, найменувавши його «Колгосп ім. Молодова». Це рішення колгоспники виконали з честю, удостоївшись подяки любимого вождя товариша Сталіна.

Радісно відзначають колгоспники села Любомирка річницю визволеної праці. Перші успіхи запалюють всіх колгоспників на досягнення ще визначніших перемог в 1945 році.

М. Голованій.

ків вже зібрав 15 тис. крб., кожен робітник з власних заощаджень вніс на цю справу від 300 до 500 крб., а директор фабрики Терехов віддав 1000 крб. Колектив заводу «Більшовик» вніс 20 тис. крб., а майстер ливарного цеху заводу «Червона зірка» М. Пересунько та робітник цього заводу Лобода віддали на побудову танків 1000 крб. кожен. На кінець лютого 1944 року жителі області зібрали вже 6 млн. крб. [5]. В колгоспі «До заможного життя» Талобалківської сільської ради Новогеоргіївського району з приводу збору коштів на побудову танкової колони відбувся мітинг. Колгоспниці Вовк Ольга, Василенко Уляна, Гончар Тетяна тут же на мітингу внесли по 2000 крб. готівкою кожна, Вовк Любов здала 1500 крб., Погрібний Тимофій Павлович — 25000 крб. Всього на мітингу зібрали 75 тис. крб. [6].

На фото: лист з міністерства фінансів УСРСР до обласного виконавчого комітету з інформацією про сплату селянами позики «Відновлення і розвитку народного господарства СРСР». Вересень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 188.

Робітники, колгоспники, інтелігенція Олександрівського району ледь не через два місяці після визволення району від німецьких загартників — станом на 5.03.1944 р. — здали на танкову колону 978 тис. крб. Інженер Олександрівського лісгоспу Богуславець А. віддав державі 30 тис. крб. власних заощаджень, а члени колгоспу «Перемога» с. Івангород внесли готівкою 44 тис. 926 крб.

Патріотичний вчинок інженера Богуславця А. не залишився непоміченим. «Прийміть мій привіт і подяку Червоної Армії, Андрій Дмитрович, за Ваше піклування про бронетанкові сили Червоної Армії» — написав у телеграмі інженерові Олександрівського лісгоспу Й. Сталін [7].

Збір коштів на танки тривав, тож на 8 березня їх зібрали в області вже 20 млн. 464 тис. Найбільше їх здали жителі Олександрівського району — 4 млн. 947 тис. — та Знам'янського — 3 млн. 84 тис.

До 21 квітня коштів зібрали 38 млн. крб. До кінця травня на побудову танків населення віддало 51 млн. крб. [8].

В червні 1944 року танкова колона «Кіровоградський комсомолец» прибула на фронт. Про це обласний виконавчий комітет та обком партії повідомив телеграмою майор Подустов Я. В. з військової частини № 02941 [9].

У листопаді 1944 року новий патріотичний почин надійшов до жителів Петрівського району від колгоспників артілі «Червоний прапор» Зеленської сільської ради: вони закликали жителів району розпочати збір коштів на побудову танкової колони «Колгоспник Петрівського району».

Станом на 24.11.1944 року у фонд побудови «своїх» танків петрівчани зібрали 220 тис. крб. [10].

За рахунок населення області збудували також танк «Радянський журналіст», ланки бойових літаків: «Кіровоградський зв'язківець», «Кіровоградський медпрацівник», «Кіровоградський енергетик», розкупили облігації 4-ї грошово-речової лотереї на суму 35 млн. 522 тис. крб. [11]. Наприкінці 1944 року та на початку 1945 в області розпочався новий процес збору коштів на побудову чергової колони танків.

Збір коштів від населення на цьому не закінчився — грошові побори з жителів області шляхом «добровільної» підписки на державні позики були здійснені в 1945, 1946 та 1947 роках та тривали до 1957 року включно. Всі чергові підписки на позики населення «радо вітало». «Одноставним одобренням зустріли колгоспники колгоспу ім. Кірова Краснопольської сільської ради постанову Уряду СРСР про випуск нової позики — Другої державної позики відбудови і розвитку народного господарства СРСР, і, зібравшись на мітинг, приступили дружньо до підписки, — писала Мало-висківська районна газета «Червоний прапор» у номері за 8 травня 1947 року. — На 10 год. ранку колгоспники успішно закінчили передплату — вони позичили своїй Батьківщині 15400 крб. і сплатили при підписці 6450 крб. готівкою. Першими сплатили готівкою свою підписку голова колгоспу т. Капінус — 500 крб., бригадири рільничих бригад Шаповалов і Литвінов здали по 400 крб. 60-річна колгоспниця Явдоха Литвин принесла на нову підписку 150 крб. Колгоспники і колгоспниці сільськогосподарської артілі «17 партконференція» за один день підписки позичили державі 25800 крб. і внесли готівкою 5450 крб.»

Те, як провадили підписку на Другу державну позику відбудови і розвитку народного господарства СРСР (1947 р.) серед колгоспників Аджамського району, добре ілюструють протоколи засідань виконкому Тарасівської сільської ради. 8 квітня 1947 року на засіданні виконкому сільської ради заслухали питання «Про виділення та затвердження комісії по підписці на займ». Члени виконкому, вислухавши з цього питання голову сільської ради, ухвалили створити комісію по проведенню підписки на позику по кожному колгоспу — 1 відповідальний та 2 уповноважені, а всього 9 осіб. На наступному засіданні виконкому, що відбулося 22.04.1947 р., заслухали звіти відповідальних та уповноважених про здійснену ними роботу по підготовці до проведення підписки на «2-гу державну позику» [12]. 8 травня відбулося чергове засідання виконкому Тарасівської сільської ради, де заслухали звіти про сплати по позиці в трьох колгоспах. Звітували голови колгоспів. Оскільки плани по підписці на позику не виконувалися, виконком ухвалив, щоб обов'язкову сплату закінчити через два дні — до 10 травня 1947 року [13].

Доросле населення, яке проживало на території Тарасівської сільської ради, повністю по позиці не розрахувалося і до цього терміну, тож 12 травня відбулося позачергове засідання виконкому сільської ради. Члени виконкому знову заслухали питання «Про хід сплати зай-

му по колгоспах с/р.». Цього разу звітував уповноважений по колгоспу ім. Димитрова т. Касьян Т., який зазначив, що попередні зобов'язання по підписці не виконані, бо «в колгоспі готівкових грошей на сплату по займу немає». Уповноважений по колгоспу «20-річчя РСЧА» т. Заїкін Г. повідомив, що готівкою зібрано 85% і до 13 травня сплата буде повністю закінчена. Уповноважений по колгоспу «Добробут» т. Кочубей П. заявив, що сплата в колгоспі йде вкрай незадовільно, а правління колгоспу не допомагає колгоспникам в швидкій сплаті. На виконкомі виступив і голова сільської ради т. Щербина, який сказав, що колгоспу «Добробут» під керівництвом т. Супручова сплату по займу потрібно провести за 48 годин і про хід сплати звітувати в сільську раду кожного дня. З приводу завершення підписки на позику виконком сільської ради постановив: «1. Попередити голову колгоспу ім. Димитрова т. Симченка про те, що в разі не виплати в 2-х денний строк зобов'язань по займу, питання на голову колгоспу передати на розгляд в РВК, РК КП(б)У. 2. За самоухилення від керівництва колгоспом голови колгоспу «Добробут» т. Супручова, що коли не виправить допущені помилки, то його буде виставлено на обговорення загальних зборів колгоспників» [14].

13	Харьковская.....	87,9	1817
14	Закарпатская.....	87,1	322
15	Киевская.....	85,8	9362
16	Одесская.....	85,4	1470
17	Львовская.....	83,4	3438
18	Днепропетровская..	79,5	5404
19	Сумская.....	78,8	1551
20	Николаевская.....	77,8	1989
21	Полтавская.....	77,2	7347
22	Херсонская.....	76,1	6050
23	Кировоградская....	75,6	5054
24	Запорожская.....	71,8	5750
25	Винницкая.....	68,1	9695
	ВСЕГО.....	84,4	68476

На фото: стан виплати готівкою на державну позику «селянами областей України» у відсотках (перша графа) та готівкою (друга графа). 17.09.1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 180.

Про хід підписки серед колгоспників голови колгоспів особисто звітували не тільки до сільської ради, а й до райвиконкому. Так, у листопаді 1944 року до Новгородківського РВК надійшла «Відомість про підписку на 3-й державний військовий займ по колгоспу «Вільний шлях» II — ї Новгородківської сільської ради станом на 16.11.1944 року». У відомості вказали, що в колгоспі 87 працездатних, на займ підписалися 120 чол. на суму 22450 крб., готівкою внесли 15263 крб. В окрему графу вписали, що 6 чол. зовсім не підписалися [15].

Виконання населенням розрахунків за позику регулярно розглядалися і на засіданнях райвиконкомів. 1 березня 1947 року на виконкомі Кіровоградської райради заслухали питання «Про розрахунок по держпозиці «Відновлення і розвиток народного господарства». Зі звітами з цього питання виступили «заврайфо Хільченко», «заврайшошадкасою Халін». Виконком райради відзначив, що «...сільські ради недостатньо проводять роботу по збору коштів по держпозиці. Збір коштів не за-

кінчений по Новопавлівській сільській раді, де не зібрано 30 тис. крб., по Першозванівській — 31400 тис. крб., по Вишняківській — 24370 тис. крб.» тощо. «А всього по району не зібрано 306 тис. крб.». Для якнайскорішого виконання районного плану по підписці на держпозику виконком Кіровоградської районної ради зобов'язав «заврайфо т. Хільченка, заврайощадкасоу т. Халіна закінчити утримання коштів в рахунок позики по всіх установах до 10 березня ц. р. та не пізніше 5 березня провести інструктажну нараду з бухгалтерами всього району по питанню закінчення розрахунків з робітниками і службовцями». Голови сільських рад, фінагенти та уповноважені по підписці зобов'язувалися закінчити збір коштів на позику до 15 березня [16].

Однак план по підписці на позику Кіровоградський район не виконав не тільки до 15 березня, а й до 15 травня. Тож 15.05.1947 року виконком районної ради знову розглянув питання про збір грошей на державну позику та заслухав звіти голів Калинівської та Першозванівської сільських рад. По Калинівській сільській раді на позику зібрали тільки 14,7 % грошей, а в колгоспах «Червоний партизан» та «Червоний Жовтень» цієї ж сільської ради не зібрали жодного карбованця. З метою закінчення збору грошей на позику до 25.05.1947 р. виконком районної ради рекомендував головам сільських рад та колгоспів вивозити на базари, сільськогосподарські продукти, для чого їм дозволялося «виділяти необхідну кількість підвід та коней для вивозу продуктів» [17].

На початок березня 1947 року із загальної суми позики в 3190400 крб. жителі Бобринецького району здали 2364410 крб., або 74,1 % від плану, що було недостатньо. Тому виконком Бобринецької районної ради депутатів трудящих попередив голів виконкомів Кетрисанівської, Кам'янської, Сverdлівської, Веселівської, Олексіївської сільських рад: якщо до 1.04.1947 року не буде закінчено збір готівки за позику, то «до них буде вжито відповідних заходів впливу». Виконком Бобринецької районної ради зобов'язав також керуючого держбанку Лободу «...не проводити видачу грошей на зарплату без попередження заборгованості по позиці», а всі податкові агенти зобов'язані «вручити облігації всім передплатникам». На 4 березня 1947 року запланували нараду всіх бухгалтерів та керівників організацій «з питання утримання сум підписки по позиці» в Бобринецькому районі. Райвиконком попередив всіх керівників установ і організацій, «що коли і надалі будуть спостерігатися випадки несвоєчасного перерахування утриманих сум по позиці, то винні будуть передані судово-слідчим органам» [18].

Було б помилкою вважати, що населення саме вибирало, на яку суму державної позики підписатися. За них це робила влада, доводячи їм плани підписки, невиконання яких суворо каралося. Готуючись до розміщення «Другої державної позики відбудови й розвитку народного господарства СРСР», виконком Бобринецької районної ради «розверстав» суми на підписку по держпозиці по сільських радах і колгоспах району за такою схемою [19]:

Назва колгоспу	Якої сільради	К-сть праце- здат- них	Сума прибутків праце- здатних (крб.)	Середня підписка на тру- додень (крб.)	Сума контро- льного завдан- ня (крб.)
ім. Сталіна	Пустопільської	223	100561	110	24500
ім. Ворошилова	Пустопільської	96	40742	110	10500
ім. Фрунзе	Фрунзівської	247	80649	110	26600
ім. Орджонікідзе	Олексіївської	511	207745	120	61300
ім. Ворошилова	Олексіївської	54	24593	170	6500
«Ударник»	Василівської	33	20994	200	6600
«Жовтень» та ін.	Василівської	66	58459	200	13200

ВсєдорослепрацєздатнеколгоспненаселєнняБобринєцькогорайо-
ну на весну 1947 року зобов'язувалося здати на «Другу державну позику
вїдбудови й розвитку народного господарства СРСР» вїд 110 крб. до 200
крб. з тїєї суми, що повинна їм нарахуватися на трудоднї по закїнченнї
року, однак грошї потрїбно внести весною, а їх у колгоспникїв не було.
Грошей на пїдписку по позицї не мали також колгоспники колгоспу
їм. Кагановича с. Новомиколаївка Маловискївського району, яким
на трудодень за 1946 рїк нарахували по 2 копїйки; не було грошей в кол-
госпникїв колгоспу їм. 8 Березня с. Димино, яким нарахували по 5 копї-
йок на трудодень; в скрутному становищї зї сплатою позики опинилися
колгоспники колгоспу їм. Сталїна с. Злинка, яким на трудодень не на-
рахували жодної копїйки [20]! І таких колгоспїв на Кїровоградщинї була
не одна сотня.

Тож у Великовискївському районї для виконання планїв по збору кош-
тїв на «Позику першого року четвєртої п'ятирїчки» (1946 р.) голови колго-
спїв продавали громадську худобу, а вирученї кошти вносили на державнї
позики за колгоспникїв. У колгоспї «Бїльшовик» цього ж району продали
будинок, а грошї внесли на позику; в колгоспї «Червона Зїрка» зарїзали
корову, м'ясо продали, а грошї за позику внесли на погашення заборго-
ваностї колгоспникїв по позицї; в колгоспї їм. Сталїна з цїєю метою про-
дали олійницю [21]. Голова колгоспу «Перемога» Червонокам'янського
району Суменко з колгоспної каси внїс на погашення боргу колгоспни-
ками за позику 1945 року 44 тис. крб. [22]. Обласним прокурором Конд-
ратьєвим цї спроби голїв колгоспїв допомогти колгоспникам розрахува-
тися за державнї позики розцїнювалися як грубї порушення законїв, тож,
напевне, що всїх цих керївникїв якимось чином покарали.

Використовувалися й инші методи, до яких вдавалося тогочасне на-
чальство, щоб змусити колгоспникїв розрахуватися за державнї позики.
Так, у травнї 1946 року, пїд час реалїзацїї держпозики в Олександрївсь-
кому районї, заарештували тих колгоспникїв, якї не бажали пїдписува-
тися на позику. Зокрема, 1 травня 1946 року голова Красносїлківської
сїльської ради Коваленко заарештував колгоспникїв Дзюру Тихона,
Бїлана Сергїя, Фундерата Івана, Кругляк Софїю, Леня Семена і направив

їх до РВ МВС, де заарештовані пробули до вечора, аж поки районний прокурор їх звідти не звільнив. Аналогічні дії місцевої влади — арешти колгоспників за несплату ними по державних позиках — обласна прокуратура виявила і в Новгородківському районі [23].

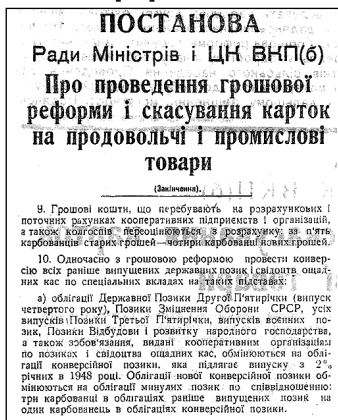
В Добровеличківському районі голова сільської ради Савченко і голова колгоспу Кириленко в червні 1945 року побили колгоспницю Косторович за несплату нею державної позики [24].

В червні 1946 року в с. Лозоватка голова колгоспу «ІІ-а п'ятирічка» Таранюк, рахівник колгоспу Верхова, голова сільської ради Шлак, проводячи збір коштів на позику, в колгоспника Химича Якова Олексійовича, за несплату ним по позиці, конфіскували два вози сіна, півтора воза соломи, діжку і намагалися забрати свиню [25].

Для стимулювання керівних кадрів, причетних до збору коштів на державні позики, із зібраних сум виділялися премії. Зокрема, 9 серпня 1946 року виконком Олександрівської районної ради вирішив «преміювати грошовими преміями за успішне і якісне закінчення 100% збору готівки на позику» фінансових робітників і фінансовий актив. По 500 крб. премії за підписку на позику отримали: секретар РК КП(б)У Самарський, секретар РК КП(б)У Кругляк, уповноважені РК КП(б)У по підписці Ярошенко, Береговий, Шевченко, Сипченко; по 200 крб. премій отримали 5 голів колгоспів, а також старші та дільничні інспектори та фінагенти, всього 37 чол. Суму премії в 10 тис. крб. та перехідний Червоний прапор для району виділив Кіровоградський облвиконком [26].

*На фото: постанова РМ і ЦК ВКП(б)
«Про проведення грошової реформи і
скасування карток на продовольчі і про-
мислові товари». 1947 р. З фондів ДАДО.
газ. «Зоря», 15.12.1947 р.*

В 1947 році настав час виконувати державою свої зобов'язання по погашенню першої позики за 1927 рік. За ці двадцять років мільйони позичальників померли природною смертю, інші мільйони загинули від голоду, хвороб, під час масових репресій та у війну, а багато облігацій згубилися, тож не так вже й багато залишилося тих, кому держава заборгувала. Однак це була сталінська держава, тож ніхто не збирався віддавати борг. 17 грудня 1947 р. ЦК ВКП(б) і уряд своєю постановою здійснили грошову реформу і конверсію державних позик у відношенні 1:10. В результаті всі облігації випуску 1927-1946 років анулювали і замість них видали нові облігації зразка 1947 р. у співвідношенні 1:10, а погашення нової позики 1947 року перенесли аж на 1967 р. Цим народ і надалі грабувався нещадно та жорстоко.

31. ДІЯЛЬНІСТЬ УПОВНОВАЖЕНИХ НАРКОМАТУ (МІНІСТЕРСТВА) ЗАГОТІВЕЛЬ СРСР НА КІРОВОГРАДЩИНІ

До щойно звільнених від німецьких загарбників районів Кіровоградщини повернулася не така вже й чисельна, але досить-таки зловісна армія уповноважених Народного комісаріату СРСР заготівель. Населення їх боялося та ненавиділо. Голови райвиконкомів та секретарі райкомів намагалися з ними не конфліктувати, поважне ставлення до «уповнаркомзагів» демонструвало обласне керівництво. Й було чого — відразу після визволення області, як, проте, і всієї України, від гітлерівських загарбників заготівлю продуктів харчування та сільськогосподарської сировини проголосили найважливішим державним завданням. Саме цим й займалися «уповнаркомзаги». Для надання їм ще більшого авторитету та ваги влада дозволила їм носити зброю та форму військового зразка. Звернення до суду «уповнаркомзагів» щодо покарання «злісних саботажників», за невиконання ними планів заготівлі продуктів харчування, суди розглядали в першу чергу.

продуктов должна быть произведена в следующие сроки:				
Молоко (кг)	Молоко (литр)	Яйца (штуки)	Шаршыва	
I квартал до 1 марта	II			
II квартал с 1 апреля до 30 июля	III 45	8		
III квартал с 1 июля до 30 октября	IV	11		до 1 августа
IV квартал с 1 октября до 31 января	V	19		с 15
	VI			
	VII	11		
	VIII			
	IX			
	X		15	
	XI			до 15 июля
	XII	11		

Место сдачи мяса - приемный пункт Заготовок *г. А. Урман*
 Молоко - пункт
 Яйца - пункт
 Шаршыва - пункт
 За неисполнение обязательств в указанные сроки без
 уважительной причины виновные несут ответственность.

1946.

Трудовой Кооперации Наркомзема СССР
 106-9 Крайнему району *Визан*

На фото: зобов'язання на поставку державі продуктів тваринництва в 1944 р. Мойсусенком П. В. Новоукраїнський район. 8.06. 1944 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Постачати сільськогосподарську продукцію та сировину для держави зобов'язувалися не тільки колгоспи, а й колгоспники. В 1944 році вони й стали головними постачальниками хліба, м'яса, молока, яєць, вовни, овочів. За виконанням селянами т. зв. «зобов'язань» по натуральних поставках пильно слідували уповноважені: саме вони визначали ту кількість

продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, яку повинні здавати виробники. Для цього кожному господарству вручалися т. зв. зобов'язання. Держзобов'язання поглинали не надлишок вирощеної й виробленої в господарстві колгоспника сільськогосподарської продукції, а вкрай необхідні для нього та його сім'ї продукти харчування, яких катастрофічно не вистачало, тож уповнаркомзаги, виконуючи волю держави, прирікали селян на жебрацьке існування. Варто врахувати й те, що тогочасні села області вже обібрала та поруйнувала війна, а основні виробники продуктів харчування — чоловіки — масово пішли до діючої армії, де в страхотливих кількостях гинули. Тож головними виконавцями держзобов'язань виявилися жінки.

З 21.01.1944 року, згідно листа заступника уповноваженого Наркомзагу СРСР по УРСР Заговора, з колгоспників, робітників та службовців щойно звільнених районів Кіровоградської області уповноважені розпочали стягувати зерно врожаю 1943 року. Якщо, наприклад, для колгоспів Кіровоградського району норму здачі хліба з врожаю 1943 року встановили в кількості 110 кг з 1 га, то для двору колгоспника, робітника та службовця норму підвищили на 10%, ніж для колгоспів, а норму зобов'язань для одноосібників збільшили ще на 30%. Для кожного звільненого району встановлювалися свої плани. Зокрема, колгоспи Єлизаветградківського району зобов'язувалися здати по 120 кг зерна з 1 га, Аджамського та Олександрійського — по 130 кг, відповідно зростали плани і для громадян [1]. При цьому часу на роздуми для населення — здавати чи не здавати хліб, інші продукти харчування та сировину — відводилося рівно місяць з дня вручення зобов'язань. Від обов'язкових поставок державі звільнялися господарства воїнів Радянської армії та партизан, але при умові, що в них проживали діти віком до 7 років. Також звільнялися від податку хлібом непрацездатні старі батьки воїнів і партизан, а також сім'ї вчителів, лікарів, агрономів, зоотехніків, механіків, директорів МТС та радгоспів тощо.

На фото: зобов'язання на поставку державі зерна та картоплі в 1945 р. Мойсузенком П. В. Новоукраїнський район. 24.07.1945 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

Варто відзначити, якщо в 1944 році державних планів хлібозаготівлі не ви-

Государственный зерно-картофельный сбор по продовольственным, медицинским, ветеринарным и другим нуждам населения, а также для нужд промышленности, науки и культуры.

Стор. № ...

В такі строки (в шість рядків):

Культури	Всього в плані	Зібрано	Відшкодування	Всього в плані	Зібрано	Відшкодування
Зерно	043	2.8	18.3	—	1.3	—
Картопля	012	0.5	0.5	—	0.5	—
Кенуєва	015	0.5	0.5	—	0.5	—
Цукрова пшениця	015	0.5	0.5	—	0.5	—
Інші культурні рослини	015	0.5	0.5	—	0.5	—
Всього	015	0.5	0.5	—	0.5	—

Зібрані в плані зобов'язання культури й повинні бути:

Зерно № ...

Картопля № ...

Заступник уповноваженого Наркомзагу СРСР по УРСР

24.07.1945 р.

Мойсузенком П. В.

Новоукраїнський район

Заступник уповноваженого Наркомзагу СРСР по УРСР

24.07.1945 р.

Мойсузенком П. В.

Новоукраїнський район

конали тільки 14 колгоспів області, то в 1945 році плани не виконали вже 1354 колективних господарства, або 79 % з тих, що на той час діяли на Кіровоградщині [2]. Напевне, що аналогічна ситуація з виконанням зобов'язань в 1944 та 1945 роках по зерну спостерігалася і серед колгоспників, робітників та службовців. В 1946 році ситуація ще погіршилася: 63,7 % всього дорослого населення Аджамського району, 29,5 % — Олександрійського, 34 % — Великовисківського, 17 % — Єлизаветградківського районів, яким вручили зобов'язання по зерну, навіть не приступили до його виконання (на 20.11.1946 року) [3]. Добре усвідомлюючи, що за це їх можуть віддати до суду або описати майно, селяни зобов'язань по зерну все-таки не виконували. Немає сумніву в тому, що зерна вони взагалі не мали.

Іншим важливим видом поставок державі від господарств селян, робітників та службовців значилося м'ясо.

Станом на 1.01.1945 року райуповнаркомзаг СРСР по Аджамському району зібрав 577,71 цнт м'яса. Державі його здали [4]:

Джерело постачання м'яса	Кількість зібраного м'яса (в цнт)
Колгоспи	0
радгоспи	0
колгоспники	577,71
робітники	0
службовці	0
одноосібники	0
Всього:	577,71 цнт

Подібним чином збирали м'ясо і в Олександрійському районі (станом на 8.01.1945 р.) [5]:

Джерело постачання м'яса	Кількість зібраного м'яса (в цнт)
Колгоспи	198
радгоспи	40,45
колгоспники	4337,43
робітники	5
службовці	5
одноосібники	10
інші організації	4,3
Всього	4579,91 цнт

Райуповнаркомзаг СРСР по Олександрійському району м'ясо з колгоспників збирав не тільки за 1944 рік, коли територію району вже повністю звільнили від німців, а й зобов'язав їх давати м'ясо ще й за 1943 рік, коли район перебував під гітлерівською окупацією: м'яса в рахунок 1943 року селянам необхідно здати 1330 цнт — так розпорядився уповнаркомзаг.

Аналогічна ситуація по заготівлі м'яса спостерігалася також в Новоукраїнському районі: його в період з 1.01.1944 по 1.01.1945 року по ра-

йону заготовили 625,19 цнт. З них колгоспники з власних господарств здали 600,19 цнт, робітники — 25 цнт. [6].

Впродовж 1944 року по Кіровоградській області найважливіших продуктів харчування (крім зерна) та сировини (крім вовни) заготовили:

Джерело постачання	М'ясо (цнт)	Молоко (г/л)	Яйце (шт.)	Вовна (кг)
Колгоспники	309214	44992	1364596	889
колгоспи	44992	0	0	0
робітники і службовці	1064	2427	0	3

Про це прозвітував наркомату заготівлі СРСР заступник уповноваженого наркомату заготівлі по Кіровоградській області Шабранський [7].

Впродовж 1943-1944 років, коли на території області знаходилися передові та тилові частини і з'єднання Червоної армії, вони поповнювали свої продовольчі запаси також за рахунок місцевого населення, в першу чергу колгоспників області [8]:

Назва продукції		Заготовлено в 1943 році для в/ч			Заготовлено в 1944 році для в/ч		
		Колгоспи	Колгоспники	Роб./служб	Колгоспи	Колгоспники	Роб./служб
М'ясо	цнт	0	3306	183	6	15445	383
молоко	г/л	0	0	0	0	387	6
яйце	шт.	0	0	0	0	2027	0

Впродовж 1944 року населення області здавало державі м'ясо також і свійської птиці. 10.02.1945 року підраховували та відрапортували до Москви, що м'яса птиці на Кіровоградщині заготовили 297 цнт: колгоспи і радгоспи не здали жодного кілограма, зате з колгоспників зібрали 294 цнт та 3 цнт м'яса птиці здали робітники і службовці [9]. Зокрема, від колгоспників Устинівського району м'яса курячого надійшло в рахунок обов'язкових поставок 27 кг 200 грамів та м'яса кролятини — 26 кг, а всього в рахунок поставок від району м'яса птиці його зараховано 53 кг 200 грамів [10].

На фото: план здачі молока державі по м. Знам'янка та його реальне виконання. Липень 1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 225.

Уповнаркомзаги (після ліквідації наркоматів та запро-

Результатом оказанной Исполкомом помощи заготовительным организациям выполнения годового плана по молокопоставкам в состоянии на 15/УП-47 года имеет следующий показатель:

По секторам	План в литрах	Выполнение : на 15/УП-47г:	%	%
1. По кол-зу им. Липень	3768	1890	52%	
2. Колхозники	14490	5828	46%	
3. Рабочие и служащие городов.	42500	20894	49%	
Подсобное хозяйство СРС ДН-7	8050	3834	47,8%	
Всего	700	646	92,3%	
Всего	350	285	95,9%	
	70288	32937	47%	

вадження міністерств в 1946 році їх називали уповмінзаги) вели себе в районах досить нахабно та безцеремонно. Зокрема, в колгоспі «Політвідділ» Красносільської сільської ради Єлизаветградківського району уповмінзагу нарахували за рахунок колгоспу 202 трудодні та здійснили на них виплати грошима та зерном [11]. Незаперечно, що це була така форма взятки для чиновника.

Уповнаркомзаг по Хмельському району Шаповалов у березні 1946 року здійснював незаконні обшуки помешкань та господарств колгоспників, вилучав їхнє майно й продукти харчування — сіно та пшеницю [12]. В Долинському та Великописківському районах уповнаркомзаги, спільно з головами колгоспів, у колгоспників вилучали корови та здавали в рахунок м'ясопоставок [13].

Уповноважений агент мінзаготівель Новопраського району Тупало в 1946 році вилучив у громадян Кобець та Піддубного корову й телицю тільки за те, що ці селяни не виконали планів по обов'язкових поставках яєць зі своїх господарств [14].

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ СРСР

Українська РСР

Район: *Олександрівський*

СГП: *Олександрівський*

ПЛАТІЖНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ № *257-364* № *88522*

по сільськогосподарському податку

На підставі Закону «Про сільськогосподарський податок» Ви повинні сплатити сільськогосподарський податок за 1945 рік у сумі *896* крб. *80* коп.

до 1 грудня 1945 р. *216* крб. *84* коп.

до 1 грудня 1945 р. *MS* крб.

Крім того, Ви повинні негайно сплатити: *MS* крб.

Задолженості за 1945 рік у сумі *MS* крб. коп. і грошом на *MS* крб.

Задолженості на *MS* крб.

За прострочку платеж стягується пеня в розмірі 0,2% за кожен день прострочення.

Неплатежі в строк платежів стягуються примусовим арештом, вартість арешту.

Податок сплачується в грошовій формі або в натуральній формі.

Підпис: *С. Соснівський*

Секретарь податкової інспекції

На фото: платіжне повідомлення про розмір сільськогосподарського податку з подвір'я колгоспника. 1951 р. З архіву автора.

Агент уповмінзагу по Олександрівському району Гордієнко здійснював обшуки господарств колгоспників — у липні 1946 року він виявив у гр. Садового з с. Бірки 100 кг хліба та зобов'язав того здати частину зерна державі. Обійстя громадян у липні перевіряв і замісник уповмінзагу по Олександрівському району Козлов. Саме він, повністю проігнорувавши той факт, що голова Соснівської сільської ради Зеленський, член виконкому Бабиш створили комісію та склали акта про те, що в усіх 187 господарствах колгоспників на присадибних ділянках у літню спеку згоріли посіви, наказав жителям с. Соснівка будь-що здавати державі власне зерно [15].

Крім обтяжливого сільгосподатку, самообкладання, обов'язкового страхування будівель та худоби, сплати по позиці, селяни повинні ще сплачувати землеренту, податок на неодружених, одиноких, бездітних.

Думки про те, щоб не сплатити будь-який вид податку, в селян не виникало — за це їх жорстко карали. Тільки на початку 1946 року започатку-

вали 438 справ по примусовому стягненню заборгованості по обов'язкових поставках сільськогосподарської продукції з подвір'їв селян. 428 селян області оштрафували, справи щодо 10 — припинили [16].

На кінець листопада 1946 року 31801 селянський двір з тих 131514, які повинні здавати державі зерно з власних господарств, ще не приступили до виконання зобов'язань. Тож у 5185 колгоспників описали майно [17].

На фото: зобов'язання на поставку державі сільськогосподарської продукції з подвір'я колгоспника. 1951 р. З архіву автора.

Селяни мали право скаргитися на неправильне обчислення кількості обов'язкових поставок сільськогосподарської продукції в 10-денний строк з дня вручення зобов'язання. Скаржилися на дві адреси: районному уповноваженому Міністерства заготівель СРСР або до райвиконкому. Постанова райвиконкому щодо звільнення від сільгосподатку або його зменшення набувала чинності тільки після її затвердження уповноваженим Міністерства заготівель СРСР по області, рішення якого було остаточним.

Від населення тільки двох сільських рад Бобринецького району — Кетрисанівської та Березівської — до уповмінзагу протягом 1946 року надійшло 800 заяв з проханням звільнити від сільськогосподарського податку, а розглянути ця установа змогла тільки 36 заяв [18]. З-понад більш як 5700 господарств колгоспників Бобринецького району виконавчий комітет районної ради 27.08.1946 року звільнив від сплати сільгосподатку, враховуючи тяжкі матеріальні умови, 112 господарств колгоспників повністю, а 81 господарство — частково [19]. 15 грудня 1946 року виконавчий комітет Бобринецької районної ради знову розглянув заяви колгоспників про звільнення їх від обов'язкового податку державі м'ясом та яйцями та вирішив: «У зв'язку з тим, що багато господарств постраждали під час німецької окупації та в даний момент не мають ніякого майна, тварин та птиці і не можуть виконати свої зобов'язання: звільнити від обов'язкових поставок м'яса та яєць державі на 1946 рік всього по району 736 господарств. По сільрадах:

Пустопільській — 23, Фрунзівській — 13, Ч. Долинівській — 12, Богодарівській — 36 господарств» тощо. Зрозуміло, що загальний план району та області по поставках державі продуктів харчування залишався незмінним, тож 29440 кг м'яса і 110400 шт. яєць, що повинні здати 736 господарств колгоспників Бобринеччини за 1946 рік та які звільнялися від цього податку, «перекидалися» на інших колгоспників, які до цього списку не потрапили [20].

«Великими податками обкладали селян: хто тримав свиней чи корів, повинен був здавати шкури, за корову — 250 л молока на рік. Обкладали податком кожне фруктове дерево. Багато сімей просто розорявались, тому що у тих, хто не в змозі був сплачувати податки, забирали все, що залишалось у господарстві», — свідчила жителька Олександрійського району К. М. Пилипко. Якщо господар не виконував плану здачі податків, у нього забирали все, що залишалось в господарстві. М. В. Шевченко, який в ті роки проживав в Онуфріївському районі, згадував, що «в період сіви по хатах ходили «активісти» і забирали все до останньої картоплини. «Як забрали у нас хліб, так само забрали й огірки солені. Все-все! Матуся моя була добра хазяйка. І ми все мали. За якийсь день все те вишкребли», — оповідала О. І. Федоренко [21].

Неймовірно великі сільськогосподарські податки, що їх держава накладала для більшості селян, частини робітників та службовців, поглиблювали післявоєнні злидні серед населення.

32. СПЕКУЛЯНТИ

Неефективне сільське господарство, орієнтована на виготовлення в першу чергу військового спорядження, техніки та зброї економіка країни не могла задовольнити елементарні потреби населення в предметах масового споживання, одязі та продуктах харчування. Населення саме намагалося вирішити цю проблему. Влада на ці ініціативи відповідала жорстокими переслідуваннями та репресіями: 30.09.1943 року прокурор СРСР підписав наказ № 81/71, згідно якого для розслідування кримінальних справ по спекуляції слідству відводилося 10 днів. В розпал післявоєнного голоду утиски проти населення зросли: пленум Верховного суду СРСР 20.09.1946 року та Міністерство юстиції СРСР 21.09.1946 року затвердили заходи «Про посилення боротьби зі спекуляцією». Віднині продаж населенням продуктів харчування та предметів побуту жорстко переслідувався, оскільки держава вважала, що це здійснюється з метою наживи. Фактично кожен міг бути затриманий на базарі чи деінде за продажем чи купівлею предметів масового споживання або продуктів та відразу отримати звинувачення в спекуляції.

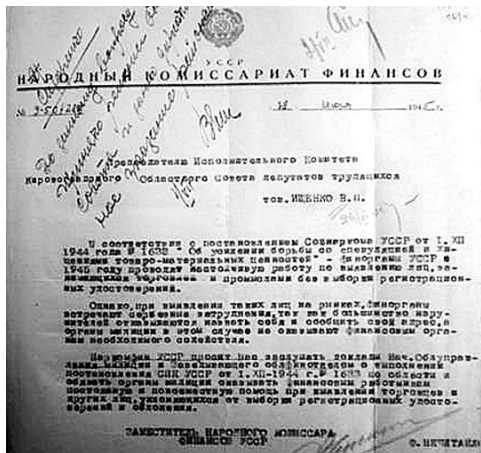
Зокрема, народний суд III ділянки м. Кіровограда в 1946 році засудив гр. Чебанюк за торгівлю зерном на 5 років. Колегія Кіровоградського обласного суду вирок народного суду відмінила як «м'який» та вказала на той недолік, що позбавлення волі здійснено без конфіскації майна [1].

В I кварталі 1947 року народні суди Кіровоградської області розглянули 25 справ по перепродажі та скупці приватними особами продуктів харчування та товарів масового споживання. 31 особу засудили на різні терміни позбавлення волі: на термін до 5 років ув'язнення засуджено 10 осіб, до 10 років — 1 особу [2]. За спекуляцію народний суд Підвисоцького району засудив гр. Ліщинську за те, що вона торгувала на базарі платками, зошитами, перами, господарчим милом. А заарештували жінку в той момент, коли та продавала на базарі оселедці [3].

27 січня 1947 року міліція затримала під час посадки у вагон гр. Бацимееву, в якій вилучили цукор, картоплю, цибулю, яйця, масло. Цього виявилось достатньо, щоб народний суд Новогеоргіївського району за-

судив її до 4,5 років позбавлення волі. Проте обласний суд це покарання визнав «м'яким», оскільки на суді з показань свідків вияснилося, що засуджена привозила до Малої Виски промтовари з Одеси, а в Одесу возила продукти «неодноразово» [4].

За те, що гр. Щербина продавала в Новгородці господарче мило, каміння для запальничок, нитки, цвяхи, її визнали як «спекулянтку», а Новгородківський народний суд присудив їй 5 років позбавлення волі [5].

На фото: доручення народного комісаріату фінансів УРСР голові Кіровоградського облвиконкому про виявлення осіб, які займаються торгівлею без відповідного посвідчення. 28.06.1945 р.
З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр.387. — Арк.8.

В II кварталі 1947 року народні суди розглянули 33 справи по спекуляції. В Златопольському районі до суду віддали 6 осіб,

у Піщанобридському — 4, Добровеличківському — 3 особи тощо [6].

91 % затриманих за спекуляцію засудили на різні терміни ув'язнення, 3 % отримали умовні покарання, решта — до виправних робіт по місцю проживання [7].

Покарання в 1 рік виправних робіт отримала пенсіонерка, жителька м. Кіровограда Каленникова М. К., оскільки під час арешту на міському базарі в неї знайшли приготовлені для продажу сірники [8].

За торгівлю мануфактурою на 2 роки позбавлення волі Піщанобридський народний суд засудив багатодітну матір Прибельську Клавдію, для якої торгівля слугувала єдиним джерелом існування її чималої сім'ї [9].

Взимку 1947 року подружжя Пушенки Павло та Надія — жителі м. Кіровограда — привезли з Москви фабричну тканину. 20 метрів цієї тканини, виявленої під час обшуку в подружжя, стали причиною арешту чоловіка та засудження його на 5 років позбавлення волі.

Піщанобридський народний суд засудив до позбавлення волі гр. Дацюк — студентку четвертого курсу Дніпропетровського держуніверситету, звинувативши її в спекуляції, оскільки дівчина купила на ст. Помічна яйця, масло і везла ці продукти в Одесу, щоб купити там одяг [10].

2.01.1947 року Онуфріївський народний суд позбавив волі на 5 років Михайленка М., звинувативши його в спекуляції. Злочин жителя Онуфріївки перед державою доказали тим, що 1.11.1946 року його затримали з 39 кусками мила та 16 метрами мануфактури [11].

Про те, в яких матеріальних нестатках жили навіть ті, хто для перемоги над ворогом віддав своє здоров'я, свідчать факти: інвалід Великої Вітчизняної війни, кавалер 4 бойових орденів, житель м. Кіровограда М. Рожков просив матеріальну допомогу, звертаючись спочатку до установ обласного рівня, але безрезультатно, тож змушений звернутися зі скаргою до вищих державних органів — в Москву. В області на скаргу інваліда до столиці відреагували так — виділили дитячі штани та пару різнокольорових носків. Три місяці не могли надати матеріальну допомогу тяжко хворому інваліду війни жителю обласного центру Касаткіну. Тричі намагався дістати допомогу одягом інвалід війни Безрукавий, і тричі органи соцзахисту йому відмовляли, мотивуючи відсутністю фондів [12].

На фото: заява жительки м.

Кіровограда Гольдштейн С. А. з проханням допомоги придбати її сім'ї одяг та взуття: «Я... не в змозі купляти речі на базарі». Серпень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 195.

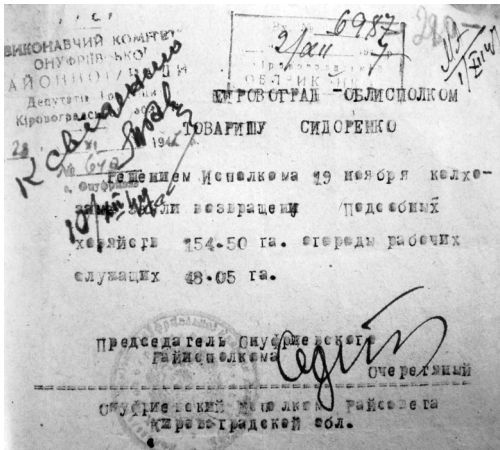
Отже, повоєнний голод та нестатки змусили населення більш енергійно вдаватися до вирішення побутових та продовольчих проблем шляхом купівлі чи продажу необхідного, не особливо покладаючись на державу. Держава з відповіддю не забарилася.

Переслідування населення області за т. зв. спекуляцію призвело до чималих трагедій: людей позбавляли волі тільки за елементарну потребу роздобути одяг, їжу, предмети першої необхідності не в державних закладах, де цього всього майже не було, а в таких же нездолених і обділених владою громадян, як і вони самі. Контроль держави за розподілом та споживанням найнеобхіднішого посилювався, тож вкотре, вже в післявоєнний час, розпочалися арешти та репресії ініціативних та підприємливих. З ними більшовицька держава боролася впродовж всього свого існування.

Председателю Облкомхоза
г. Щенко В. П. - 195-
Вдова Гольдштейн С. А. Милосердиева М. П.
Заявление.
Я, дочь моя, студентка 3го курса, и сестра
Аполлона Львов, остро нуждаемся в одежде,
шляках и обуви.
Очень прошу вас помочь нам в этом.
Претензии этих вещей. Я работаю в
заготовках в Облкомхозе, техникум, получаю
300 р. в месяц, но в состоянии покупать
вещи на рынке.
Надеюсь, что наша просьба будет
выполнена, за что заранее выражаю свою
благодарность.
Спасибо.
Г. Гольдштейн
Сестра
Аполлона
М. П.

33. «РОЗКРАДАННЯ» КОЛГОСПНИХ ЗЕМЕЛЬ

Сталінська держава не могла елементарно нагодувати свій народ. Тож кілька післявоєнних років населення країни, зокрема і те, що проживало на території Кіровоградської області, жило впроголодь.

На фото: інформація з Онуфріївського району про повернення колгоспам землі від підсобних господарств, а також городів робітників та службовців. Листопад 1947 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 280.

Багато жителів області порятунком від голоду та скрутних матеріальних умов вважали працю на своїй присадибній ділянці. Оскільки розміри

багатьох з них не завжди могли забезпечити елементарні потреби чималих сімей колгоспників, робітників та службовців в продуктах харчування та сплати всіх податків, тож багато колгоспників, як, проте, робітників, службовців та представників радпартактиву, намагалися обробляти земельні наділи понад встановлену норму, розробляючи пустирі, невдоби, а також зарослі бур'янами, порослю дерев та кущів покинуті напризволяще колгоспні землі. Але не тільки їх. Всі спроби розширити присадибні ділянки влада «помітила» восени 1946 року, здійснивши перед цим максимальне вилучення зерна шляхом накладання непосильних хлібозаготівельних планів. Закономірно, що більшовицька держава не могла дозволити своїм громадянам мати якесь інше — альтернативне та безконтрольне джерело постачання продуктів харчування своїх сімей, як окрім тих, що влада сама

визначила — трудодні колгоспникам, зарплати та мізерні пайки — робітникам і службовцям.

З 19 вересня 1946 року органи влади розпочали кампанію відбирання в населення їхніх городів під приводом того, що ці землі є «громадські колгоспні» і вони, нібито, розкрадені. Для цього в усі села та хутори області виїхали безліч перевіряючих всіх ґатунків: працівники прокуратури, райземвідділів, райкомів та райвиконкомів тощо. В переддень особливо голодних місяців зими-весни 1947 року в десятків тисяч жителів області перемірялися та «відрізалися» городи площею в кілька тисяч гектарів. Всі ці землі та вирощена власноруч на них продукція могли полегшити умови існування тисяч голодних мешканців області в 1947 році. Але цього не сталося.

На фото: фрагмент статті про різні способи «масового розкрадання колгоспних земель». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 21.09.1946 р.

Через місяць після початку кампанії по відрізанню городів підводили перші підсумки цієї роботи. Зокрема, 25 жовтня 1946 року на засіданні виконкому Бобринецької районої ради заслухали питання про «Роз-

крадання колгоспних земель». Всього в районі, як доповів начальник Бобринецького РЗВ, «розкрадено» земель: колгоспниками — 26,53 га, робітниками і службовцями — 32,9 га, організаціями — 25,5 га. «Найгірша» ситуація з «розкраданням» колгоспних земель, на думку районної влади, склалася в колгоспі ім. Фрунзе Фрунзівської сільської ради, де колгоспники «захопили» аж 1,77 га громадських земель; в колгоспі ім. Орджонікідзе Олексіївської сільської ради, де колгоспниками «захоплено» 1,20 га, робітниками і службовцями — 2,62 га колгоспної землі; в колгоспі ім. Горького Степанівської сільської ради «захопили» 19,44 га; в колгоспі ім. Кірова — 7,70 га. Всі «розкрадені» землі негайно відібрали та повернули колгоспам. Оскільки на деяких з них вже сходили посіви озимих культур, то й вони відійшли до колгоспів [1].

В колгоспі «Червона зірка» Петрівського району в робітників Лубенець О. О. та Косенко виявили по 1 га присадибних земель, з яких 0,85 га влада «відрізала», залишивши їм, згідно норми, 0,15 га. Незаконно «захоплену» землю виявили в колгоспників колгоспу ім. Карла Маркса цього ж району Колесника О., Руть та Артеменка, які обробляли відпо-

Розкрадання громадських колгоспних земель

Радянсько-партійні і земельні органи зобов'язані були суворо оберігати громадські землі колгоспів від розкрадання, як про це попереджали РНК СРСР і ЦК ВКП(б) своєю постановою від 27 травня 1939 року. Проте, факти і перевірка показують, що ця постанова на ділі багатьма працівниками була забув-та і факти розкрадання громадських земель колгоспів знову набули масового характеру.

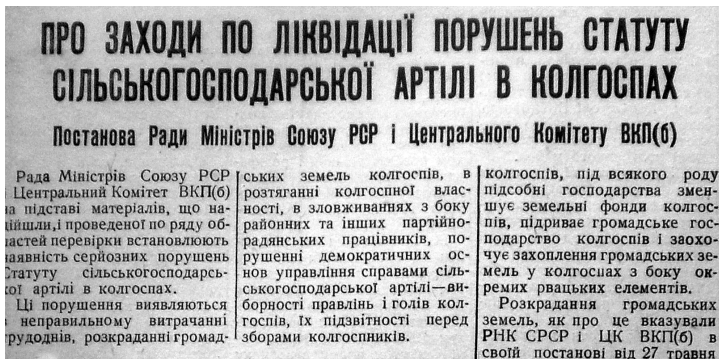
Ць розкрадання громадських земель іде по лінії збільшення присадибних ділянок колгоспників шляхом самовільних захоплень або незаконних прирізків з боку правлінь і голів колгоспів з метою

роздування особистого господарства на шкоду громадському.

Розкрадання громадських земель іде також по лінії незаконного відведення місцевим радянськими і земельними органами, а то й самочинно захоплення громадських земель колгоспів всичими організаціями та особами під виглядом створення на колгоспних землях всякого роду підсобних господарств та індивідуальних городів робітників і службовців. При цьому таке розкрадання громадських земель часто-густо відбувається при потуранні правлінь колгоспів, голів сілрад і райрад. Зрозуміло, що незаконне захоплення громадських земель

відно 1,13 га, 0,80 га та 0,70 га землі. В колгоспі «Комінтерн» колгоспник Шаповал Н. з сім'єю користувалися 1,39 га городу, замість 0,50 га, належних їм по шнуровій книзі; сім'я колгоспника Ніконенка з цього ж колгоспу «захопила» до свого городу в 0,70 га ще 1,10 га, тож обробляти діти і дорослі город розміром 1,8 га. В колгоспі «Червона зірка» колгоспник Колесник Г. замість 0,60 га мав 1,81 га городу, а його односелець Савенко Н. — 2 га замість 1 га городу та сіножаті, що належали його сім'ї. Всі надлишкові землі у них «відрізали» [2].

У Підвисоцькому районі дворів колгоспників, де також виявили «самозахвати» землі, налічувалося 576. У них відібрали 131,35 га орних земель [3].

На фото: фрагмент постанови РМ СРСР і ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації порушень статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 21.09.1946 р.

Восени 1946 року, впродовж кампанії по боротьбі з «розкраданнями» колгоспних земель, в селах Кіровоградщини зафіксували 28550 випадків привласнення колгоспних земель, здійснених колгоспниками. На «крадіжку» землі відважилися також 13841 сім'я робітників і службовців. 2040 організацій, установ, підприємств області теж «розікрали» громадські землі. Всього таким чином «захопили», «розкрали» і «розбазарили» в області 26264 га колгоспних земель [4].

Фізично важка, адже єдиними інструментами для обробітку землі були лопати, сапи та коси, але досить-таки продуктивна праця на цих землях змогла б дати значний врожай продуктів харчування та пом'якшити голод 1947 року. Однак думка влади виявилася іншою: земля-годувальниця відбиралася силоміць, поглиблюючи цим біди і страждання населення краю. Будь-яка інша держава, окрім більшовицької, всіляко сприяла б тим своїм громадянам, які власноруч виробляли для себе продукти харчування, однак радянська вчинила по-іншому — всі спроби населення здобути інші джерела харчування всіляко обмежувалися.

З «відрізаною» в населення землею колгоспи в більшості випадків як слід не скористалися через безземелля, тож земля частково заросла бур'янами, порослю дерев та кущів.

Велике випробовування чекало в цей час на хутори, яких на кінець 1946 року в 21 районі області налічувалося 181, де проживали 968 жителів. З цієї кількості 97 хуторів заснували в період німецької окупації [5]. За логікою більшовицької держави позаколгоспні жителі хуторів не мали права на індивідуальне господарювання. З 1947 року розпочалося примусове зселення хуторян. Цей процес супроводжувався насильством, наругою над волею мешканців хуторів, знищенням їхнього звичного способу життя. На фоні страждань сотень тисяч жителів області від голоду, матеріальних та побутових нестатків, нищення владою хуторів Кіровоградщини з населенням, що не сягало й тисячі чоловік, виявилось малопомітним, але все-таки трагедією, що теж нагадувала процеси розкуркулення та колективізації початку 30-х років XX ст.

*На фото: передовиця
«Берегти колгоспну власність,
як зіницю ока!».*

З фондів ДАКО — газ.

*«Кіровоградська
права», 11. 10. 1946 р.*

Відбираючи землю в колгоспників, органи влади, теж спізнавши на собі голод, вирішили самі завести собі городи законним шляхом, назвавши їх «допоміжними господарствами».

25 січня 1947 року на засіданні виконкому Кіровоградської міської ради наділяли приміську землю. Для працівників обкому партії виділили 51,5 га землі, облвиконкому — 33,0 га, для обласного управління МДБ — 45,0 га, обласного управління МВС — 40,0 га тощо. Отримали землю також три дитсадки обласного центру, педінститут, школа ФЗН № 1 та ін. Всього таких організацій та установ налічувалося 35, їм виділили 1768,2 га землі. Також 612 га землі отримали 31 підприємство міста. Найбільше її — 400 га — виділили під допоміжне господарство для робітників заводу «Червона зірка» [5].

Відрізання городів у жителів області виявилось жорстоким заходом сталінської держави — цим злидні серед населення тільки посилювалися. Левова ж частка т. зв. «розкраденої» землі — це та земля, що її селяни отримали в роки нацистської окупації — для ведення власного господарства.

Берегти колгоспну власність, як зіницю ока!

Колгоспне селянство нашої області, як і всієї країни, з великим задоволенням зустріло постанову Ради Міністрів Союзу РСР і ЦК ВКП(б) „Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах“. Цей історичний документ, який спрямований на строгий захист суспільної власності та інтересів чесних трудівників соціалістичних ланів, одностайно підтриманий і схвалений колгоспниками, всіма працівниками соціалістичного сільського господарства.

Постановою Ради Міністрів Союзу РСР і ЦК ВКП(б) газ.

лом Андрєв, директор Піщано-Бридської МТС Перетятко і суддя Панченко. Про ці факти знають в райкомі КП(б)У (секретар тов. Грибенко), але рішучих заходів не вживають. З райкому, правда, порекомендували загальним зборам знати з робота голову колгоспу тов. Ідченка, а про останніх винувати в порушення Статуту сільськогосподарської артілі вперто замовчують.

Факти розкрадання громадських земель, неправильне витрачання трудоднів у колгоспах — не поодинокі. Це ясно видно на прикладі артілі „Повний колос“, Долинського

34. ПРОДОВОЛЬЧІ ПОЗИКИ ДЛЯ КОЛГОСПІВ

Тогочасне керівництво республіки добре знало ситуацію, в якій опинилося українське село після хлібозаготівельної кампанії 1946 року, тож усвідомлювало, що голодні колгоспники не зможуть вийти на весняну посівну 1947 року. На початок 1947 р. 1223 сім'ї колгоспників Кіровоградщини, за неповними даними, зовсім не мали продуктів харчування й перебували у виснаженому стані. В особливо тяжкому становищі знаходились сім'ї колгоспників, чоловіки яких загинули на фронті, багатодітні та сім'ї інвалідів війни Червонокам'янського, Олександрійського, Піщанобридського, Устинівського, Підвисоцького, Ново-Георгіївського, Великовиківського, Добровеличківського та інших районів Кіровоградщини. Так, в сім'ї демобілізованого з Радянської армії члена колгоспу «Зоря комунізму» І.О. Лисака, який мав 8 дітей, а дружина нагороджена орденом «Материнська слава 2-го ступеня», продуктів харчування не було зовсім, в зв'язку з чим діти опухли, хоча в 1946 році сім'я Лисака виробила в колгоспі 1069 трудоднів [1].

Район	Продовольча позика (в тоннах)
Аджамський	2
Бобринецький	4
Олександрійський	3
Великовиківський	1
Витязівський	5
Добровеличківський	4
Долинський	6
Єлизаветградківський	2
Златопільський	3
Устинівський	6
Підвисоцький	8
Новопразький	5
Червонокам'янський	7
Знам'янський	1
та ін.	
Всього 27 районів	102

На неодноразові прохання керівників республіки порятувати українських селян Москва довго не відповідала, та зрештою прореагувала: дала дозвіл на виділення голодним колгоспникам України продовольчої позики зерном, кількість якого загалом становила 93 тис. тонн.

Частина продовольчого зерна надійшла і в Кіровоградську область. Було б помилкою вважати, що зерно завозили з-поза меж республіки, — воно у великих кількостях зберігалось на складах «Заготзерна» та глибинних сховищах міністерства заготівель на території області — це «колгоспно-державне» зерно виростили колгоспники області.

30 січня 1947 року обласна влада розподілила першу вагому продовольчу позику, призначену для колгоспників: 102 тонни продовольчого зерна відправили у 27 районів області [2] (таблицю див. на стор. 196).

У спільній постанові № 18 Кіровоградського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 30.01.1947 р. вказувалося на те, що «розмір відпуску борошна колгоспникам... не повинен перевищувати 6 кг в місяць на одну людину». За отриману позику продовольством колгоспи зобов'язувалися віддати зерно врожаю 1947 року з нарахуванням 10 цнт на кожні 100 цнт позики.

Отримані 8 тонн зерна як продовольчу позику Підвисоцький РВК розподілив так [3]:

Назва сільради	Колгосп	К-сть наділеної натурпозики в цнт
Перегонівка	«Нове життя» ім. Кірова ім. Шевченка	1,5 2,0 3,0
Підвисоке	«18 партз'їзд» «13-річчя Жовтня» «Шлях до комуні» ім. Політвідділу ім. Шевченка	1,0 2,0 2,5 1,0 1,0
Розсохуватець	ім. Сталіна ім. Леніна ім. Будьонного	1,0 1,0 1,0
Всього: 15 сільських рад	38 колгоспів	80 цнт

Наприкінці лютого для колгоспів області виділили ще 134 тонни зернової позики. Її знову розподілили між 27 районами. Найбільше зерно отримали Долинський район — 12 тонн та Підвисоцький — 9 тонн. Знову, як і попереднього місяця, допомога не надійшла до колгоспників Олександрівського, Чигиринського, Кам'янського районів [4].

17 березня 1947 року на засіданні облвиконкому заслухали питання про правильність розподілу «урядової продовольчої позики для надання допомоги гостропотребуючим колгоспникам» та розподілили чергову позику. Перевірка, проведена в усіх 27 районах, які отримали продовольчу допомогу, засвідчила, що «... в Новопраському, Долинському, Чер-

вонокам'янському, Новгородківському районах... продовольча позика розподіляється неправильно». Нею розпоряджалися голови райвиконкомів та секретарі райкомів партії, голови колгоспів та голови сільських рад, тож ділили її на власний розсуд, часто не тим, хто її гостро потребував, і навіть не колгоспникам.

На фото: колгоспники колгоспу ім. Чапаєва с. Грузьке Кіровоградського району на черговому мітингу. Кінець 40-х років XX ст. З фондів ДАКО — № 787.

Постановою облвиконкому № 53 від 17.03.1947 р.

розподілили ще 300 тонн зерна, що майже втричі більше за січневу позику та набагато перевершило допомогу в лютому. Це й не дивно, адже наближалася посівна, тож з отриманої позики передбачалося видавати колгоспникам, що працювали в полі, по 300 грамів хліба щодня та організувати на час посівної гаряче харчування, для чого «для приварку використовувати до 60 грамів борошна в день для працюючого в полі». Для прогудування колгоспників Петрівського та Підвисоцького районів виділили по 20 тонн зерна, колгоспи Єлизаветградківського району отримали 25 тонн зернової позики, Новоархангельського та Новгородківського — по 15 тонн тощо. Цього разу продовольчу позику розділили вже між 28 районами [5].

На фото: почесна грамота Пономаренку І. Л. — переможцю у Всесоюзному соціалістичному змаганні. 31.12.1947 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

У квітні, в час інтенсивних польових робіт, продовольча позика для колгоспів надійшла двічі: спочатку в розмірі 214 тонн, а потім ще 150 тонн. Її отримали 29 районів області [6].

5 травня 1947 року облвиконком ділив 306 тонн продовольчого зерна вже між 31 районом. Найбільше його отримали Долинський — 25 тонн, Підвисоцький та Червонокам'янський — по 20 тонн. Вперше, з початку року, продовольчу допомо-

гу цього разу отримали Кам'янський та Олександрівський райони [7]. Перша продовольча позика надійшла і в Чигиринський район, адже ще 25.04.1947 року голова райвиконкому Бойко надіслав до Кіровоградського обласного виконавчого комітету депутатів трудящих листа, в якому інформував, що в районі налічується «1265 дворів, де проживає 2427 чоловік, яким «потребується продовольча позика» [8].

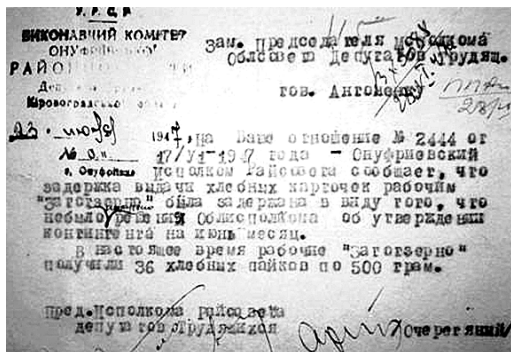
На фото: стаття в обласній газеті з подякою від колгоспників Хмельівського району «...товаришеві Сталіну за його піклування про колгоспне селянство». З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 5. 10. 1946 р.

Окрім продовольчого зерна, якихось інших продуктів харчування, як-от цукру, риби, жирів, м'яса тощо, колгоспники не отримували. Їхній раціон був бідним та примітивним: кусок хліба вагою 300 грамів та гаряча борошняна затірка з колгоспної їдальні під час посівної. Тож для його урізноманітнення використовувалися буряки та картопля, протруєне від шкідників зерно...

Загальний розмір «урядової продовольчої позики», що надійшла для Кіровоградщини впродовж зими-весни 1947 року, становив 912 тонн. Значну кількість сільського населення області ця позика не могла врятувати від дистрофії, виснаження, опухання, численних хвороб та, декого, голодної смерті. Для багатьох «гостро потребуючих» вона взагалі не дійшла.

На фото: інформація про відновлення видачі по 500 грамів хліба щодня для 36 робітників Онуфріївського «Заготзерна» в червні 1947 року. З фондів ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.755. — Арк.115.

Розподіляючи мізерну продовольчу позку, держава керувалася не гуманними, а суто прагматичними устремліннями, тож про колгоспників згадували тільки під час посівної та жнив, відразу забуваючи їхні проблеми восени та взимку.

Отже, під час особливо голодних місяців зими та весни 1947 року центральна влада спромоглася виділити на кожного з-понад більш як шестисот тисяч сільських жителів області продовольчу допомогу в розмірі приблизно по 1,5 кг зерна на одну душу. Чи могли ці крихти порятунку від опухання, зокрема, й тих колгоспників 500 колгоспів області, яким в зиму 1947 року не виділили жодного кілограма зерна та ні однієї копійки на вироблені трудовні?

Вже навіть після того, як карткову систему відмінили (з грудня 1947 року) і, здавалося, хліб можна вільно купляти всім жителям Кіровоградської області, включно з колгоспниками, обласна влада все ще продовжувала ділити між районами продукти харчування. Зокрема, 3 січня 1948 року облвиконком розподілив крупи в кількості 35 тонн. Для міста Кіровограда їх виділили 15,7 тонни, для Знамен'янки — 5,3 тонни, Бобринецький район отримав 5 цнт крупи, Долинський — 2 цнт, Златопільський — 4 цнт, Олександрівський — 2 цнт тощо [9]. Продовольчі труднощі населення області «долало» ще впродовж кількох наступних років — хліба для всіх хронічно не вистачало.

На фото: батько з сином — жителі с. Олександрівка. Олександрівський район. Кінець 40-х років XX ст. З архіву В. Л. Шнапер.

Про тяжке становище населення, смертність внаслідок голоду та ставлення до «вождя» свідчить лист колгоспника з с. Цибулеве Єлизаветградківського р-ну Я. Гриценка, написаний 10 липня 1947 р. Й. Сталіну: «Доброго здоров'ячка, Йосиф Віссаріонович! Прийміть привіт од українського голодного народу. Дорогий наш вождь! Стільки світ не існує, я не бачив таких безпорядків, як зараз. Голод, злидні, іздівательство над народом. Робочі пхнуть. Дорогий вождь, я от колгоспник-коных, в мене вмерла вся сім'я з голоду. Я рішив написати вам листа... стільки невдоволень у країні, зверніть, пожалуста, увагу, особливо на робочих і селян, бо, не дай бог, гряне щонебудь, то ми пропали з вами. До свідання, побажаю вам успіхів у роботі» [10].

Голодуючи та тяжко працюючи з вини саме Сталіна, втративши від голоду свою сім'ю, колгоспник Гриценко все ж таки цілком усвідомлено називав винуватця післявоєнної трагедії «рідним батьком українського народу», вважав його «дорогим вождем» та ще й бажав «доброго здоров'я» та «успіхів у роботі».

року виявили бажання переїхати в Україну 167095 переселенців. До Кіровоградської області зголосилися виїхати 10520 осіб, прибули 10240 чоловік. Для ведення господарства вони привезли з собою 2242 голови великої рогатої худоби, 314 коней, 71 свиню, 1368 овець і кіз, 1017 одиниць домашньої птиці.

Їх розселили у Витязівському, Рівнянському, Петрівському, Знаменському, Великовисківському, Новопразькому, Олександрійському, Новгородківському, Піщанобридському, Долинському, Устинівському, Аджамському, Компаніївському, Маловисківському, Новоукраїнському, Бобринецькому районах [2].

Залишивши в Польщі практично все нажите майно та посіви, переселенці розраховували на компенсацію втраченого, повіривши обіцянкам виконкому обласної ради про те, що їм тут видадуть по 300 кг зерна, по 30 цнт картоплі і 12 цнт сіна за кожен залишений там гектар посівів, городини чи сіножатей [3]. Все це були тільки обіцянки. Типовим є, зокрема, таке: переселенка Дмитрук Текля Дем'янівна, для якої постійним місцем проживання обрали колгосп «Зоря» с. Березинка, замість належних 1430 кг картоплі, отримала лише 300 кг [4].

Д А Н
**открытия жилищных домов для переселенцев по району Кировоград-
ской области на первое полугодие 1946 года.**

№ п/п	Планируемые районы	Число переселенцев, подлежащих заселению в порядке уплотнения жилищ	Число семей, подлежащих заселению в порядке уплотнения жилищ	Число семей, подлежащих заселению в порядке уплотнения жилищ
1.	Датунский	83	8	75
2.	Печенго-Бродский	224	12	227
3.	Ровненский	175	4	166
4.	Ново-Успенский	193	13	178
5.	Долинский	347	20	327
6.	Итенинский	428	10	418
7.	Новгородковский	277	11	266
8.	Ахлютовский	14	—	14
9.	Компанийский	142	—	142
10.	Мало-Исачковский	55	1	54
11.	Поча-Прозоровский	37	—	37
12.	Петровский	83	—	83
13.	Знаменский	16	4	16
14.	Александровский	16	—	16
15.	Большо-Исачковский	26	6	17
16.	Бобринецкий	51	17	44
Итого:		2240	111	2109

На фото: план будівництва житлових будинків для переселенців з Польщі — «прибуло 2210, забезпечено окремим житлом 111, розселено в порядку «уплотнения» 1099», 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 383. — Арк. 36.

На 1 вересня 1946 року виявили бажання стати членами колгоспів лише 15,9%, або 364 сім'ї переселенців, що свідчить про неприйняття ними радянського способу

господарювання. Зокрема, в Устинівському районі з 630 працездатних переселенців працювали в колгоспах лише 37 осіб.

Більшість переселенців повірили обіцянкам агітаторів про право вільного вибору, тож подали заяви про отримання присадибних ділянок. З перших днів перебування в області українці з Польщі зіткнулися з величезною проблемою — їм не було де жити.

На фото: план розподілу в областях УРСР українського населення з Польщі.

1.11.1944 р. З фондів ЦДАГО — Ф.46. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 254.

В області з прибулих 2210 сімей отримали квартири тільки 111, решту переселенців підселили до будинків колгоспників по 2-3 сім'ї. В Новгородківському районі до 15 липня 1946 року повинні побудувати 275 будинків для переселенців, проте розпочали будівництво тільки 14. Про тяжке становище переселенців з Польщі свідчать затримані МДБ УРСР листи. Переселенка М. Філяк з с. Антонівка Устинівського району в листі своїм близьким до США писала: «...Ходимо на роботу в поле даром, будинку свого нема, так що жити неохота. Нам кажуть, щоб ми будинки купили, проте ніхто з наших людей цього робити не хоче, бо таке життя нікому не подобається, щоб людина працювала, не їла, нічого не заробляла і ходила голою й босою...»

Переселенець М. Конь з колгоспу «Червона зірка» Аджамського району у листі до США писав: «З наших людей залишилися тільки дві сім'ї, решта втекли на Західну Україну, бо там немає колгоспів. Я остався і не можу виїхати через малих дітей. Усі босі, роздягнуті, а тут на харчі і одіжку не заробиш, взуття також немає... Не знаю, чи колись налагодиться наше життя, чи ні...» МДБ змушене констатувати, що на ґрунті тяжких матеріально-побутових умов багато переселенців залишають райони східних областей України і переїжджають в західні області з метою перебратися до Польщі. Так з кінця 1945 року і до 15 липня 1946 року з Кіровоградщини виїхали 1160 сімей [5].

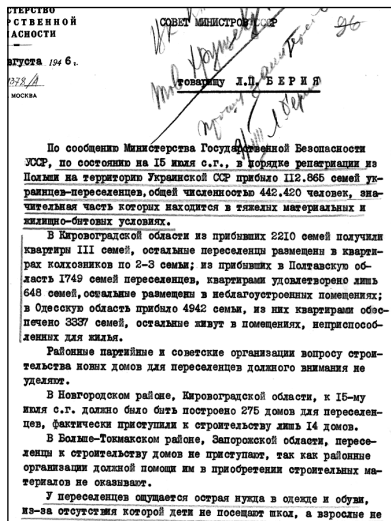
10.09.1946 року на спільному засіданні виконкому Бобринецької районної ради та РК КП(б)У розглянули питання «Про обстеження господарсько-побутових умов українських сімей, евакуйованих з Польщі». Згідно розпорядження Кіровоградського облвиконкому на Бобринецьчину переселили 61 сім'ю, половину з яких розселили по сім'ях колгоспників «по уплотненію» на 1 рік. «...не дивлячись на те, що проведено цілий ряд заходів, з числа прибулих 61 сім'я, на день перевірки, маєть-ся 34 сім'ї по Василівській сільській раді, 35 дітей шкільного віку не охоплені школою» — такий висновок оприлюднили на засіданні виконкому. «Будівництво житлових будинків по окремих сільрадах проходить незадовільно: по Василівській сільській раді будівництво будинків виконано

П Л А Н

розселення в областях Устиновской ССР всего учета
ного и эвакуирован на 1 ноября 1944 года Главным Упол-
номоченным Президиума УССР о территории Польши
украинского населения.

№	Наименование областей происхождения	Польск. пос. ней/хозяйств./населения	Всего лиц
1.	Сучовская	2714	10856
2.	Подкарпатская	3000	12220
3.	Харьковская	5800	22811
4.	Ворошиловградская	8729	35736
5.	Полтавская	7293	29045
6.	Запорожская	8223	33193
7.	Днепропетровская	8169	32582
8.	Кировоградская	5557	22200
9.	Винницкая	7771	31021
10.	Одесская	3006	12344
11.	Херсонская	5350	21397
Итого по восточным областям УССР		68552	277640

на 30 %, такий стан будівництва і в колгоспі «Червоний Шлях». Виходячи з цього, виконком Бобринецької районної ради та РК КП(б)У постановили: «1. Zobov'язати заврайвно Борисенка до 15 вересня 1946 року охопити всіх дітей шкільного віку школою. 2. До 25 вересня 1946 року забезпечити організовану вивозку лісоматеріалу колгоспами. 3. Направити агітаторів в сілради, де мешкають евакуйовані, для проведення політмасової роботи, проведення зборів, бесід» [6].

На фото: з довідки МДБ на адресу Л. Берії про матеріально-побутові умови переселенців з Польщі. З фондів ЦДАГО — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 2606. — Арк. 99.

6 грудня 1946 року виконком Бобринецької районної ради знову розглянув інформацію про побутові умови «українського населення, евакуйованого з Польщі». Поінформував членів райвиконкому завідуючий відділом колгоспного будівництва тов. Вітер. Виконком відмітив, «...що по колгоспу ім. Войкова Ч. Пільської сільської ради евакуйоване населення знаходиться в поганих умовах. Голова колгоспу тов. Гунько ухилився від турботи про переселенців-українців, не зробив для них нічого, навіть не перекрив даху, тоді як колгоспникам перекрив 4 будівлі. По колгоспу «Червоний Шлях» Ч. Пільської сільської ради та по колгоспу «Червона Армія» для переселенців паливо завезене частково» [7].

Тільки 25 квітня 1947 року кілька сімей переселенців нарешті отримали будинки з розрахунку по дві сім'ї на одну будівлю, викупивши їх в колгоспах за власні кошти, отримані ними як компенсацію за залишене в Польщі майно та посіви. Акти купівлі-продажу затвердив виконком Бобринецької районної ради (протокол № 23 від 25.04.1947 р.). Житло купили Тіханський С. П. та Маркович Л. П. — будинок за 4500 крб. в колгоспі «Хвиля революції» Веселівської сільської ради; Маркович А. І. та Маркович М. І. — будинок в колгоспі «Най — Лебн» Береславської сільської ради тощо [8].

Будинки для переселенців з Польщі все ще будували і в 1951 році, та ніяк не могли збудувати. З цього приводу виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих навіть присвятив засідання та ухвалив рішення № 1411 від 7.08.1951 року «Про стан будівництва житлових будинків для переселенців в Аджамському і Бобринецькому районах»,

в якому вказав на незадовільний стан у цій справі, адже в Аджамському районі збудували лише 27 та 63 були в стані будівництва, в Бобринецькому районі спорудили 17, в стані будівництва перебували ще 23 [9].

До Кіровоградської області, відразу після визволення, очікувалося прибуття з Молотовської (тепер Пермська) області РРФСР 1500 поляків, яких депортували до Сибіру ще в 1940 і 1941 роках з території Польщі.

На 15 жовтня 1944 року на Кіровоградщину їх прибуло лише 918 осіб. Прибулі зверталися з клопотанням про відкриття польських шкіл, забезпечення дітей взуттям, надання їм права на негайний виїзд до Польщі. Місцева влада не створювала умов для закріплення переселенців. Стефанія Івляк, тимчасово розміщена в колгоспі «Вільний шлях» с. Куцівка Новгородківського району, писала (ці листи перехоплювало НКДБ): «Коли нас перевозили, думала, що їду додому. Сльози ллються, вивезли нас із Сибіру на Україну, в Кіровоградську область. Порозкидали по колгоспах, і тут мучимось. Якщо зможеш, надішли мені виклик, потрібно багато грошей, тому що життя тут злиденне, все дуже дорого, а в колгоспі нам дають півкіла хліба і стільки ж картоплі, і цим треба жити. Це така турбота про сім'ї військовослужбовців, я поки живу тому, що одна, а матері з дітьми сидять напівголодні.

Інший відправник листа, В. Вілінський з радгоспу «Маріампольський» Петрівського району, звертався до свого батька на фронт: «Дорогий тату! Приїхали ми на Україну голі, босі, з харчуванням погано! Наші люди хворіють тифом і так помаленьку знищується наш народ. Тому якнайшоріше намагайся нас викликати...» [10].

Відразу після закінчення війни були складені списки осіб єврейської та польської національностей, які виїжджали до Польщі як громадяни цієї країни і які тимчасово проживали на території Кіровоградської області. Голова комісії обласного виконавчого комітету по евакуації колишніх польських громадян до Польщі Бур'янов вписав до цього списку 653 осіб [11]. Всі вони переселилися до Польщі.

Фільтрації «остарбайтерів»

Війна та окупація принесли українському народу численні трагедії, однією з яких була примусова депортація працездатного населення до Німеччини. Фактично знову запроваджувалася рабсько-кріпосницька система, творцем якої до війни був сталінський режим, а в умовах окупації — гітлерівський. Всього з Кіровоградщини на примусові роботи до Німеччини та до країн — її союзників вивезли 55483 особи [12].

Доля розкидала остарбайтерів по всій території Німеччини, а дехто опинився у Франції, Швеції, Норвегії, Польщі, Австрії... Одні потрапили на промислові виробництва, що сприймалося як велика невдача, проте більшість українців, як і жителів області, залучалися до сільськогосподарських робіт, що давало можливість хоч і важко працювати, але мати

більше харчів та кращі умови проживання, ніж у містах. Багато примусово вивезених до Німеччини вже в наш час резонно запитували: «А хіба роботи в нашому колгоспі або на шахті Донбасу були легшими, ніж така сама робота в бауера чи на шахті Ельзасу?»

На фото: заарештовані німецькими загарбниками радянські громадяни — так молодь відправлялася на примусові роботи до Німеччини.*

Кожен, хто прибував з України до Німеччини, повинен був негайно пришити свій розпізнавальний знак «OST». Поява без нього в громадських місцях могла завершитися арештом та відправленням до концтабору, де умови перебування різко погіршувалися.

На чужині кіровоградці видобували вугілля, плавили метал, виготовляли зброю, розчищали завали від зруйнованих нальотами авіації союзників промислових та житлових споруд, працювали на виробництві скла та скляних пляшок, шили військову форму, різали ліс, будували літаки та танки, виконували іншу, як правило, важку фізичну працю. Зайняті у сільському господарстві виконували звичну роботу — обробляли землю, поралися біля худоби. В більшості випадків робили це з господарями, а також бранцями з Польщі, Франції, Голландії, Югославії.

На фото: військовослужбовець «РОА» вербує молодь на роботу до Німеччини.*

Ставлення до невільників з боку німців було різним. Одні демонстрували відверту ворожість, інші стриманість, деякі, а таких серед сільських жителів було багато, допомагали одягом, їжею.

«Господарі мене зразу ж одягли, нагодували, дали дві торби одягу — згадує М. Унгул з с. Букварка Олександрівського району. — А робила я в них по господарству. Було у них 4 корови, 1 кінь, 5 га землі, на якій садили картоплю і всяку всячину. У перший день, коли я підійшла доїти корів і вже перші цівки полилися у відро, Альма як закричить: «Тату, дивись, як у Віри молоко біжить!» Я аж злякалася спершу, а потім зрозуміла, що то я так вправно дою. Робота для мене була такою, як у Букварці, тож мене, навіть, поважали у цій сім'ї — Фріц Планте, господар, називав

Не життя прожив, а промучився», — згадував Г. Козир з с. Нова Осота Олександрівського району. «Після Німеччини потягом нас відправили у Башкирію, де я працював помічником бурильника. Жили в землянках, хліба давали 1200 грамів в день, на карточки мало що можна було взяти. У 1947 році дозволили нам повертатися додому. Приїхав я в Нову Осоту. Тут сповна відчув до себе зневагу і недовіру за те, що був у Німеччині, ніби я поїхав туди добровільно», — згадував І. Шмарко з с. Нова Осота Олександрівського району.

На фото*: звільнені «остарбайтери» в англійській зоні окупації. 1945 р.

Жінок та дівчат теж залучали до різних важких робіт: на демонтування обладнання підприємств, в допоміжні підрозділи Радянської армії прачками, санітарками. Решту відправили — пішки або транспортом — до кордону з Польщею, де утримували в санітарно-перевантажних пунктах, або т. зв. «фільтраційних таборах» (на території України було створено 6 збірно-пересильних пунктів, а також 70 обласних «приймально-розподільчих пунктів»), умови існування в яких були не кращими, ніж в німецьких таборах, — тримали впроголодь, не забезпечували вдосталь питною водою, не надавали вчасно медичної допомоги. Беззахисні жінки та дівчата піддавалися з боку деяких радянських солдатів та офіцерів безпідставному глумлінню, терору та нарузі. З боку слідчих у «фільтраційних таборах» демонструвалася нічим не виправдана грубість, зверхність та жорстокість до невинних жертв цієї війни.

Члени фільтраційних комісій — співробітники НКВС заповнювали на кожного репатріанта «реєстраційні листи» — своєрідні протоколи допитів, які й складали фільтраційну справу.

Тих, наївних, хто признавався про добровільний від'їзд або яких видавали в результаті допитів їхні односельчани, чекали ще більші моральні та фізичні муки, бо відразу зараховувалися до «зрадників», «німецьких вівчарок» і т.п. Завершувалася «фільтраційна справа» виснов-

ком: «компрометуючих матеріалів не добуто», або — «передати справу у підрозділ НКВС для продовження розслідування». Тяжким був шлях «остарбайтерів» з Батьківщини, не легшим він виявився і додому.

Фільтраційна справа Курганської Г. П.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області знаходяться тисячі фільтраційних справ на тих громадян Кіровоградщини, яких примусово вивезли на роботи до Німеччини та які по війні повернулися додому. Однією з них є справа на Курганську Г. П. [13]. Її заповнили у «провірочно-фільтраційному пункті НКВС СРСР м. Гродно» (БРСР), де колишня «остарбайтер» утримувалася понад місяць — з 21 травня по 22 червня 1945 року.

На фото: «остарбайтери» перед дверима радянської установи, що відала організацією повернення додому. 1945 р.*

Першим документом у справі є «Анкета 17186 від 18.06.1945 року на громадянина СРСР, який повернувся в СРСР через польський кордон».

Крім обов'язкових в такому випадку біографічних даних, що заповнювалися зі слів репатрійованої Курганської Г. П., детально вивчалася питання: коли і куди була вивезена з території СРСР; чим займалася і де жила за кордоном; коли поступила на роботу та коли і ким звільнена; коли і за яких обставин повернулася на кордон з СРСР. На всі ці запитання вимагалися від репатрійованої детальні та правдиві відповіді. Репатрійовану Курганську Г. П. також запитали, куди вона хоче їхати після перевірки. «До с. Любомирка Олександрівського району Кіровоградської області», — відповіла та.

На фото: громадяни СРСР повертаються додому після перебування на примусових роботах в Німеччині. 1945 р.*

Перевіряючі зробили запит до Любомирської сільської ради та дочекалися звідти «Довідку-

характеристику» на Курганську Г.П. Крім дати народження, освіти, місця роботи до окупації та у війну з сільської ради повідомили, за яких умов дівчина потрапила до Німеччини — «була примусово вивезена», до вивезення працювала у громадському дворі.

18 червня 1945 року співробітник НКВС щодо Курганської Г.П. зробив висновок та записав його до анкети: «З матеріалів фільтраційної справи видно: Курганська Г.П. підозр не викликає». Вже інший співробітник щодо подальшої долі колишнього «остарбайтера» вирішив: «Направити на попереднє місце проживання в с. Любомирка Олександрівського району Кіровоградської області».

На фото: формування ешелонів з «остарбайтерами» перед поверненням на Батьківщину. 1945 р.*

22 червня 1945 року, після місячного утримання за колючим дротом фільтраційного табору в м. Гродно, Курганська Г.П. отримала «Посвідчення № 19194», яке давало їй

право їхати залізницею додому. Посвідчення вважалося дійсним тільки один місяць, і після приїзду додому його необхідно здати до місцевого органу НКВС.

Прибувши додому, Курганська Г.П., як їй і наказувалося, звернулася до Олександрівського районного відділу НКВС та отримала «Дозвіл на проживання». Ще майже рік тривало спостереження за поведінкою Курганської Г.П., яка в цей час добросовісно працювала на різних роботах в колгоспі ім. Молотова Любомирської сільської ради Олександрівського району. 29 травня 1946 року «провірно-фільтраційна комісія» районного відділу НКВС вже вкотре розглянула справу на «репатрійовану». «Компроматеріалів не встановлено», — констатувала комісія та постановила: «Фільтраційну справу вважати закінченою».

Всі, хто відбув тяжку примусову працю в Німеччині, до кінця своїх днів зараховувався до «неблагонадійних», і це тавро багатьом поламало життєві долі та приречкло на важку фізичну працю в себе дома, переважно в колгоспах. «Репатріант» Г. Курганська з с. Любомирка згадувала: «Летіла додому як на крилах, адже там мати, сестри... А потім, з 1945 по 1959 рік, з дня у день у колгоспі ім. Молотова, і жодного дня вихідного, жодного перепочинку, а на трудовні — лише «палички». Одягтися нема в що, взутися — теж».

На фото: сестри Тетяна та Ганна Курганські — колишні «остарбайтери» (стоять ліворуч), з племінницею та її дітьми. Середина 80-х років XX ст. с. Любомирка Олександрівського району. З архіву С. Л. Гладкої.

Суворо зустріла Батьківщина своїх безневинних дітей... Довгий час, аж до середини 90-х, ставлення до «остарбайтерів» було якщо не ворожим з боку влади та партійних органів, то принаймні підозрілим, адже ще з 1945 року їх розглядали якщо не як «зрадників Батьківщини», то принаймні як людей, що «допомагали фашистам». У кожному з них органи НКВС — МДБ — КДБ вбачали потенційного «замаскованого ворога», «іноземного шпигуна», «засланого диверсанта». Шипіли й деякі односельці, всіляко ображаючи тих, хто мав нещастя в юному віці примусово потрапити на підневільні роботи до Німеччини. Уряд Німеччини «змиловився» та провів компенсаційні виплати підневільним працівникам. Хоч цим наприкінці життя було винагороджено сотні наших земляків. Та чи скористалися вони цією допомогою? В більшості випадків ні, адже обсіла скрута сільські сім'ї наприкінці дев'яностих, тож підготовували дідуся і бабусі своїх безробітних дітей, допомагали внукам. Так і розійшлася та допомога.

Незаперечно, що всі «остарбайтери» випили свою гірку «чашу війни».

Фільтраційна справа військовополоненого Супруна І. М.

Тисячі жителів області в роки війни потрапили до фашистського полону. Долі кожного з них нині дослідити неможливо, як невідома і кількість в'язнів нацистських концтаборів — наших земляків-кіровоградців. Багато з них дожили до Перемоги, тож дочекалися звільнення з полону. Радість зустрічі з рідними для багатьох з них затьмарилася підозрою та недовірою з боку репресивних органів більшовицької держави, тож,

замість довгоочікуваного і такого бажаного повернення до рідних домів, багато з них відправилися в радянські концтабори, розкидані на великих просторах СРСР від Білого моря і Уральських гір до Чукотки. Серед тих, кого запроторили за колючий дріт ГУЛАГу відразу по закінченні війни, був і уродженець Кіровоградщини Супрун Іван Матвійович.

На фото: бійці
Червоної Армії, які
потрапили в полон.*

Його справа
нині знаходить-
ся в Державному
архіві Кіровоград-
ської області [15].
З неї дізнаємося,
що Супрун І.М.
народився в 1912
році в с. Бовтишка
Олександрівсько-

го району Кіровоградської області. В школі прочився лише один рік — матеріальна скрута та необхідність тяжко працювати, щоб вижити, перешкодила подальшому навчанню. Разом з батьками вступив до колгоспу «Пахарь» с. Бовтишка, де працював на різних роботах. З початком Великої Вітчизняної війни, 8 липня 1941 року, призваний до лав Червоної Армії. Потрапив служити до «другої ударної групи Другої ударної армії» Волховського фронту. Пробиваючись до Ленінграда, 4 червня 1942 року частина, де служив Супрун І.М., потрапила в оточення. Це сталося поблизу міста Стара Руса. Серед оточених радянських військ розпочався голод — спочатку солдати отримували по 50 грамів сухарів, потім по 10. Зрештою й цього не стало. Оточені поїли всіх коней, а тоді вдалися до труподства та людодства. Знесилені, змучені, без боєприпасів, під постійним ворожим вогнем воїни не могли чинити належного опору гітлерівцям. Тож разом з тисячами інших воїнів Другої ударної армії Супрун І.М. потрапив до німецького полону, де перебував до 4 квітня 1945 року.

Звільнений на початку квітня 1945 року військами союзників, Супрун І.М. не повернувся додому, також не був мобілізований вдруге до Радянської армії, на що солдат, напевне, сподівався, а потрапив він за колючий дріт вже радянського табору № 212 міста Штеттін, де ним та тисячам йому подібним зайнялися співробітники «Смершу». Там на колишнього військовополоненого заповнили «Реєстраційний лист», куди детально вписали біографію воїна, а також відповіді на чимало запитань, які традиційно цікавили спецоргани, зокрема й такі: «Чому опинився на території іншої держави?», «Чи служив в німецькій армії?», «Яку роботу виконував у німецькому полоні?» тощо.

На фото: перші дні
полону.*

Під час цього допиту Супрун І.М. детально розповів, що його частина опинилася в оточенні біля міста Стара Руса, організовано вийти звідти не змогла,

тож її ворог розбив, а багатьох солдатів і командирів полонив. Сам Супрун І.М. в групі з трьох бійців намагалися самотужки вийти з полону, але натрапили на німців, опору вчинити не змогли, оскільки боеприпасів вже не мали, тож потрапили до рук гітлерівців. «Чи виказав німцям військові таємниці?» — допитувався в Супруна І.М. співробітник «Смершу», на що той відповів: «Після полону був допитаний німцями, і на питання номеру полку і дивізії та скільки перебуває на ділянці війська, які частини і яке у них озброєння, відповів, що нічого не знаю».

На фото: радянські воїни
в гітлерівському таборі
для військовополонених.*

Співробітники детально вивчили та записали коротку табірну біографію колишнього воїна Червоної Армії: «Після полону та першого допиту німцями, а він був і останнім, стрілок, рядовий Другої ударної армії Супрун І.М.

4 червня 1942 року був поміщений до концтабору м. Ревеля, де пробував до 27 червня 1944 року. А з 27.06.1944 р. і по 9.04.1945 року працював у робочій команді № 48, яка для німецьких військ готувала оборонні споруди, як правило, земляні — шанці, траншеї». Колишньому військовополоненому «смершівці», як і очікувалося, не дуже повірили. Проте слова допитуваного підтвердили на допитах Сірій Захар Іванович, Бурий Семен Данилович, Кальниченко Іван Іванович, з якими Супрун І.М. пробув всі ці роки в полоні, а після визволення всі вони опинилися в таборі № 212 міста Штеттін.

Здавалося, на перший погляд, що провини перед Батьківщиною у воїна немає, але логіка співробітників «Смершу» виявилася іншою — Супруна І.М. відправили етапом до Хабаровського краю, де кинули

за колючий дріт виправної колонії п/я 261/106. Оскільки склад «злочинну» воїна до справи не вписаний, як немає у ній і ухвали суду, то встановити законну причину покарання для Супруна нині доволі важко.

З липня 1941 по вересень 1948 року рідні про долю солдата нічого не знали. 19.02.1948 року співробітники МДБ отримали з Бовтиської сільської ради Олександрівського району довідку про те, що Супрун І.М. дійсно проживав до війни в селі, звідки був мобілізований до лав Червоної Армії, додому після війни не повернувся, проте у вересні 1948 року в селі дізналися, що він перебуває в ув'язненні в одному з магаданських таборів.

19 лютого 1948 року до с. Бовтишка прибули співробітники МДБ і в приміщенні сільської ради провели допит дружини ув'язненого — Супрун Секлети Василівни. Дружина розповіла, що її чоловіка мобілізували до армії відразу, як розпочалася війна. Вже після її закінчення вона отримала з військомату повідомлення, що її чоловік пропав безвісти. Однак у вересні 1948 року Секлети отримала від чоловіка листа, з якого дізналася, що він живий і перебуває в ув'язненні поблизу міста Магадана.

Слідчі все допитувалися, чи встановила вона з ним зв'язок, чи не служив її чоловік у німецькому війську тощо. «На лист йому я не відповіла, не знаю, проживає він там чи ні, не можу сказати, чи служив він у німецькій армії чи ні» — такі відповіді вписані до протоколу допиту Супрун Секлети Василівни. Цей протокол допиту був останнім документом у справі Супруна І. М., що нині зберігається в обласному архіві.

На фото: бійці Червоної Армії в полоні — багато з них, зазнавши гітлерівських таборів, після війни потраплять до радянських.*

Немає суніву в тому, що слідство проти нього продовжили у виправній колонії Хабаровського краю. Нині невідомо, як склалася подальша доля

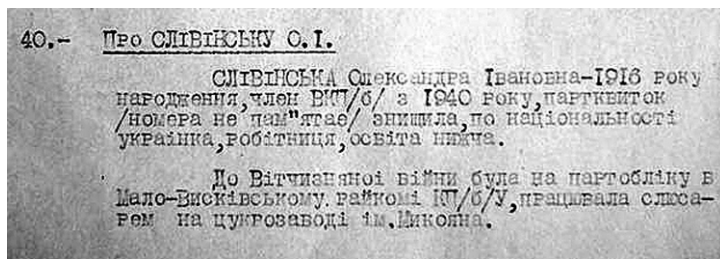
в'язня фашистського та сталінського концтаборів, які кола пекла він пройшов після війни. Незаперечно одне — вина Супруна І. М. вже в післявоєнний час виявилася тільки в тому, що йому випав жереб служити в армії, яка потрапила в оточення і рятувати яку Сталін послав генерала Власова. Трагічна доля оточеної в болотах Другої армії Волховського фронту нині відома, як добре відомо і те, що за зраду генерала розплатилися тисячі безневинних воїнів, серед яких був і наш земляк — його теж, без сумніву, зарахували до зрадників, адже нетривалий час він служив під керівництвом «самого Власова».

36. РЕПРЕСІЇ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ВИЗВОЛЕНОГО НАСЕЛЕННЯ: ДОЛІ КОМУНІСТІВ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ В ОКУПАЦІЇ

В окупації на території області опинилися тисячі членів комуністичної партії. Деяких з них в перші місяці війни, як членів більшовицького підпілля, виявили каральні органи гітлерівців, тож їх знищили. Серед цих жертв тільки в Олександрівському районі: Пересунько М.І. — завідуючий районним відділом освіти, Ожеред М.Г. — редактор газети «Більшовицький шлях», Скляренко М.М. — працівник редакції газети «Більшовицький шлях», Федоровський Ю.А. — вчитель Олександрівської семирічної школи, Шамардін М.М. — інструктор Кіровоградського обкому КП(б)У, Зубенко І.Є. — голова колгоспу с. Поселянівка, Канівець І.К. — голова Поселянівської сільської ради, Кравченко С.С. — голова Олександрівської сільської ради, а всього — 12 чол. Про спробу організувати більшовицьке підпілля в с. Поселянівка Олександрівського району та про загибель партійного активу в перші тижні окупації села свідчить очевидець: «...коли німців в селі ще не було, сільський комуніст Зубенко разом з Краковським Михайлом, Канівцем Іваном та Вітром Никандром привезли з району на автомашині багато зброї, набої, радіоприймач і все це скинули серед двору Зубенка. Через день-два тут же, біля загороди для корови, закопали зброю, замаскувавши схованку великою купою гною.

Через кілька днів після... посівів в селі були заарештовані Зубенко, Краковський, Канівець, Вітер Никандр. Гестапо також заарештувало староосотського шофера Ільченка, який привіз зброю. Хто зрадив односельчан — невідомо. Але німцям добре було відомо, де захована зброя. Якогось листопадового дня привезли заарештованих в село на підводах. У заарештованих руки були в наручниках. Їх повели до місця, де закопана зброя. Люди, побачивши все це, почали збиратися біля двору Зубенка і спостерігали за тим, що діялося. Разом з німцями приїхав наш односелець Хтодось Гончар. Коли підійшли до схованки з зброєю, Хтодось ударив ногою Зубенка і почав тикати йому в руки вила, на яких

були наручники. Тоді конвоїр зняв наручники, а Хтодось, подаючи вила, крикнув: «На, ж..., копай!». Викопану зброю погрузили в одну підводу, арештованих — на другу. Всіх їх незабаром розстріляли», — згадував очевидець тих подій колишній вчитель історії Олександрівської середньої школи № 3 І. Гончар.

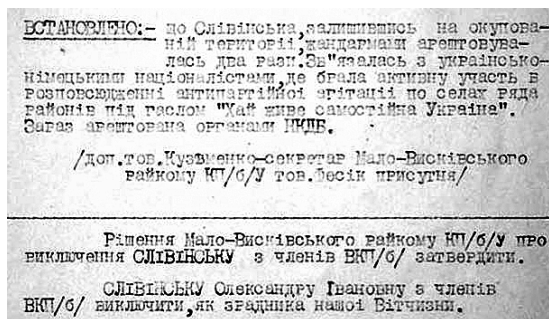
На фото: з протоколу про виключення Слівінської О. І. з партії. З фондів ДАКО — Ф. П- 429. — Оп.4. — Спр.28. — Арк. 39.

Керівники Великовисківського РК КП(б)У, панічно тікаючи влітку 1941 року від гітлерівців, залишили списки бійців винищувального загону, які готувалися перейти в підпілля. Список потрапив до німців, за яким вони в лютому 1943 року заарештували й розстріляли 22 особи [1].

Незаперечно, що більшість членів більшовицької партії, які вимушено опинилися в окупації, проти окупантів не боролися, а тихо й мирно, відбувши реєстрацію в районних управах, жили й працювали в селах та райцентрах, заробляючи собі та членам своїх сімей на прожиття. Більшість з них підписали документи, в яких зобов'язувалися не чинити опору окупаційній владі, а свої партійні квитки знищили або заховали. Так вели себе не тільки рядові члени партії, а й їхні безпосередні керівництва, зокрема інструктори та деякі секретарі райкомів партії. Не всі з них дочекалися звільнення. Трагічно загинув взимку 1943 року інструктор Олександрівського райкому партії — його насмерть забили румунські вояки. Смерть спричинена не боротьбою останнього проти окупантів, а злим випадком. «Не евакуювався, але прожив два роки окупації спокійно, — згадувала про загиблого О. Жигadlo з смт Олександрівка. — Носив на голові, бо ж холодно, «будьонівку», споровши на ній велику червону зірку. Зірку відрізав, а от темний слід, не вигорілий, залишився. Обриси тієї зірки були видно здалеку. Німці на неї не звертали уваги, а от румуни, що прибули в Олександрівку, люто ненавиділи все радянське... Вже після війни перепоховали того інструктора в парку, в центрі селища». В с. Триліси Олександрівського району всю війну прожив перший секретар Олександрівського РК КП(б)У. В рідному селі односельці видали окупантам члена Кіровоградського підпільного обкому партії, завідуючого сільгоспвідділом обкому КПУ, депутата Верховної Ради УРСР П. К. Василю, який практично мало що зробив по організації партій-

ного підпілля. Один з керівників більшовицького підпілля на території Кам'янського району, заступник голови райвиконкому Шевченко, якого залишили секретарем підпільного Кам'янського райкому партії, разом з членом бюро підпільного райкому Мислюком перебралися до Вінницької області, де працювали в радгоспі «Чернятка». Колишній секретар Компаніївського РК КП(б)У Перфільєв залишив свій район і перебрався до Кам'янського району, де переховувався.

Увесь період окупації працював конюхом у громадському дворі одного з сіл Новоархангельського району командир 149-ї стрілецької дивізії комбриг Чичканов О. С., не шукаючи шляхів до підпілля, знищивши свого партійного квитка [2].

На фото: з протоколу бюро обкому КП(б)У про виключення з членів партії Слівінської О. І. 1944 р. З фондів ДАКО — Ф. П- 429. — Оп. 4. — Спр. 28. — Арк. 38.

Вже після визволення сіл і міст Кіровоградщини від

гітлерівських загарбників багато членів партії та кандидатів змушені давати звіти, і не тільки перед райкомами партії, а що ж вони робили в окупації. З їхньої поведінки і залежало для більшості з них, чи залишаться вони в партії надалі чи їх з неї виключать.

Ситуацію з комуністами Підвисоцького району, які залишилися в окупації, яскраво ілюструє «Довідка про розгляд справ комуністів, які знаходилися на окупованій території Підвисоцького району». Цей документ адресований оргінструкторському відділу Кіровоградського обкому КП(б)У. Дата на ньому відсутня, але, незаперечно, що довідку підготовлено після визволення району від німецьких загарбників. Отже, впродовж всієї окупації на території Підвисоцького району проживало 40 членів ВКП(б) та 39 кандидатів в члени ВКП(б), а всього таких було 79 чол. Після визволення району та відновлення більшовицьких органів влади до райкому партії з'явилися і зареєструвалися 40 членів партії та 39 кандидатів в члени партії, а всього — 79 осіб. Райком партії розглянув справи про партійність 68 членів партії та кандидатів. Після розгляду персональних справ у партії залишилися 10 членів та 6 — кандидатами в члени партії, виключили з партії 25 членів ВКП(б) та виключили з кандидатів — 27 чол., а всього 52 чол. позбулися партійних квитків. Щодо 6 членів партії зробили запити в інші райкоми партії, три справи знаходилися ще

на розгляді. Підписали довідку, адресовану до обкому партії, секретар Підвисоцького РК КП(б)У Таран та заоргвідділом Онішук [3].

Секретар Олександрівського РК КП(б)У Горобець проінформував обласний комітет партії, що в роки окупації на території району проживали 106 членів і кандидатів в члени ВКП(б). Вже в перші місяці після звільнення району 32 з них виключать з партії за різні проступки — співробітництво з окупантами, зрадництво тощо. Тих, хто виїхав на Захід з відступаючими частинами німецької армії, виключатимуть з партії заочно, інші з'явилися до райкому, де зареєструвалися [4].

Зрозуміло, що виключення з партії більшості комуністів тільки за те, що ті проживали в окупації, не вдаючись до боротьби з окупантами, спричинить для багатьох з них певні проблеми в подальшому житті — дехто з них вже не претендуватиме принаймні на керівні посади. Поряд з цим якщо й не сите, то принаймні не голодне життя членів більшовицької партії в окупації повністю спростовує більшовицьку догму про нібито масове винищення фашистами членів ленінсько-сталінської партії та про начебто масову героїчну боротьбу останніх з окупантами. Цього не було, і свідчення про це й містяться, зокрема, в «Довідці про розгляд справ комуністів, які знаходилися на окупованій території Підвисоцького району» чи подібна інформація з Олександрівського району. Незаперечне одне — фашисти масово страчували «рядове» населення, в той же час саме це «рядове» населення, без понукань з боку партії, розпочало боротьбу проти фашистських окупантів, створивши підпільні групи та партизанські загони, де теж гинули. Так, згідно «Списку партизан і підпільників Кіровоградського району і м. Кіровограда, які загинули в бою і від рук німецько-фашистських загарбників (з доповідей командирів загонів і підпільних організацій)», кількість загиблих партизан і підпільників становить 75 осіб: з них членів ВКП(б) — 2 чол., кандидатів в члени ВКП(б) — 3 чол., членів ВЛКСМ — 5 чол., інші загиблі, а це 65 чол., — безпартійні. Підписав цей без сумніву трагічний список секретар Кіровоградського обкому КП(б)У М. Сकिда [5].

Вже після війни деякі патріоти, заарештовані за активний спротив німецьким загарбникам та кинуті до фашистських концтаборів гітлерівцями, трагічно загинули в сталінських концтаборах. А керівництво боротьбою проти фашистів на окупованій території приватизує і монополізує єдина на той час партія.

«Пособники»

Відразу після визволення території Кіровоградщини від гітлерівських загарбників розпочалися перевірки мирного населення щодо їхнього співробітництва з окупантами. Роботи для каральних органів більшовицької влади вистачало, адже, на думку керівництва НКДБ та, пізніше, МДБ, населення, яке пережило окупацію, піддавалося нібито чималому впливу «фашистської пропаганди», тож щодо радянської влади налаш-

товане якщо не вороже, то досить критично, від чого область «засмічена ворожим елементом», який потрібно виявляти та нещадно знищувати. Співробітники НКДБ, замість того, щоб власним прикладом та власною участю гнати фашистських окупантів з території України та добивати ворога в його власному лігві, заходилися воювати, як це вони робили і до війни, з власним народом.

Всю інформацію про «поведінку» населення в період окупації репресивні органи черпали від інформаторів, яких виявилось чимало серед місцевих жителів. Чи не про них йдеться в телефонограмі, що її надіслав голові колгоспу ім. Шевченка Новгородківського району т. Бойку секретар районної ради: «Т. Бойко, по розпорядженню РО НКВД вишліть 2 мужчини до РО НКВД на 12г. дня 26.03.44 р., які б добре знали населення вашого колгоспу і були не зв'язані з німцями» [6]?

Найбільшу «засміченість ворожими елементами» після визволення мали, на думку обласного НКДБ, Олександрійський, Знам'янський, Єлизаветградківський, Новогеоргіївський, Петрівський, Новопразький, Чигиринський, Бобринецький, Витязівський, Кіровоградський, Кам'янський, Олександрівський, Новоукраїнський, Новоархангельський, Малиовисківський райони.

За період з моменту визволення Кіровоградської області від німецько-фашистських загарбників і по 1.09.1950 року влада заарештувала 3927 «ворожого елементу» та підлягали арешту ще 1184 особи, тобто репресій за цим звинуваченням зазнали понад 5 тисяч жителів області [7].

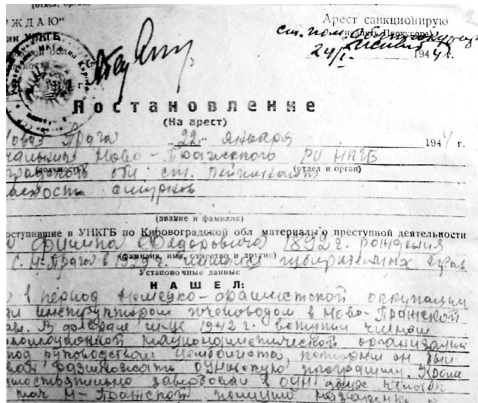
На фото: працівники та охорона Фундуклівської нафтобази. с. Олександрівка. 1942 р. В 1946 році кожного з них ідентифікували працівники МДБ, «пронумерувавши» певною цифрою, для чого скористалися послугами таємного інформатора (відповідний напис з підтвердженням цього міститься на звороті фотографії). З фондів ДАКО.

Значну кількість щойно звільнених жителів Кіровоградщини проголосили «пособниками» фашистів, а тому їх заарештували та засудили. Серед «пособників» — така категорія, як «старости». Їх, відповідно до «Оперативних обліків УМДБ і районних органів», притягли до відповідальності 182 особи. «Старости» — низова ланка влади в період окупації. Характерно, що окупаційна влада українські органи влади формувала привселюдно — на зборах та сходках громадян. Саме в такий спосіб на початку вересня 1941 року жителі містечка Олександрівка (нині смт Олександрівка) «обирали» на зборах, що їх організували в центрі містечка, на території парку, містечкового старосту Марка Костенка, старосту (старшину) земельної комендатури, старосту громадського двору Макара Годованого, начальника поліції Малохатька. Так було і в решті населених пунктів району та області.

«На третій день окупації району прибув до нас в село (Поселянівка Олександрівського району. — Авт.) німецький офіцер з перекладачем і розпорядився зібрати всіх жителів села на сходку, — згадував І. Гончар. — Офіцер через перекладача оголосив, що на цій сходці буде обиратися керівництво села. Люди довго не думали і в начальство вибрали бувше керівництво колгоспу та сільської ради. Краковський Михайло до війни був бригадиром, так ним і залишився, Канівець Іван був секретарем сільської ради — став бригадиром. Голову колгоспної ревізкомісії обрали старшиною громадського двору».

На фото: постанова
Новопраського РВ НКДБ
на арешт інструктора-па-
січника районної управи
Заруби П. Ф. Січень 1944 р.
З фондів ДАКО —
Ф. П- 5907. — Оп.2-р. —
Спр.14037. — Арк. 2.

Багато з них приходило Червоної Армії не чекали, тож тікали на Захід. В грудні 1943 року староста Поселянівської сільуправи Олексій Гарячий, його брат Іван — поліцай — відступили з німцями і по війні опинилися в США. В середині сімдесятих років вони «знайшлися» — надсилали рідній сестрі посилки та листи. Наприкінці грудня 1943 року відправився на Захід староста Івангородської сільуправи Логвин Кисіль. Його дружину та дочку вже після війни «мобілізують» на шахти Донбасу. Там, у Донбасі, дочку Лідію, 1928 р. н., заарештують у лютому 1946 року співробітники управління НКДБ Кіровоградської області та за звинуваченнями в спри-

янні діяльності загону УПА трибуналом військ НКВС Кіровоградської області 18-річна дівчина отримає 10 років ув'язнення в концтаборах, звідки звільниться тільки в червні 1954 року [8].

Вийшов на Захід з усією родиною староста сільської управи села Круторярка Бобринецького району Ганський Карпо. Його син Андрій, напевне що, піддався агітації радянських офіцерів, які відвідували табори репатріантів та агітували їхати на Батьківщину, тож повернувся в 1948 році додому, деякий час працював у колгоспі ім. Жданова, проте в 1951 році його заарештувало Бобринецьке районне відділення МДБ. А вже суд засудив юнака до 8 років позбавлення волі, оскільки він нібито «систематично вів проанглійську агітацію, вихваляв фашистську Німеччину та інші імперіалістичні країни...». На час арешту Ганському Андрію виповнилося 22 роки [9].

Доля всіх «старост», як-то: сільських та районних управ, громадських дворів, машино-тракторних станцій, церков, а також численних бригадирів, бухгалтерів, обліковців, різних інструкторів та дрібних чиновників окупаційних органів влади була невдячною не тільки в період окупації, адже їм відводилася роль зв'язуючої ланки між окупантами і місцевим населенням, тож вони забезпечували виконання всіх розпоряджень нацистів, а серед них, в першу чергу, постачання загарбникам продуктів харчування, теплого одягу, робочої сили, організовували функціонування найважливіших життєзабезпечуючих підприємств, установ та закладів (лікарень, шкіл, магазинів, аптек, пекарень) тощо, а й після визволення — багатьох з них, хто не потрапив відразу до лав Радянської армії чи не відступив на Захід, заарештували та віддали до суду. Судили по війні навіть тих з них, хто мужньо та героїчно бився на фронтах з гітлерівськими загарбниками, за що мали урядові нагороди.

Серед заарештованих Алтушев Е. А. з Бобринецького району, який в період окупації працював церковним старостою та нібито поскаржився окупантам на місцевого комуніста, який його розкуркулював, та крім цього староста ще й вів «антирадянську агітацію», тож в 1947 році його засудили до 10 років позбавлення волі [10].

Секретаря Мар'янівської сільської управи Витязівського району Бугаєнка О. О. у 1948 році засудили на 25 років позбавлення волі (невдовзі термін покарання йому значно скоротили, в 1954 році взагалі відпустили на волю, а пізніше повністю реабілітували) [11]. Довгопол Н. Ф. з Онуфріївки з серпня 1941-го по грудень 1943 року працював бригадиром громадського двору та нібито «зводив наклепи на радянську владу та армію, читав жителям села газети, які видавалися владою українською мовою, під час відступу німців дозволив селянам розбирати зерно з току, заховав від вигону в Німеччину понад 3 десятки голів худоби». Відразу після визволення його мобілізували до діючої армії, тож воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, проте в 1949 році його заа-

рештували, а трибунал військ МВС Кіровоградської області засудив до 10 років ув'язнення [12].

3 травня 1942 року і до приходу частин Червоної Армії начальником паспортного столу Вільшанської районної управи працював Дудьєв А. Л. Під час роботи нібито зачитував жителям деяких сіл району «наказ німецької влади про новий земельний закон, вихваляв німецьку армію, зводив наклепи на радянську владу та її керівників», тож у квітні 1944 року був заарештований Вільшанським РВ НКДБ та засуджений трибуналом військ НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення. На час арешту Дудьєв А. Л. залишився єдиним представником колись великого селянського роду: в 1930 році розкуркулили, а в 1937 році репресували його батька Леонтія Никифоровича; померла від голоду в 1933 році мати Олена Аврамівна; радянська влада заарештувала молодшого брата Івана; інші брати, Василь та Дмитро, подалися на Захід, не чекаючи приходу більшовицької влади; брат Пантелей пропав безвісти на фронтах війни [13].

До 10 років позбавлення волі засудили Зарубу П. Ф. з Нової Праги, оскільки в роки окупації працював інструктором-пасічником районної земуправи, а під час обшуку, проведеного в його хаті, працівники Ново-празького РВ НКДБ знайшли ще й «націоналістичну літературу» [14].

Отже, численна категорія т. зв. «старост», які в умовах війни організовували працю поневоленого народу, розподіляли вироблену продукцію не тільки на користь завойовників, а й підкорених, в результаті чого останні мали засоби до існування дещо вищі, ніж, скажімо, до війни та відразу після неї, більшовицькою владою проголошені «пособниками» та понесли суворі покарання. Тавро «німецькі пособники» міцно вчепилося також до їхніх дітей.

«Зрадники»

Згідно обліку УМДБ по Кіровоградській області відразу після війни до судової відповідальності притягли 557 громадян, які служили в каральних органах фашистських окупантів; 32 особи, які перебували в РОА та допоміжних частинах німецької армії; 15 жителів області покарали за «зрадницькі наміри», а 48 — «за зраду Батьківщині». Тогочасна судова система чітко кваліфікувала дії «зрадників»: одні з них були таємними агентами, завербованими фашистами, інші зі зброєю в руках задіяні в каральних операціях окупантів, чи виконували охоронні функції (на залізницях, тюрмах, таборах військовополонених), дехто співпрацював з німцями, перебуваючи у них на службі, чи обслуговував їх як прачки, двірники, прибиральниці, санітари, розсильні, поштарі тощо.

«Та як мав народ жити й діяти під час війни? — резонно запитувала в своїх спогадах Галина Берізка-Бровченко, яка народилася та довгий час проживала в с. Могильному Гайворонського району. — Залишився він без захисту, коли армія відступила, високопоставлені втекли, окупа-

нти стали господарями. Як хочеш, так і живи! В селах залишилися колгоспи, радгоспи (громадські двори, державні двори. — Авт.). ...Село трималось, бо в кожному дворі була корівка і якесь поросятко, кури й качки; город, яблунька, груші, вишеньки. А що ж мали чинити ті, в кого не було цього всього, лише — «казенна» (державна) квартира в районному чи обласному місті? В жінок вихід: ...ішли на роботу до німців — у пральню чи на кухню. Все ж щодня кусок хліба... Діждались визволення від окупантів. На третій день тебе викликають в НКВС: «Ну, розказуй, як ти работала на немцев?» Закінчується тим, що бідолашна жінка звинувачується в шпигунстві на користь фашистів, отримує 10+5 (десять років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах. — Авт.)... Такий результат мук і терпіння за роки війни й чекання визволення, чекання «своїх», «наших». ...За ким не було гріха, по війні працювали за 20 грамів пшениці на трудодень...» [15].

На фото:
смерть зрадників.*

Багато «зрадників» запроторили до концтаборів, а деяких покарали шляхом публічного повішення — саме

в такий спосіб більшовицька влада, наслідуючи, напевне, фашистську, розправлялася зі своїми «непутящими дітьми», адже шибениці відразу після визволення височили на базарній площі обласного міста. Вироки публічно приводилися до виконання на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року «Про заходи покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах і знущаннях над радянським мирним населенням і полоненими червоноармійцями, для шпигунів, зрадників батьківщини з числа радянських громадян та їх посібників». І робилося це, як вказано в Указі, «...для того, щоб всі знали, як караються і яка розплата чекає кожного, хто здійснює насильство і розправу над цивільним населенням і хто зрадив свою батьківщину».

Ось як про виконання такого вироку розповідає документ тієї епохи — стаття в газеті «Кіровоградська правда» за 28 лютого 1944 року «Зра-

дникові Батьківщини — заслужена кара»: «25 лютого в переповненому залі клубу ім. Жовтня військово-польовий суд н-ської частини розглянув справу зрадника Батьківщини Б. (прізвище не вказано з етичних міркувань. — Авт.). Злочинець, ненависник всього живого, виродок німкені — вовчиці, цей продажний пес німецького фашизму, поставив своєю метою — знищення радянських людей. ...В жовтні 1943 року, працюючи на радіовузлі, висліжував поведінку своїх працівників і доносив жандармам. Видав німцям 5 німецьких солдат-дезертирів. Всього від рук за-проданця загинуло 60 радянських патріотів. Голова суду гвардії капітан т. Федотенко оголосив вирок: «Смертна кара через повішення». В залі залунали грім оплесків одностайного схвалення. 25 лютого вирок суду виконано».

Згодом ще одне свідчення про судовий процес над «зрадниками Батьківщини», що його надрукувала газета «Кіровоградська правда» в номері за 17 травня 1944 року: «Закінчився судовий процес над мерзенними найманими підсобниками німецько-фашистських загарбників — зрадниками Батьківщини. На лаві підсудних — 6 запродавців. Це безпосередні учасники нелюдських катувань і розстрілів радянських громадян в німецькій тюрмі «СД». П. Григорій (тут і далі прізвища підсудних не наводяться з етичних міркувань. — Авт.) — дезертир (кинув зброю і здався німцям). Став помічником начальника варти тюрми «СД». За його участі лише на протязі 2-х місяців 1943 року було закатовано й розстріляно 150 чоловік (серед них — жінки і діти). 413 громадян розстріляв Г. Забивав до смерті заарештованих К. Кров'ю сотень радянських людей залиті руки негідників — Д., Д., К. Військовим трибуналом визнано доведеною вину всіх підсудних і засудив Д., Д. і К. — до 20 років каторги, а П., Г., К. — до смертної кари через повішення. 14 травня на одній з площ м. Кіровограда при багатолюдному натовпі народу, що гаряче вітав ухвалу суду, вирок було приведено до виконання. Одностайним схваленням зустріли трудящі міста і області цю звістку. Шибениці, на яких висять сьогодні запродавці, свідчать про те, що ні одна капля святої мученицької крові наших людей не залишилась невідомщеною».

Не можна не погодитися з автором цієї статті в тому, що навіть капля «святої мученицької крові наших людей» не повинна залишатися невідомщеною. Але цей автор, напевне, не знав, що «Ввечорі, 4.VIII, коли до міста (Кіровограда. — Авт.) підходили німецькі частини, всі служники НКВС на чолі з майором, напившись горілки, пішли до підвалів і почали розстрілювати всіх в'язнів. Після такої «важкої» праці вони пішли до їдальні, де примусили куховарку готувати, під бомбардування з літаків, їм закуски та носити горілку. Перелякана жінка благала відпустити її додому, але даремні були її прохання. Підживившись сивухою, пішли вони продовжувати свою діяльність на вулицю. Кожого зустрічного привітали кулями з револьверів, кажучи їм: «На фронт не бажали йти, чекаєте німців!»

Всього в льохах НКВС та в'язниці міста Кіровограда в серпні 1941 року було знайдено близько 600 жертв, розстріляних енкеведистами [16].

«Зрадників» не тільки вішали на шибеницях, а й розстрілювали. На протязі першого кварталу 1944 року, вже після визволення області від фашистських загарбників, спецколегія Кіровоградського обласного суду засудила до розстрілу 10 «зрадників Батьківщини» [17]. А всього впродовж 1944 року до вищої міри покарання засуджено 85 «зрадників». Президія Верховної Ради СРСР по 10 «кіровоградських» справах розстріли замінила 10 роками позбавлення волі [18].

«Різний антирадянський елемент»

Деякий час після визволення Кіровоградщини працівники НКДБ та, пізніше, МДБ продуктивно виявляли «різний антирадянський елемент». Гамма його надзвичайно широка та барвиста. Співробітники МДБ, не покінчивши з цим «елементом» до війни, вже після визволення виявили на території області 8 «колишніх офіцерів» та 10 «колишніх політбандитів». Також були заарештовані та відповідно покарані члени родин ворогів народу, яких загалом виявилося 116 осіб [19].

Деякий час після війни на території області діяли «колишні агенти іноземних розвідок», що передавали державні та військові таємниці, проте, невідомо які та як, на користь «польської та румунської розвідок», аж поки їх — 5 осіб — заарештували та засудили.

Дивним чином виявилися незнищеними під час репресій 30-х років та ще й мали велике нахабство жити у звільненій від фашистів Кіровоградській області члени таких вже екзотичних, як на середину та кінець 40-х років, партій, як троцькісти — їх заарештували 73 чол. Переслідування зазнали також 42 члени партії есерів та 16 меншовиків, 19 — анархістів, 5 — членів єврейських націоналістів тощо, яких теж відправили до в'язниць.

На «користь» США нібито діяли 63 «замаскованих ворогів» з числа жителів області, на користь Англії — 32 особи, 229 — на користь Німеччини, а разом їх, включно з агентами японської, турецької, французької та, навіть, гомінданівської розвідок, виявили на території області 626 осіб!

До «внутрішніх ворогів» зарахували представників всіх протестантських церков (антирадянських сект — тогочасною мовою. — Авт.), яких налічувалося 115 осіб.

Крім того, знешкодили «фашистськи налаштованих» 22 громадяни та 231 особу, які займалися «антирадянською агітацією», крім того виявили 7 анонімщиків [20].

Значна частина жителів області довгий час переходувалися від репресивних органів, виїхавши в інші місцевості тогочасної держави. Багатьох це не врятувало від арештів.

За звинуваченням в антирадянській агітації в 1947 році заарештували уродженця с. Бовтишка Олександрівського району Складенка О. Я., який, «...не маючи притулку з 1944 року, бродив селами Кіровоградської та Миколаївської областей, рихтував бляшаний посуд, а 9 січня 1947 року в чайній № 2 м. Кіровограда о 6-й годині вечора в різкій образливій формі, нецензурними словами відгукнувся про керівника радянського уряду, вождя народів тов. Сталіна, співав пісні і читав вірші Тараса Шевченка». За це в його 1948 році засудили до 10 років позбавлення волі [21].

В 1948 році заарештували жителя с. Єлизаветградка Лисицю М. А., якого голод примусив написати в липні 1947 року на адресу секретаря ЦК КП(б)У Кагановича і голови Ради міністрів УРСР Хрущова листа, якого визнали як «анонімний антирадянського змісту», бо нібито в ньому скаржник «зводив наклепи на уряд, комуністичну партію і радянську демократію, висловлював поразницькі погляди і невдоволення ладом». Сам автор листа пояснив слідчим органам, що «...листа написав, терплячи непосильні матеріальні труднощі, спостерігаючи несправедливість в реалізації серед населення продуктів харчування й неприйняття заходів для поліпшення становища». Слідство щодо Лисиці М. А. тривало два тижні. Написання листа на адресу керівництва республіки обернулося для автора 10 роками ув'язнення [22].

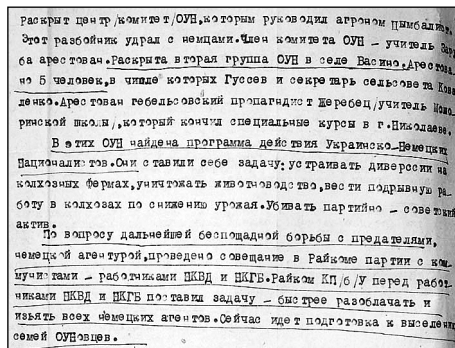
В 1946 році засудили голову колгоспу «Червоний шлях» Новопраського району Залевського М. А. «Злочин» голови полягав у тому, що він «...замість 409 цнт зерна, здав державі лише 202, а понад 15% вирощеного хліба роздав колгоспникам на трудовні» і цим самим, буцімто, «зривав здачу хліба державі та розвалив колгосп». Таку «самодіяльність» керівника колгоспу каральні більшовицькі органи кваліфікували як «антирадянська діяльність», що обернулося для нього позбавленням волі на 10 років. Намагання голови колгоспу хоч трохи поліпшити матеріальний стан колгоспників та тяжка розплата за це нині трактується як високогуманний вчинок [23].

«Антирадянською агітацією» займався член колгоспу «Нова нива» Петрівського району Бабенко І. М., бо «зводив наклепи на радвладу й на одного з керівників уряду; говорив, що справи в колгоспі кепські й колгоспники не виходять на роботу, у 1946 році хліба на трудовні видали мало, є значні труднощі з продуктами». Розмірковування колгоспника обернулося для нього арештом та ув'язненням на 10 років [24].

Колгоспника с. Мощене Гайворонського району Берегового П. М., який з фронтів війни повернувся з бойовими нагородами, в 1948 році заарештували та звинуватили в «систематичному виготовленні анонімних листівок із закликом до підризу колгоспного ладу, терористичними погрозами та антирадянськими випадками проти керівників партії більшовиків та радянського уряду», за що його засудили на 10 років позбавлення волі та на 5 років заслання. Ухвалою Одеського облсуду його позбавили трьох медалей [25].

З початком війни 1941 року чимало українців плекали надію відродити свою власну державу. Їх — прихильників незалежної України, з однаковою люттю знищували як фашисти, так і більшовики.

Довгий час після війни, аж до здобуття нашим народом незалежності, до жертв періоду окупації не вписували тих жителів області, які стали на шлях боротьби з фашистами під прапором здобуття Україною незалежності. Ці жертви ігнорувалися. Т. зв. націоналісти, створивши розгалужене підпілля на території області, частково були виявлені таємною поліцією окупантів та заарештовані, і після допитів в тюрмі «СД» міста Кіровограда відправлені до концтаборів Рейху, де багато з них загинули. Відомо, що до «Бухенвальду» наприкінці літа — восени 1943 року відправили як мінімум три «кіровоградських транспорти». З «Бухенвальду» багатьох в'язнів перевели до концтабору «Дора — Міттельбау» — ще більш страхітливого і нещадного табору.

На фото: фрагмент з політінформації Новопраського РК КП(б)У про розкриття груп ОУН в с. Нова Прага та с. Васине. 30.04.1944 р. З фондів ДАКО — Ф. П-429. — Оп.4. — Спр.51. — Арк. 95.

Вже після визволення краю від німецьких загарбників в області заарештували 229 осіб за звинуваченням у нібито належності до «антирадянської буржуазно-націоналістичної партії» — ними виявилися ті громадяни, які уникли фашистських арештів, але яких запідозрили більшовики. Їхнє перебування в лавах «буржуазно-націоналістичної» партії в більшості випадків є міфічним.

Арешти спрямовувалися в першу чергу на інтелігенцію — вчителів та директорів шкіл, артистів театрів та працівників газет, священнослужителів та лікарів, членів «Просвіти» — більшість з них навіть не перебували в лавах ОУН не тільки фактично, а й формально, але їхня «злочинна діяльність» миттєво доказувалася. На 10 років позбавлення волі засудили Жук Г. В., яка в роки війни працювала директором Березівської школи в Бобринецькому районі; такий же термін ув'язнення присуджено трибуналом військ НКВС Кіровоградської області і для колишнього директора Витязівської школи Іванченко О. М.; 10 років неволі отримав Іванченко Т. П., який в роки окупації працював директором Софіївської неповної середньої школи Бобринецького району [26].

За «складання та пропагування контрреволюційних програм» із шкільних предметів засуджений на 10 років ув'язнення директор школи

Гусев М. П. з Нової Праги. Червонокам'янським РВ НКВД у травні 1945 року заарештований Двірний В. Д., який завучем школи пропрацював з серпня 1941 по січень 1942 року, проте цього виявилось достатньо, щоб більшовицька влада засудила вчителя на 10 років позбавлення волі. Інспектора відділу народної освіти в роки війни Гейду О. Ф. заарештували в грудні 1943 року, відразу після звільнення міста Олександрії, а в квітні наступного року засудили на стандартний на той час термін — 10 років позбавлення волі. Вчительку Новоосотської неповної середньої школи Олександрівського району Гавриленко Т. Н. за «антирадянську агітацію та зв'язки з націоналістами» направили в серпні 1944 року до спецтабору НКВС СРСР № 240 м. Сталіне. В 1942 році вступив до «Просвіти» Бабич Ф. Л. — житель містечка Олександрівка, за що в 1945 році засуджений до позбавлення волі на 10 років [27]. В 1944 році відділом «Смерш» Одеського військового округу заарештована Мезенцева В. Г. з с. Червона Кам'янка, яка в роки окупації працювала вчителем географії та нібито «прищеплювала учням націоналістичні погляди», за що засуджена до 8 років позбавлення волі [28].

В роки окупації Величковська О. М. була «членом хорового гуртка», тож за співання українських народних пісень звинувачувалася більшовиками в «антирадянській агітації», за що її заарештували та ще й засудили на 8 років позбавлення волі. На час арешту хористка проживала в Новій Празі. На 10 років ув'язнення засудили директора театру м. Олександрія Бузюна М. К., а звинувачень на його адресу чимало: «ставив націоналістичні п'єси, в приміщенні театру були розвішані націоналістичні знаки тризуба, хор театру співав націоналістичний гімн» тощо. 5 років ув'язнення в більшовицьких таборах отримав Додатко І. А. тільки за те, що «був актором Олександрійського театру». На час арешту йому виповнилося 20 років [29].

На фото: фальшивий паспорт члена ОУН Безкровного А. Є. (він же Павловський Г. П.) — уродженця с. Соснівка Олександрівського району. З фондів ДАКО-Ф. П-5907. — Оп. 2-р. — Спр. 13150. — Арк. 184.

На 20 років каторжних робіт засудили в 1944 році Толмачова М. В., оскільки в роки окупації працював

редактором газети «Бобринецький голос» (м. Бобринець), «...в якій друкувалися матеріали, спрямовані проти комуністичної партії і радянської влади, голод в СРСР...». Дещо менший строк ув'язнення, «всього» 10 років, трибунал військ МВС Кіровоградської області присудив завідувачому відділом газети «Український голос», що в роки окупації друкувалася в Кіровограді [30].

Після визволення арешту зазнав Андрієвський Павло Ксенофонтівич, який з вересня 1941 по березень 1944 року працював завідувачем Маловисківською районною бібліотекою та «поширював націоналістичну літературу, бібліотеку оформив антирадянськими плакатами, в газеті «Українець» надрукував статтю «М. Вороний». За це бібліотекаря засудили на 10 років позбавлення волі. «Небезпечною» для більшовицької влади виявилася Сторчак Олександра Іванівна, яка в роки окупації працювала бібліотекарем Новомиргородської бібліотеки, — вже після війни її заарештували та засудили на 5 років таборів [31].

Переважає більшість заарештованих до підпілля ОУН не належала, тож тільки за спів народних пісень, за постановку та участь в п'єсах, що їх створили корифеї українського національного театру, за керівництво школами та викладання в них різних дисциплін, за написання віршів та публікацій їх запідозрили в «націоналізмі» та засудили на тривалі терміни ув'язнення.

В післявоєнні роки в 19 районах області та м. Кіровограді обласне управління МДБ виявило «оунівські» організації». Найбільш активно, за висновком обласного управління держбезпеки, вони діяли в Олександрівському, Олександрійському, Хмельнському, Маловисківському, Новопразькому, Піщанобридському, Чигиринському, Кам'янському, Новоукраїнському, Новоархангельському районах. Тут виявили та засудили вже в післявоєнний час 170 осіб оунівців [32].

Крім підпільних організацій ОУН, на території області деякий час діяли загони УПА. Вже після визволення території області такий загін продовжував активно діяти на території Олександрівського, Кам'янського, Чигиринського районів. Керував ним представник Південної похідної групи ОУН «В'ячеслав». Влітку 1944, коли знову відновилася більшовицька влада, загін УПА «...пограбував комори колгоспів у Кримках і Несватковому, у с. Янівці (нині Іванівка) — магазин сільського споживчого товариства, розгромив сільраду в с. Красносілка і забрав зброю винищувального батальйону, пограбував хату голови сільради Дубицького, роздягнув, роззброїв і побив працівника НКВС; у жнива в с. Стара Осота (всі перелічені села Олександрівського району. — Авт.) зупинив молотарку, «В'ячеслав» провів мітинг за ліквідацію колгоспу, через кілька днів такий же мітинг провели в с. Буда Чигиринського району». Загін діяв до вересня 1944 року, поки, в результаті зради, не були вбиті командири загону «В'ячеслав» та «Віктор» [33]. Сам зрадник, жи-

тель с. Івангород Олександрівського району, в «подяку» від радянської влади отримав 15 років ув'язнення в концтаборах.

9 жовтня 1947 року секретар Кіровоградського обкому КП(б)У Петров відправив секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу донесення, в якому, зокрема, повідомив, що (цит. мовою оригіналу. — Авт.): «...В селі Катериновка Каменського району Кіровоградської області 4 октября с.г. примерно в 23 часа появилась банда, вооруженная, в составе 4-х человек, каждый участник банды имел при себе автомат ППШ, гранаты и пистолет, все в военной форме... Первоначально банда подошла к зданию сельсовета, но поскольку там никого не оказалось, один из бандитов зашел в квартиру Кравченко Федосии Викторовны, проживающей в том здании, где сельсовет. У Кравченко бандит интересовался, сколько хлеба выдано колхозникам на трудодни, а также есть ли кто в селе из работников МВД, последняя ответила, что ей неизвестно, а затем он вышел на улицу и вместе с остальными бандитами зашли в здание сельсовета.

Как в последствии установлено, бандиты в сельсовете разбили телефонный аппарат, порвали связь, уничтожили портреты руководителей нашей партии, порвали флаг, взломали кассу, разбросали находящиеся там документы, забрали 600 рублей денег и документы.

...Из числа колхозно-советского актива под руководством оперативного работника создана вооруженная группа, которая находится в ночное время в местах возможного повторного появления банд-группы» [34].

Частина справ на жителів Кіровоградщини працівниками НКДБ-МДБ фабрикувалася. Зокрема, щодо жительки с. Глодоси Хмельівського району Сердюк Н.С., 1918 р. н., яку в 1948 році трибунал військ МВС Кіровоградської області засудив до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах за звинуваченням «...що тримала злочинні зв'язки з членами контрреволюційної організації ОУН, надавала їм свою квартиру й отримувала від них завдання». Проте, під час перевірки в 1955 році трибуналом Київського військового округу справи на Сердюк Н.С., виявилось, що «...що Сердюк ні до якої контрреволюційної організації не належала», а навпаки, «...вона не раз піддавалася провокаціям з боку співробітників УМДБ Кіровоградської області, що квартиру Сердюк відвідували не члени ОУН, а таємні співробітники УМДБ за завданням працівників УМДБ, і справа на Сердюк виникла в результаті фабрикацій». Слідство вказало і фальсифікаторів цієї справи: співробітники УМДБ Владіміров, Андрюшкін, Фесенко, Бардас та ін. [35]. Чи понесли вони суворе покарання за те, що несправедливо засуджена Сердюк Ніна Степанівна в концтаборах провела 7 років?

З доповідної записки військового прокурора Київського військового округу генерал-майора юстиції І. Бударгіна від 16 квітня 1954 року секретареві ЦК КП України Кириченку О. І. «Про факти порушення

радянської законності в органах МВС УРСР» дізнаємося, що (цит. мовою оригіналу. — Авт.): «29 апреля 1947 года Управлением МГБ Кировоградской области был арестован, а затем осужден военным трибуналом на 10 лет в ИТЛ Квочко Иван Васильевич, 1923 года рождения, колхозник, беспартийный, украинец, за то, что изготовил и вывесил в общественном месте антисоветскую листовку и пытался создать в селе антисоветскую националистическую организацию. Последующим расследованием, произведенным военной прокуратурой, установлено, что Квочко в попытке создания антисоветской националистической организации обвинен неосновательно. ...Отдельные сотрудники УМГБ, путем провокационных действий, предприняли попытку использовать Квочко к созданию «контрреволюционной организации». Арест Квочко производили начальник Златопольського РО МГБ Балабушкин и быв. начальник УМГБ області полковник Сидоров.

Считал бы необходимым решить вопрос о возможности дальнейшего использования на работе названных выше сотрудников, допустивших в своей деятельности серьезные нарушения советской законности» [36].

Секретаріат ЦК КПУ відреагував постановою «Про доповідну записку військового прокурора Київського військового округу т. Бударгіна»: «Доручити Кіровоградському обкому КП України перевірити факти, зазначені в доповідній записці військового прокурора, наслідки перевірки обговорити на засіданні бюро обкому КП України. Про наслідки перевірки і вжиті заходи повідомити ЦК КП України 10 травня п. р.» [37].

Ці та багато інших трагічних долі наших земляків свідчили про те, що проти народу, який врятував більшовицький режим від краху, мужньо і героїчно борочуюсь з гітлерівцями, а після визволення не менш мужньо і героїчно відбудовував зруйноване господарство, терплячи при цьому неймовірні труднощі, породжені як війною, так і державою, влада продовжувала нещадно боротися тими самими методами, що й до війни, — арештами, засланнями... Тисячі наших земляків, відбувши частину покарання, з середини 50-х років, після смерті тирана, будуть звільнені з ув'язнення, а згодом розпочнеться їхня реабілітація, яка в часі розтягнеться майже на сорок років.

37. ПОВОЄННІ СИРОТИ

Сирітство дітей — обов'язковий атрибут будь-якої війни. Не стала винятком і війна 1941–1945 років. 23.01.1943 року Рада Народних Комісарів СРСР затвердила постанову «Про облаштування дітей, які залишилися без батьків, і про заходи боротьби з безпритульністю і бездоглядністю».

На фото: повоєнні сироти.*

Відповідно до неї справа опікування сиротами покладалася на заклади освіти та охорони здоров'я, частково — на органи НКВС.

Виявлення дітей-сиріт та їх облік покладалася на комісії в складі інспектора відділу освіти, медичного працівника та представника місцевої влади. Впродовж весни 1944 року комісії здійснили подвірний обхід, переписали всіх сиріт та склали відповідні акти, в які вписали короткі біографічні дані дітей, причини сирітства та

умов проживання кожного з них. Характерно, що діти-сироти в перші тижні визволення області від гітлерівців не жили попідтинню, а мали дах над головою: за відсутності батьків вони утримувалися в сім'ях близьких чи далеких родичів або в бездітних сусідів.

Виявлення дітей-сиріт в с. Івангород Олександрівського району та умов їхнього проживання здійснила комісія, до якої увійшли інспектор районного відділу освіти Дробот, медпрацівник Лопушанська, представник сільської ради Бойченко Ф. Впродовж двох днів, 14-15 квітня 1944 року, комісія зустрілася з кожним сиротою та склала відповідні акти. На той час сиротами в селі були Мельник Катя, 1934 р. н. (батько на фронті, мати — вбита); Борисенко Раїса, 1937 р. н. (батько на фронті, мати померла); Янченко Галя, 1940 р. н. (батько на фронті, мати померла); Лисиця Галя, 1937 р. н. (батьки померли); Мельник Маруся, 1930 р. н. (батьки померли);

Ворона Володя, 1940 р. н. (батько на фронті, мати покинула); Діброва Антон, 1941 р. н. (батько на фронті, мати вбита); Цимбал Григорій, 1938 р. н. (батько на фронті, мати вбита); Сіряченко Валя, 1941 р. н. (батько на фронті, мати покинула); Бойченко Мишко, 1934 р. н. (батько вбитий, мати померла) [1]. Над деяким з сиріт оформили опікунство, деякого вирішили відправити до дитячих будинків, більшість залишилися в селі.

З перших днів визволення в області відновили роботу або створювалися заново дитячі будинки для дітей-сиріт, які перебували на державному утриманні. В той же час переважна більшість сиріт проживали в т. зв. патронатах, створених в селах та якими опікувалися колгоспи та місцева влада, в першу чергу районні відділи освіти та охорони здоров'я.

На фото: гітлерівські окупанти в українському селі. 1942 р.*

Державна система догляду дітей-сиріт передбачала функціонування дитячих будинків за віковими категоріями, тож на Кіровоградщині діяв 1 дитячий будинок для дошкільнят,

3 — для дітей шкільного віку, 10 — змішаного типу та кілька — для дітей з особливими потребами. Всього в області функціонувало 17 дитбудинків. Кількість вихованців у них постійно зростала: якщо на початку 1945 року в дитбудинках налічувалося 1619 сиріт; на 1.01.1946 року — 1717 чол., а на середину січня 1946 року їхня кількість зросла більш як на двісті і становила вже 1967 осіб. На 12 січня 1946 року в області на патрунуванні перебували 3407 дітей, під опікою в сім'ях — 295 дітей-сиріт [2].

Характерно, що деякі діти-сироти, які утримувалися в дитячих будинках області, були, власне, не «кіровоградські», а прибули з інших областей — тільки харківський дитячий розподільник НКВС впродовж 1945 року відправив на Кіровоградщину 255 безпритульних сиріт, з інших обласних розподільників та дитячих будинків доправили відповідно 320 та 248 сиріт. Згідно постанови № 1062 РНК УРСР від 6.07.1945 р. «Про розміщення дітей-сиріт, що повертаються з Німеччини» область повинна була впродовж червня-липня розмістити в себе 500 дітей. Місцеве населення віддало до дитбудинків області 376 дітей. 1064 вихованців дитбудинків мали вік до 11 років, 520 сиріт — вік до 14 років [3]. Частину «своїх» сиріт область відправляла до інших дитбудинків республіки.

Держава намагалася дати цим дітям не тільки освіту, а й професію. Зокрема, в столярних майстернях працювали 245 хлопчиків, у швейних

— 192 дівчинки, крім того були створені ще слюсарні та шевські майстерні. Переважна більшість сиріт проживали в селах, тож працювали в місцевих колгоспах.

На фото: осиротіла дитина.*

Найбільшими щодо кількості утриманців були: Новоукраїнський дитячий будинок, де в II кварталі 1946 року перебували 161 дитина, Златопільський

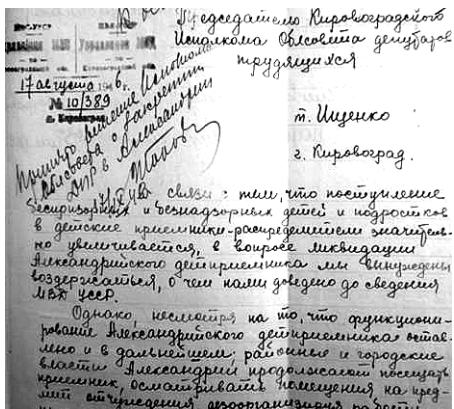
дитбудинок мав 151 вихованців, Дмитрівський — 148, Войнівський — 142, Михайлівський — 125 сиріт. В Кіровоградському дитбудинку № 1 утримувалися 92 дитини, в Олександрійському — 90. Дитячі будинки також діяли в Бобринці, Новій Празі, Новомиргороді, Зеленому Гаю, Цвітній тощо. На середину 1946 року кількість дітей у них знову зросла і становила 2209 дітей [4]. Якщо в Бобринецькому дитячому будинку в II кварталі 1946 року налічувалося 90 дітей-сиріт, то в листопаді — вже 250 осіб, а в березні 1947 року — 260 [5].

З перших днів визволення краю від німецьких загарбників в області розпочався процес всиновлення сиріт. 19 квітня 1944 року на сторінках газети «Кіровоградська правда» із закликом до жителів області виступила пенсіонерка Теплицька Г. Є. «Жінки, матері, сестри! — писала Ганна Єрмолаївна. — Звертаюся до вас! Беріть на виховання і всиновлюйте дітей-сиріт, дітей, у яких матері загинули від рук німецьких бандитів, а батьки б'ються з ворогом на фронтах Вітчизняної війни. У нас не повинно бути і не буде сиріт, коли ми дружньою материнською ласкою оточимо дітей фронтовиків і допоможемо їх виховати... Горе сиріт нам не повинне бути чужим!»

24 квітня 1944 року першими взяли на виховання сироту з дитячого будинку № 1 м. Кіровограда «залізничник Милай Володимир Остапович і його дружина Антоніна». У дочерив «маленьку сироту Світлану інвалід Великої Вітчизняної війни Р. І. Коржинський з дружиною Оленою Архипівною». Чотирирічну Тамару, батько якої був на фронті, а маму забрали німці, взяла на виховання Є. Т. Мельник.

Трьома сиротами опікувався колгоспник О. Д. Гоцман з Долинського району, двох сиріт виховував колгоспник В. Погрібний з с. Пустельниково Олександрійського району, двох братів — Колю та Георгія — усиновила Білоус О. Н. з Єлизаветградки. Всього впродовж 1944 року в нових сім'ях розпочали життя 592 дітей-сиріт [6].

Однак процес усиновлення дітей-сиріт з часом різко уповільнився. За I квартал 1946 року всиновили 16 дітей, в II кварталі — 30. Всього впродовж 1946 року нових батьків отримали 90 сиріт [7]. Проте дітей сиротила не тільки війна.

На фото: лист з обласного управління МВС до голови облвиконкому про неможливість закриття Олександрійського дитячого будинку прийому сиріт і бездоглядних дітей «...через те, що надходження безпритульних дітей і підлітків... значно збільшилося...». Серпень 1946 р.

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 204.

Голодне існування в 1946 році, невлаштованість по-

буту спричинили і таке явище, як відмова матерів від дітей-немовлят. Тільки в Кіровограді взимку 1946 року таких дітей, від яких відмовилися матері, знайшли 13 [8]. Четверо «дітей-підкидишів», невідомо чиїх, знайдено взимку 1947 року в м. Бобринці [9].

На фото: газетна замітка про збір коштів для дітей-сиріт та дітям інвалідів війни. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 11.10.1946 р.

Сироти в дитячих будинках перебували на утриманні держави. Саме державні органи, в умовах голоду 1946-1947 років, розподіляли для дитбудинків продукти харчування. Зокрема, 25 вересня 1946 року виконком Бобринецької районної ради депутатів трудящих виділив для дитячого будинку 100 кг манної крупи, а також картоплю, та встановив норму щоденного споживання

хліба в 150 грамів на кожну дитину. Однак місячні фонди хліба район використав ще до 15 вересня, тож з цього числа припинено постачання хлібом дітей-сиріт [10]. Однак й надалі райвиконком не «забував» про вихованців Бобринецького дитячого будинку, тому вони отримували, хоч і нерегулярно, борошно або хліб, крупи, картоплю та буряки тощо, тож норми споживання хліба та інших продуктів увесь час змінювалися, проте дітей щодня чимось годували. Зокрема, по рознарядці Бобринецького райвиконкому від 6.12.1946 року дитячий будинок мав отримати 100 кг цибулі, 100 кг помідорів і моркви, 40 кг макаронів [11]. У січні 1947 року для 250 вихованців дитбудинку райвиконком виділив

2250 кг борошна, або по 9 кг на дитину на місяць [12]. Проте хліба у січні 1947 року вихованці дитячого будинку не отримували по 5–10 днів. У другій половині лютого 1947 року норму споживання хліба для сиріт встановили в 100 грамів щоденно. У березні Бобринецький дитячий будинок отримав 2626 кг борошна з тих 13470 кг, що його для району виділив Кіровоградський облвиконком [13]. Отже, вихованці дитячих будинків продукти харчування, хоча й за мінімальними нормами, отримували впродовж кількох голодних післявоєнних років. Проте декого з них це не рятувало від смерті: тільки за три місяці 1946 року — квітень, травень та червень — з життя пішли 35 вихованців дитячих будинків [14].

На фото: вихованці Цвітненського дитячого будинку Єлизаветградківського (нині Олександрівського) району. 1945 р. З архіву Л. А. Гайди.

На весну 1946 року в колгоспних патронатах перебували 4083 дитини, або майже 2/3 від загальної кількості всіх дітей-сиріт області [15]. На початок липня 1946 року ще 322 сироти взяли на облік — вони продовжували жити у батьківських хатах у рідних селах, проте без батьків, або в окремих, виділених для них будинках, перебуваючи під патронатом відділу освіти [16]. Де взялися ці сотні «нових» сиріт, адже після закінчення війни минуло більше року, тож активних бойових дій армія вже давно не вела? Чи не голодне існування їхніх батьків, тяжкі хвороби, відсутність належної медичної допомоги, виснажлива праця на колгоспному полі чи в заводському цеху спричиняли смерть дорослих, а отже, і сирітство сотень дітей?

Якщо вихованці дитячих будинків отримували продукти харчування відносно регулярно, хоча і в недостатніх об'ємах, то всі витрати на патронатних дітей-сиріт здійснювалися за рахунок колгоспів. В осінь та зиму 1946-1947 років власних запасів навіть посівного зерна більшість з господарств не мали, як не було в багатьох колгоспних коморах борошна, крупів, олій тощо. То які продукти харчування колгоспи могли,

навіть при всьому своєму бажанні, виділяти для дітей-сиріт? Про який хліб для сільських сиріт могла йти мова, якщо навіть для «гостро нуждаючихся» колгоспників область виділяла, починаючи з січня 1947 року, зерно на прогოდкування, та й то не більше 6 кг зерна в одні руки і не для всіх?

Про патронованих сільських дітей-сиріт влада згадала лише в березні 1947 року: на засіданні виконкому Бобринецької районної ради (протокол № 11 від 11.03.1947 р.) для патронованих дітей кількістю 120 осіб вперше виділили по 100 грамів хліба на добу, а незабаром норму збільшили — держава «розщедрилася» ще додатково на 50 грамів [17]. Проте в травні 1947 року для дітей-сиріт норма споживання хліба на Бобринеччині була зменшена до 100 грамів [18]. Незаперечно, що подібна ситуація спостерігалася і в інших колгоспних патронатах.

І вихованці дитбудинків, і сільські діти-сироти, поряд з дорослими, спізнали на собі всі післявоєнні труднощі. 5 вересня 1946 року на засіданні виконкому Бобринецької районної ради заслухали питання «Про закінчення ремонту дитячого будинку». Члени виконкому констатували, «...ремонт корпусу № 1 закінчено, але в корпусі № 2 не закінчено — ні пофарбовані вікна, двері, підлога, ремонт їдальні і кухні не розпочатий. На 200 дітей мається 100 ліжок» [19].

Піклування про дітей-сиріт

За прикладом робітників Кіровоградської кондитерської фабрики члени промартілі «Пролетар» об'єднали промислові створили опікунську раду. До фонду допомоги дітям-сиротам вони відрахували свій одноденний заробіток.

Створили опікунську раду і відрахували свій дводенний заробіток до фонду допомоги дітям-сиротам також робітники та службовці Кіровоградської протезної майстерні.

На фото: замітка в газеті про відрахування одноденного заробітку для дітей-сиріт працівниками Кіровоградської кондитерської фабрики.

З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 18.09.1946 р.

25 січня 1947 року райвиконком знову розглянув питання про ситуацію, що склалася в Бобринецькому дитячому будинку. З цього питання виступив особисто голова РВК Ковальов. Він, зокрема, зазначив,

«...що в дитячому будинку за браком палива не опалюються робочі кімнати та спальні, велика скупченість дітей породжує бруд і захворювання на пошесні хвороби... з вересня 1946 по січень 1947 року з дитбудинку втекли 32 вихованці... одяг та взуття часто відсутні, вони не відвідують школу, серед працівників дитбудинку існують сварливі взаємовідносини, часто на очах вихованців...» [20].

19 лютого 1947 року на засіданні виконкому Олександрівської районної ради заслухали доповідь завідуючого районним відділом освіти Павловського «Про стан патронованих дітей в районі». Доповідач зазначив, що «...в районі патронованих дітей налічується 220 осіб, з них сиріт — 152, напівсиріт — 50... крім того в колгоспі є 16 підлітків з Кіровоградського приймального-розподільника. Більшість дітей не мають одягу та взуття, 13 дітей не відвідують школу через відсутність взуття. В Старій

Осоті, Кримках, Бовтишці діти не забезпечені продуктами харчування... в Старій Осоті втекли 3 дітей, Бовтишці — 2, Кримках — 3» [21].

Тільки в березні 1947 року для олександрівських дітей-сиріт і патронованих організували (з 13.03.) «безплатне одноразове в день харчування при школах» в 7 населених пунктах для 105 осіб. Для сиріт виділили картоплю, «10 цнт борошна, круп'яних і бобових культур». Підписав цю постанову голова Олександрівського РВК Р. Гресь [22].

Жахливу бідність дитбудинків області помітили також прокурорські працівники. Перевіряючи виконання Постанови Ради Народних Комісарів СРСР «Про облаштування дітей, які залишилися без батьків, і про заходи боротьби з безпритульністю і бездоглядністю», затвердженої 23.01.1943 року, обласна прокуратура констатувала, що «...в дитбудинках відсутні одяг, паливо, постільна білизна, меблі, інвентар». При перевірці патронованих дітей, які перебували в колгоспі села Трояни Добровеличківського району, виявилось, «...що діти матеріально незабезпечені погано, приміщення в антисанітарному стані». Патроновані діти, що знаходилися в колгоспах ім. Молотова, ім. Ворошилова, «Нове життя», «Червоний Степ», «Комінтерн» Добровеличківського району — «...12 дітей виявилися напівроздягненими, не мали зимового одягу, взуття». В колгоспі «Нове життя» «...патроновані С. Валя, 1928 р. н., І. Ганна, 1931 р. н., Р. Люба, 1930 р. н., — повністю роздягнені, постілі не мають» [23].

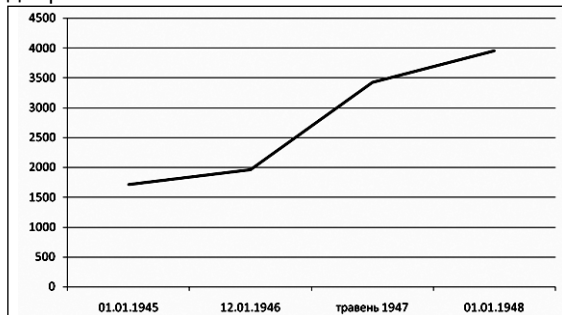
3 лютого 1947 року завідуючий обласним відділом народної освіти Єрьомін направив всім районним відділам народної освіти листа з вимогою покращити роботу по патрунуванню та опіці дітей-сиріт, оскільки інспектори при перевірці виявили численні недоліки, зокрема «...у незадовільних умовах живе більшість дітей патронованих в колгоспах. Голови правлінь колгоспів, як правило, розміщують цих дітей в гуртожитках, не забезпечивши їм мінімальних умов проживання та догляду з боку дорослих, а педагогічний нагляд за ними з боку органів народної освіти майже відсутній. Так, в Єлизаветградківському районі, в колгоспі ім. Сталіна (Цибулівська сільська рада), знаходяться 8 дітей-сиріт на колгоспному патронаті — одягом, взуттям, харчуванням не забезпечені. Педагогічного нагляду за дітьми немає. Є випадки, коли діти-сироти не взяті на облік, перебувають в окремих родинах..., їм не створені мінімальні побутові умови, багато з них не вчиться в школі, не мають взуття, одягу, підручників. Так, у Витязівському районі, в с. Витязівка, троє дітей-сиріт Балагури не обліковані в райвно і педнагляду не мають» [24].

30 травня 1947 року начальник обласного відділу народної освіти Єрьомін підписав наказ №80 «Про заходи по поліпшенню роботи по влаштуванню дітей і підлітків, які залишилися без батьків», відповідно до якого контингент дітей в дитячих будинках збільшувався до 3425 осіб, або майже вдвічі порівняно з січнем 1946 року [25]. Де в області з'явилися «нові» сироти, якщо після війни минуло рівно два роки? Відповідь неперечна: не війна, а голод та хвороби їхніх батьків сиротили дітей вперто

та безжалісно. 28 липня 1947 року керівник Кіровоградського облмлинтресту Муравйов та голова місцевому Корницький просили міський відділ освіти поклопотатися про Єршових Віктора (12 років) та Михайла (9 років), оскільки вони залишилися сиротами — їхня мати Ніна Ничипорівна померла 9 липня, а батька у них не було [26].

Станом на 1.01.1948 року в дитбудинках Кіровоградщини перебувало 3948 дітей.

Динаміку зростання кількості дітей у дитбудинках області ілюструє діаграма:

*Діаграма № 1:
зростання кіль-
кості вихованців
у дитбудинках
області впродовж
1945-1948 років.*

Відділ охорони здоров'я Кіровоградського облвиконкому вивчив

умови проживання дітей-сиріт у 15 дитячих будинках області і зробив невтішний висновок: «В дитячих будинках діти сплять по 3-4 на одному ліжку, постілі і натільної білизни 1,5-2 зміни, санобробка здійснюється в примітивних санпунктах 3-4 рази на місяць. В приміщеннях холодно, сиро, особливо погано в дитбудинках Новоукраїнки, села Лебедино Підвисоцького району, в Златопільському дитбудинку, які не забезпечені паливом. 698 дітей хворі» [27].

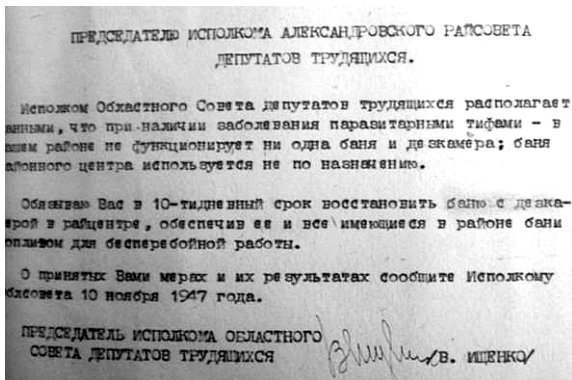
На 20 червня 1947 року дитячий будинок в с. Грушківка Кам'янського району опинився без продуктів харчування, впродовж весни діти отримували тільки борошно та пшоно, в результаті чого «діти різко похуділи» — доповідав заступнику голови облвиконкому «завоблздороввідділом Водолазький» та просив вжити заходів по забезпеченню харчами сиріт [28].

Попри всі ці негаразди, на які було надзвичайно багате післявоєнне життя, тисячі дітей-сиріт, маючи дах над головою та хоч якісь їжу та одяг, вирости та розпочали самостійне життя. Уявити їхню долю без опіки з боку держави та колгоспів в голодні 1946-1947 роки надзвичайно важко. Своїм порятунком діти завдячують також сотням своїх вихователів, переважна більшість яких були сільськими жінками, які частки від своєї материнської душі щедро вділяли ледь чи не кожній повоєнній сироті. Незаперечно, що сирітство сотень дітей області спричинене не тільки війною, а й політикою держави вже в мирний післявоєнний час щодо дорослого населення, особливо сільського, яке масово голодувало та хворіло або піддавалося репресіям.

38. САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В ОБЛАСТІ В ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

14 січня 1944 року відновила свою роботу Кіровоградська санітарно-епідеміологічна станція. Як і кожна тогочасна установа, організація чи підприємство, обласна СЕС відчувала велику нестачу в першу чергу кваліфікованих кадрів, обладнання та устаткування. Проте, вже до 1 травня 1944 року відновили роботу 30 районних та 2 міські санстанції [1]. З 12 лікарів обласна СЕС мала в своєму штаті тільки двох [2]. До 15.04.1946 року в 29 районах все ще не було держсанінспекторів, 31 район (100%) не мали епідеміологів [3].

*На фото: роз-
порядження
облвиконкому
про негайне від-
криття в райцентрі
Олександрівка
бани з дезкамерою
(«за наявності за-
хворювання на...
тифи — у вашому
районі не функціо-
нує жодна баня
і дезкамера»).*
Жовтень 1947 р.

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 755. — Арк. 110.

Однією з найбільших небезпек для здоров'я та життя населення області відразу після визволення виявилася така інфекційна хвороба, як висипний тиф. Її породила війна. За дуже короткий період з січня по 1 липня 1944 року в області зареєстрували 1840 випадків висипного тифу, проте ці дані є «орієнтовними», оскільки, як вважав облепідеміолог Столяр, «вони збиралися зі слів медпрацівників» [4]. Немає сумніву, що дійсна картина захворюваності мала інші, більш тривожніші, виміри.

Для боротьби з тифом обласна СЕС створила т. зв. епідбригади з 4–6 медичних працівників, які виїхали в місця спалаху хвороби. Вони зафіксовані, як правило, в тих селах, де впродовж довгого часу точилися бої. Населені пункти, що їх війська оминали, майже не зазнали цієї хвороби.

Найбільш складна ситуація з захворюванням на висипний тиф склалася в Кіровограді та в 11 районах області. Щомісяця в обласному центрі з'являлося 20–30 нових хворих. Вкрай небезпечне становище щодо захворюваності на висипний тиф помічене в дитячому будинку № 2 м. Кіровограда, а найскладніше — в обласному дитбудинку № 3, де навесні 1944 року, після першого обстеження дітей лікарями, виявили 34 дитини, вражені цією хворобою [5]. Дитбудинок № 3 в 1943 році, перед відступом німців, навіщо́сь був переведений ними з м. Дніпропетровська до м. Кіровограда. Впродовж усієї окупації діти не мали в достатній кількості одягу, взуття, натільної та постільної білизни, жили впроголодь та в холоді. Догляду за ними з боку дорослих теж майже не було. Все це й спричинило епідемію хвороби серед сиріт.

Діаграма № 1: рівень захворюваності на висипний тиф в І півріччі 1944 року.

Найбільшу кількість захворювань на висипний тиф реєстрували в Долинському районі — 204 хворих, Бобринецькому — 118 хворих,

Добровеличківському — 86 хворих. Тут фронт стояв впродовж кількох місяців. Великий відсоток хворих виявили і в тих колишніх радянських воїнів, які повернулися до рідних домівок з Первомайського табору для військовополонених [6].

З сіл області найбільш враженими висипним тифом виявилася с. Суботці Знам'янського району. Хвороба там з'явилася наприкінці німецької окупації — в жовтні-листопаді 1943 року, коли до села вступили німецькі бойові підрозділи, дислоковані раніше поблизу м. Крюків, а разом з ними — і сотні цивільних громадян, які тікали від більшовиків. Тоді відразу захворіло 13 жителів села. Окупанти методом боротьби з хворобою вибрали зселення всіх тифозних на одну вулицю, де хвороба вразила вже 75 жителів [7]. Якби не звільнення села від загарбників та негайне вжиття лікувальних заходів, то хвороба поширилася б на все село.

Постійно наражаючись на небезпеку захворіти самим, 30 епідеміо-бригад шляхом подвірних обходів виявляли і госпіталізували хворих

в щойно створені ізолятори, де для їх лікування виділили 1107 ліжок в районних і міських лікарнях [8]. Все населення перевірялося на педикульоз. Проведена робота дала наслідки: якщо в квітні виявили 518 випадків захворювань на висипний тиф, у травні — 525, то в червні — 361 захворювання [9].

Поширювалися й інші заразні хвороби, викликані війною. Це добре ілюструє порівняльна таблиця інфекційних захворювань в Кіровоградській області за I півріччя 1941 та 1944 років [10].

Назва хвороби	1941 рік	1944 рік
Висипний тиф	97	1840
черевний тиф	71	337
скарлатина	21	102
дифтерія	660	348
кір	780	2415
коклюш	1839	3016

Засобів боротьби з цими хворобами бракувало. Станом на 1 липня 1944 року здійснено прививок: від черевного тифу — 13,4% від плану, від дизентерії — 6,6%, від дифтерії — 8,4%, від віспи — 25,4% до потреби [11]. Проте й надалі, через відсутність достатньої кількості вакцин, інфекційні хвороби, зокрема дитячі, продовжували прогресувати.

Діаграма № 2: рівень захворюваності на черевний тиф в I півріччі 1944 року.

Самих тільки медиків для попередження гострозаразних хвороб виявилось недостатньо. Обласна СЕС розпочала кампанію

по створенню в кожному селі бань, бо наявних залишилося вкрай мало: діяли тільки 22 капітальні бані для майже мільйонної кількості населення області. За короткий час спорудили ще 120 банних приміщень примітивного типу [12].

Епідебригади з січня по липень 1944 року перевірили і взяли на облік 12254 колодязі, з яких населення сіл і міст черпало питну воду. Сільські та міські громади відремонтували 1679 колодязів та очистили — 1056. 4260 колодязів захлорували, а 299 — закрили. Під посиленням контролем СЕС перебував водопровід обласного центру, який вдалося частково відремонтувати. Тож рівень захворюваності, зокрема на черевний тиф, теж почав скорочуватися: якщо в квітні 1944 року виявили 94 хворих, у травні — 83, то в червні — 60 [13].

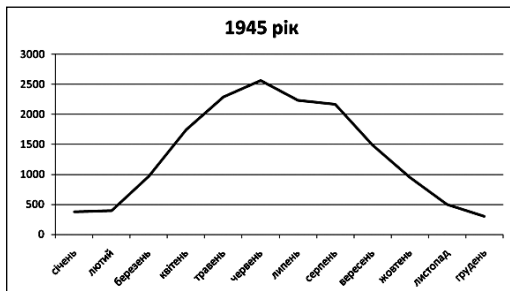
Проте подолати ці небезпечні хвороби не вдавалося впродовж кількох післявоєнних років. Зокрема, в 1945 році хворих на висипний тиф зареєстровано 1944 осіб, на черевний тиф — 539. 326 жителів області на тиф захворіли вдруге. Хворіли на тиф і в 1946 році. Тільки в січні 1946 року нових хворих виявили 66 осіб, в лютому — 7 [14]. Ця хвороба поширилася в Олександрійському, Олександрівському, Златопільському, Знам'янському, Новомиргородському, Новоукраїнському, Онуфріївському, Хмельнському районах та в м. Кіровограді. Нові хворі на різні види тифу продовжували звертатися до лікарень за допомогою в травні 1946 року — 28 чол., в липні — 43 [15]. В 1947 році зі статзвітності такі хвороби, як висипний, черевний та зворотний тиф, не зникли, а навпаки, кількість хворих на тиф різко збільшилася, досягнувши цифри в 2311 недужих.

*На фото: сільський медпункт. Кіровоградщина. 50-і роки XX ст.
З архіву Ю. В. Тютюшкіна.*

Головними факторами, що спричинили збільшення захворюваності на тиф в 1947 році, на думку завідуючого обласною промсанстанцією Зілінберга були: міграція населення, спричинена засухою 1946 року; висока завошивленість населення, особливо сільського, викликана відсутністю в торговельній мережі достатньої кількості мила та натільної білизни; відсутність в багатьох населених пунктах бань і дезкамер. Впродовж 1947 року, під час подвірних обходів, працівники СЕС виявили 88191 особу з педикульозом. Наступного, 1948 року захворюваність на висипний тиф зросла, порівняно з 1947 роком, в 3,2 раза [16]. Це було наслідком вкрай тяжких побутових умов, з якими зіткнулося голодне населення області впродовж 1947 року.

Не відступали й такі небезпечні хвороби, як малярія та туберкульоз.

Діаграма №3: рівень захворюваності на малярію в 1945 році.

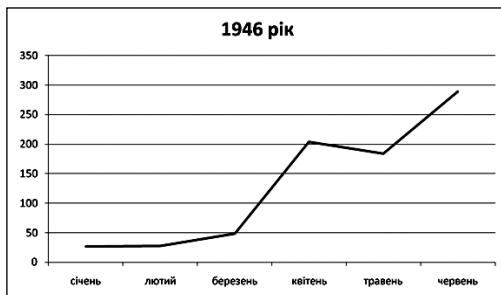
Вперше великий спалах захворюваності на малярію зафіксований у січні 1945 року. Тоді зареєстрували 376 хворих. Напевне, що в попередньому, 1944

році до цієї хвороби увага лікарів була не такою прискіпливою, як, скажімо, до тифу. Проте з кожним місяцем хвороба прогресувала: у червні 1945 року зафіксовано 2291 хворого на малярію, у липні — 2565, у серпні — 2235 чол. Проте в грудні 1945 року кількість хворих, порівняно з липнем, зменшилася майже у вісім разів, що неспростовно доказує на сезонність проявів цієї хвороби [17].

У травні наступного, 1946 року в області на малярію захворіли 1699 осіб, з них у містах — 257. У липні вже 990 міських жителів хворіли на малярію [18]. Всього впродовж 1946 року за допомогою до лікарень звернулося 10029 жителів області зі скаргами на малярію. В 1947 році таких зареєстрували 6161 чол. — рівень захворюваності на малярію знизився порівняно з 1946 роком на 38,2%. Малярією хворіли як дорослі, так і діти. У 1947 році від неї пролікували 721 дитину [19].

Для боротьби з малярією в кожному районі створювалися протималярійні станції. Їхні працівники впродовж 1947 року з метою знищення личинок малярійного комара обробили хімрозчинами 3403,45 га водної поверхні, осушили 89,88 га боліт, засипали 6,05 га канав з брудною водою, розчистили 219,94 га луків, поглибили 1,7 км берегової лінії річок. З метою виявлення колоній малярійного комара досліджувалися русла річок, штучні водойми, руїни будівель тощо [20]. Завдяки вжитим заходам та якісному лікуванню малярія почала відступати, проте ще довго її рецидиви фіксувалися.

Найпідступнішою післявоєнною хворобою, без сумніву, виявився туберкульоз. Розмаху ця хвороба почала набирати в 1946 році. Станом на 30.01.1946 року в області виявили 27 хворих на активну форму туберкульозу, в лютому — 28, у березні — 49, з них у містах — 31 особу, на селі — 18. Хвороба прогресувала, тож у квітні зареєстрували хворих на туберкульоз 204 особи, з яких 120 проживали в селах. У червні 1946 року вперше захворіли на туберкульоз 289 осіб, з них в селі — 166 [21]. Динаміку захворюваності населення області на туберкульоз впродовж I півріччя 1946 року демонструє діаграма:

Діаграма № 4: динаміка захворюваності на туберкульоз в I півріччі 1946 року.

Туберкульоз теж хвороба соціальна. Її масова поява в 1946 році обумовлена, на відміну від тифу, не війною та перебуванням у селах

та містах ворожих та радянських солдатів, які мимоволі стали переносниками тифозних вошей — обов'язкового елементу окопного життя, а тяжким, в першу чергу, матеріальним станом, зокрема післявоєнними злиднями та нестатками, що його спричинили вже дії тогочасної влади, та ослабленням від цього організму як дорослих, так і дітей.

В 1947 році туберкульозно хворими в області зареєстровані 24361 особа, з них 2486 підлітків, 3918 дітей. 7,4% хворих, які перебували на лікуванні від туберкульозу, в 1947 році померли [22].

З туберкульозом боролися довго — впродовж десятиліть. Не побоювали цієї хвороби й донині.

На фото: за відсутності водопроводу питну воду по деяких вулицях м. Кіровограда розвозили в діжках. 40-50-і роки XX ст.

З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

39. СТАН ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТІ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Повної картини стану здоров'я всього населення області впродовж 1944-1947 років ми ніколи не встановимо — для цього відсутні статистичні дані. Однак про деякі категорії населення та вікові групи є хоч і фрагментарні, проте цілком достовірні та доступні матеріали.

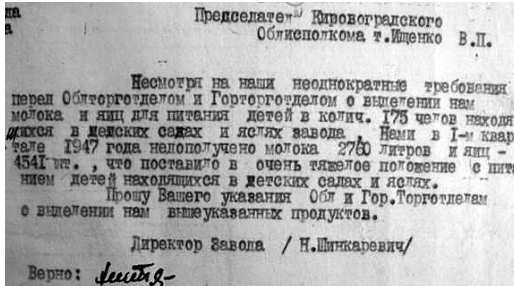
16 червня 1946 року комісія лікарів в складі заврайздороввідділу Бобринецького райвиконкому Жук, лікаря Романович та інспектора ОММ Мельниченко здійснили медичний огляд дітей дитячих ясел №1 міста Бобринця, про що склали відповідного акта. Вони оглянули 57 дітей — вихованців дитсадка. 20 дітей відразу визнали дистрофіками, а саме: Головченка Ю. віком 1 рік 8 місяців, Іванченка Валерика — 3 р., Новіцького Вітю — 4 р., Мудрієвського Котю — 4 р., Таран Валю — 4 р., Богуславську Світлану — 3 р., Трегуб Олю — 1р. 4м. та інших. В радгоспних яслах дистрофіками виявили 50 дітей, а всього — 70 дітей дошкільного віку, що перебували в дитячих яслах м. Бобринця (міському та радгоспному) [1]. Долі цих дітей не відомі, проте для декого прогнозовані — впродовж 1947 року в дитсадках тільки міста Кіровограда померло від дистрофії та запалення легень 34 дитини [2].

*На фото: міська баня.
1952 р. м. Кіровоград.
З архіву Ю. В. Тютюшкіна.*

З початку 1947 року бригада лікарів провела обстеження стану здоров'я 453 учнів ремісничого училища №1, 163 учнів школи ФЗН №2, 301 учня школи ФЗН №3 (м. Кіровоград), ремісничого училища №2 (м. Олександрія), а всього 1156 учнів, з них 990 хлопців і 166

дівчат. 22,5 % учнів виявилися хворими, а серед їхніх хвороб домінували малокрів'я, туберкульоз та ін. І це тоді, коли раціон тогочасного учня школи ФЗН був таким: хліб — 700 грамів — щоденно, крупа — 2,5 кг на місяць, сир — 150 грамів на місяць, картопля — 12 кг, м'ясо — 2,3 кг, борошно — 1,5 кг, яєць — 6 штук, молоко — 3 кг, жири — 0,75 кг, цукор — 1,2 кг, овочів — 9 кг, що становило 2997 калорій на день — як для того часу раціон досить різноманітний та багатий, проте й це не могло зупинити анемії та туберкульозу [3].

На фото: прохання дирекції заводу «Червона зірка» про виділення для підвідомчого дитячого садка та ясел молока і яєць для прогодування 175 вихованців закладу: «нами в I кварталі недоотримано молока 2780 літрів і яєць — 4541 кг, що призвело до дуже тяжкого становища в харчуванні дітей...». Квітень 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр.745. — Арк.82.

Впродовж 1947 року проведено лікарняний огляд 1514 дітей в сільській місцевості (завоблздороввідділом Єременко в своєму звіті не вказав, з яких вони сіл та районів). У 25,2% сільських дітей знайшли різні хвороби. З хвороб переважали симптоматичні, як для післявоєнного часу, малокрів'я та туберкульоз [4].

В системі промкооперації міста Кіровограда працювали 99 підлітків. Їх лікарі теж обстежили. Хвороби мали 29 чол., або 29%. 58% недужих дітей хворіли на малокрів'я, 17,1% — на туберкульоз. В 1946 році в лікарнях міст померло 997 хворих [5].

Впродовж 1947 року в міських лікарнях області лікарі виявилися безсилими допомогти 1576 чол. — вони померли, що становило 9,2% смертності серед усіх хворих [6].

Ріст смертності в 1947 році, порівняно з 1946, спостерігався в усіх лікарнях області [7]:

Лікарня	Померло (чол.)	
	1946 рік	1947 рік
Бобринецька	46	47
Долинська	52	87
Златопільська	45	52
Маловисківська	31	41
Новогеоргіївська	48	57
Новомиргородська та ін.	53	85

Також в 1947 році високою зафіксована смертність і в обласній дитячій лікарні, відкритій у квітні 1947 року — 12,2% всіх хворих дітей, що в ній лікувалися, померли. Померли 12,8% пацієнтів обласної дитячої лікарні, хворих на запалення легенів; померла кожна четверта дитина, хвора на диспепсію; не вдалося порятувати 18,6% дітей, хворих на дистрофію [8].

Зросла, порівняно з 1946 роком, кількість смертей і в сільських лікарнях: з 721 у 1946 році — до 1121 у 1947 [9].

Завідуючий обласним відділом охорони здоров'я Єременко вказав на три головні причини зростання смертності у 1947 році: померли від невчасного звертання за допомогою; померли від туберкульозу та злоякісних новоутворень; померли від елементарної незворотної дистрофії [10].

На фото: скромне міське весілля — столи не вгиналися ні від напоїв, ані від весільних страв. 40-50-і роки XX ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Впродовж року зросла кількість дітей в обласному будинку дитини. Якщо на 1.01.1947 року в ньому перебувало 132 дитини, то на середину 1947 року їхня кількість зросла до 215 осіб. А всього впродовж року через будинок дитини «пройшло» 495 немовлят. Причина зростання їхньої кількості, як вказував головний лікар області, «мав місце великий приріст підкинутих дітей в 1947 році порівняно з 1946». 70% утриманців цього будинку перебували в стані дистрофії [11]. Майже кожен третій вихованець будинку дитини, або 27,6%, в 1947 році помер. Особливо велика смертність зареєстрована серед дітей віком до 1 року — їх померло 39%.

Держава в різний спосіб піклувалася про дітей, зокрема хворих. В 1946 році для ослаблених дітей провели оздоровчі кампанії. Зокрема, в Новогеорґіївському районі в усіх яслах взяли на облік дітей: дистрофіків, рахітичних, ослаблених. Для них райвиконком виділив 240 «санаторних продуктових пайок» та 160 — «оздоровчих». Калорійність добового

раціону складала 1606 калорій. Однак, як звітували в облздороввідділ головний лікар Новогеоргіївського району Соколянська та інспектор ОММ Стадич, «оздоровча кампанія гальмувалася несвоєчасним отриманням пайків» [12]. У серпні 1946 року інформацію про оздоровлення дітей направили в область з Рівнянського району. Райздороввідділ повідомив, що «оздоровлено 127 дітей шкільного віку та на шкільних площах оздоровлено 25 чол. Харчування було дуже погане, діти їли 2 рази на день. Діти у вазі не прибавили. Оздоровча кампанія в дитячих яслах проведена не повністю, всього 10 днів. Причина припинення оздоровлення — продукти спочатку надійшли, але були використані на протязі 10 днів, а більше продукти не надходили» [13].

*На фото:
піонербір
заводу «Червона
зірка». 40-і роки
XX ст. З архіву
Ю. В. Тютюш-
кіна.*

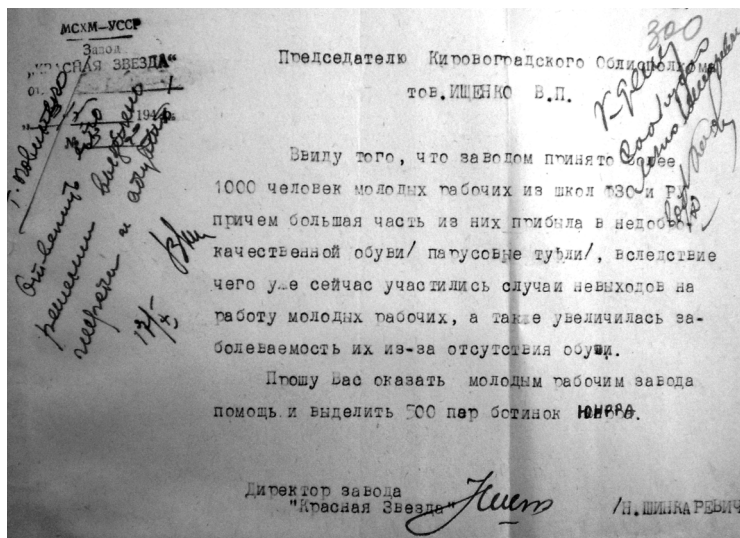
«Оздоровча кампанія дітей», що супроводжувалася деяким покращенням харчування, без сумніву,

дещо поліпшила їхнє здоров'я. Однак переважна більшість дітей області залишилися поза таким оздоровленням, тож жили впроголодь. Жителька м. Кіровограда Коваленко О. М., дружина загиблого фронтовика, мати трьох дітей, звернулася з листом до голови Ради Міністрів УРСР М. Хрущова з проханням надати їй матеріальну допомогу, бо вона «не має можливості їх (дітей) виховувати». Зрозуміло, що столиця ніякої допомоги змученій нестатками матері та її дітям не надала, проте начальник управління шкіл МО УРСР Мізерницький 17.07.1947 року в своєму листі попросив зробити це Кіровоградський міськвно: «потурбуватися про гр. Коваленко та її дітей» [14].

Станом на 20 червня 1947 року в Кіровоградській області офіційно зареєстрували 19 тис. 797 дистрофіків [15].

На найбільшому промисловому об'єкті області — заводі «Червона зірка» в 1947 році працювали 3440 робітників і службовців. На хвороби, пов'язані з неякісним харчуванням (авітаміноз, кишкові захворювання), цього року хворіли та звернулися за лікарняною допомогою 511 осіб, або майже 15% всіх працюючих червонозорівців [16]. Великим був відсоток хворих на туберкульоз легенів та малярію.

Немає сумніву в тому, що більшість населення області виявилися фізично виснаженими від недоїдання, тож мали ослаблене здоров'я.

На фото: лист директора завода «Червона зірка» голові обласного виконавчого комітету з проханням виділити для випускників школи ФЗН і РУ «500 пар ботинок ЮНРРА»: «...почастішали випадки невиходів на роботу молодих робітників, а також збільшилася захворюваність через відсутність взуття». 1946 р. З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 589. — Арк. 300.

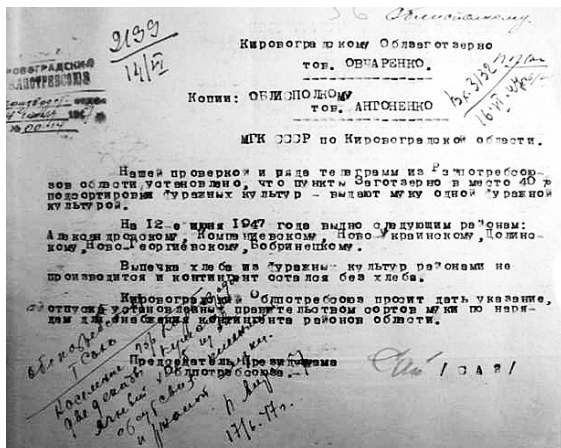
40. ОТРУЄННЯ ЖИТЕЛІВ ОБЛАСТІ ЧЕРЕЗ ВЖИВАННЯ В ЇЖУ СУРОГАТІВ

Весна та літо 1947 року спричинили таке масове явище, як отруєння жителів області через вживання в їжу протруєного зерна, гнилої картоплі, м'яса хворих тварин тощо, що часто призводило до смерті голодних людей.

20 березня 1947 року Прокопенко М. П., жителька с. Масляниківка Кіровоградського району, на базарі обласного центру купила два стакани пшениці. Дома зерно підсушила, змолотла та зварила кашу. Проте двоє її дітей — шестирічний Георгій та десятирічний Коля, від голоду не мали сил чекати каші, тож з'їли приблизно по ложці не змеленої пшениці. Наслідком цього обіду стало сильне отруєння матері та дочки Ніни та смерть двох її малолітніх синів. Як встановили працівники обласної СЕС, хлопці померли від вживання миш'яку, яким протруїли зерно пшениці, що його мати придбала на базарі [1].

31 березня 1947 року тяжко отруїлися Дорофєєва М. У. та її мати — жителька с. Клинець Аджамського району. Того дня Дорофєєва М. У. купила на базарі м. Кіровограда пригірщ пшениці та понесла її в село до матері, де, змоловши зерно, зварили з неї суп, яким пообідали. Дівчина, повертаючись від матері до Кіровограда, по дорозі втратила свідомість і впала, пролежавши обабіч шляху невідомо скільки, поки випадковою підмогою її привезли до 2-ї Радянської лікарні, де надали необхідну допомогу. Тяжке отруєння спричинив миш'як, яким обробили зерно перед посівом. Ї випадків отруєння кашею, приготовленою з придбаного на базарі протруєного зерна кукурудзи, трапилися в с. Цибулеве Єлизаветградківського району 20 травня 1947 року [2]. 5 травня в цьому ж селі отруїлася сім'я Мартиненків: 42-річна мати та двоє її дітей — 2-річний Ваня та 3-річний Коля. Як виявилось, сім'я їла гнилу картоплю. Таку ж саму картоплю, приготувавши з неї оладки, з'їли в сусідній сім'ї Шевченків, від чого всі отруїлися. Отруєння для Мартиненків Івана та Миколи обернулося трагедією — діти померли. Походження картоплі встановити не вдалося, проте сільська влада суворо заборонила копати кагати на околиці села, закладені ще в 1945 році [3].

На фото: інформування органів обласної влади, здійснене головою президії облспоживспілки Саєм, про видачу пунктами «Заготзерна» борошна, виготовленого з фуражного зерна, в результаті чого в Олександрівському, Компаніївському, Новоукраїнському, Долинському, Новогеоргіївському, Бобринецькому районах «хліб з фуражних культур не виробляється і контингент залишився без хліба». 14.06.1946 р.

З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 56.

Трагічний випадок через вживання протруєного зерна трапився і в Компаніївському районі — в сім'ї колгоспників Лелек померла одна дитина, а двоє інших дітей разом з матір'ю затруїлися. Як виявилось, 14 червня 1947 року мати трьох дітей розкопала кротячу нору, в яку колгоспники, борючись проти гризунів, напередодні засипали протруєне зерно, і знайшла там блюдце кукурудзи. Вдома частину зерна жінка помила, висушила, перемолотла і зварила суп. Решту, немитому, заховала. Схованку діти знайшли, і найменший з них з'їв кілька сирих зернин, в той час як старші, роздробивши зерно, зварили з нього кашу і теж поїли. В ніч з 14 на 15 червня 1947 року найменший з дітей Лелек помер [4].

З початком літа голодні люди відправилися до лісів в пошуках їжі. Гриби, як правило, отруйні, що з'явилися вже на той час, теж потрапляли в їжу, спричиняючи закономірне отруєння та смерть. Тільки в двох «лісових» районах області — Єлизаветградському та Знам'янському 12 та 19 червня зафіксовано 19 випадків тяжкого отруєння грибами, від чого двоє чоловік померли [5].

Голод примушував вживати в їжу м'ясо хворих тварин. Масове отруєння від споживання такого м'яса трапилося в с. Глинське Новогеоргіївського району 19-20 червня 1947 року, коли тяжко захворіли 13 селян, двоє з яких померли. 22 серпня 1947 року 29 жителів Кіровограда отруїлися після вживання їжі, зготованої, як вони вважали, з крові свійських тварин, що її вони придбали на базарі обласного центру. В дійсності це була невідома рідина, схожа на кров, яка спричинила масове отруєння та смерть чотирьох кіровоградців [6].

В с. Обознівка Кіровоградського району використали в їжу консерви, термін придатності яких давно збіг, від чого троє чоловік отруїлися, один з яких помер.

За підрахунками завідуючого Кіровоградською обласною промсанстанцією Зилінберга, впродовж березня — серпня 1947 року тяжких отруєнь від споживання населенням неякісної їжі зазнали 84 особи, з яких 14 чоловік (переважно діти) померли. Це трапилося в 5 районах області, найближчих до обласного центру. Ситуація в інших 26 районах Кіровоградщини не вивчалася і не систематизувалася, або приховувалася.

Картину отруєння жителів 5 районів області через споживання неякісної їжі ілюструє таблиця [7]:

Населений пункт/ район	Дата	Кількість отруєнь/ смертей	Причина
с. Масляниківка	20.03.	4/2	Пшениця, оброблена миш'яком
с. Клинци	28.04.	2	пшениця, оброблена миш'яком
Єлизаветградський р-н	5.05.	6/2	картопля (соланін)
с. Цибулеве	21.05.	6	кукурудза
Компаніївський р-н	14.06.	3/1	кукурудза, оброблена миш'яком
Новогеоргіївський р-н	19-20.06.	13/2	м'ясо
Єлизаветградський р-н	12.06.	4	гриби
Знам'янський р-н	19.06.	15/2	гриби
м. Кіровоград	22.08.	29/4	кров
с. Обознівка	31.08	3/1	консерви отруєні

Весной колхоз протравил кукурузу для уничтожения су-
лов. Ночью сторожика отравил кукурузу, вывез и приготовил суп,
после чего у него было легкое заболевание. Состоял кукурузе был он
протрав, а дети напали.

Остальная кукуруза забрана Госзаинспекцией, парали -
и керосином и закопана. Дело передано в прокуратуру.

В июне в селе имел место отравления грибами, из них
случай в Бродяковской райсе и 10 случаев отравления в селе Зна -
мья / якиме местности /.

На фото:
інформація
про споживання
протруєного
зерна кукурудзи.
1947 р. З фондів
ДАКО. —
Ф. 5115. —
Оп.3. —
Спр.18. —
Арк.43.

41. ДИНАМІКА ЗМІНИ КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ В СЕЛАХ ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ ВПРОДОВЖ 1944–1948 рр., СПРИЧИНЕНА ЛЕТАЛЬНИМИ ВИПАДКАМИ

Точочасну картину післявоєнного життя об'єктивно доповнюють книги реєстрації актів громадянського стану про смерть, що зберігаються, зокрема, і в Олександрівському РАГСі [1]. Варто зауважити, що Олександрівський район впродовж зими-весни 1947 року дотацій (позик) від держави на харчування колгоспників майже не отримував, також в районі повсюди не створювали їдальні в колгоспах для «остро нуждающихся» колгоспників, що є свідченням трохи кращих умов проживання сільських жителів лісостепової Олександрівщини порівняно зі степовими районами Кіровоградщини, проте це жодним чином не заперечує голоду, який охопив у післявоєнний час і цей район.

Кількість смертей, зафіксованих в Поселянівській, Іванівській, Соснівській, Триліській, Цвітненській сільських радах (села обиралися довільно, без будь-якої системи та авторського умислу) впродовж п'яти років з часу визволення — з 1944 по 1948 рік включно, мають таку динаміку (табл. № 1):

Назва села	Померло (чол.)				
	1944 рік	1945 рік	1946 рік	1947 рік	1948 рік
Поселянівка	18	12	11	19	10
Іванівка	65	11	14	34	21
Соснівка	28	11	12	19	16
Триліси	16	9	19	26	16
Цвітне	65	45	46	60	49

На прикладі діаграми № 1 добре видно, що найбільшу кількість смертей в с. Поселянівка Олександрівського району зафіксовано в 1944 та 1947 роках.

Діаграма 1. Розподіл кількості смертей в розрізі років по с. Поселянівка Олександрівського району.

Аналогічна ситуація і в інших селах, зокрема в с. Триліси:

Діаграма 2. Розподіл кількості смертей в розрізі років по с. Триліси Олександрівського району.

Смертність в 1944 році, окрім хвороб та старості, в багатьох випадках пов'язана з необережним поводжен-

ням з вибухонебезпечними предметами, що спричиняли тяжкі поранення, гангрені, повільну або миттєву смерть. Від неї гинули не тільки діти, а й дорослі. Крім того, матері та жінки хоронили в рідних селах щойно мобілізованих до діючої армії своїх синів та чоловіків та вбитих відразу в перших боях, фактично, неподалік домівок. Тому досить поширені такі записи про причини смерті в 1944 році — «розірвало міною», «розірваний протитанковою гранатою», «від поранення», «розстріляний військовою частиною», «вбитий німцями» тощо. Велика смертність в цьому році зафіксована також і серед немовлят — спричиняли її кір, запалення легенів, менінгіт тощо, щеплень проти яких в роки окупації майже не робили.

Впродовж 1945 року смертність серед жителів району, як це добре видно на таблиці № 1 та діаграмах № № 1 та 2 суттєво зменшується. Проте впродовж 1946 року вона поволі зростає, а в 1947 році смертність різко збільшується. В 1948 році помітне зменшення кількості смертей серед колгоспного населення Олександрівського району.

Смертність, зокрема, в с. Цвітне Олександрівського району зроста з 46 випадків у 1946 році до 60 у 1947 році, або майже на 30 %. За віковим цензом розподіл смертей серед цвітненців упродовж двох років виявився таким (табл. № 2):

Вікові категорії	1946 р. (чол.)	1947 р. (чол.)
0-6 років	21	11
7-18	2	4
19-30	4	8
31-60	7	17
від 61	12	20

На фото: сім'я жителів с. Цвітне Олександрівського району. Друга половина 40-х років XX ст. З архіву автора.

Серед причин їх смерті найчастіше вказуються такі хвороби: туберкульоз — 13 випадків у 1947 році та 7 — у 1946, запалення легенів та серцеві хвороби.

Проте в деякого з небіжчиків с. Цвітне причини смерті в 1947 році вже вказані такі: виснаження організму (через цю хворобу померла навіть 31-річна колгоспниця), розлад харчування, дистрофія, а в деякого хворобу вказати не могли, тож обмежились записом «не встановлено». На ці роки — 1946 та 1947 — припадає кілька випадків самогубств та навмисних вбивств. Викликає подив ще одне — в той час, коли смертність серед дорослого населення в с. Цвітне впродовж 1946-1947 років зросла майже вдвічі, то смертність серед новонароджених скоротилася майже на 50 %. Невже дитяча медицина та охорона материнства в селах Олександрівського району досягли такого високого рівня, що так різко підвищилося виживання серед щойно народжених? Відповідь доволі проста: в 1947 році скоротилася народжуваність дітей в с. Цвітне Олександрівського району, причину чого, без сумніву, спровокували пекельні матеріальні умови, що склалися в тогочасних сім'ях цвітненських колгоспників, крім того, розпочалася вакцинація дітей. Варто пояснити ще й таке: умови для виживання жителів с. Цвітне, Триліси, Поселянівка, Іванівка та інших в післявоєнний час склалися набагато кращими порівняно з деякими селами не тільки району, а й області, оскільки навкруги більшості з них росли прадавні ліси, що давали для селян не тільки паливо, а й деякі продукти харчування. Чи не за охорону цих приманливих та спокусливих для цвітненців

дарів природи вбили 14 грудня 1946 року лісника Чутянського лісництва Чорноліського лісгоспу, жителя с. Цвітне Зіноватного Й. Х.?

Цілком закономірна картина вимальовується і щодо кількості померлих в с. Цвітне в розрізі місяців (табл. № 3):

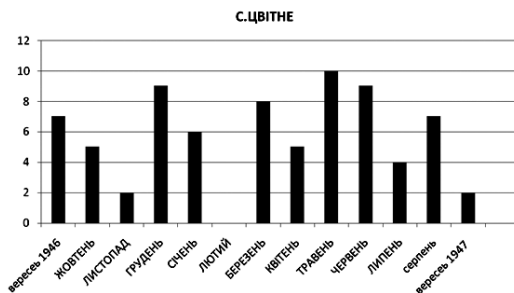
Місяць	1946 р. (чол.)	1947 р. (чол.)	1948 р. (чол.)
січень	2	6	5
лютий	4	—	4
березень	1	8	6
квітень	5	5	8
травень	4	10	4
червень	3	9	2
липень	1	4	1
серпень	2	7	5
вересень	7	2	1
жовтень	5	3	6
листопад	2	3	4
грудень	9	3	3
Всього:	45	60	49

Аналіз таблиці № 3 та діаграми № 3 наочно ілюструє суттєве зростання смертності в с. Цвітне у вересні 1946 року. Надзвичайно високим цей показник зафіксований в грудні 1946 року, весною (березень — травень) та літом (червень, серпень) 1947 року. Зрозуміти цю закономірність неважко — восени 1946 року влада, в рахунок виконання планів хлібоздачі, відібрала в колгоспників майже увесь вирощений хліб, тож у вересні та грудні їсти вже не було чого. У жовтні та листопаді 1946 року колгоспники, напевне, змогли взяти (вкрасти) з колгоспного поля такі продукти харчування, як кукурудзу, цукровий буряк, соняшник та дещо отримали на трудовні, що трохи підкріпило їх. Із січня по березень 1947 року смертність знову зросла. В період посівної, в квітні 1947 року, колгоспників трохи підгодували, проте в травні та червні основних продуктів харчування — хліба — в них знову не стало — посівна закінчилася. Без сумніву, це був пік смертності від голоду, хвороб та самогубств, спровокованих тяжким матеріальним становищем. У живна населення, всупереч будь-якій охороні та засторогам з боку влади, змогло піджитися хлібом, проте в серпні 1947 року, до виконання всіх планів хлібозаготівель, заборонили видавати колгоспникам як аванс хліб на трудовні, що знову спричинило серед них тяжкі хвороби та смерть від них. З осені 1947 року населення вже мало трохи хліба, тож смертність, особливо серед колгоспників, різко зменшується — приблизно на 50–70 % відносно зими-літа 1947 року.

Жертвами післявоєнних матеріальних нестатків та голоду ставали в першу чергу діти та люди похилого віку, в той час як молодь та представники середнього покоління, маючи можливість якщо не заробити, то вкрасти або знайти хоч якийсь для себе харч, вмирали в менших кі-

лькостях. Зокрема, в селі Триліси в період з 1944 по 1947 рік включно померли 20 дітей та 28 дорослих — старших за 60 років, або понад 55 % від усіх трилісців, які померли за ці роки. Зрозуміло, що одні ще не могли про себе подбати, а інші вже не могли це зробити, тож і перші й другі поклалися на рідних, можливості в яких були дуже обмеженими.

Діаграма 3. Смертність в с. Цвітне Олександрівського району щомісячно в період з вересня 1946 по вересень 1947 року.

14 червня 1947 року помер у віці 56 років житель с. Триліси Олександрівсь-

кого району, агроном колгоспу «Червоний шлях праці» Лога Корній Йосипович. Причина смерті до акта не вписана, хоча односельці агронома цю причину вказали безпомилково — від голоду. 12 серпня 1947 року пішов з життя коваль колгоспу «Червоний шлях праці» с. Триліси Добровольський Яків Андрійович. Реєструючи смерть 60-річного колгоспника, у сільській раді вказали її причину — «дистрофія». Якщо гинули колгоспні спеціалісти та носії вкрай такої потрібної для колгоспу професії, як коваль, то що вже було говорити про рядових колгоспників!

В 1948 році кількість смертей в селах Олександрівського району, порівняно з 1947 роком, зменшилася, а їх розподіл по місяцях зафіксований відносно рівномірним, не зазнаючи якихось різких коливань, що свідчило про одне: в селян з'явився хліб.

42. НЕ ХЛІБОМ ЄДИНИМ: ЗАДОВОЛЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТІ В ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

Відбудовуючи зруйноване господарство області, тяжко працюючи в полі, на заводі та установі, живучи впроголодь та в злиднях, багато жителів області, задовольняючи свої культурні потреби, мали можливість реалізувати себе в ролі акторів самодіяльних вистав, у хорових колективах сільських та міських будинків культури, переглянути нові кінофільми чи постанови професійних драматичних театрів, послухати музику як у виконанні сільських духових оркестрів чи музик, так і професійних музикантів обласної філармонії. Найоптимальнішою формою цього процесу виявилася участь в художній самодіяльності.

Про репертуар художньої самодіяльності культурно-освітніх установ

(З постанови ЦК КП(б)У)

Розглянувши питання про репертуар художньої самодіяльності культурно-освітніх установ, ЦК КП(б)У висловив стан репертуару драматичної, хорової і музичної самодіяльності незадовільним.

Головна хвиля репертуару художньої самодіяльності покладе в тому, що в сес, пісн, музика на сучасні радянські теми по суті відсутні в репертуару художньої самодіяльності.

Гуртки художньої самодіяльності користуються переважно старовинним, емоційно-побутовим, розважальним репертуаром. Серед р'єс, пісн, і музичних творів репертуару багато речей застарілих, слабких в ідейному і художньому

якості у справі керівництва художньою самодіяльністю і формально-бюрократично поставили до виконання постанови XI пленуму ЦК КП(б)У про посилення керівництва культурно-освітніми установами. Передоручивши керівництво самодіяльністю другим, молодим, незрозумілим, іноді не досвідченим особам, залишивши гуртки самодіяльності без належного керівництва і контролю за їх роботою, Комітет у справах культурно-освітніх установ потрапив у пастку до відстаючої частини правління літератури, мистецтва і Центрального Будинку народної творчості, випустив із своїх рук добір репертуару, змінивши його на с-

воєнні, а не на сучасні, і виважливіше при цьому таємно ставився до репертуару художньої самодіяльності чужої і не, що серед писань, яких і композиторів поширено не тільки у величчя, ніби то творчі для художньої самодіяльності не, вимагають високих ідейних і художніх якостей. Це походить від того, що багато письменників і композиторів, мало бачили на підприємствах, у колективах, не знають культурних запитів населення, не цікавляться роботою гуртків художньої самодіяльності, що відбивається загальне прагнення радянських людей до опанування культури і мистецтва.

На фото: фрагмент постанови ЦК КП(б)У. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 9.10.1946 р.

У вересні-жовтні 1944 року в області були проведені сільські та районні огляди художньої самодіяльності. Всього в оглядах взяли участь 2100 учасників і 324 індивідуальних виконавців. Кращі представники аматорського мистецтва отримали премії в 1 тис. крб. В період з 14 по 18 жовтня 1944 року відбулася обласна олімпіада, участь в якій взяли 32 колективи художньої самодіяльності та 105 окремих виконавців, всього — 478 учасників з 27 районів області. На республіканській олімпіаді Аджамський ансамбль народних шумових інструментів визнали кращим, його виступ відзняли на кіноплівку, ще й відзначили грошовою премією. Жіночий фольклорний хор з районного центру Кам'янка визнали переможцем і рекомендували на всесоюзну олімпіаду художньої самодіяльності [1].

На фото: фрагмент критичної статті про діяльність обласного Будинку народної творчості. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 29.10.1946 р.

Найбільшу увагу, зокрема сільських жителів, привертали вистави аматорських театральних гуртків. У багатьох сільських клубах області відразу після визволення з великим успіхом відбувалися постановки таких відомих п'єс, як «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля», та сучасних «Фронт», «Остання зустріч». У грудні 1945 року замітку про роботу драматичного гуртка с. Ворошилівка Олександрійського району написав до місцевої газети Ю. Дмитренко: «На сніг лягли вечірні тіні. З вікон сільського клубу видно привітні вогники. Чим ближче вечір, тим частіше відкриваються двері... Сьогодні тут горять три газові лампи. Вільних місць немає. Колгоспні трудівники прийшли дивитися виставу «Наталка Полтавка, що її підготував драматичний гурток клубу... Це вже третій спектакль... Артистів гримірує Іван Терентійович Шевченко — вчитель середньої школи і незмінний режисер драматичного гуртка». Житель с. Ставидла Олександрівського району М. І. Пронькін зазначав, що «після роботи в колгоспі люди збиралися у битком набитому клубі, щоб відпочити, вони хотіли почути гармошку, поспівати українських пісень» [2].

На фото: фрагмент критичної статті про роботу культосвітніх закладів Петрівського району. З фондів ДАКО — газ. «Кіровоградська правда», 13.08.1946 р.

Проте зробити це в багатьох селах області виявилось справою марною. Зокрема, на вересень 1946 року в 23 колгоспах Петрівського району все ще не було клубів та червоних куточків. Чечеліївський сільський клуб та клуб колгоспу

У Петрівському районі не керують роботою культосвітніх закладів

Культурно-освітня робота є найважливішою ланкою партійно-політичної роботи серед населення. Тим то травневий Пленум ЦК КП(б)У в своїй постанові «Про стан культурно-освітньої роботи серед робітників підприємств міст Ворошиловграда, Маріуполя і селів Миколаївської області» поставив перед партійними організаціями вимогу — повсякденно керувати культурно-освітніми закладами, перетворити клуби, будинки культури, дитячі читальні, червоні кутки на зразкові заклади, справжні вогнища політичного і культурного виховання, освіти, розумного відпочинку і розваги широких мас трудящих.

Це рішення Пленуму ЦК КП(б)У парторганізації Петрівського району обговорили ще 5 червня. Визначили культурно-освітню роботу в районі нездовільною, районні партійні збори зобов'язали район КП(б)У не-

виписи парторганізації «до 1 липня 1946 року укомплектувати кадрами клубів й хати-читальні, відремонтувати й відповідно устаткувати всі культурно-освітні заклади, збільшити приміщення клубів і червоних кутків там, де вони використовуються не за призначенням».

Слід було сподіватися, що після цього справи в клубах, хатах-читальнях і червоних кутках підуть на лад, що район КП(б)У (секретар тов. Тарасенко) своє байдуже ставлення до роботи культурно-освітніх закладів змінить повсякденною допомогою і конкретним керівництвом. Що ж вийшло на ділі? Рішення райпартзборів акуратно підіймає до справ і більше до цього не поверталася.

Тим часом у 23 колгоспах району і на сьогодні немає ні клубів, ні червоних кутків. Приміщення багатьох червоних кутків і сільських

«Червоний флот» Водянської сільської ради засипали зерном, в будівлі клубу колгоспу «Боротьба за соціалізм» розташувалося відділення Держбанку, в клубі колгоспу «Гвардія Леніна» — контора правління сільгоспартілі. В приміщенні клубу артіль ім. Чапаєва влаштували свинарник. Червоні куточки колгоспів «Червоний Перекоп», ім. Карла Маркса, «Більшовик» Петрівського району перетворили на комори [3].

Зовсім іншою виявилася ситуація серед деяких клубних закладів Онуфріївського району. Як зразок роботи в 1946 році був сільський клуб с. Деріївка. Регулярно в ньому ставилися нові п'єси — сільські драмгуртківці підготували їх 8, постійно влаштовувалися вечори та концерти з масовими танцями, члени лекторської групи, до якої увійшли вчителі, лікар та агроном, перед виставами та концертами читали лекції на різні теми. Особливою повагою серед односельців користувався лектор М. Г. Ткач [4].

*На фото: уроки танців у Будинку офіцерів. м. Кіровоград. 1950 р.
З архіву Ю. В. Тютюшкіна.*

Вже незабаром цілком природні спроби жителів області доторкнутися до живильних джерел національної культури наштовхнулися на грізний окрик влади. У вересні 1946 року ЦК КП(б)У затвердив постанову «Про репертуар художньої самодіяльності культурно-освітніх установ». В ній вказувалося, що «...п'єси, пісні, музика на сучасні радянські теми по суті витіснені з репертуару художньої самодіяльності. Гуртки художньої самодіяльності користуються переважно старовинним, етнографічно-побутовим, розважальним репертуаром. Серед п'єс, пісень і музичних творів... багато речей застарілих, слабких в ідейному і художньому відношенні». Постанова ЦК КП(б)У неоднозначно наводила на висновок, що саме народні українські пісні, драматичні твори корифеїв національного театру «спотворюють історичну дійсність в дусі національної обмеженості і тому шкодять справі комуністичного виховання молоді» [5]. Тож репертуар багатьох драматичних та хорових гуртків піддали суворій ревізії, відправивши на місця списки заборонених вистав.

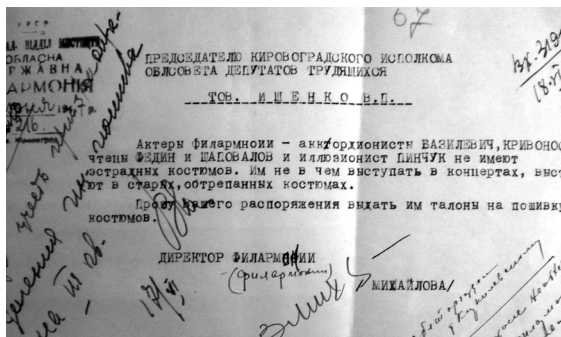
На фото*: у післявоєнному селі.

Жорстокої критики за те, що потрапив в «полон безідейності», зазнав обласний Будинок народної творчості, оскільки «п'єси, пісні і музичні твори, які вони надсилали в райони, — застарілі, слабкі в ідейному відношенні, такі, що спотворюють історичну дійсність» — розпинала колектив цієї установи

газета «Кіровоградська правда» в номері за 29 жовтня 1946 р. До таких зарахували п'єси «Фальшива стратегія» Є. Кравченка, «Хитрощі баби Горпини» В. Краковського, «Помилка баби Палажки» М. Дібровника, «Кандидат» Ю. Мокрієва, в «яких радянські люди змальовані невірно, з обивательськими звичками, наділені зовсім чужими їм якостями». «Аполітичні п'єси», з вини керівника драматичного гуртка, потрапили і на сцену клубу ім. Жовтня (м. Кіровоград) — в першу чергу це «Цвітуть сади» Ю. Мокрієва. Неймовірне роздратування обласних чиновників викликала п'єса «Галушки», підготовлена самодіяльним драматичним колективом Кіровоградського міського клубу ім. Жовтня під керівництвом режисера Гасаненка, яку подивилися робітники заводу «Червона зірка» — свого часу її автор Зоценко зазнав неймовірної критики та переслідувань. Відлуння цього долетіло і до Кіровограда.

На фото: прохання керівництва обласної філармонії до обласного виконавчого комітету допомогти артистам філармонії придбати сценічні костюми.
12.06.1947 р.
З фондів ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 67.

Застереження, грізні та небезпечні як на той час, прозвучали на адресу культбригади Тишківського будинку культури, яка в кількох колгоспах району показала «безідейну, аполітичну» п'єсу «Кум мірошник, або Сатана в бочці» (авт. Дмитренко). П'єса у виконанні драмгуртківців Маловисківського будинку культури «На першій гулі» теж дістала негативну оцінку, оскільки в ній «історичне минуле українського народу по-

дано в національно-побутовому обмеженні» [6]. Немає сумніву в тому, що в глядачів, на відміну від влади, вистави самодіяльних артистів викликали тільки захоплення та схвальні відгуки. Проте думка чиновників переважила, тож розкритиковані п'єси з репертуару знімалися.

«Скільки нових пісень тепер співають в містах і селах нашої області. В них народ славить більшовицьку партію, рідного Сталіна, наші перемоги» — писала обласна газети, картаючи одночасно директора Будинку народної творчості Сметану, бо його працівники «зовсім не дбали» про усну народну творчість «соціалістичної доби» [7].

На фото: фото-програма вистави «Кремлівські куранти» театру ім. Кірова. м. Кіровоград. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Непідконтрольними владі все ще залишалися народні методи проведення дозвілля. Про них розповідає жителька с. Розсоховатка Маловисківського району Г. М. Васевич: «Молодь збиралася на вулиці, співала українських пісень, танцювали під гармошку. Старі люди... збиралися біля якоїсь з хат по 9-10 осіб і згадували минуле, розмовляли про сучасне життя. У селі серед молоді були поширені гра в схованку, катання на встановленій за селом гойдалці... Особливо популярною зимовою розвагою було катання на льоду сільського ставу — до укріпленого колеса від воза кріпилася довга жердина з прив'язаними санками, які розкручувалися до великої швидкості» [8].

Великої популярності серед жителів області мав перегляд кінофільмів. Основу кінорепертуару становили трофейні мелодрами та вітчизняні кінофільми. Великою подією для сіл був приїзд «кінопересувки», де екраном служила стіна клуні чи хати, а електричну енергію по черзі

виробляли на динамо-машинах сільські парубки. Міські жителі відвідували кінотеатри.

В обласному центрі фільми переглядали в кінотеатрах «Сивашець» та ім. Дзержинського, а в теплу пору року — на літніх кіноплощадках. Досить типовою та прогнозованою була поведінка глядачів. Зокрема, переглядаючи вітчизняний фільм «Клятва», що демонструвався в обласних кінотеатрах на початку вересня 1946 року, глядачі бурхливо аплодували на честь «геніального вождя народів товариша Сталіна, на честь нашої великої епохи». Враження від перегляду фільму записувалися до спеціального журналу [9]. За кілька днів демонструвався фільм «Перемога».

Відразу після визволення краю від гітлерівських загарбників в обласному центрі розпочали театральні сезони професійні трупи двох театрів: ім. Кірова та ім. Кропивницького. Існування двох професійних театрів в одному обласному центрі виявилося явищем унікальним! — саме так стверджував Ю. Матівос.

На фото: перед колгоспниками колгоспу «Жовтень» Кіровоградської обл. виступає поет М. Т. Рильський. Мітинг присвячений 150-річчю від дня народження О. С. Пушкіна. 1949 р. З фондів ДАКО — № 881.

Повноцінні вистави Кіровоградський театр російської драми ім. С. М. Кірова запропонував глядачам вже в 1945 році. Впродовж наступного, 1946 року колектив театру підготував постанову на твір М. Горького «Последние», а також п'єси «Ровно в полночь», «После грозы», «Снежная королева». Крім того, з нагоди 10-річчя від дня смерті М. Горького актори підготували концерт з творів письменника. Впродовж 1946 року шість акторів театру одержали персональні премії комісії у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР. На 1947 рік театр готував п'єсу лауреата Сталінської премії Б. Лавреньова «За тех, кто в море», а після неї — «Отелло» [10].

З 2 липня 1944 року розпочав творчу діяльність в обласному центрі театр ім. М. Л. Кропивницького — цього дня глядачі побачили виставу «Маруся Богуславка». Потім кропивничани підготували та майстерно поставили «Безталанну», «Циганка Аза», «Наталка Полтавка», «Сто тисяч», «Хазяїн» та ін. «Після війни місто зруйноване... голодно... холодно... і раптом — театр, — згадує Г. Шматуха. — «Майська ніч», «Маруся Богуславка» — промінь сонця серед темряви, злиднів, розрухи. Він

виховував нас, давав освіту, формував смак до мистецтва, давав широке знання літератури. Чимало вистав я дивилася по кілька разів. Серце тремтіло! Душа завмирала» [11]. В 1944 році артиста музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького Семенова Г. Г., за виконані ним головні ролі в п'єсах «Кармелюк» Суходольського, «Інженер Сергєєв» Рокка та ін., представили до звання «Заслужений артист УРСР». Подання на актора підписали голова облвиконкому Іщенко та секретар обкому партії Горенков [12].

З 1944 року відновила концертні сезони обласна філармонія.

Труднощі, з якими зіткнулися дві театральні трупи та артисти обласної філармонії, були типовими на той час: відсутність матеріалів для декорацій та сценічних костюмів, напівголодне існування самих акторів, відсутність в багатьох власного житла та елементарних побутових умов, а в деякого — карток на хліб та одяг.

На фото: зал Будинку офіцерів м. Кіровограда. Початок 50-их років ХХ ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

На початку травня 1947 року дирекція Кіровоградського російського драматичного театру ім. Кірова звернулася до голови облвиконкому Іщенко з проханням виділити для театру одяг, бо «артисти не мають сценічних костюмів». 7.05.1947 року голова облвиконкому дозволив артистам отримати з «подарунків ЮНРРА»: хутряні куски (б/у) — 42 шт., сорочок чоловічих (б/у) — 4 шт., куртку в клітинку — 1 шт., жіночих платтів — 5 шт., пальт жіночих — 5 шт. та 2 кольорові плащі. У своїй заяві на ім'я голови облвиконкому директор театру запевнив, що «отримані подарунки обов'язково будуть повернуті у костюмерну театру» [13].

12 червня 1947 року в листі на ім'я голови виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих Іщенко директор обласної філармонії З. Михайлова поскаржилася, що «актори філармонії, акордеоністи Базилевич,

Кривоніс, читці Федін і Шаповалов, ілюзіоніст Пінчук не мають естрадних костюмів, їм немає в чому виступати, а на сцену виходять в обтріпаних костюмах». 18.06.1947 року на листі з'явилася резолюція заступника голови облвиконкому Антоненка: «У II кварталі необхідно виділити філармонії 2 костюми індпошиву і одне плаття» [14].

*На фото: театр ім. Кропивницького. м. Кіровоград.
50-60-і роки XX ст. З архіву
Ю. В. Тютюшкіна.*

Разом з усім народом, долаючи поволі післявоєнні труднощі, аматорські та професійні хорові, театральні та музичні колективи задовольняли духовні запити тогочасного покоління

жителів області шляхом проведення різноманітних концертів, концертних та театральних сезонів, організації різноманітних фестивалів, виставок народно-образотворчого мистецтва, постановкою аматорських вистав тощо. Вважаючи все це засобом ідейно-політичного виховання мас, більшовицький режим постійно контролював діяльність всіх культурних закладів, установ та різноманітних заходів впродовж всього свого існування. Часто це втручання оберталось переслідуванням діячів культури та мистецтв. Проте викорчувати народні звичаї, обряди, знищити пісенне багатство народу в післявоєнний час режим так і не зміг.

Відновлення хутора «Надія»

Досить драматичною, впродовж кількох повоєнних років, була доля садиби драматурга І. Тобілевича. Боротьба за її відновлення вийшла далеко за межі області. 3.10.1947 року кіровоградський художник Васильєв написав до редакції газети «Правда України» розлогого листа, в якому описав побачене на хуторі «Надія», якого ще 20 квітня 1947 року, згідно з рішенням виконкому обласної ради, передали на баланс відділу культпросвітрова як заповідник — садибу драматурга І. К. Тобілевича: «...я был поражен тем обстоятельством (лист цит. мовою оригіналу. — Авт.), — писав художник, — что дом, представляющий большую историческую ценность и подлежащий реставрации, разрушается. Отдельные детали и материалы берутся для ремонта там же, из хаты-флигеля. Охрана «Надежды», не представляющая исторической ценности домика, уничтожает потерявшее значение как стройматериалы, но имеющее большое значение для реставрации детали. «Надежда» считается историко-культурным заповедником и непосредственно подчинена обласному отделу культпросветработы. Но дело в том, что заповедник

используется как подсобное хозяйство... сад, посаженный руками писателя, почему-то превращен в огород при полном отсутствии ухода за деревьями... Печальное зрелище представляет вся «Надежда». Везде загрязнено, бурьяны, развалины. Могила писателя запущена. Упавший крест не восстановлен, памятник Садовской лежит на земле, хотя реставрация его не требует больших затрат. Такое отношение к «Надежде» и могилам со стороны областного культпросветучреждения угрожает уничтожением большого историко-литературного памятника» [15].

9 жовтня 1947 року редакція газети «Правда України», за підписом завідувача відділу листів Журавльова, направила до Кіровоградського облвиконкому листа з оригіналом скарги художника Васильєва з проханням «вжити необхідних заходів» та повідомити про це редакцію [16].

Відповідне доручення про наведення порядку в заповіднику «Надія» отримав завідуючий обласним відділом культпросвіроботи Бродовий. Споряджена ним бригада до хутора не тільки здійснила певні роботи по наведенню порядку в заповіднику, а й описала його стан. Висновки обласних чиновників, які відвідали «Надію», значно доповнили побачене художником Васильєвим: «Заповідник був в такому стані: центральна частина садиби займалася під город внуком драматурга А. Ю. Тобілевичем, — писав у доповідній записці на ім'я заступника голови облвиконкому Городиського Бродовий. — Решта (боки 2/3 садиби) була запущена, заросла бур'янами, колючою акацією, бузиною. Головний будинок зруйнований, за винятком однієї кімнати, в якій збереглися стіни, там же 4 віконні коробки з рамами».

«Хата-кухня драматурга більше збереглася, — продовжував Бродовий. — Вона складається з двох половин, в якій по одній кімнаті. В одній з них жив і живе внук драматурга А. Ю. Тобілевич, другу половину він використовував на сарай, держав свині, корову і привів до такого стану, що стеля падала, стіни розриті свинями в буквальному розумінні цього слова. Зовні не мазалися з 1941 року, криша в багатьох місцях була пошкоджена і текла. Могила драматурга була заросла дерезою в рост чоловіка, хрест згнів і упав, ограда заржавіла. Біля садиби заповідника було 3 га орної землі та біля 3-х га лугу, на протязі 3-х років ця земля використовувалася внуком драматурга А. Ю. Тобілевичем. ...Ті десятки листів, які А. Ю. Тобілевич пише багатьом республіканським органам, а також всім без винятку республіканським редакціям газет, викликані не чесним почуттям за охорону заповідника і його відбудову, а особистими інтересами, це підтверджується фактами» — стверджував завідуючий обласним відділом культпросвіроботи Бродовий.

«На протязі 2-х років А. Ю. Тобілевич користувався садибою і землею заповідника, мав великі прибутки, — твердив завідуючий обласним відділом культпросвіроботи, — особливо в 1946 році, збуваючи продукти на ринок, але хоча б яке впорядкування не було проведено, а навпаки — сад псувався, заростав бур'янами, останнє приміщення руйнувалося, могили

спеціально, як він виражається, держав в запущеному стані і лише коли законно було позбавлено його всіх вищезгаданих привілеїв, весь час пише про «непорядки». Зараз він зібрав новий метод: пише листи не сам, а під його диктовку пишуть декілька осіб, пишуть неправду. Наприклад, пише Микола Синкевич від імені колгоспників, що як будто вони брали участь в упорядкуванні могили драматурга, тоді як ніякий Синкевич і ні один колгоспник в упорядкуванні могили участі не приймали і можна навести ряд таких прикладів» [17].

Облвиконком перейнявся проблемами хутора «Надія». Для відбудови садиби драматурга — будівництва головного будинку, в якому жив і творив митець, ремонту греблі, ставка, що був у садибі, реставрації криниці, для огорожі території, розчищення джерел та на інші види робіт обласне керівництво просило міністерство фінансів виділити на 1947 рік 200 тис. крб., проте жодної копійки на ці цілі область так і не отримала [18].

Тож роботи по впорядкуванню садиби здійснювали за мінімальних фінансових затрат власними силами.

З весни 1947 року в заповіднику провели певну роботу: садибу розчистили від акації, бузини, викорчували понад 200 пеньків старих дерев. Площу, яка знаходилася під садом і на якій ріс сад, декілька разів пересапали з метою підготовки ґрунту для висадження дерев. Відремонтували також хату-кухню драматурга: вкрили дах, наклали стелю, в тій частині, де був сарай, встановили вікна, помазали стіни всієї хати, побілили, зробили грубу. Проте не було скла, щоб поскрити вікна, та не виготовили вхідних дверей. Могилу драматурга розчистили від дерези, огорожу почистили і пофарбували «білою бронзою», не поставили «лише хреста». Розпочалися також початкові роботи (в стані проектування) по будівництву будинку І.К. Тобілевича «по типу бувшого на садибі хутора «Надія» [19].

Про здійснену роботу по облаштуванню заповідника інформував редакцію республіканської газети «Правда України» заступник голови облвиконкому Городиський [20].

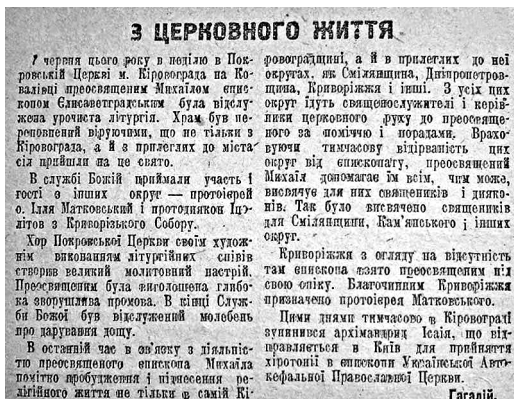
Про серйозні наміри відбудувати садибу свідчив приїзд до хутора «Надія» художника Васильєва, який взявся підготувати макет будинку І. Тобілевича, здійснивши для цього необхідні заміри та замальовки. Запросив художника для цієї роботи А. Ю. Тобілевич — внук драматурга. Вражений від побаченого, Васильєв і написав листа до газети.

Голос громадськості, зусилля внука драматурга спонукали владу до активних дій по збереженню національної культурної спадщини — хутора «Надія». Незаперечно і те, що засобів для цього у влади в післявоєнний час виявилось замало. На заповідник ще чекали, без сумніву, кращі часи.

43. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ОБЛАСТІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В РЕЛІГІЙНОМУ ПИТАННІ

Напередодні війни, впродовж усіх 30-х років XX ст., більшовицька влада здійснювала масове гоніння на церкву, служителів культу та віруючих. Ця політика супроводжувалася руйнуванням храмів або перетворенням їх на господарські приміщення чи, в кращому разі, на «сільклуби», арештами священнослужителів, знищенням культового майна. Внаслідок такої політики держави в Олександрівському районі, зокрема, на початку 1941 року діяла тільки одна церква. Аналогічна ситуація була і в решті районів області.

З початком гітлерівської окупації в області почався потужний процес відкриття та освячення православних церков, молитовних будинків. Майже всі православні храми повернулися до лона Української Автокефальної Православної Церкви. Легально діяли і протестантські релігійні громади (на мові більшовицької влади — секти).

На фото: повідомлення про відправу урочистої літургії в Покровській церкві м. Кіровограда, що відбулася 10.06.1942 р. З фондів ДАКО — газ. «Українські вісті», № 82.

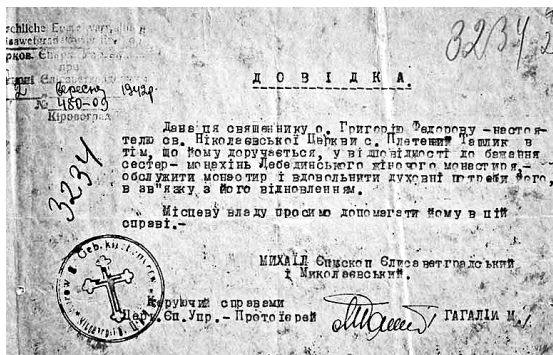
З перших днів вигнання ворога з сіл та міст Кіровоградщини освячені в роки окупації церкви продовжували діяти — постановою

РНК СРСР від 25 листопада 1943 року «Про порядок реєстрації церков»

заборонялося припиняти їхню діяльність. Проте було б помилкою вважати, що церковне життя опинилося поза увагою держави: у щойно визволених областях України розпочали роботу уповноважені Ради у справах РПЦ при облвиконкомах — своєрідне державне «око» по нагляді за функціонуванням релігійних громад. Тривалий час цей державний орган у Кіровоградській області очолював П. Романов. Діяльність уповноваженого Ради у справах тільки Російської Православної Церкви не передбачала існування якихось інших православних конфесій. Цим надавався пріоритет в країні тільки РПЦ.

14 квітня 1944 року до Кіровоградського облвиконкому надійшла вимога від Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Карпова приступити до реєстрації «церков і молитовних будинків, відкритих в період окупації» і щоб «до 15.06.1944 року реєстрацію закінчити» [1]. Ця та інші директиви, що надходили в область з Москви та Києва — від Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Карпова та уповноваженого у справах РПЦ при РНК УРСР Ходченка, завжди мали грифи «таємно», «тільки для службового користування», «знайомити духовенство (з документами. — Авт.) і віруючими не дозволяється», «секретно» тощо.

На фото: довідка, видана церковним єпархіальним управлінням при Єпископі Єлисаветградському і Миколаївському священику О. Федорову на право проведення служб у жіночому Лебединському монастирі. 2.09.1942 р.

ДАКО. — Ф. Р.2518. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 2.

«Церкви, відкриті в період німецької окупації, припиняти не слід» — роз'яснює уповноважений у справах РПЦ при РНК УРСР Ходченко Кіровоградському облвиконкому в листі від 25 квітня 1944 року [2]. «Всі предмети релігійного культу (ікони, хрести, лампади) передати релігійним общинам для використання в церквах», — наказує Голова Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Карпов [3]. Незаперечно, що така політика влади в післявоєнний період щодо церковного життя була значно ліберальнішою, ніж у довоєнний час, проте контроль з боку держави над церквою не ослаб. Свідченням цього, зокрема, є вимога зареєструвати не тільки всі наявні церкви, що діяли в області, а й все духовенство та монахів (монашок). Цю роботу потрібно було виконати до 6 травня 1944 року [4].

На 1 липня 1944 року на території Кіровоградської області зареєстрували 70 церков [5]. Всі вони опинилися в підпорядкуванні РПЦ.

Щодо тих священнослужителів, які продовжували дотримуватися автокефальної орієнтації, як це було в період окупації, влада розпочала нетривалий в часі процес їхнього цькування та переслідувань «за приховування націоналістичного нутра», тож незабаром церковні громади перейшли до РПЦ, а духовництво УАПЦ зовсім зникло з території області. Типовими є долі священників Глембицького з с. Андрусівка та Цаплі з с. Іванківці Новогеоргіївського району: «відповідні органи» зайнялися перевіркою їхньої діяльності [6]. Наприкінці 1944 року органи НКДБ заарештували священника с. Павлиш Онуфріївського району Ситниченка і священника Богданова з м. Бобринець. Їх звинуватили в тому, що вони були «...ревними помічниками німецько-фашистських окупантів в період тимчасової окупації, а після визволення — продовжували підпільну роботу, включно з шпіонажем на користь німців» [7]. Заарештували також псаломщиків: Царька Сергія з с. Сагунівка Чигиринського району та Вихристюка Іллю з с. Покотилове Підвисоцького району. Вина псаломщиків була в тому, що призначення на цю посаду вони отримали під час окупації, а після визволення займалися «націоналістичною пропагандою» [8]. Долю священника автокефальної орієнтації Огарьова з храму м. Новогеоргіївська вирішили в такий спосіб: митрополит Іоан позбавив його сану священника і прислав нового священнослужителя, під керівництвом якого община УАПЦ перейшла до РПЦ [9].

Станом на 16 серпня 1944 року в області все ще правили службу кілька десятків священників автокефальної орієнтації. Ця обставина, вкрай небажана для влади, викликала гостре роздратування уповноваженого у справах РПЦ при РНК УРСР Ходченка, який в таємному листі від 5.09. 1944 року на адресу Кіровоградського облвиконкому наказав «...з автокефалістами не поспішати, тобто не реєструвати громад, бо зараз іде процес розколу автокефальної орієнтації, а квапливістю ми сприяємо стабілізації, що не бажано. З автокефалістами ви можете вести розмови, приймати від них заяви, виявляти їх політичну мету... і відтягти справу реєстрації...» [10].

Вже на 8 вересня 1944 року 37 священників автокефальної орієнтації приєдналися до РПЦ і чекали приїзду єпископа, щоб «перерукоположитися» [11].

З 1 січня 1944 року влада поволі, але неухильно, розпочала відбирати у релігійних громад будівлі, що їх віруючі використовували під час окупації для здійснення релігійних служб замість зруйнованих більшовиками типових культових споруд — церков. Всього в області під церкви віруючі зайняли 35 громадських будівель. На початок листопада 1944 року 27 будівель влада відібрала, надавши при цьому дозвіл на оренду 20 будинків — часто поруйнованих та таких, що знаходилися на периферії населених пунктів [12]. Зокрема, в с. Протопопівка Олек-

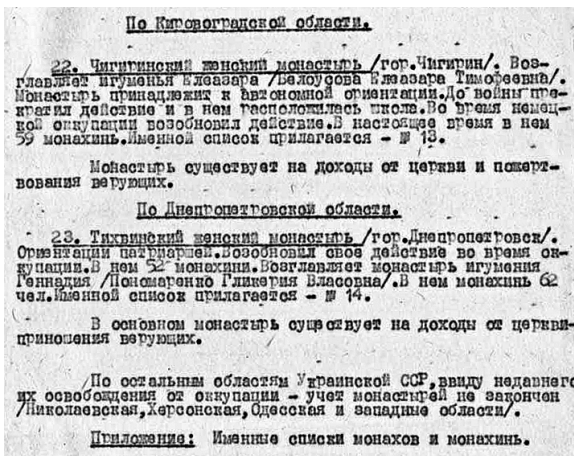
сандрійського району службу правили з 1942 року в приміщенні школи, після визволення деякий час там був госпіталь, а з осені 1944 року молитовний будинок у віруючих забрали, створивши там школу. Віруючі змушені шукати нову будівлю [13]. В с. Селезнівка Новоархангельського району молитовний будинок у релігійної громади голова сільської ради теж відібрав для школи [14]. Восени 1944 року приміщення деяких діючих церков влада перетворила на склади зерна. «Цього припустити не можна!» — радив у таємному листі уповноважений у справах РПЦ при РНК УРСР Ходченко уповноваженому Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романову [15]. Проте 11 типових культових споруд станом на 1 жовтня 1944 року використовувалися в області для господарських і культурних цілей [16]. Всі ці дії влади викликали чимало незадоволень серед віруючих та численні від них скарги.

На жовтень 1944 року в області зареєстрували 130 церков — 110 з них були в підпорядкуванні РПЦ, 20 все ще належали до УАПЦ. 59 монахів жили в єдиному в області Чигиринському жіночому монастирі. Найбільше релігійних громад — 10 — діяли в Чигиринському районі, в Кам'янському їх було 9, в Новогеоргіївському, Знам'янському та Єлизаветградському — по 8, Олександрійському — 7, Олександрівському — 6. По одній церкві мали віруючі Добровеличківського та Витязівського районів [17].

На фото: довідка про монастирі, що діяли на визволеній території України. 10.06.1944 р. З фондів ЦДАВО — Ф.4648. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 70.

В першому кварталі 1945 року спільними зусиллями влади та керівництва РПЦ в області покінчили з Українською

Автокефальною Православною Церквою. «Провокаційною і шпигунською діяльністю» займався священник Коваленко з с. Лутківка Маловисківського району. Крім того, він був ще й «німецько-українським націоналістом і німецьким агентом», тож його негайно заарештували [18]. Органи НКДБ заарештували також священників УАПЦ Якова Строгецького з с. Медведівка та Пилипа Вольвата з с. Шабельники Чигиринського району, які «...

упорно не желали воссоединиться» з РПЦ. А на пропозицію Кіровоградського єпископа Сергія перейти до РПЦ, відповіли, що вони його не визнають, оскільки їх поставив єпископ Михайло, тож іншим єпископам вони підкоряться не будуть. Єпископ Сергій відсторонив від служби всіх священиків автокефальної орієнтації, які «до сих пор не присоединились к РПЦ»: священнослужителя Смолинського з с. Китайгород, Хлівіцького з с. Кримки, Погрішного з с. Вищі Верещаки Олександрівського району, Саржевського з с. Добровеличківка Добровеличківського району, Первиненка з с. Дмитрівка Знам'янського району, Михайловського з с. Гнатівка Піщанобрудського району та ін. «Таким чином, — писав в інформаційному листі до Києва уповноваженому в справах РПЦ при РНК УРСР Ходченку уповноважений Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романов, — на території області залишилися тільки священики православної орієнтації», тобто РПЦ [19].

Впродовж 1945 року кількість релігійних громад в області поволі зростала. На 1 квітня 1945 року їх налічувалося 138. Всі вони були віднині підпорядковані РПЦ. Найбільше їх зареєстрували в Кам'янському районі — 14. В Чигиринському районі офіційно діяли 12 громад, Олександрівському — 11, Єлизаветградківському — 9, Олександрійському, Знам'янському, Новогеоргіївському — по 8, Підвисоцькому — 7 тощо [20]. 10 церков і молитовних будинків на 10 лютого 1945 року все ще були засипані зерном [21].

На кінець 1947 року в області налічувалося 166 релігійних громад [22]. Впродовж 1947 року 11 релігійним громадам відмовили в реєстрації. Причини для цього виявилися дріб'язковими та формальними: неохайно написані заяви, відсутні приміщення, брудно написані заяви тощо. З цих мотивів відмовили в реєстрації церков в с. Байдукове Олександрійського району, в селах Водяне та Нечаївка Компаніївського, в с. Верблужка Новгородківського, в с. Зелене Петрівського, в с. Северинівка Кіровоградського районів тощо. Наступного, 1948 року кількість релігійних громад в області скоротилася до 163 [23]. Зросла кількість недіючих церковних будівель: на 1 вересня 1948 року їх налічувалося 17. Чотири з них були засипані зерном, в 7-х створили клуби, інші стояли порожні [24]. Схоже, що своєї вершини політика лібералізації держави щодо задоволення релігійних потреб населення досягла саме наприкінці сорокових років.

Войовничий атеїзм окремих представників влади Кіровоградщини

Всупереч досить-таки лояльному ставленню уповноваженого Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романова до релігійних потреб населення області та місцевого духовенства, звичайно, підпорядкованого Російській Православній Церкві, деякі представники місцевої влади, в першу чергу голови сільських рад та голови колгоспів,

районні прокурори та голови виконкомів районних рад, демонстрували до віруючих та священнослужителів неприховану ворожість та намагання будь-яким чином обмежити їхні права. Ці вчинки окремих представників влади багато в чому нагадували дії їхніх попередників 30-х років XX ст. Проте якщо в довоєнний час вся антирелігійна робота місцевої влади, як-от руйнування церков, знищення культового майна, арешти духовництва, заохочувалася не тільки обласною, а й столичною владою, то в післявоєнний період така їхня діяльність певним чином засуджувалася. Зокрема, коли в с. Селезніївка Новоархангельського району голова сільської ради в серпні 1944 року заборонив проводити в церкві службу, відправляти релігійні обряди вдома, не пускав до церкви священнослужителя й виганяв його з села, то на скаргу віруючих села уповноважений Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романов відреагував так: «Подібні дії голови сільської ради, який намагається прикритися «архиреволюційними діями», спрямовані на шкоду радянської держави і на користь нашим ворогам». Романов просив голову Новоархангельського райвиконкому Романенка припинити «антирадянські дії голови сільської ради, перевірити його... з політичної точки зору, чи не робить він це свідомо на шкоду радянській владі» [25].

Проте хвиля войовничого атеїзму наростала.

На фото: постанова РНК СРСР
про порядок відкриття молитовних
будинків. 16.11.1944 р.

13 жовтня 1944 року голова Глинської сільської ради Новогеоргіївського району, коли віруючі зібралися на вечірне богослужіння, заборонив проводити службу. Коли ж богослужіння все-таки розпочалося, то голова сільської ради під загрозою арешту забрав у церковного старости ключі від церкви. Голова Клинцівської сільської ради Аджамського району також відібрав ключі від сільської церкви, а потім покликав секретаря сільської ради, вчительку, акушерку, і всі вони разом викинули з церкви ікони, зняли хрести і закрили самовільно церкву, не маючи на це рішень вищих органів влади. Власною печаткою запечатав приміщення церкви та заборонив здійснювати службу голова сільської ради с. Іванківці Новогеоргіївського району. Голова виконкому Кам'янської районної ради розпорядився відібрати будинок, де знаходилася церква. Голова виконкому Чигиринської районної ради наказав закрити церкви в 11 селах району. Такі дані були наведені 13 листопада 1944 року в інформації

голови Кіровоградського облвиконкому Іщенка до столиці [26]. Голова РВК Чигиринської районної ради Гладков наказав віруючим с. Вершаці негайно звільнити довоєнний сільський клуб, зайнятий віруючими під церкву. І попередив, що якщо його розпорядження не виконають, то він відправить всіх членів церковної ради на роботи в Кривий Ріг. На питання віруючих, а де ж їм молитися, відповів: «Моліться в землянці, в підвалі і взагалі — де хочете!» [27].

27 вересня 1944 року о 6-й годині вечора працівники Кам'янського районного відділу народної освіти та деякі вчителі увірвалися до місцевої церкви, ногами перекинули престол, розламали царські ворота, супроводжуючи свої дії лайкою і «криками дикунів». Ці дії влади священнослужитель Шостаківський описав у рапорті на ім'я Кіровоградського єпископа. Про зміст листа дізналася обласна влада. Її реакція на події в Кам'янці була такою: «Рапорт брехливий і наповнений грубістю і образами на адресу радянської влади». Тож «поведінкою» священника, а не представників влади, відразу зацікавилися «відповідні органи» [28].

В с. Мельники Чигиринського району голова колгоспу Зубенко повідив з церкви ікони і все церковне майно, а ікостас розламав [29].

20 січня 1945 року священник с. Полонисте Підвисоцького району Порицький Сергій поскаржився на дії сільської влади особисто Патріарху Московському і всієї Русі Олексію. В своєму рапорті батюшка написав про те, як голова колгоспу ім. Шевченка с. Давидівка Чабанюк, коли церква збирала гроші на допомогу осиротілим сім'ям червоноармійців, вилаяв священника перед прихожанами «площадної бранью» [30].

Скаргу на ім'я Сталіна відправили з с. Верблужка Новгородківського району. Віруючі скаржилися на голову райвиконкому Мантулу, який грубо втручався в дії місцевого священника, крім того забрав у нього документи, а сільську церкву вперто не реєстрували [31].

У квітні 1946 року 601 житель с. Грушківка Кам'янського району написали скаргу на ім'я Романова про дії районного прокурора, який 29 квітня самовільно закрив сільську церкву, заборонивши проводити в ній службу. В червні 1946 року церковного старосту с. Табурище Новогеоргіївського району Петрова В.П. викликав до сільської ради уповноважений РВК з підписки на державну позику Кошман і почав вимагати, щоб той підписався на 1500 крб. На цю пропозицію Петров відповів відмовою і пояснив, що зарплата в нього 300 крб., будинок спалили німці, а сам він живе в землянці разом із внуком, батько якого вбитий на фронті. Уповноважений з підписки погрожував церковному старості, що засудить його на 10 років, а голова сільської ради Кулик стукав по столу кулаком і кричав, що вони проти церкви і її закриють. З метою помсти непоступливому віруючому сільська влада відрізала в нього засаджену частину городу [32].

Зовсім дикий випадок трапився в с. Іванківці Новогеоргіївського району в 1946 році. В Страсну п'ятницю, під час богослужіння, до це-

рки увійшли директор школи Пруденко і голова колгоспу Павленко. Головних вбрань не зняли, в них зайшли в олтар. Директор школи став перед престолом і почав знічев'я гортати Євангеліє, потім взяв з престолу хрест і поклав собі в кишеню, затим витяг цигарку і приготувався закурювати. Віруючі вимагали, щоб хулігани вийшли з церкви. Але ті не звертали на це жодної уваги. Тоді священник Первиненко, не закінчивши службу, пішов до голови сільради з метою поскаржитися на бешкетників. Слідом за ним до сільради відправилися також директор школи і голова колгоспу. В той час, коли священнослужитель розповідав про негідні дії хуліганів голові сільської ради, останні вигнали з будівлі всіх сторонніх. Голова сільського споживчого товариства Бурмін, який приєднався до сільського начальства, зачинив та міцно тримав двері, а директор школи почав люто бити священника. На крики батюшки збіглися віруючі й вирятували його [33].

Декого, як-от голову колгоспу Зубенка, за відверті прояви войовничого атеїзму зняли з роботи, на директора школи Пруденка, голову колгоспу Павленка та голову ССТ Бурміна за побиття священника районна прокуратура завела кримінальні справи. Проте це були винятки, тож свавілля місцевої влади не припинялося.

Досить типовим є доля єдиного на всю область Чигиринського жіночого монастиря, заснованого в 16 столітті: впродовж трьох років, з 1944 по 1947 рік, влада його знищила, хоча він офіційно зареєстрований 31 червня 1944 року.

Монастир, починаючи з травня 1944 року, для Чигиринського бухгалтерського технікуму вже віддав 9 житлових корпусів, погріб, господарську будівлю, баню, будівельні матеріали (дошки, кровельне залізо), діжки для соління тощо. Проте 12 вересня військовий керівник технікуму зі студентами самовільно зайняли ще два приміщення монастиря, брутально викинувши на вулицю з 2 корпусів 20 монашок. Про ці події ігумена монастиря Єлизавета 5 листопада написала листа до Києва уповноваженому в справах РПЦ при РНК УРСР Ходченку. Лист Кіровоградський пункт військової цензури затримав, переглянувши та зробив відповідні виписки, які направив під грифом «цілком таємно» голові облвиконкому Іщенку [34].

16 жовтня 1944 року до жіночого монастиря прийшов завгосп Чигиринського бухгалтерського технікуму Харченко і заявив, що 17 жовтня розпочнеться виселення монахинь з келій, оскільки туди вселять студентів. На запитання 78-літньої монахині Зосими Лобкової, куди їм, старим і хворим, йти, завгосп відповів: «Куди хочете, туди і йдіть, а квартири нам звільніть!»

Ще 13 березня 1945 року від Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Карпова на адресу Кіровоградського облвиконкому надійшов лист з проханням не чинити перешкод діяльності православних мона-

стирів, не відбирати у них землю, худобу, птицю, будівлі і щоб монахи не виселялися з монастирів [35].

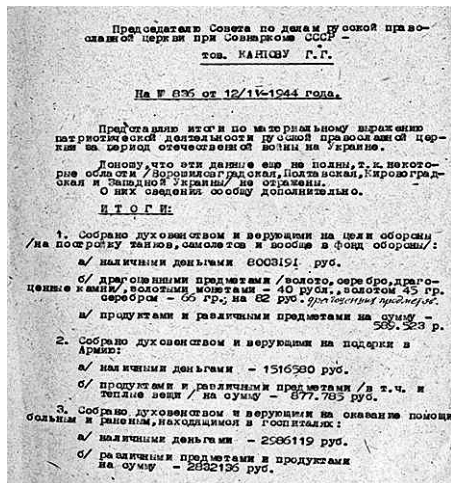
Проте обласна влада ці побажання проігнорувала: до кінця 1947 року всі будівлі, земля, реманент, худоба відійшли до технікуму. 21 монашка переселилися до Лебединського монастиря, 31 — розійшлися по навколишніх селах і «включилися в сільськогосподарську діяльність колгоспів» [36]. Виняткову роль в ліквідації монастиря відіграв Кіровоградський облвиконком — це він розпорядився деякі приміщення віддати технікуму в 1944 році, а через кілька років — і увесь монастир. [37].

«Церковно-патріотична» та інша діяльність церкви в післявоєнний період

Церковне життя тісно переплелось з усіма суспільно-політичними процесами, що на той час відбувалися в країні. Не залишилася церква і поза наближенням перемоги над гітлерівцями: відразу після визволення території області від окупантів священнослужителі розгорнули активну роботу по збору коштів серед віруючих до фонду Червоної Армії, також збирали одяг та продукти харчування інвалідам війни, дітям-сиротам. Це і був внесок церкви в перемогу.

Впродовж 1944 року церковні громади на чолі з духовенством області на ці потреби зібрали 494405 крб. готівкових коштів, 18350 кг зерна та картоплі, 15543 штук яєць, 563 предмети одягу та тканин [38].

Влада таку діяльність церкви назвала «церковно-патріотичною роботою». Впродовж I кварталу 1945 року до фонду оборони церковні громади зібрали 131 тис. грошима та облігаціями. Для інвалідів Великої Вітчизняної війни та дітям воїнів, які загинули на фронтах війни, віруючі віддали в 1945 році 235093 крб. [39].

На фото: відомість про патріотичну діяльність РПЦ в Україні за період війни. З фондів ЦДАВО — Ф.4648. — Оп.3.

— Спр. 2. — Арк. 2.

Не залишилися осторонь священнослужителі області від збору коштів на державні позики. Весною 1945 року, на Пасху, заступник голови виконкому Кам'янської районної ради депутатів трудящих Рябенко, відряджений уповноваженим по підписці на державну позику до Михайлівської сільської ради,

звернувся до місцевого священика з проханням виступити під час богослужіння із закликом до віруючих підписатися на позику. «Результат був добрим, досвід поширився на увесь район», — звітував до Києва уповноваженому в справах РПЦ при РНК УРСР Ходченку Петро Романов. Священнослужителі не тільки агітували за збір коштів на позики, а й збирали «живі» кошти. Зокрема, впродовж 1945 року вони поширили облігації позики на суму 121625 крб. [40]. Багато представників духовенства добровільно включалися в польові роботи в колгоспах, стаючи при цьому косарями в жнива, сіячами весною, давали своїх корів як тягло для вивезення хліба на склади «Заготзерна», на польові роботи.

Влада заохочувала священнослужителів, які виконували всі вимоги чиновників, та виокремлювала тих, хто ухилився від «церковно-патріотичної роботи». Зокрема, до нагородження медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.» за заслуги в проведенні «церковно-патріотичної роботи» під час війни представлені архимандрит Назарій (Осипов) — настоятель кафедрального Собору м. Кіровограда, протоієрей Олександр Делінський — благочинний 23-го Олександрійського округу, священик Петро Гончаров — благочинний 28-го Єлизаветградківського округу (прож. в с. Цибулеве), протоієрей Феофан Іванов — благочинний 32-го Новоархангельського округу. «Больше достойных я не знаю по Кировоградской области!» — написав 20 липня 1946 року в поданні на нагородження медалями єпископ Одеський і Кіровоградський [41].

«Ухилилися» від «церковно-патріотичної роботи» священики: Татаров з с. Лебединка Кам'янського району, Вербовий з с. Єфимове Новогеоргіївського району, Сорочин з с. Панчеве Новомиргородського району, Нечитайло з с. Якимівка Хмельівського району [42].

З 1 січня 1947 року, згідно розпорядження уповноваженого в справах РПЦ при РМ УРСР Ходченка, збирання коштів серед віруючих на патріотичні цілі припинялися. «Патріотична діяльність церкви віднині повинна проступати в закликах до віруючих чесно працювати і цим допомогти відновити руйнування, завдані війною», — написав у листі до єпископа Кіровоградського і Чигиринського Михайла Патріарх Олексій [43].

На кінець 1947 року в області правили службу 143 священики: в містах їх було 13, в районних центрах — 8, у селах — 122. У період з 1918 по 1945 роки висвячені на священиків 114 осіб, до 1918 року сан священика отримали 16 осіб, а впродовж 1945-1947 років священиками стали тільки 13 громадян. Крім того, 27 священиків — колишні репресовані [44]. Такі дані про духівництво Кіровоградщини за підписом Романова регулярно відправлялися до Києва

Всі священнослужителі обкладалися великими податками. Зокрема, в 1945 році кожен з них повинен був заплатити 26 тис. крб. податків. Для багатьох представників духовенства області такі суми виявилися непосильними. Священик с. Листопадове Златопільського району своє

бажання залишити село пояснив так: «Я йду з цього села тому, що в церкву ходять лише дев'ять бабок, жити нема за що!» В результаті непомірного податку, скорочення кількості прихожан, 24 приходи в області не мали священників (станом на 1.07.1945 р.) [45]. Скарги до облвиконкому на великі податки з церков надійшли від релігійних громад с. Плетений Ташлик Маловисківського району, с. Тишківка Тишківського району, с. Цибулеве Єлизаветградківського району, М. Бабанка Витязівського району та ін. [46]. А священник с. Високі Байраки Аджамського району нарікав на те, що молодь села вороже налаштована до церкви — вечірні служби неможливо проводити, оскільки хлопці й дівчата збираються біля церкви з гармошкою і голосно співають пісні [47].

17 січня 1946 року в своєму листі до Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Карпова уповноважений Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романов написав: «У нас в області відбувається якась незрозуміла плутанина стосовно перекидання священників з приходу в приход, з району в район. За 1945 рік 50 % з них поміняли місця служби. Є й такі, які за рік поміняли 4-5 приходів» [48]. Все це привело до очікуваних наслідків: в області неухильно знижувалася кількість проведених релігійних обрядів, зокрема, таких, як хрестини, похорони, вінчання, панахиди за померлими тощо.

Це добре ілюструють дані по найбільшому за кількістю прихожан храму області — Грецькому собору м. Кіровоград [49]:

Форма обряду (Грецький собор)	Місяці та роки (кількість)	
	10.11.12 м-ці 1944 р.	1.2.3 м-ці 1945 р.
Хрещення	159	65
похорони	65	59
вінчання	0	3
панахиди	86	82

Аналогічна ситуація створилася також в сільських храмах області, наприклад в с. Диківка Знам'янського району, де на початок 1945 року проживало близько 5 тис. чол.

Форма обряду (с. Диківка)	Місяці та роки (кількість)	
	10.11.12 м-ці 1944 р.	1.2.3 м-ці 1945 р.
Хрещення	63	40
похорони	62	45
вінчання	0	1
панахиди	88	59

Органи державної влади підкреслювали свою політику невтручання в справи православної церкви. Однак у багатьох випадках це були тільки декларації: тоталітарна за суттю держава не могла допустити існування будь-яких інших ідеологій, окрім комуністичної, тож втручання в церковне життя набуло масового явища. Це проступало не тільки у «войовни-

чому атеїзмі», що супроводжувалося знущенням, не тільки моральним, а й фізичним, з релігійних почуттів віруючих та з самих священнослужителів, де грань між аморальним вчинком і злочином представників влади часто була умовною, а й безпосереднім втручанням чиновників у порядок здійснення церковних служб.

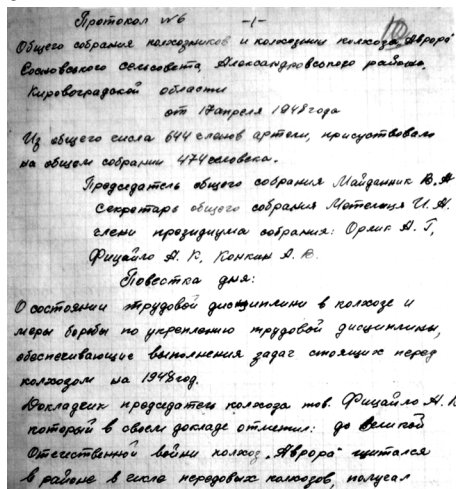
Зокрема, влітку 1947 року чимало представників духовенства області отримали звинувачення в тому, що «свідомо стали на шлях зриву сільськогосподарських робіт», оскільки в період весняної сівби і просяпних робіт на колгоспних ланах здійснювали богослужіння в недільні та святкові дні «в робочий час — до 10-12 годин дня». «Тільки в години, вільні від польових робіт, здійснювати богослужіння!» — наказував уповноважений Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романов і роз'яснював, коли саме варто це робити священникам: «... якщо в колгоспах робочий день розпочинається з 7 годин ранку, то священник повинен закінчити роботу (службу. — Авт.) до 6-ї години» [50]. Влада рішуче забороняла здійснення релігійних обрядів в будинках та на подвір'ях віруючих. Майже зовсім зникли такі обрядові дієства, як освячення криниць, колгоспних ланів, хресні ходи тощо — вони теж заборонялися сільською владою.

Чіткі настанови (у секретних витягах з протоколу № 22), вироблені на засіданні Ради у справах РПЦ при РМ СРСР, що відбулася 28.10.1947 року в Москві, отримав уповноважений Ради у справах РПЦ при Кіровоградському облвиконкомі Романов щодо своєї роботи на майбутнє: чиновник повинен керуватися тим, що на території України, а отже, і на Кіровоградщині, все ще залишалася велика кількість церков, відкритих в роки німецької окупації, де й досі поширені залишки церковної автокефалії, навколо якої згрупувалися буржуазно-націоналістичні елементи, які займали профашистську позицію в роки окупації, тому православна церква в Україні взагалі, та в області зокрема, знаходиться на особливому становищі [51].

Незаперечно, що доба т. зв. «пізнього сталінізму», що припала на післявоєнні роки, ознаменувалася значним пом'якшенням стосунків між державою та церквою, однак така ситуація виявилася нетривалою в часі: політика «войовничого атеїзму» зрештою перемогла, а стратегічний курс на ліквідацію церков та знищення християнського віровчення отримав «зелене світло» вже з середини 50-х років XX ст.

44. ВИСЕЛЕННЯ КОЛГОСПНИКІВ У ВІДДАЛЕНІ РАЙОНИ СРСР

Після війни колгоспників області примусово виселяли в Сибір. Це була жорстока форма покарання для тих членів колгоспів, які, на думку влади, «злісно ухилялися від трудової діяльності в сільгоспартілях і вели паразитичний спосіб життя», та грізна засторога для всіх інших колгоспників.

На фото: фрагмент протоколу загальних зборів колгоспників колгоспу «Аврора» с. Соснівка Оксандрівського району: «Про стан трудової дисципліни в колгоспі і заходи боротьби по зміцненню трудової дисципліни...». З фондів ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп. 1. — Спр. 926. — Арк. 10.

24 липня 1948 року відбулися загальні збори (протокол № 48) колгоспників колгоспу ім. Молотова Любомирської сільської ради Оксандрівського району. Із загальної кількості 749 чоло-

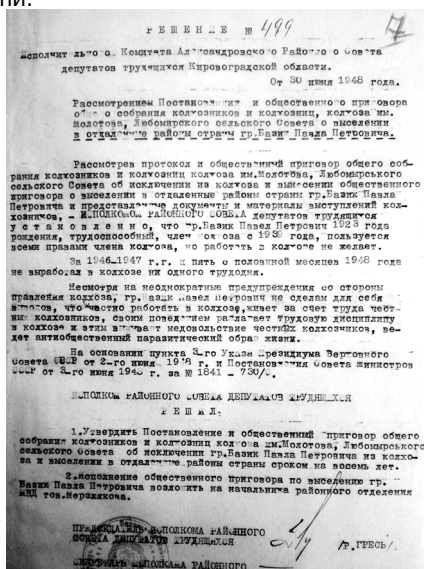
вік — членів господарства на збори зійшлися 396. Повістка дня зборів досить розлога: «Про стан трудової дисципліни в колгоспі і заходи боротьби по зміцненню трудової дисципліни, спрямованих на виконання завдань, поставлених перед колгоспом у 1948 році». Доповідав голова колгоспу Щепанський І. М. Вказавши на те, яким передовим в районі було господарство до війни та як заможно жили тоді люди, охарактеризувавши внутрішню та зовнішню політику, що її на той час проводив особисто тов. Сталін, накресливши грандіозні рубежі, які повинне

подолати господарство, голова колгоспу зрештою зробив висновок про те, що діяльність всіх членів артілі могла б бути кращою, однак «... гальмом у нашій роботі є окремі колгоспники і колгоспниці, які не бажають працювати в колгоспі, порушують трудову дисципліну, ведуть антигромадський і паразитичний спосіб життя... і особисто Крива Ганна Костянтинівна, Ткач Марія Никифорівна, Єгорова Ганна Яківна, Заріцька Ганна Дементіївна, Базик Павло Петрович». Цих колгоспників голова запропонував виключити з членів колгоспу та вислати до віддалених районів СРСР терміном на 8 років. «Доб'ємося, що наш колгосп буде більшовицьким, а колгоспники — заможними!» — завершив свій виступ Щепанський І. М. Після голови виступили ще 9 колгоспників. Всі вони гнівно затаврували своїх односельців та підтримали голову колгоспу щодо їх виселення за межі України.

На фото: рішення виконавчого комітету Олександрівської районної ради депутатів трудящих про затвердження постанови і громадського вироку колгоспників колгоспу ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району про виселення Базика П. П. у віддалені райони СРСР терміном на 8 років. З фондів ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп. 1. — Спр. 926. — Арк. 7.

На зборах до слова попросилися Крива Ганна Костянтинівна, Ткач Марія Никифорівна, Єгорова Ганна Яківна, Заріцька Ганна Дементіївна, які слізно попрохали, щоб їх не виключали з колгоспу та не виселяли з села. Кожна з них запевнили, що каються, що добросовісно працюватимуть і беруть на себе підвищені зобов'язання.

Збори ухвалили: «1. Базика П. П. на 8 років вислати. Кривій, Ткач, Єгоровій, Заріцькій, враховуючи щиросердечне каяття і взяті зобов'язання, — ці зобов'язання затвердити. ...4. Вивісити сигнал в колгоспі (дзвін, підняття прапора), як сигнал початку робочого дня, перерви на обід і кінець роботи. ...10. Запровадити в колгоспі твердий розпорядок дня: початок роботи в 6 годин ранку, перерва на обід з 12 до 14 год., кінець роботи — 20.00 год. 11. Заборонити колгоспникам залишати роботу ...до повного виконання денного завдання. ...13. Зобов'язати колгоспників обов'язкові поставки по молоку, яйцях, м'ясу, а також фінансові

платежі виконати вчасно, а до злісних неплатників вживати заходи відповідно до закону» [1].

На зборах Любомирські колгоспники затвердили «Громадський вирок», згідно якого «...Базика П. П., який веде антигромадський паразитичний спосіб життя, за 46-47-48 роки не виробив жодного трудовдя, своєю поведінкою підриває трудову дисципліну в колгоспі, загрожує добробуту колгоспу, колгоспників і їхній безпеці, а тому загальні збори колгоспників із загальної кількості 396 чол., проголосували «за» — 225, «проти» — 2 і «утрималися» — 169, ...приговорили: Базика П. П., 1933 р. н., жителя с. Любомирка Олександрівського району, члена колгоспу, але не працюючого в ньому, з колгоспу виключити і вислати у віддалені райони країни терміном на 8 років» [2].

«Громадський вирок» надійшов до виконавчого комітету Олександрівської районної ради депутатів трудящих. 30.06.1948 року райвиконком своїм рішенням № 499 затвердив постанову та вирок загальних зборів колгоспників артiлі ім. Молотова про виключення гр. Базика П. П. з господарства і виселення його до віддалених районів країни терміном на 8 років. Виконати вирок по виселенню гр. Базика П. П. райвиконком зобов'язав начальника РВ МВС т. Мерзлякова. Міліція Базика П. П. заарештувала та відправила до кіровоградської тюрми УМВС [3].

Пробув у ній колгоспник майже два тижні. Звідти написав скаргу на ім'я голови облвиконкому Іщенка. 14.07.1948 року виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих своїм рішенням № 1673 відмінив розпорядження виконкому Олександрівської райради про виселення Базика Павла Петровича у віддалені райони СРСР, оскільки «...Базик П. П. ... не належить до осіб, які ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя, він хворий на туберкульоз легень, знаходився на стаціонарному лікуванні, тому не підлягає виселенню...». Вирок колгоспнику облвиконком відмінив та наказав начальнику обласного управління МВС т. Козадаєву звільнити гр. Базика з-під стражі [4].

Трагічніше склалися долі інших колгоспників Олександрівського району, зокрема: Бурого Купріяна Йосиповича та Колесника Кирила Степановича з колгоспу «Аврора» с. Соснівка, Вихрист Мотрони Петрівни та Кирмана Івана Георгійовича з колгоспу «Прогрес» с. Івангород, Зосименка Конона Якимовича з колгоспу ім. Шевченка с. Вищі Верещаки, Каражбея Григорія Лук'яновича з колгоспу ім. Леніна с. Китайгород, Москаленка Панаса Панасовича, Бадалаха Івана Порфіровича та Бадалахи Анастасії Олексіївни з колгоспу ім. Крупської с. Бірки Другі, Фоцій Марії Григорівни та Редьки Наталки Артемівни з колгоспу ім. Кірова с. Стара Осота, Голинської Ольги Іванівни з колгоспу «Шлях колективіста» с. Розумівка, Крамара Федота Давидовича з колгоспу ім. Леніна с. Красносілка, Симшат Ольги Гнатівни (взагалі не члена колгоспу) з с. Олійницьке (Ново-Григорівка) Добровеличківського району та багатьох інших. Їх заслали на 8 років до віддалених районів СРСР [5].

На фото: стаття про порушення трудової дисципліни деякими колгоспниками колгоспу ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району. Газ. «Більшовицький шлях», липень 1948 р.

Формальними підста-

вами розправ з цими колгоспниками використали таке: Зосименка К. Я. звинуватили в тому, що в 1947 році він торгував яблуками, а в роки окупації отримав від німців з громадського двору коня з возом і працював індивідуально; Каражбея Г. Л. двічі судили — в 1933 році за крадіжку молока з ферми радгоспу II-го ім. Петровського цукрокомбінату на 3 роки позбавлення волі та в 1947 році — за крадіжку з колгоспу та торгівлю хлібом на 1,5 року позбавлення волі; Вихрист М. П. краля колгоспний хліб і цукрові буряки, а також без дозволу правління колгоспу часто виїздила з села в пошуках промтоварів; Крамар Ф. Д. в 1930 році, під час колективізації, втік з села і повернувся тільки в 1941 році та займався спекуляцією; Колесник К. С. в 1940 році продав коня з метою не здати в колгосп, а в 1947 році не виконав зобов'язань по поставках державі м'яса та яєць; Редька Н. А. та Фошій М. Г. займалися крадіжками з колгоспу та не виконали платежів по податках державі за 1947 рік; Симшат О. Г., яка на виробництві пропрацювала 18 років, а на момент виселення працювала в лікарні, а не в колгоспі, звинуватили в тому, що заявила: «Краще жити без колгоспу!», вона також не розрахувалася за податки та не підписалася на позику 1947 року.

На фото: колгоспниці на велосипедах — фрагмент сільського життя. Кіровоградщина. 50-60-і роки XX ст. З архіву Ю. В. Тютюшкіна.

Всіх їх заарештували та відправили до обласної тюрми, звідки припровадили до Тюменської області, де в суворих кліматичних та побутових умовах примусили тяжко працювати. На час виселення Фошій М. Г. виповнилося 24 роки, Редьці Н. А. — 25, Вихрист М. П. — 29, Голинській О. І. — 30 років тощо. В деякого з них вдома залишилися малолітні діти.

Зрозуміло, що за цими виселеннями приховувався намір влади застрахати решту колгоспників та примусити їх працювати в колгоспах з

Зміцнювати труддисципліну в колгоспі

Багато колгоспників лубомирської артлі ім. Молотова самовіддано трудяться на своїх постах, докладають зусиль, щоб в 1948 році здобути високий урожай. Але знаходяться в артлі і такі колгоспники, які палець об палець не вдарять. По два і три місяці не виходять на роботу молоді колгоспники Яків Кривий, Михайло Курганський, Шара Поліна. До цих лідарів правління артлі ніяких заходів не вживає.

Трудова дисципліна підупала останнім часом тому, що серед колгоспників не провадиться ніякої політично-масової роботи.

І. Бондар.

більшою віддачею та старанністю. Інших стимулів, окрім страху, держава для колгоспників не знаходила.

Пробули в Сибіру наші земляки до 1954 року. На цей час тиран вже помер, тож настала нова епоха. Вже звідти деякі заслані надіслали до своїх сіл заяви з проханням відмінити попередні рішення колгоспних зборів та громадських вироків та повернути їх додому. Разом із заявами прислали також виробничі характеристики.

Процедура повернення додому виявилася доволі складною, тож чекати звістки до Сибіру довелося довго: знову в селах відбулися загальні збори колгоспників, які ухвалили достроково повернути із заслання земляків. Рішення зборів затвердили райвиконкоми, а облвиконкоми, враховуючи клопотання з районів, звернулися до органів внутрішніх справ про повернення до України висланих 1948 року колгоспників Кіровоградщини. В такий спосіб наприкінці 1954 року, відбувши по 6 років заслання в с. Березово Тюменської області, повернулися додому з відмінними виробничими характеристиками Москаленко П.П., Крамар Ф.Д., Кирман І.Г. та інші — колишні «спекулянти», «крадії», «гальмо в роботі колгоспів», які «вели паразитичний спосіб життя», «підривали трудову дисципліну», «загрожували добробуту колгоспників та колгоспниць» та їх «безпеці», а насправді боролися за своє виживання всіма методами, не бажаючи помирати голодною смертю у виснажливій і безперспективній колгоспній праці.

Кампанія по виселенню колгоспників до Сибіру відбулася в кожному районі Кіровоградщини і, напевне, в кожному колгоспі. Всі протоколи загальних зборів колгоспників, що їх дослідив автор, між собою майже не різняться, що свідчить про заздалегідь зрежисовану та до дрібниць продуману роботу по покаранню негодних для влади селян та залякуванню решти. Методи виселення колгоспників до Сибіру в перші післявоєнні роки подібні до методів розкуркулення 30-х років.

45. СПОГАДИ

«Під вечір бій затих, бо німці, дочекавшись темряви, відступили на Китайгород (село в Олександрівському районі. — Авт.). До нас у хату набилося чоловік із двадцять голодних і змерзлих бійців, — згадував Кримський Олекса Терентійович, 1930 р. н. Народився в с. Трилісі Олександрівського р-ну Кіровоградської обл., нині проживає в смт Олександрівка.

*На фото: О. Т. Кримський. 50-і роки XX ст.
З архіву родини Кримських.*

— Мати наварила великий казан картоплі, на що один воїн промовив: «Ты чем это нас кормишь? Немцев кормила салом, а нас пустой картошкой?» Та чигиринські дядьки, бачачи голі стіни і порожню хату, так відчехвостили отого «освободителя», що він принишк і їв картоплю разом з усіма, а мати, витираючи сльози, вийшла з хати надвір.

І розпочалося відродження. В перший місяць після визволення належало здати від двору по шість центнерів зерна на вибір або, на вибір, компенсувати цю кількість грошима.

І, надриваючись, виконали й здали, бо німці за місяць не все з'їли. Привезли нам і нового голову колгоспу — з Кіровограда, який з перших днів зайнявся очищенням полів (та не від бур'янів, а від зайців і лисиць, бо сильно любив полювання, а не сільське господарство).

Тієї зими 1944 року випав добрий сніг, а дичини розвелось стільки, що можна було полювати, не вилазючи із саней. Та й розгінні коні були в доброму стані, доглянуті моїм однокласником Гришею, який пряма-таки любив коней. Розповідав мені Гриша, як возив за 72 кілометри кіньми голову колгоспу із зайчатиною і лисичим хутром аж до Кіровограда, де проживала головиха з дітьми. Завершивши весняну оранку, горе-голова десь зник. Але встиг відправити до військкомату мого ба-

тька, який відмовився орати, коли голова, освітлюючи ліхтарем борозну, впав під колеса трактора. Сіяти прислали іншого голову, подібного до попереднього, але цей вже верхи на коні з автоматом на грудях гасав по степу. Потім голови почали мінятися як погода весною. Аж поки не став головою той, що був ним до війни та при німцях.

За тиждень після звільнення з'явився в селі фінагент, який на власний розсуд визначав величину податку для кожної сім'ї, величину позики. За це його прозвали «Кузю-Закон!». Агент був нещадним і безжалісним. А ще не міг як слід говорити. І, доказуючи якомусь дядьку розмір податку, завжди говорив: «А я от, кузю (замість «кажу») — такий закон!» То й прилипло вже намертво до нього оте зневажливе «Кузю-Закон». Якось винюхав він, що в одного діда є «трофеї», і конфіскував їх. Я на той час працював їздовим (у 14 років) і відвозив ці «трофеї» до сільської ради і пам'ятаю, що складалися вони з оцинкованої німецької діжки, чотирьох дощок-сороковок і двох скотячих шкур. Вже після визволення привезли нам нового батюшку, молодого, гарного, з військовою виправкою, кинулися до нього наші жінки сповідуватися, але не довго це робили, бо церкву закрили за наказом чергового голови колгоспу, а потім розібрали.

Ось вже й весна 1944 року, і я бігаю по дощаній полиці двосадного (на два причіплювачі) культиватора від одного важеля до другого, з раннього ранку і до пізньої ночі, набігаючи аж 200 грамів ячменю на трудодень, але й мені, причіплювачу тракторного агрегата, не кожного дня вдавалося виробити ці 200 грамів, бо все вирішував бригадир. Вже пізніше, вступивши до Чернівецького медтехнікуму, я почав враз отримувати згідно картки 500 грамів, але вже не ячменю, а чорного хліба. Але ж на студентській лаві я цього хліба не вирощував!»

«В час війни і після її закінчення Комуністична партія, що керувала країною, обіцяла воїну-переможцю і своєму народу заможне та світле життя, — згадував житель с. Триліси Олександрівського району Анатолій Іванович Кримський. — Проте цього не сталося, людей у моєму селі переслідував голод, нестатки і злидні від закінчення війни і до 1950 року. Був навіть такий випадок, коли у повоєнний голод помер агроном колгоспу Лога. А один селянин пішов вночі на колгоспне поле наламати качанів кукурудзи, але попався в руки голові сільради, що стеріг лан. Зав'язалася боротьба, наслідком якої був убитий голова сільради Хоменко» [1].

«Становище після війни відразу не поліпшилося, — згадувала жителька с. Голикове Олександрівського району Семенова Параска Кіндратівна. — Життя було дуже складним, не було ні взуття, ні одягу, ні хліба, а були лише податки. Якщо маєш огород — плати, фруктове дерево — плати, худобу, птицю — плати. Якщо не заплатиш, то або заберуть, або засудять. А тут неврожай... Наш сусід Степан повернувся з війни калікою, тому опух на нашій вулиці першим. А потім почали пухнути діти

й старі. Варили ми різний бур'ян, мололи його, щоб спекти хоч якийсь корж. Всю худобу, що залишилася у війну, забрали в людей до колгоспу. Моя сестра теж померла від голоду. Голодних нас гнали до роботи в колгоспі. Якщо не виробиш трудовнів, то віддавали під суд, який називали «народним». Засудили на 3 роки нашу сусідку Антоніну — не виробила 5 трудовнів, звідти вона так і не повернулася. Під час голоду багато просили милостиню, але ж не було кому її давати. Якщо йшли до колгоспного поля за зерном і якщо людина щось взяла колгоспне, щоб не вмерла її сім'я, то її засуджували» [2].

«Мій батько Скиренко Влас Митрофанович навчався до війни в Черкаському педагогічному інституті, працював у війну вчителем української мови в с. Несваткове Олександрівського району, — згадувала Скиренко Галина Власівна. — В сім'ї нас було шестеро разом з батьками. У війну ми не встигли евакуюватися, тож жили в шкільному будинку, аж поки у 1942 році нас звідти не вигнали. В 1942 році батька заарештували німці та помістили до табору військовополонених у Несватківському радгоспі за те, що батько в роки колективізації був активістом. Пробув там батько щось з півроку. Після визволення батька поставили головою колгоспу в с. Несваткове, а потім в 1946 році перевели до с. Ясиноватка Олександрівського району. Батько й там працював головою колгоспу. Мені на той час було вже 19 років. Увесь обмолот цього року наказали здати державі, врожай був дуже малий, зерна в колгоспі було дуже мало, тож батько частину врожаю віддав людям на трудовні — по 300 грамів припало на один трудовдень. Звісно, що колгосп не виконав плану, тож батька засудили на три роки. Багато людей в селі були пухлими, трупи хоронили один за одним. В 1947 році я вийшла заміж і по комсомольській путівці виїхала в Західну Україну, звідти висилала додому гроші, щоб вони купляли хліб. Батька випустили в 1948 році» [3].

«У роки окупації мене забрали на роботу до Німеччини. Коли вже після війни я повернулася додому, то селище застала напівзруйнованим, — згадувала Бреленко Явдокія Іванівна, 1923 р. н., жителька смт Олександрівка. — Хлопці, які воювали на війні, більшістю не повернулися. Думали, що після війни будемо жити краще, але помилилися. Так як людям не було чого їсти, то всі дуже ретельно почали обробляти свої присадибні ділянки, а влада розробила такі порядки, що люди увесь час їй були чимось та винні. Добре пам'ятаю, що мої батьки платили податки за козу, корову, двоє курей, за огорож та одну чи дві яблуні. Свиней, якщо вони в кого були, то різали вночі, в хаті, щоб ніхто з сусідів не бачив і не чув. Якщо хто й запитував, де ділося поросля, то казали, що здохло від глистів. Але це ще не все. Всіх, хто перебував у Німеччині, чи працював за німців, або навіть говорив з ними, попадали під термін «штрафники», а сусідські діти мене так і прозвали: «штрафничка». Довго я не могла зрозуміти, що це значить. Пізніше секретар сільської ради Атамась розказала, що це люди, які мали зв'язок з німцями, чим вони

завдали Батьківщині шкоди і повинні заплатити т. зв. штраф, тобто працювати на найтяжчих роботах.

*На фото: радянський агітаційний плакат.
Кін. 40-х — поч. 50-х років XX ст.*

Восени 1945 року прийшла мені повістка працювати на цукровому заводі будівельником, а якщо не з'явлюся на роботу, то мене зашлють. Я пішла. Наступна моя робота була в колгоспі, моє завдання було працювати вантажником. Коли мені сказали, що навантажуватиму мішки зі збіжжям, я не могла повірити: як це дівчині працювати вантажником? Знову голод, холод і робота по 12 годин.

У 1946 році був неврожай. Всі все з городів позбирали, що вродило. Але в селах, особливо в с. Несваткове, почали забирати пшеницю, і все так швидко забрали, що ніхто нічого не встиг заховати. А посилали тоді в колгоспи забирати хліб комсомольців. Вже дехто з них розказував мені, як у селах на них випускали собак, називали їх «обкрадачами».

Платили увесь час за позики, або, як тоді казали, на допомогу державі, сплачували в Червоний Хрест, до каси взаємодопомоги, до членської кооперативної книги — наче нам не було куди дівати гроші.

Я і моя родина виживали через те, що, працюючи в колгоспній коморі вантажником, я непомітно насипала до невеликої торбинки, яку ховала на собі, зерна. Хто попадався, то засилали хто й зна куди, ще жодного з них не бачила» [4].

«Була у мене сестра Тоня, — згадувала Дорошко Марфа Ничипорівна, жителька с. Нова Осота Олександрівського району. — Накрала вже після війни у пазуку гороху і несе додому. Тут їде якась машина, а тікати їй нема як. Машина зупинилася, а Тоня злякалася, затрусилася з переляку, горох і посипався із пазуки та прямо на дорогу. Відчиняються дверцята машини, виходить голова колгоспу. Мовчки подивився, сів і знову кудись поїхав. А могли б засудити, не дивлячись, що то дитина!

За рік роботи у колгоспі я заробила 80 кг зерна. А його не видавали до того часу, поки спершу не розпишешся за облигації. Довго не розписувалася за ті облигації і я. А вони ходять попід хатами і вдень і вночі, не давали спати. А ти наробишся за день на степу, дома ще й прядеш, повтомлюєшся, а вони серед ночі попід хатою гуп-гуп, а тоді в двері кулаками. І підписуєшся, якби тільки відчепилися та дали відпочити.

Одягу у нас не дуже й було. Тож з конопель пряли, потім ткали, фарбували бузиною і носили, а воно таке дряпуче. До 1943 року ми не кра-

ли з поля, бо навіщо. А потім то за пазуху, то в чоботи насипали зерна. За крадіжки тоді садили у тюрми. От у моєї подруги Козир Параски виструпили два качани кукурудзи, а вона була вагітна. То її посадили на два роки у тюрму, де вона й народила» [5].

«Була я на роботах в Німеччині. Після війни додому зразу не відпустили, а взяли до армії, де я тяжко захворіла, — розповідала Крутіна Марія Іванівна, 1926 р. н., народилася в с. П'ятоіванівка Великописківського району, нині проживає в смт Олександрівка. — Три місяці пролежала у військовому госпіталі. Тут же познайомилася з своїм майбутнім чоловіком Григорієм. Виздоровівши, мене відпустили додому, згодом поїхав на Олександрівщину і мій Гриша. Розказував мені потім Гриша, як приїхав він додому, а батько й мати лежать пухлі від голоду. На базарі попродав всі подарунки, що віз батькам з армії, та накупив їсти й так і рятував батьків. А потім довелося їм всім їсти мерзлу картоплю та буряки, які шукали на полі, та так і вижили» [6].

На фото: воїн-переможець.*

«На фронті я був двічі поранений, — розповідав Базик Пилип Варфоломійович, 1904 р. н., народився в с. Базикове Любомирської сільської ради Олександрівського району, з 1957 року проживав в смт Олександрівка. — Після війни повернувся додому і почав працювати в колгоспі на різних роботах. Було в мене на той час четверо дітей. Той час був складний, бо після війни був голод. Треба якось виживати. А до війни я працював ковалем, та не в колгоспі, а на заводі біля Дніпропетровська. Зробив потай дома олійницю з усього, що було під руками. Тоді на пшеницю було велике гоніння — ледь не всю її треба було здавати у план, а на соняшник дивилися як на другорядне насіння, хоч і його забирали. Тож з соняшнику дома ми з дітьми давали олію, а дружина потай продавала її в Чигирині. Як надавимо 1 літру олії, то це вже щастя, бо за неї можна було купити якусь їжу. Та так і жили. З макухи і трішки борошна робили такий хліб. В 1947 році всі ми сапали колгоспні буряки. Прориваючи їх, дрібнесенькі висапані бурячки не кидали на рядку, а збирали та тут же варили з них для всієї ланки обід. Діти мої не пухли. Але сусідські пухли, то жаль було дивитися на них, але макухи їм не даси, бо зразу питають, де ти її взяв. Тож носила дружина сусідам трохи олії, ніби на каганці світити. Так і виживали» [7].

«Після війни я працювала вчителькою в с. Цвітне, — розповідала Уманець Серафима Дмитрівна, 1916 р. н., народилася в с. Стримівка Олександрівського району. — Ми, вчителі, вимагали, щоб діти знали всіх політичних діячів в обличчя і яку кожен займає посаду. В кожному класі школи висіли портрети вождів: Сталіна, Молотова, Кагановича, Берії, Ворошилова, Калініна тощо. На свята 1 Травня, 7 листопада, до Дня Конституції, виборів завжди проводилися демонстрації. Школярі на них повинні були бути обов'язково та кричати: «Хай живе Сталін!». Пам'ятаю односельця Овчаренка Єфрема. Задовго до війни його відправили, як тоді казали, «на Соловки», після війни він повернувся, але у 1947 році помер під час голоду. Якось я їхала поїздом на південь, то степи стояли білі-білі, так повигорали від сонця, а бідна колгоспна скотина облизувала голу землю. Потім її всю почали переганяти на північ, в колгоспи, де були ще пасовища. Добре пам'ятаю, що в 1947 році за стакан жита давали 10 крб. Куплю на зарплату 10 стаканів жита, натру на жорнах, перемішаю з буряком, спечу і їмо, не знаючи до ладу, як назвати ту їжу» [8].

«Мого батька на війні вбили, — розповідала Майданник Аліна Миколаївна, 1940 р. н., проживає в смт Олександрівка. — Тож моїй мамі Уманець Серафимі Дмитрівні держава виплачувала якусь невелику пенсію за батька, а мені, дитині, дали в сільраді допомогу: великого розміру ботинки та куфайку. Якраз у них я пішла до першого класу, бо іншого одягу не було. Ми, діти, працювали в колгоспі — ходили на тік, на степ, збирали буряки і кукурудзу. Коли почали влітку дозрівати в колгоспному саду абрикоси, то пішли їх красти. Об'їздки нас там і зловив. Маму викликали до сільради. Не знаю, що їй там казали, але вона прийшла додому зла і день зі мною не говорила. Голод 1947 року так дошкуляв, що ходили весною по козельки. Виривали їх з землі та їли солодкі корінці. Потім, як з'явилось в деревах листя, то пекли з них оладки, їли цвіт акації. Нам з братом ще й повезло, адже наша мама була вчителькою, а не колгоспницею» [9].

«В 1946 році мені було 11 років, — згадував Громко Іван Павлович, житель смт Олександрівка. — Матері у мене не було. А батько увесь час пропадав на роботі. Я на той час вже ходив у школу. Літом, разом з усіма учнями, збирав на колгоспному полі колоски. Весною 1947 року, як розмірзлася земля, пішов на поле збирати мерзлу картоплю та буряки. Вони були чорними та гнилими, але все-таки це була якась їжа — я все те пік та їв. Дочекалися літа. І коли почали дозрівати ячмінь і жито, ходив серед ночі красти колоски. Їх жарив на жаровні та так зі жмені і їв пригоріле зерно. Тоді за крадіжку снопу соломи давали три роки тюрми, скільки могли дати й за зрізані колоски. Ми це знали, дуже боялися, але крали» [10].

«Я роком народження 1934, — згадував житель с. Полонисте Голованівського району Володимир, Штуфра. — Хоч був зовсім малим, та

добре пам'ятаю війну і те, що було за окупації. Але щодо цього не маю важких споминів. Я і мої рідні не голодували. А це чи не головне.

Найтяжче довелося пережити після перемоги. Але додам, що і я зробив певний внесок у перемогу. Після звільнення нашої території я — одиннадцятирічний хлопчак — пас колгоспні корови. Всі приятранські крутосхили навколо Полонистого обходив за ними. Звичайно, вся продукція села йшла на фронт і, очевидно, я непогано працював. Свідчення тому — нагородження мене медаллю «За доблестный труд в Великой Отечественной войне» з зображенням самого Сталіна. Гордився я, та не знав, який ще до медалі готує мені подарунок цей люджер.

На фото: радянський агітаційний плакат. 40-і роки ХХ ст.

ПІД ВОДИТЕЛЬСТВОМ ВЕЛИКОГО СТАЛІНА—ВПЕРЕД К КОМУНІЗМУ

У 47-му році накиннули нову голодовку. В 33-му наша сім'я втратила двох дітей: Людмилу — 4 роки і Тимофія — півроку. Та їм того мору було мало. Ні, 47 рік був нелегким, неврожайним, але ж у Росії був врожай, та і допомоги в інших країнах можна було попросити...

Голод немилосердно вдарив по нашій багатодітній сім'ї. Мене, підлітка, можна сказати, героя, кавалера сталінської нагороди поставили на межу смерті. За що?

Щоб вижити, змушений був красти, обманювати — ми всі втрачали людський облік. Але що поробиш, коли на твоїх очах помирає батько, Олександр Мойсейович, брати — 9-річний Толя і 7-річний Роман... Як я вижив? І не знаю. Це просто якесь щастя» [11].

«Невдовзі після закінчення Великої Вітчизняної війни почалася масова демобілізація, — згадує Голуб Микола Пилипович, народився в 1936 році в с. Івангород Олександрівського району. — У першу чергу відпускали хворих і інвалідів, в числі яких був і наш батько. Все пережите, туга за рідними і близькими змусили нас повернутися на свою батьківщину, в Олександрівку Кіровоградської області. Я пішов в третій клас Олександрівської середньої школи № 1. Батько працював на відновленні цукрового заводу, а мама — в колгоспі «Іскра».

Скрізь — розруха. Школа із закладеними вікнами, яку опалювали принесеним нами вугіллям, часто вкраденим у заводській котельні, чорнило з бузини. Смак зім'ятих в долонях колосків, що не дозрівають, і дробовик колгоспного сторожа. Чай з цукрових буряків, вкрадених із заводського кагату або на ходу з кузова вантажівки. Колгоспна борош-

няна юшка, або бурда. Ручні жорна, які мій батько майстрував не тільки для нас, але і для своїх друзів. Запам'ятався колгоспний трудовдень, замість зарплати, і мітинг на честь урочистих проводів залізничних вагонів із зерном у допомогу зарубіжним «братам». Перший підпільний анекдот: «Спасибі Сталіну — грузину, що взув нас хоч в резину!», за який могли дати як мінімум десять років на Соловках. Ми всі, дорослі і діти, молилися на відновлення нашого цукрового заводу, як на Бога, який всіх нас і нашу худобу годував, поїв і одягав» [12].

«Я народився в 1946 році, — згадує житель смт Олександрівка Волошаненко Юрій Іванович. — Мій батько працював змінним інженером на II-му ім. Петровського цукрокомбінаті, мама — ревізором-бухгалтером. За мірками того часу я жив нібито у забезпеченій сім'ї, але, наприклад, «нові» штани мені шили, перелицювавши старі батькові. Коли я з них виростав, то їх, перелицювавши знову, віддавали моєму молодшому брату. Взуття в дитинстві впродовж літа ми не носили — воно було дорогим. Працюючи на цукровому заводі, батько не міг взяти там навіть грудочки цукру, щоб пригостити нас — своїх дітей: за це його, якби спіймали, засудили. Ми, діти, все добре розуміли, тому й не просили про це батька. Нашими ласощами довгий час була макуха, яку ми випрошували в Кузьменка Василя — коваля механічного млина.

*На фото: Юрій Волошаненко, 1949 р.
с. Олександрівка.*

З архіву Ю. І. Волошаненка.

Коли мені виповнилося 5-6 років, а це були 1951-1952 роки, посилали мене батьки до хлібного магазину за хлібом. Про це в мене збереглися й досі важкі спогади. Магазин, де для нас відпускали хліб, знаходився біля заводу — це двоповерхова старезна будівля, на першому поверсі якої, в круглій і великій башті, зробили хлібний магазин. До нього покупців не пускали, а видавали хліб крізь вузьке вікно, загразоване металевим пруттям. Щоб підійти до вікна, потрібно піднятися сходами. Хліб до магазину підвозили в обід підводою. Скільки того хліба могло вміститися на підводі? 150-250 хлібин, не більше. Проте цю підводу вже з ранку чекали кілька сотень людей. А коли закінчувалася заводська зміна, о 14-й годині, то біля магазину утворювалося скопище сердитих і неса-

мовитих людей. Справжнісіньке вбивство! В людей просипався якийсь звіриний інстинкт — всі штовхалися, когось витягували з черги, хтось туди намагався протовпитися, всі лаялися — і жінки і чоловіки. Та як їм було не лаятися, коли дома голодні діти і вони самі голодні, а хліба для всіх не вистачить, і так — кожного дня. Мої батьки, зайняті на роботі, ставати в чергу за хлібом не могли. Посиляли мене, старшого сина. Та як ти той хліб купиш, коли біля магазину не люди, а звірі! За прикладом таких, як і я, — Денисова Володимира, Бориса Рея, Іри Косоногової, прив'язував я себе солдатським очкуром спочатку до тину, потім, коли черга просувала мене до заповітного віконця магазину, до поручнів, а вже біля вікна — до металевих ґрат. І хто тільки не пробував виштовхати мене з черги, але зробити цього не міг — ремінь міцно тримав мене в черзі. Боки були в мене пом'яті добре, але тільки так вдавалося серед моря розбурханої черги отримати одну хлібину на сім'ю, але не завжди — то виштовхнуть, то хліба не стане. Поплачеш, та й потому. Коли їжа день у день без хліба набридала, ми вдавалися й до такого — займали чергу за хлібом ще з вечора. Збиралося нас, дітей, п'ять-шість, розводили вогнище й чекали біля магазину ранку. Щойно розвиднялося, якомога міцніше прив'язували себе до ґрат магазину, і чекали, коли приїде ота підвода з хлібом. Та от біда, так притискали з хлібом до того віконця, що не поворухнутися, не вийти. Жінки в черзі, помітивши наші сльози, піднімали гвалт, щоб з черги випустили дітей. У якусь шпаринку просли-зали. Це було в 1951-1952 роках, ще до смерті Сталіна».

«Було важко в ті роки всім, але найважче доводилося жінкам-вдовам, — згадує Іван Михайлович Уманець (народився в с. Красносілка Олександрівського району, нині проживає в смт Олександрівка). — В тих сім'ях, до котрих після війни повернулися чоловіки, в городах оралося і сіялося, а вдовам завжди діставалось в останню чергу. Тому, можливо, від цього, аби ніхто не бачив, часто плакала моя мати, спершись в хаті на скриню. Плакала, що рано втратила чоловіка, тож нізвідки не мала підтримки і весь чоловічий тягар в колгоспі та вдома звалився на неї — на мою ще молоду матір: після війни їй ледь виповнилося 32 роки. Сьогодні важко пригадати, а тоді я не бачив, коли в ті часи, в ті дні мати відпочивала. Мені здається, що вона не лягала відпочивати, а весь час перебувала в роботі: весною і літом, восени та зимою. Працювали після війни жінки весь світовий день, без вихідних і святкових днів, без відпусток — тільки за символічну працю в трудовнях. Запряженими в тягло ко-ровами орали, сіяли, тягали жатки, підвозили снопи до молотарки. Доводилося матері вночі возити безтаркою зерно до колгоспного двору. А рано, з першими променями сонця, йшла з серпом в поле і там жала, в'язала та складала в полукіпки снопи. Жнива в післявоєнний час та ще довго по тому були гарячою порою, тож всі, хто міг рухатись, виходили на поле. Кожен колосок згрібали граблями, збирали, не залишаючи в стерні. Біля комор ручними віялками перечищували зерно, ящиками з ручками або лантухами вносили до комори. Виконували цю роботу самі

лише жінки. І серед них — моя мати Параска Дмитрівна Уманець. Мені, босоногому малоліткту (йшов сьомий рік), доводилося по колючій стерні загрубівшими ногами з відром і кухликом підносити матерям воду — і вони і ми виснажувалися під палючим сонцем. Не оминула наших матерів і небезпечна робота. Вони зносили з полів ряднами, у відведені місця, снаряди, міни, гранати — всі вибухові предмети. Завжди матері не вистачало часу сісти й поїсти. На швидку перекусить, візьме в руки щось їстівне і біжить, спішить до роботи. За її сумлінну працю нагородили мою матір медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.»).

Мені дуже хотілося, аби і в мене був батько, саме мій рідний батько. Та в житті вийшло по-іншому, і не одного мене не обминуло сирітство — у моєму рідному селі Красносілка після війни залишилося 250 дітей сиріт та 145 вдів. Тож нашим матерям потрібно було своїх дітей одягти, взути, нагодувати. І наші матері вистояли, розплатившись за це своїм здоров'ям.

Нелегким видався 1947 рік. Допомогла вистояти нам наша корова. Не дивлячись на те, що ходила вона в ярмі, з неї в державу здавали обов'язково молоко, але щось і нам залишалося. Нам, дітям, довелося скуштувати гіркоту тих років. Задовольнялись випічкою з кукурудзяного борошна, скуштовували цвіт акації, паслін і калачики. Невеликі порції зерна мололи на ручних жорнах, товкли щось в ступках, і матері з них варили їжу. Взимку добре мерзли — аби протопити в печі, зварити страву, потрібне паливо. Тож йшли в хід: солома, стебла соняшників, кукурудзи. Коли не було чим топити, то жінки збиралися звечора в когось в хаті, піджидали до півночі, а тоді з мотузками та ключками йшли в степ по снігових заметах на «влови», аби зі скирти насмикати соломи та вже звідти, аби менше хто бачив, на плечах зі зв'язкою «тепла» повернутися додому. В порожній і холодній хаті я чекав, чи не рипнуть сінешні двері, зовсім не здогадуючись тоді, що за це матір могли засудити.

Нам, дітям тих років, доводилося не по розміру носити невибагливий одяг. Серед моїх ровесників, таких як і я сиріт, були й такі, котрі на своїх кістлявих плечах доношували одяг, який сам від зносу розповзався і не підлягав ремонту. З ранньої весни до пізньої осені (до самих морозів) ходили ми босі, наші ноги грубіли, були в колючках і подерті до крові.

Без роботи наші матері ніколи нас не залишали. Мені до 11 років одночасно з матір'ю доводилося ходити взимку в степ по соломі, літом — мішком носити траву корові, переминали пучки перебитих на бительні волокон конопель, випасати корову та цілу череду.

Постійно не вистачало книг в школі. Взимку за столами (партами) сиділи в одязі — змерзлі й голодні. Багато дітей тих років, закінчивши 4-7 класів, в свої 12-15 років освоювали батіг, лопату, вила, копаницю. Ми були дітьми війни. Ми відбудовували країну» [13].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

До розділу 1.

1. Державний архів Кіровоградської області (далі — ДАКО). — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 7-43.
2. Даценко Василь. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. // «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.430.
3. Там само. С.471.
4. Герасимов Г. Загиблих поглинуло море. // Дослідницьким полем війни, без ідеологічних окопів. Черкаси, 2010 р. С. 73.
5. Філіпенко С. Опишу вам страшний епізод... // Там само.
6. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 19.
7. Даценко Василь. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. // «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.476.
8. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 387. — Арк. 27.

До розділу 2.

1. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 1.
2. ДАКО. — Ф.П.429. — Оп.4. — Спр.79. — Арк.32.
3. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 7-43.
4. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.116.
5. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.2. — Спр.12. — Арк.1.
6. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 6.
7. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 35.
8. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 11. — Арк. 32.
9. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.1.
10. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.80.
11. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.38 зв.
12. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.53.
13. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.93.

14. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.96.
15. Газ. «Кіровоградська правда». 8.08. 1944 р.
16. ДАКО. — Ф. 5942. — Оп.1. — Спр.24. — Арк.5, 6.
17. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк. 5.
18. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.7.
19. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.12.
20. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.14.
21. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.16, 18.
22. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.24.
23. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.7.
24. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.29.
25. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.26.
26. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк.54.

До розділу 3.

1. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.85.
2. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.87.
3. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.87.
4. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.88.
5. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.12 зв.
6. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.12.
7. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.13.
8. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.47.
9. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.47.
10. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.49.
11. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк.4.
12. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк.37.

13. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 2.
14. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.19.
15. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк.7.
16. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк.40.
17. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.41. — Арк.71.
18. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк.41.
19. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.37.
20. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.23.
21. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп.4. — Спр.46. — Арк.33, 33 зв.
18. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 18.
19. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 34.
20. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.26.
21. газ. «Кіровоградська правда». 26.06. 1944 р.
22. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк. 3.
23. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.383. — Арк. 9.
24. газ. «Олександрівський вісник». 24.03. 2007 р.
25. газ. «Кіровоградська правда». 8.10. 1946 р.

До розділу 5.

До розділу 4.

1. газ. «Кіровоградська правда». 10.06. 1944 р.
2. газ. «Кіровоградська правда». 10.06. 1944 р.
3. газ. «Кіровоградська правда». 17.06. 1944 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 20.06. 1944 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 17.06. 1944 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 20.06. 1944 р.
7. газ. «Кіровоградська правда». 26.06. 1944 р.
8. газ. «Кіровоградська правда». 29.06. 1944 р.
9. газ. «Кіровоградська правда». 22.10. 1944 р.
10. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 16.
11. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 21.
12. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 28, 34.
13. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 30.
14. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 10. — Арк. 31.
15. газ. «Кіровоградська правда». 26.06. 1944 р.
16. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 12.
17. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 13.
1. газ. «Кіровоградська правда». 28.02. 1944 р.
2. газ. «Кіровоградська правда». 18.03. 1944 р.
3. газ. «Кіровоградська правда». 23.03. 1944 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 2.04. 1944 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 4.04. 1944 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 13.05. 1944 р.
7. газ. «Кіровоградська правда». 23.05. 1944 р.
8. газ. «Кіровоградська правда». 14.04. 1944 р.
9. газ. «Кіровоградська правда». 26. 04. 1944 р.
10. газ. «Кіровоградська правда». 4.08. 1944 р.
11. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 5.
12. газ. «Кіровоградська правда». 27.10. 1945 р.
13. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.1. — Арк.16.
14. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.5. — Арк.23.
3. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп.4. — Спр.46. — Арк. 26.

До розділу 6.

1. ДАКО. — Ф.П.5907. — Оп.28. — Спр.1457.
2. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 61.

3. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп. 4. — Спр. 46. — Арк. 26.

До розділу 7.

1. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 12, 13.
2. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 12 зв.
3. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 12.
4. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 21.
5. ДАКО. — Ф. П. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 13.
6. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 22, 23.
7. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 22, 16.
8. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп. 3. — Спр. 41. — Арк. 67.
9. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп. 3. — Спр. 41. — Арк. 68.
10. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп. 4. — Спр. 4. — Арк. 10.
11. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп. 4. — Спр. 4. — Арк. 12.
12. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп. 3. — Спр. 41. — Арк. 62.
13. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп. 3. — Спр. 47. — Арк. 3-3 зв.
14. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп. 3. — Спр. 48. — Арк. 29.
15. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп. 4. — Спр. 4. — Арк. 11.
16. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 152.
17. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 5.
18. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп. 2. — Спр. 14. — Арк. 12.

До розділу 8.

1. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 1.
2. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 17.
3. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 1.
4. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 1 зв.
5. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 2.
6. газ. «Кіровоградська правда». 5.05. 1944 р.

7. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 17.

8. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 4.
9. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 4.
10. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 4.
11. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 16 зв.
12. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 13.
13. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 16 зв.
14. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп. 1. — Спр. 926. — Арк. 78.

До розділу 9.

1. ДАКО. — Ф. Р. 4553. — Оп. 3. — Спр. 51. — Арк. 91.
2. ДАКО. — Ф. Р. 260. — Оп. 3. — Спр. 12. — Арк. 20.
3. газ. «Кіровоградська правда». 14.06. 1944 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 13.06. 1944 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 17.11. 1944 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 2.10. 1946 р.
7. ДАКО. — Ф. П. 3191. — Оп. 4. — Спр. 92. — Арк. 17.
8. газ. «Червоний прапор». 10.04. 1947 р.
9. газ. «Червоний прапор». 20.04. 1947 р.
10. газ. «Червоний прапор». 24.04. 1947 р.
11. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп. 1. — Спр. 637. — Арк. 67.
12. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп. 2. — Спр. 20. — Арк. 35.
13. ДАКО. — Ф. 1749. — Оп. 3. — Спр. 74. — Арк. 8.
14. ДАКО. — Ф. 1749. — Оп. 3. — Спр. 40. — Арк. 7.

До розділу 10.

1. ДАКО. — Ф. 3972. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 20.
2. ДАКО. — Ф. 3972. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 12.
3. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп. 4. — Спр. 3. — Арк. 31.

4. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.29.
5. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 54.
6. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.56.
7. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.41. — Арк. 46.
8. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.41. — Арк. 49.
9. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.41. — Арк. 57-62.
10. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 2.
11. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 2.
12. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 17.
13. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр.637. — Арк.148.

До розділу 11.

1. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.4.
2. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.5.
3. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.6.
4. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.8.
5. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 108.
6. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 109, 110.
7. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 111.
8. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 118.
9. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 122.
10. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 168.
11. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 174.
12. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.247.
13. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 159.
14. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 160.
15. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк.309.
16. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк.7.
17. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 14.
18. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк.24.
19. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк.27.
20. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк.158.
21. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк. 18.
22. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк.187.
23. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.24.
24. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.82.
25. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.26.
26. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.27.
27. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.83.
28. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.90.
29. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк. 119.
30. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.31.
31. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.88.
32. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.9.10.
33. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР (Автор-упорядник Яшук П.). — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. — 1999. — С.2.

До розділу 12.

1. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 14.
2. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 3.
3. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 16.
4. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 39.
5. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 17.
6. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 15.
7. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 40.

До розділу 13.

1. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 3.
2. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 5.
3. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 6.
4. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 18.
5. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 33.
6. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 67.
7. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк.3.
8. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 6.
9. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 18 зв.
10. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 18.
11. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.107. — Арк. 131, 132.
12. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.5. — Арк. 15.
13. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.5. — Арк. 28.
14. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 20 зв.

До розділу 14.

1. О. Веселова. Голод 1946-1947 років в Кіровоградській області. //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІІУ НАН, 2005 р. № 13. — С.433.
2. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 4.
3. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 3, 4.
4. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІІУ НАН, 2005 р. № 13. — С.436.
5. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.12. — Арк. 83, 84 зв.
6. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 15.
7. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 17.
8. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 18, 20.

9. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 27.
10. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.12. — Арк. 101 зв.
11. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 64.
12. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 91.
13. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 48.
20. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 17.
21. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 31.
22. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 69.
23. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 84.
24. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 36.
25. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 49.
26. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 50.
27. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 73-76.
28. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 94.

До розділу 15.

1. ДАКО. — Ф. Р.1301. — Оп.2. — Спр.13. — Арк. 55 зв.
2. ДАКО. — Ф. Р.293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 110.
3. газ. «Кіровоградська правда». 1.11. 1946 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 3.11. 1946 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 6.10. 1946 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 26.11. 1946 р.
7. Б. Кузик, В. Білошопка. Енциклопедія Олександрівщини. У плині часу. Київ, 2002. С.262.
8. ДАКО. — Ф. П. 470. — Оп.1. — Спр.5. — Арк. 120.

До розділу 16.

1. газ. «Кіровоградська правда». 8.10. 1946 р.
2. газ. «Кіровоградська правда». 22.10. 1946 р.
3. газ. «Кіровоградська правда». 19.11. 1946 р.

4. ДАКО. — Ф. Р. 1301. — Оп.2. — Спр. 13. — Арк. 106.
 5. газ. «Кіровоградська правда». 16.11. 1946 р.
 6. газ. «Кіровоградська правда». 16.11. 1946 р.
 7. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 91.
 8. газ. «Кіровоградська правда». 12.11. 1946 р.
 9. газ. «Кіровоградська правда». 19.11. 1946 р.
 10. газ. «Кіровоградська правда». 5.12. 1946 р.
 11. газ. «Кіровоградська правда». 31.12. 1946 р.
 12. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.12. — Арк. 144.
 13. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.12. — Арк. 130.
 14. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 26.
 15. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 32.
 16. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 45.
 17. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 63.
 18. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 65.
 19. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІІІ НАН, 2005 р. № 13. — С.436.
 20. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 89, 90.
 21. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 107, 109.
 22. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.742. — Арк. 8.
 23. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.21. — Арк. 113.
- До розділу 17.**
1. ДАКО. — Ф.2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 152.
 2. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 153.
 3. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 153 зв.
 4. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 158.
5. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 156 зв.
 6. ДАКО. — Ф.2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 158.
- До розділу 18.**
1. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 1-94.
 2. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 23, 28.
 3. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.41. — Арк. 26-75.
 4. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 1-94.
- До розділу 19.**
1. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 222.
 2. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 223.
 3. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 224.
 4. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 230.
 5. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 225.
 6. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 22.
 7. ДАКО. — Ф. Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 35-36.
 8. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.5. — Арк. 35.
 9. ДАКО. — Ф. 5942. — Оп.1. — Спр.24. — Арк. 13.
 10. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 9.
 11. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 13.
 12. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 143.
 13. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр. 588. — Арк. 40.
 14. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 19.
- До розділу 20.**
1. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 1.
 2. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 2.
 3. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 2зв.
 4. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 5.
 5. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 6.

6. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 19.
 7. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 21.
 8. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 23.
 9. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 113. — Арк. 28.
 10. ДАКО. — Ф.Р. 3972. — Оп.1. — Спр. 14. — Арк. 19.
 11. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 42.
 12. ДАКО. — Ф.Р. 293. — Оп.2. — Спр. 20. — Арк. 88.
 13. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 46. — Арк. 19.
 14. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 46. — Арк. 21.
 15. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 46. — Арк. 23.
 16. ДАКО. — Ф.3972. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 5.
 17. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 29.
 18. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 43.
 19. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 45.
 20. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 63.
 21. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 65.
 22. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 67.
 23. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 73.
 24. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 94.
 25. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 112.
 26. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 137.
 27. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 3.
 28. ДАКО. — Ф.Р.293. — Оп.2. — Спр. 20. — Арк. 122.
 29. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 587. — Арк. 168, 169.
- До розділу 21.**
1. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 41.
 2. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 36.
3. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 52.
 4. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 53.
 5. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 586. — Арк. 231.
 5. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 586. — Арк. 231.
 6. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 120.
 7. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 220.
 8. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 86.
 9. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 99.
 10. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.148, 149.
 11. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.5. — Спр. 7. — Арк. 126.
 12. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.588. — Арк.318.
 13. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 586. — Арк. 325.
 14. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 82. — Арк. 7.
 15. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 82. — Арк. 23.
 16. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 82. — Арк. 7зв.
 17. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 82. — Арк. 194.
 18. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 82. — Арк. 180.
 19. ДАКО. — Ф.Р.1301. — Оп.2. — Спр. 13. — Арк. 160.
- До розділу 22.**
1. Український історичний журнал. — 1990. №2.//Перковський А., Пирожков С. Демографічні втрати на-родонаселення УРСР у 40-х роках. С.17.
 2. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 589. — Арк. 196.
 3. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІІВ НАН, 2005 р. № 13. — С.436.
 4. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 9.
 5. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 26.

6. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 27.
 7. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 14.
 8. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 17.
 9. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 15.
 10. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 4.
 11. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр. 588. — Арк. 15.
 12. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 16.
 13. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 17.
 14. газ. «Кіровоградська правда». 22.06. 1944 р.
 15. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.587. — Арк. 165.
 16. ДАКО. — Ф. Р. 1301. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 133.
 17. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.742. — Арк.57.
 18. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.204.
 19. газ. «Червоний прапор». 10.04. 1947 р.
 20. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 328.
 21. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.2. — Спр.16. — Арк. 73.
 22. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.205.
 23. газ. «Кіровоградська правда». 17.11. 1946 р.
- До розділу 23.**
1. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 7 зв.
 2. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 28.
 3. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 34.
 4. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 17.
 5. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 56.
 6. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 57.
 7. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 66.
 8. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 91 зв.
9. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк. 90.
 10. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 6 зв.
 11. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 31.
 12. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 84 зв.
 13. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 161.
 14. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 203.
 15. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 204.
 16. ДАКО. — Ф. Р.272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 216 зв., 217.
- До розділу 24.**
1. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 3.
 2. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.8. — Арк. 1.
 3. Веселова О. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІІІІ НАН, 2005 р. № 13. — С.434.
 4. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 2.
 5. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 6.
 6. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 30.
 7. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк.31 зв.
 8. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 33.
 9. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп.1. — Спр.637. — Арк. 148.
 10. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк.12.
 11. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 13.
 12. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 34.
 13. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 21.
 14. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 38.
 15. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 23, 25.
 16. ДАКО. — Ф. Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 46.

17. ДАКО. — Ф.Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 5.
18. ДАКО. — Ф.Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 8, 9.
19. ДАКО. — Ф.Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 43.
20. ДАКО. — Ф.Р. 4418. — Оп.1. — Спр.14. — Арк. 44 зв.

До розділу 25.

1. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Кіровоград, 2008. Т.1 С. 228-229.
2. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Кіровоград, 2007. Т.4 С. 89.
3. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 21 зв.
4. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 25, 25 зв.
5. ДАКО. — Ф.П.459. — Оп.2а. — Спр.26. — Арк. 40.
6. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 103.
7. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.1. — Спр.35. — Арк. 216 зв.
8. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.4. — Спр.92. — Арк. 130.
9. ДАКО. — Ф.Р. 1301. — Оп.2. — Спр.16. — Арк. 121.
10. ДАКО. — Ф.Р. 1301. — Оп.2. — Спр.16. — Арк. 131.
11. ДАКО. — Ф.Р. 1301. — Оп.2. — Спр.16. — Арк. 132.
12. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп.5. — Спр.7. — Арк. 120.

До розділу 26.

1. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.4. — Арк. 11.
2. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 9.
3. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 31.
4. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 35.
5. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 35зв.
6. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.476. — Арк. 38.
7. ДАКО. — Ф. 3035. — Оп.2. — Спр.4. — Арк. 30.
8. ДАКО. — Ф.Р.3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк. 32.

9. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 65.
10. ДАКО. — Ф.Р.293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк. 125.
11. ДАКО. — Ф.Р.3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк. 10.
12. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.1. — Спр. 35. — Арк. 227.
13. ДАКО. — Ф.Р.3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк. 113зв.
14. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.5. — Арк. 142.

До розділу 27.

1. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.40. — Арк. 1-65.
2. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.233. — Арк. 1-385.
3. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 34.
4. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 58.
5. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк. 58.
6. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк. 62.
7. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 23.
8. ДАКО. — Ф. 3223 с.. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 44.
9. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк. 18-20.
10. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 100.
11. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.41. — Арк. 6.
12. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.4. — Арк. 6.
13. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.4. — Арк. 13.
14. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.742. — Арк. 143.
15. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.53. — Арк. 1.2.
16. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк. 36.
17. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 26.
18. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 27.
19. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 29.
20. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 32.

21. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 32 зв.
22. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.4. — Арк. 90, 91.
23. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 59.
24. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.46. — Арк. 31.
25. ДАКО. — Ф. 3223с. — Оп.4. — Спр.46. — Арк. 57.
26. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 60, 60 зв.
27. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 23.
28. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 23, 24.
29. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 25.
30. газ. «Червоний прапор». 13.04. 1947 р.
31. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 31.
32. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 34.
33. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.47. — Арк. 3 зв.

До розділу 28.

1. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 55.
2. газ. «Кіровоградська правда». 2.10. 1946 р.
3. газ. «Кіровоградська правда». 11.10. 1946 р.
4. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 5.
5. ДАКО. — Ф.430. — Оп.1. — Спр. 60. — Арк. 11.
6. ДАКО. — Ф.П.459. — Оп.2а. — Спр.2. — Арк. 7.
7. ДАКО. — Ф.П.459. — Оп.2а. — Спр.2. — Арк. 10.
8. газ. «Кіровоградська правда». 2.11. 1946 р.
9. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 8.
10. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк. 22.
11. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк. 2.
12. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк. 6, 6 зв.
13. ДАКО. — Ф.П.459. — Оп.2а. — Спр.6. — Арк. 5.

14. газ. «Кіровоградська правда». 16.11. 1946 р.
15. газ. «Кіровоградська правда». 17.12. 1946 р.
16. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 10, 11.
17. ДАКО. — Ф.Р.293. — Оп.2. — Спр.12. — Арк. 149.

До розділу 29.

1. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.1, 1 зв.
2. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.14.
3. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.14 зв.
4. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.16.
5. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.16, 17.
6. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.2.
7. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.67.
8. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.68.
9. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк. 2.
10. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.18.
11. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.2.
12. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.137.
13. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.30. — Арк.142.
14. ДАКО. — Ф.П.470. — Оп.1. — Спр.51. — Арк.59.
15. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.142.

До розділу 30.

1. газ. «Кіровоградська правда». 5.05. 1944 р.
2. газ. «Кіровоградська правда». 6.05. 1944 р.
3. газ. «Кіровоградська правда». 13.05. 1944 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 16.06. 1944 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 27.02. 1944 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 29.02. 1944 р.

7. газ. «Кіровоградська правда». 5.03. 1944 р.
 8. Даценко Василь. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. // «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.474.
 9. газ. «Кіровоградська правда». 26.06. 1944 р.
 10. газ. «Кіровоградська правда». 24. 11. 1944 р.
 11. Даценко Василь. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. // «Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.474.
 12. ДАКО. — Ф.Р. 3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк.6,7,7 зв.
 13. ДАКО. — Ф.Р. 3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк.8 зв.
 14. ДАКО. — Ф.Р. 3972. — Оп.1. — Спр.18. — Арк.9.
 15. ДАКО. — Ф.4418. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.24 зв.
 16. ДАКО. — Ф.Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк.50.
 17. ДАКО. — Ф.Р. 293. — Оп.2. — Спр.20. — Арк.121. 122.
 18. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр.35. — Арк.82.
 19. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр.35. — Арк.131.
 20. ДАКО. — Ф. 2875. — Оп.4. — Спр.41. — Арк. 26-75.
 21. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 35. — Арк.6,6 зв.
 22. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 35. — Арк.7.
 23. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 30. — Арк.137.
 24. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 30. — Арк.137.
 25. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр. 30. — Арк.146.
 26. ДАКО. — Ф.Р. 1301. — Оп.2. — Спр.13. — Арк.119.
- До розділу 31.**
1. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.490. — Арк. 1, 127.
 2. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк.5.
 3. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 84.
 4. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 3.
 5. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 7.
 6. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 65.
 7. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 115.
 8. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 114.
 9. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 116.
 10. ДАКО. — Ф. 3084. — Оп.4. — Спр.2. — Арк. 95.
 11. ДАКО. — Ф. 3223. — Оп.3. — Спр.48. — Арк.21.
 12. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.2.
 13. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.4. — Спр.3. — Арк.67.
 14. ДАКО. — Ф.3223 с. — Оп.4. — Спр.35. — Арк.142.
 15. ДАКО. — Ф.Р.1301. — Оп.2. — Спр.13. — Арк. 116.
 16. ДАКО. — Ф. 5037. — Оп.3. — Спр.11. — Арк. 1-1 зв.
 17. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.478. — Арк. 84.
 18. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр.30. — Арк.51 зв.
 19. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр.30. — Арк.15.
 20. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр.31. — Арк.62.
 21. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР (Автор-упорядник Яшук П.). — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. — 1999. — С.9.
- До розділу 32.**
1. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 4 зв.
 2. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 2.
 3. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 4.
 4. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 5.
 5. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 5зв.
 6. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 63.

7. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 64.
8. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 65.
9. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 65зв.
10. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 65.
11. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 4. — Арк. 95.
12. газ. «Кіровоградська правда». 16.10.1945 р.

До розділу 33.

1. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр. 31. — Арк. 26 зв.
2. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 10.
3. ДАКО. — Ф.П.459. — Оп.2а. — Спр. 6. — Арк. 7 зв.
4. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 9.
5. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 10.
5. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр. 92. — Арк. 10 зв.

До розділу 34.

1. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР (Автор-упорядник Ящук П.). — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. — 1999. — С.10.
2. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 637. — Арк. 42.
3. ДАКО. — Ф.459. — Оп.2а. — Спр. 26. — Арк. 41-42.
4. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 637. — Арк. 82.
5. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 637. — Арк. 148.
6. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 637. — Арк. 190, 225.
7. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 637. — Арк. 241.
8. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 5. — Арк. 131.
9. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 670. — Арк. 72.
10. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР (Автор-упорядник Ящук П.). — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. — 1999. — С.11.

До розділу 35.

1. газ. «Народне слово». 11.02.2007 р. //Л. Даценко. «Сталінський сценарій вирішення «польського питання».
 2. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 2.
 3. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.477. — Арк. 2зв.
 4. ДАКО. — Ф.3084. — Оп.1. — Спр.482. — Арк. 2.
 5. газ. «Народне слово». 11.10.2007 р. //Л. Даценко. «Сталінський сценарій вирішення «польського питання».
 6. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр. 30. — Арк. 28.
 7. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр. 30. — Арк. 44 зв.
 8. ДАКО. — Ф.Р. 272. — Оп.2. — Спр. 30. — Арк. 188.
 9. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр.142. — Арк. 143.
 10. газ. «Народне слово». 11.02.2007. //Л. Даценко. Сталінський сценарій вирішення «польського питання».
 11. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр. 194. — Арк. 1-20.
 12. Реабілітовані історією. Кіровоград, 2008. Т.1. С. 237.
 13. ДАКО. — Ф.П. 5907. — Оп.18. — Спр. 498. — Арк. 1-68.
 14. газ. «Кіровоградська праця». 12.10.1945 р.
 15. ДАКО. — Ф.П. 5907. — Оп.32. — Спр. 17. — Арк. 1-17.
 16. Даценко Василь. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. //«Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.458.
- #### **До розділу 36.**
1. О. Ветров. Партизанський і підпільний рух. С.58. //«Місто на скелястих берегах Тясмину». 1999 р.
 2. Даценко В. Кіровоградщина в роки лихоліття: Друга світова війна. //«Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність». Кіровоград, 2008. С.471.
 3. ДАКО. — Ф.П.430. — Оп.2. — Спр.17. — Арк. 2-7.
 4. ДАКО. — Ф.459. — Оп.2а. — Спр. 37. — Арк. 34.
 5. ДАКО. — Ф.2860. — Оп.1. — Спр. 269. — Арк. 2.

6. ДАКО. — Ф. 4418. — Оп.1. — Спр.1. — Арк. 16.
 7. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.237.
 8. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.76.
 9. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.284.
 10. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.270.
 11. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.277.
 12. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.278.
 13. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.383.
 14. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.253.
 15. Г. Берізка-Бровченко. Дума про епоху.//Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.434.
 16. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.42.
 17. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 3. — Арк. 11.
 18. ДАКО. — Ф.5037. — Оп.4. — Спр. 3. — Арк. 79.
 19. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С. 239.
 20. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.237-238.
 21. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.134.
 22. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.94.
 23. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.251.
 24. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.469.
 25. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.465.
 26. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.295-298.
 27. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.33, 51, 231, 240, 241.
 28. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.297.
 29. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.221, 225, 244.
 30. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.334, 350.
 31. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.236, 301.
 32. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С. 237.
 33. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2007. — Т.4. — С.103-104.
 34. О. Ветров. Національний рух опору в нашому краї. м. Кам'янка. С.68.//«Місто на скелястих берегах Тясмину». 1999р.
 35. Реабілітовані історією. Кіровоградська область. — Кіровоград, 2008. — Т.1. — С.241.
 36. В. Сергійчук. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941-1955. Українська видавнича спілка. Київ.2005. С.771-772.
 37. В. Сергійчук. Український здвиг: Наддніпрянщина.1941-1955. Українська видавнича спілка. Київ.2005, С.773.
- До розділу 37.**
1. ДАКО. — Ф.Р. 3175. — Оп.1. — Спр.23. — Арк. 8-9.
 2. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.113. — Арк. 7,8, 80.
 3. ДАКО. — Ф.3191. — Оп.4. — Спр.113. — Арк.80 зв.

4. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 261.
 5. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 84, 90.
 6. газ. «Кіровоградська правда». 25. 02. 1944 р.
 7. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 157, 258, 265.
 8. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 80.
 9. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 96.
 10. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 71 зв.
 11. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 2. — Спр. 31. — Арк. 56.
 12. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 6 зв.
 13. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 66, 76, 90.
 14. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 258.
 15. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 157.
 16. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 265.
 17. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 90, 91 зв.
 18. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 2. — Спр. 35. — Арк. 184.
 19. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 2. — Спр. 30. — Арк. 27.
 20. ДАКО. — Ф. Р. 272. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 30.
 21. ДАКО. — Ф. Р. 1301. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 87.
 22. ДАКО. — Ф. Р. 1301. — Оп. 2. — Спр. 16. — Арк. 87 зв.
 23. ДАКО. — Ф. 3223 с. — Оп. 4. — Спр. 30. — Арк. 40.
 24. ДАКО. — Ф. 1749. — Оп. 3. — Спр. 40. — Арк. 5.
 25. ДАКО. — Ф. 1749. — Оп. 3. — Спр. 55. — Арк. 39.
 26. ДАКО. — Ф. 1749. — Оп. 3. — Спр. 40. — Арк. 3.
 27. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 76.
 28. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп. 1. — Спр. 745. — Арк. 85.
- До розділу 38.**
1. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 1.
2. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 3.
 3. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 171.
 4. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 2.
 5. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 3.
 6. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 3 зв.
 7. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 4.
 8. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 1.
 9. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 4 зв.
 10. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 6.
 11. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 5 зв.
 12. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 5.
 13. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 4 зв.
 14. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 87, 63, 118.
 15. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 188, 228.
 16. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп. 3. — Спр. 21. — Арк. 2, 4.
 17. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 87.
 18. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 228.
 19. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 91, 100.
 20. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 102.
 21. ДАКО. — Ф. 3191. — Оп. 4. — Спр. 113. — Арк. 203, 240.
- До розділу 39.**
1. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 47. — Арк. 20, 20 зв.
 2. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 69.
 3. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 17, 18, 20.
 4. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 19.
 5. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 19 зв.
 6. ДАКО. — Ф. 5983. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 4.

7. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.61. — Арк. 5 зв.
8. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.61. — Арк. 5,72.
9. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.61. — Арк. 10.
10. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.61. — Арк. 6.
11. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.61. — Арк. 71.
12. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.47. — Арк. 3,4.
13. ДАКО. — Ф.5983. — Оп.1. — Спр.47. — Арк. 21.
14. ДАКО. — Ф.1749. — Оп.3. — Спр.40. — Арк. 2.
15. О. Веселова. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР (Автор-упорядник Яшук П.). — Київ — Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць. — 1999. — С.2.
16. ДАКО. — Ф.5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк. 68.

До розділу 40.

1. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.91.
2. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.92, 94.
3. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.93.
4. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.94.
5. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.94зв.
6. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.95,99.
7. ДАКО. — Ф. 5115. — Оп.3. — Спр.18. — Арк.99.

До розділу 41.

1. Акти громадянського стану про смерть в с. Цвітне, Поселянівка, Трилісі, Іванівка, Соснівка Олександрівського району. 1944-1947 рр.

До розділу 42.

1. Шамрай О.Г. Художня самодіяльність та інші форми дозвілля у повоєнному українському селі (1943-1950 рр.)//Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2008. № 133-134. с.162.
2. Шамрай О.Г. Художня самодіяльність та інші форми дозвілля

у повоєнному українському селі (1943-1950 рр.)//Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2008. № 133-134. с.163.

3. газ. «Кіровоградська правда». 13.08.1946 р.
4. газ. «Кіровоградська правда». 6.09.1946 р.
5. газ. «Кіровоградська правда». 9.10.1946 р.
6. газ. «Кіровоградська правда». 29.10.1946 р.
7. газ. «Кіровоградська правда». 29.10.1946 р.
8. Шамрай О.Г. Художня самодіяльність та інші форми дозвілля у повоєнному українському селі (1943-1950 рр.)//Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». Черкаси, 2008. № 133-134. с.165.
9. газ. «Кіровоградська правда». 6.09.1946 р.
10. газ. «Кіровоградська правда». 8.09.1946 р.
11. В. Шурапов. Спадкоємці.//Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. Кіровоград, 2008, с.549.
12. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.271. — Арк. 3,4.
13. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.586. — Арк. 177.
14. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.745. — Арк. 67.
15. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 144.
16. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 143.
17. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 147.
18. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 146.
19. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 146зв.
20. ДАКО. — Ф. 2860. — Оп.1. — Спр.748. — Арк. 142.

До розділу 43.

1. ДАКО. — Ф. 6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 7.
2. ДАКО. — Ф. 6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 16.
3. ДАКО. — Ф. 6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 30.

4. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 16 зв.
 5. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 29.
 6. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 31.
 7. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 71.
 8. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 71зв.
 9. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 34.
 10. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 37.
 11. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 38.
 12. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 59.
 13. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 34.
 14. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 36.
 15. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 66.
 16. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 70.
 17. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 70 зв.
 18. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 59.
 19. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 7.
 20. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 9.
 21. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 14.
 22. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 111.
 23. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 81.
 24. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 86.
 25. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 36.
 26. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 61.
 27. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 7.
 28. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 72.
 29. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 8.
 30. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 31.
 31. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 59.
 32. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 24.
 33. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 34.
 34. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 63.
 35. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 18.
 36. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 108.
 37. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 34.
 38. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 68.
 39. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 8,62.
 40. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 36,40.
 41. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 55.
 42. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 36.
 43. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 5,59.
 44. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 5. — Арк. 101, 114.
 45. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 8,38.
 46. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 1. — Арк. 67.
 47. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 3. — Арк. 36.
 48. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 63.
 49. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 2. — Арк. 39.
 50. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 66.
 51. ДАКО. — Ф.6662 с. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 85.
- До розділу 44.**
1. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 926. — Арк. 1-5.
 2. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 926. — Арк. 6.
 3. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 926. — Арк. 7.
 4. ДАКО. — Ф. Р. 2860. — Оп.1. — Спр. 926. — Арк. 1.

5. ДАКО. — Ф.Р. 2860. — Оп.1. —
Спр.926. — Арк.17- 86.

До розділу 45.

1. З фондів Олександрівського районного краєзнавчого музею (далі — ОРКМ). — 6300, Д 3229.
2. ОРКМ — 6148, Д 3143.
3. ОРКМ — 6149, Д 3144.
4. ОРКМ — 5115, Д 2691.
5. ОРКМ — 5112, Д 2688.
6. ОРКМ — 5111, Д 2687.
7. ОРКМ — 5109, Д 2685.

8. ОРКМ — 5114, Д 2690.
9. ОРКМ — 5114, Д 2691.
10. ОРКМ — 5113, Д 2689.
11. Піддубний С. Війни проти українського селянства. — Кіровоград, 2001р. — С. 37-38.
12. газ. «Вперед». 6.05.2006 р.
13. газ. «Вперед», 28.04.2007 р., 13.04.2010 р.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Авт. — автор

БМУ — будівельно-монтажне управління

БРСР — Білоруська Радянська Соціалістична Республіка

ВКП(б) — Всесоюзна комуністична партія більшовиків

ВЛКСМ — Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді

ВОХР — воєнізована охорона

в/ч — військова частина

газ. — газета

гр. — громадянин

ГУЛАГ (рос.) — Головне управління таборами

ім. — імені

кг. — кілограм

КДБ — Комітет державної безпеки

к-п — колгосп

КП(б)У — Комуністична партія більшовиків України

КПЗ (рос.) — камера попереднього ув'язнення

крб. — карбованець

КРУ МФ — контрольно-ревізійне управління міністерства фінансів

ЛКСМУ — Ленінська комуністична спілка молоді України

обком — обласний комітет

ОЛП (рос.) — окремий табірний пункт

ОУН — Організація українських націоналістів

МДБ — міністерство державної безпеки

МК — міський комітет

моббюро — мобілізаційне бюро

МО УРСР — міністерство освіти УРСР

МТМ — машинно-тракторна майстерня

МТС — машинно-тракторна станція

РВК — районний виконавчий комітет

РВ НКВС — районний відділ Народного комісаріату внутрішніх справ

РВ МВС — районний відділ міністерства внутрішніх справ

РЗВ — райземвідділ

РК КП(б)У — районний комітет КП(б)У

РМ — Рада міністрів

РНК — Рада народних комісарів

РО (рос.) — районне відділення

РПЦ — Російська Православна Церква

РСС — райспоживспілка

РСЧА — Робітниче-селянська Червона армія

с. — село

СЕС — санітарно-епідеміологічна станція

см. — сантиметр

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік

ССТ — сільське споживче товариство

ст. — станція; століття; стаття; ступінь

т. — тонна

тис. — тисяча

УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква

УМВС — управління МВС

УМДБ — управління МДБ

УПА — Українська повстанська армія

УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФЗН — фабрично-заводське навчання

ЦК — центральний комітет

цнт — центнер

ЦСУ — центральне статистичне управління

чол. — чоловік

шт. — штук

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Мобілізація до армії	5
2. Мобілізація цивільного населення. 1944, 1945 рр.	10
3. «Дезертири трудового фронту»	16
4. Жінки — на Донбас!	19
5. Хлібозаготівельна кампанія: 1944, 1945 роки.	27
6. Приховування зерна: слідча справа № 1132. 1944 рік.	31
7. Керівні кадри в повоєнних колгоспах.	36
8. Трудодні	42
9. Дитячі трудодні. Праця дітей в колгоспах як засіб виживання.	47
10. Переслідування колгоспників по указу від 15.04.1942 р. — За невироблення мінімуму трудоднів	54
11. «Продовольчі труднощі». 1946 рік	58
12. Погодні умови та прогнози на врожай 1946 року.	67
13. З вірою в новий врожай та розчарування. 1946 рік	71
14. Хлібозаготівельна кампанія 1946 року.	76
15. «Саботажники». 1946 рік	83
16. «Хліб в соломі та полові!». 1946 рік.	88
17. Колгосп ім. Молотова с. Любомирка Олександрівського району. 1946 рік.	95
18. Результати діяльності інших господарств. 1946 рік.	100
19. Допомога жителям Кіровоградської області від ЮНРРА	105
20. Торгівля сільськогосподарською продукцією на базарах області. 1947 рік.	110
21. Магазини споживчої кооперації. «Орси».	117
22. «Контингент», що постачався продовольчими товарами. Продовольчі картки	124
23. Постачання «контингенту» Бобринецького району. 1946-1947 роки	133
24. Колгосп ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради. 1947 рік.	137
25. «Турбота» держави про селян	142
26. Охорона зерна.	146
27. Переслідування за крадіжки зерна: судова справа № 2-84. 1947 рік.	151
Судова справа на працівників Бобринецького пункту «Заготзерно» в Устинівському районі. 1946 рік.	153
Крадіжки зерна колгоспниками. 1944-1947 роки	155

Крадіжки посівного матеріалу. 1947 рік	159
28. Привласнення колгоспного майна	162
29. Зловживання владою	168
30. Державні внутрішні позики — позичено без вороття!	173
31. Діяльність уповноважених наркомату (міністерства) заготівель СРСР на Кіровоградщині	182
32. Спекулянти.	189
33. «Розкрадання» колгоспних земель	192
34. Продовольчі позики для колгоспів	196
35. Репатрійовані: переселенці	201
Фільтрації «остарбайтерів»	205
Фільтраційна справа Курганської Г. П.	209
Фільтраційна справа військовополоненого Супруна І. М.	212
36. Репресії більшовицької влади щодо визволеного населення: долі комуністів, які залишилися в окупації	216
«Пособники»	219
«Зрадники»	223
«Різний антирадянський елемент»	226
37. Повоєнні сироти	233
38. Санітарно-епідеміологічна ситуація в області в післявоєнні роки.	241
39. Стан здоров'я населення області в післявоєнний період.	247
40. Отруєння жителів області через вживання в їжу сурогатів	252
41. Динаміка зміни кількості населення в селах Олександрівського району впродовж 1944–1948 рр., спричинена летальними випадками	255
42. Не хлібом єдиним: задоволення культурних потреб населення області в перші післявоєнні роки	260
Відновлення хутора «Надія»	267
43. Церковно-релігійне життя в області у повоєнний період: лібералізація політики держави в релігійному питанні	270
Войовничий атеїзм окремих представників влади Кіровоградщини	274
«Церковно-патріотична» та інша діяльність церкви в післявоєнний період	278
44. Виселення колгоспників у віддалені райони СРСР	282
45. Спогади	287
Використана література.	297
Список скорочень	313

Науково-публіцистичне видання

Петренко Іван Данилович

КІРОВОГРАДЩИНА ПОВОЄННА (1944-1948 рр.)

(українською та російською мовами)

Технічний редактор *О.М. Корнілов*

Верстка *В.М. Яценко*

Коректор *Т.В. Зозуля*

Обкладинка *І.М. Григоренко*

Підписано до друку 6.12.2011 р. Формат 60х84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 18,37.
Наклад 500 пр. Зам. № 1275.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД».
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, Кіровоградська обл., м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29,
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
e-mail: marketing@imex.kr.ua